

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม JOURNAL OF SOCIAL WORK AND SOCIAL ADMINISTRATION

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
FACULTY OF SOCIAL ADMINISTRATION THAMMASAT UNIVERSITY

ปีที่ 34 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน) 2569 | VOL.34 NO.1 (JANUARY-JUNE) 2026

ISSN 3027-8880 (PRINT)
ISSN 3027-8899 (ONLINE)

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีที่ 34 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2569

ISSN 3027-8880 (Print)

ISSN 3027-8899 (Online)

วัตถุประสงค์

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม เป็นวารสารทางวิชาการของ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ความรู้ ด้านสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม ตลอดจนวิทยาการทางด้านการบริหารสังคม การพัฒนาชุมชน การศึกษา และการบริหารงานยุติธรรม ซึ่งเป็นการส่งเสริมองค์ความรู้ในแนวสหศาสตร์ นอกจากนี้ยังเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับคณาจารย์ นักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงานทางด้านสังคมสงเคราะห์และด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งนักศึกษาในการนำเสนอผลงานทางวิชาการ อันจะนำไปสู่ความก้าวหน้าในศาสตร์สังคมสงเคราะห์ และสวัสดิการสังคมต่อไป

กำหนดการออกวารสาร

ปีละ 2 เล่ม เดือนมกราคม-มิถุนายน และ เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม

คณะที่ปรึกษาวารสาร

1. คณบดีคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์	ที่ปรึกษาวารสาร
2. ศาสตราจารย์วุฒิสาร ตันไชย	ที่ปรึกษาวารสาร
3. ศาสตราจารย์ศศิพัฒน์ ยอดเพชร	ที่ปรึกษาวารสาร
4. ศาสตราจารย์ ดร.โกวิทย์ พวงงาม	ที่ปรึกษาวารสาร
5. ศาสตราจารย์ ดร.กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดูลย์	ที่ปรึกษาวารสาร
6. ศาสตราจารย์ ดร.นฤมล นิราทร	ที่ปรึกษาวารสาร
7. รองศาสตราจารย์ ดร.เดชา สังขวรรณ	ที่ปรึกษาวารสาร
8. รองศาสตราจารย์อภิญญา เวชยชัย	ที่ปรึกษาวารสาร
9. ผู้ช่วยศาสตราจารย์อัญมณี บุรณกานนท์	ที่ปรึกษาวารสาร

บรรณาธิการ (Editor-in-Chief)

รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณวดี พูลพอกสิน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยบรรณาธิการ (Editorial Assistant)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มาตี ลัมสกุล คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กองบรรณาธิการ (Editorial Board)

1. ศาสตราจารย์ ดร.นรินทร์ สังข์รักษา	สำนักวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
2. ศาสตราจารย์ ดร.ทวี เชื้อสุวรรณทวี	สถาบันราชสุตา คณะแพทยศาสตร์
โรงพยาบาลรามาริบัติ มหาวิทยาลัยมหิดล
3. รองศาสตราจารย์เล็ก สมบัติ	นักวิชาการอิสระ
4. รองศาสตราจารย์สุรางค์รัตน์ วศินารมณ	นักวิชาการอิสระ
5. รองศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญประภา ภัทรานุกรม	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
6. รองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ อมรสิริพงศ์	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล
7. รองศาสตราจารย์ ดร.นพพร จันทรรนำชู	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
8. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติ ชยางกุล	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
9. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา รอดแก้ว	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปณิกา อภิรักษ์ไกรศรี	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
11. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปริญดา ตาสี	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

12. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยพร อุโฆษจันทร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
13. Professor Dr. Yang Peishan Department of Social Work,
National Taiwan University
14. Professor Dr. Bob Doherty School for Business and Society,
University of York
15. Dr. Amber McKinley Australian Graduate School of Policing and
Security, Charles Sturt University
16. Dr. Kevin Tan National University of Singapore

ฝ่ายตรวจภาษาต่างประเทศ

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วัชร เพชรดิน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2. อาจารย์ ดร.นลินี นกิตติพา เชื้อคำฟู คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3. Dr. Gwyn Peredur Evans คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ฝ่ายจัดการและประสานงาน

นางสาวพิมพ์ผกา อกกลาง
นางสาวสุวี ปิ่นเจริญ
นางสาวสุธิมา วุฒิการ
นางสาวอรอนงค์ บุษราคัม
ว่าที่ร้อยตรีอิทธิวัตร เกาศรี

บทบรรณาธิการ

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคมฉบับนี้ เป็นการนำเสนอบทความ ซึ่งเรียงลำดับตามประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสังคมสงเคราะห์และวิชาชีพ บุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า แนวคิดด้านสิทธิชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในทักษะงานอาชีพ นโยบายการควบคุมตัวเด็ก และอาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับยานพาหนะ รวมทั้งสิ้นจำนวน 8 บทความ ได้แก่ (1) การก้าวออกจากการให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในงานสังคมสงเคราะห์: บทพิจารณาว่าด้วยสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ (2) บทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ (3) การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิที่กฎหมายรับรองหรือไม่? มุมมองทางนิติปรัชญา (4) การส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้า: ถอดบทเรียนจากการทำงานกับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ (5) สิทธิชุมชนกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของ อีสันธร ออสมรอม (6) แนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร (7) มุมมองเชิงนโยบายต่อการกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการควบคุมตัวเด็กและการไม่กักตัวไว้ในห้องกักของสถานกักตัวคนต่างด้าวของไทย และ (8) การศึกษาปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจากรoad ในเขตกรุงเทพมหานคร

นอกจากนี้ ส่วนท้ายเล่มวารสาร มีบทวิจารณ์หนังสือ (Book Review) ที่น่าสนใจจำนวน 1 เรื่อง คือ “Rethinking Neighborhoods: Connection and Cohesion” แปลเป็นไทย คือ “มุมมองใหม่ต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านที่อยู่อาศัย: เครือข่ายสัมพันธ์และความเหนียวแน่นทางสังคม” ซึ่งเขียนโดย Clark (2025)

กองบรรณาธิการคาดหวังเป็นอย่างยิ่งว่าบทความทั้งหมดในวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์และมีคุณค่าทางวิชาการต่อผู้อ่านและผู้สนใจศึกษาค้นคว้า ในนามของกองบรรณาธิการวารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม ขอขอบคุณ เจ้าของบทความทั้ง 8 ท่าน ที่ผลิตผลงานวิชาการ รวมทั้งผู้เขียนวิจารณ์หนังสือซึ่งเปิดโลกความสำคัญของที่อยู่อาศัย และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะเพื่อความสมบูรณ์และความน่าสนใจ ถูกต้องของทุกบทความที่เผยแพร่ในวารสารนี้ ทั้งนี้ หากผู้อ่านท่านใดมีข้อเสนอแนะต่อการพัฒนา ปรับปรุงวารสารฯ ทางกองบรรณาธิการมีความยินดีและเป็นเกียรติอย่างยิ่งในความคิดเห็นที่จะได้รับและพร้อมนำความคิดเห็นที่มีคุณค่าเหล่านั้นของท่านไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพของวารสารต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณวิทย์ พูลพอกสิน

บรรณาธิการ

wanwadee@tu.ac.th

ความคิดเห็นในบทความและงานเขียนซึ่งตีพิมพ์ในวารสารฉบับนี้ เป็นความคิดเห็นส่วนบุคคลของผู้เขียนแต่ละท่านโดยอิสระ กองบรรณาธิการไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป หากท่านใดประสงค์จะนำบทความหรืองานเขียนในวารสารเล่มนี้ไปตีพิมพ์เผยแพร่ จะต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียนตามกฎหมายว่าด้วยลิขสิทธิ์

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์เป็นวารสารที่ผ่านการรับรองคุณภาพโดย TCI จัดอยู่ในกลุ่มที่ 2

สำนักงาน

กองบรรณาธิการวารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200 โทร. 0-2696-5512 โทรสาร 0-2696-5513

□ บทบรรณาธิการ

การก้าวออกจากการให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในงานสังคมสงเคราะห์: บทพิจารณาว่าด้วยสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์	1
--	---

ชัยพร อุโฆษจันทร์

บทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	31
---	----

ปัทมวาทิ มะอึง

มาดี ลิมสกุล

การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิที่กฎหมายรับรองหรือไม่? มุมมองทางนิติปรัชญา	69
---	----

กิตติ ชยางคกุล

วคิน พิพัฒน์ฉัตร

การส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้า: ถอดบทเรียนจากการทำงาน กับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ	109
--	-----

เมธชนนท์ ประจวบลาภ

เจษฎากร อังกุลพัฒนาสุข

เมทินี คงเหลือ

สิทธิชุมชนกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของ อีสันอร์ ออسترอม	132
--	-----

เพ็ญประภา ภัทรานุกรม

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
แนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วม ในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร พริยัทธ ชมภูน้อย ฐิยาพร กันตารณวัฒน์ ปริยาภรณ์ ตั้งคุณานันต์	159
มุมมองเชิงนโยบายต่อการกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการควบคุมตัวเด็ก และการไม่กักตัวไว้ในห้องกักของสถานกักตัวคนต่างด้าวของไทย ธัญญา พลายน้อย อนุษา เลิศโตมรสกุล	192
การศึกษาปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํ้าในเขตกรุงเทพมหานคร วรรษยา เพื่อกงาม สุวิชา เป้าอารีย์	240
☐ บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review) “Rethinking Neighborhoods: Connection and Cohesion” รองศาสตราจารย์ ดร.นิภูมณ รัตนะรัต	271
☐ การเสนอบทความ - หลักเกณฑ์การเสนอบทความเพื่อตีพิมพ์ - ขั้นตอนการส่งบทความ - แบบฟอร์มเสนอบทความ - วิธีเขียนบทความ	285
☐ จริยธรรมในการตีพิมพ์บทความ	295

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

☐ ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความภายในสถาบัน	297
☐ ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความภายนอกสถาบัน	297

การก้าวออกจากการให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในงานสังคมสงเคราะห์:
บทพิจารณาว่าด้วยสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์

Transcending Anthropocentrism in Social Work:
A Consideration of Other-Than-Human Animals

Received 4 May 2026

Revised 7 June 2026

Accepted 10 June 2026

ชัยพร อุโซษจันทร์^{1*}

Chaiyaporn Ukosachan^{2*}

บทคัดย่อ

แม้งานสังคมสงเคราะห์จะสะท้อนการทำงานแบบให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่ในบางมิติงานสังคมสงเคราะห์ได้ให้ความสำคัญกับมิติจิตวิญญาณ และสังคมสงเคราะห์ที่เชื่อมโยงเช่นกัน ทว่ายังไม่สอดคล้องกับแนวคิดพหุนิยมมากนักเนื่องจากยังให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม หลังจากที่แนวคิดพหุนิยมเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้น นักวิชาการทางสังคมสงเคราะห์จำนวนหนึ่งได้เสนอความคิดและวิธีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายกับผู้กระทำกรอื่น ทั้งในแง่ของการพิจารณาว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบผู้ใช้บริการ และเชิงการบำบัด ที่เรียกว่าการบำบัดโดยอาศัยสัตว์ (Animal-Assisted Therapy [AAT]) ซึ่งนักวิชาการกลุ่มนี้จะเรียกว่าสัตว์ในการบำบัดว่าสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ อาทิ การบำบัดด้วยสุนัขและม้าในกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย เช่น เด็กออทิสติก ผู้มีประสบการณ์ถูกกระทำรุนแรง ผู้มีบาดแผลทางจิตใจ เป็นต้น นอกจากนี้บทความนี้มีข้อสังเกตว่าแม้ยังมีอุปสรรคเรื่องความเข้ากันได้เชิงปรัชญาในการนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้งานสังคมสงเคราะห์ แต่นักวิชาการ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย

² Assistant Professor Dr., Lecturer of Faculty of Social Administration, Thammasat University, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, Email: Ajarn_tan@hotmail.com

จำนวนหนึ่งได้พยายามแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับทฤษฎีสังคมสงเคราะห์แนวต่อต้านการกดขี่ รวมถึงความสอดคล้องกับหลักการบำบัดทางจิตและจิตสังคม และเสนอความเป็นไปได้ในการนำแนวคิดพัฒนาชุมชนมาใช้กับงานสังคมสงเคราะห์เช่นการกำหนดให้สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลที่นักสังคมสงเคราะห์ต้องคำนึงถึงอย่างทัดเทียมกับข้อมูลอื่น รวมถึงข้อท้าทายทางจริยธรรมของการใช้สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาเป็นส่วนหนึ่งของการบำบัดเพื่อมุ่งหวังให้เป็นก้าวใหม่ของงานสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายในประเทศไทย

คำสำคัญ: แนวคิดต่อต้านการให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง, สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์, การบำบัดโดยอาศัยสัตว์

Abstract

Although social work has largely reflected a human-centered orientation, it has also emphasized spirituality and green social work in certain respects. However, these perspectives remain only partially aligned with posthumanism, as they continue to prioritize human beings. However, as post-human thought has gained prominence, some social work scholars have proposed conceptual and practical approaches to casework involving other-than-human actors, both by recognizing them as part of the client's system and by Animal-Assisted Therapy (AAT). Within this perspective, therapeutic animals are understood as non-human animals, including dogs and horses, which have been incorporated into interventions with diverse populations such as autistic children, survivors of violence, and individuals experiencing psychological trauma. Furthermore, this article argues that, although philosophical incompatibilities remain an obstacle to the application of

posthumanism in social work, some scholars have attempted to demonstrate its relevance to anti-oppressive social work theory as well as its compatibility with psychotherapeutic and psychosocial approaches. They have also proposed the possibility of incorporating post-humanism into social work practice by recognizing non-human animals as an integral part of the information considered in assessment and intervention, while acknowledging the ethical challenges of involving non-human animals in therapeutic processes as a potential new direction for social casework practice in Thailand.

Keywords: Anti-anthropocentrism, Other-than human animal, Animal-assisted therapy

บทนำ

สังคมสงเคราะห์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ในแง่ของความเป็นวิชาการหรือศาสตร์นั้น งานสังคมสงเคราะห์ใช้องค์ความรู้จากหลากหลายศาสตร์เข้ามาในการปฏิบัติงาน หากย้อนกลับไปพิจารณาตำราเกี่ยวกับทฤษฎีสังคมสงเคราะห์จะพบว่า ปัจจุบันรายชื่อทฤษฎีทางสังคมสงเคราะห์ที่ให้กำเนิดโดยนักวิชาการในแวดวงสังคมสงเคราะห์ศาสตร์นั้นมีเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้น เช่น ทฤษฎีจิตสังคมสำหรับงานสังคมสงเคราะห์ (Psychosocial) ซึ่งมีนักวิชาการหลายคน เช่น ฟลอเรนซ์ ฮอลลิส (Florence Hollis, 1936-2006) คารี ฮิลเลน เฮป (Kari Hillen Heap) ซึ่งต่างมีรากฐานมาจากทฤษฎีจิตพลวัต (Psychodynamic) และทฤษฎีระบบที่ทรงอิทธิพลในช่วงเวลาดังกล่าว (Hutchinson & Olstedal, 2014) ทฤษฎีแก้ไขปัญหา (Problem-solving theory) ของ เฮเลน แอริส เพิร์ล

แมน (Helen Harris Perlman, 1905-2004) ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1957³ ทฤษฎีระบบของอัลเลน พินคัส (Allen Pincus, 1943) และแอน มินาฮาน (Anne Minahan, 1925-2005) และทฤษฎีการบำบัดซาเทียร์ (Satir) โดยนักสังคมสงเคราะห์นามว่า เวอร์จิเนีย ซาเทียร์ (Virginia Satir, 1916-1998) ในขณะนี้อีกหลายทฤษฎีเป็นทฤษฎีที่ประยุกต์มาจากศาสตร์อื่นๆ เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา และอีกหลายแนวคิด-ทฤษฎีที่พัฒนาขึ้นมาในเงื่อนไขทางสังคมเฉพาะ และถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางไม่เฉพาะนักสังคมสงเคราะห์ เช่น ทฤษฎีเสริมพลังอำนาจ (Empowerment theory) ที่มีความเกี่ยวข้องกับทฤษฎีวิพากษ์ (Critical theory) ซึ่งเป็นที่ทราบกันว่าทฤษฎีวิพากษ์ถือกำเนิดขึ้นจากนักวิชาการชาวเยอรมนีสำนักแฟรงก์เฟิร์ต ทฤษฎีสังคมสงเคราะห์แนวต่อต้านการกดขี่ (Anti-oppressive social work) ที่เกิดขึ้นมาจากเงื่อนไขของการเหยียดการกีดกัน และการเลือกปฏิบัติต่อคนที่มีเชื้อชาติและชาติพันธุ์ที่แตกต่าง (Payne, 2014) เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่าทฤษฎีของนักสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายนั้น ส่วนหนึ่งถูกพัฒนาขึ้นมาโดยนักสังคมสงเคราะห์เองและอีกจำนวนไม่น้อยได้รับอิทธิพลจากแนวคิด-ทฤษฎีอื่น และหากวิเคราะห์ลงไปอีกจะสังเกตได้ว่าทฤษฎีเหล่านั้นต่างมีจุดสนใจไปที่ตัวมนุษย์ มีวัตถุประสงค์ที่จะทำงานกับผู้ใช้บริการที่เป็นมนุษย์อันเป็นผลมาจากการพัฒนาขององค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ทำให้นักสังคมสงเคราะห์พยายามทำให้การปฏิบัติงานของตนเองมีความเป็นวิชาชีพ และการที่จะได้รับการยอมรับในฐานะนักวิชาชีพในยุคสมัยดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความเป็นวิทยาศาสตร์อย่างมากเฉกเช่นที่แมรี ริชมอนด์ (Mary Richmond, 1917) กล่าวเอาไว้ในคำนำของหนังสือเรื่องการวินิจฉัยทางสังคม (Social diagnosis ปี ค.ศ. 1917) วิธีคิดเช่นนี้ทำให้มนุษย์กลายเป็นศูนย์กลางของเรื่องราวแทบทั้งหมด นักมานุษยวิทยาเรียกสิ่งนี้ว่าการ

³ โปรดศึกษาหนังสือของ Helen H. Perlman เรื่อง Social Case Work a Problem-solving process ปี ค.ศ. 1957

ให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentrism) และงานสังคมสงเคราะห์ก็เป็นหนึ่งในวิชาชีพที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะระดับบุคคล กลุ่มชุมชน แม้แต่นโยบาย (ชัยพร อุโฆษจันทร์, 2568) ทั้งนี้ หากผู้อ่านรู้สึกไม่เห็นคล้อยกับสิ่งที่ผู้เขียนเสนอ ท่านอาจลองย้อนกลับไปพิจารณาทฤษฎีนิเวศวิทยาของบรอนเฟนเบรนเนอร์ (Bronfenbrenner, 1979) การจำแนกระบบต่างๆ ในทฤษฎีระบบของ Pincus และ Minahan ว่ามีการกล่าวถึงสิ่งอื่นๆ นอกเหนือจากมนุษย์ เช่น สุนัข แมว หรือแม้กระทั่งเครื่องช่วยหายใจ เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าความรู้ทางสังคมศาสตร์ได้เริ่มขยายไปสู่การทำความเข้าใจสังคมในรูปแบบใหม่ที่ไม่ได้มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางของสังคมอีกต่อไป โดยเรียกความคิดในลักษณะนี้ว่า การก้าวพ้นมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anti-anthropocentrism)⁴ เป็นแนวคิดที่พยายามเสนอให้นักมานุษยวิทยาหันมาสนใจศึกษาสิ่งต่างๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งผู้เขียนและนักวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์ในต่างประเทศ เช่น เฮเลน ฮิกสัน (Helen Hickson) โทมัส ไรอัน (Thomas Ryan) อลิซาเบธ บี. สเตรนด์ (Elizabeth B. Strand) แคเธอรีน เอ. เฟเวอร์ (Catherine A. Faver) และมาริสซา มารี เลก (Melissa Marie Legge) เริ่มหันมาตั้งคำถามและสนใจศึกษาการนำวัตถุรวมถึงสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์เข้ามาเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงานสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายและสังคมสงเคราะห์คลินิก ซึ่งผู้เขียนได้อภิปรายถึงความเป็นไปได้ในการนำปรัชญาแนวคิดการต่อต้านการให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในงานสังคมสงเคราะห์เอาไว้ในบทความก่อนหน้านี้⁵

บทความนี้ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของเจตจำนงทางวิชาการของผู้เขียน เพื่อให้งานสังคมสงเคราะห์เปิดรับความคิดโดยกว้างต่อปรัชญาพหุมนุษย์ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาเครื่องมือเชิงการบำบัดใหม่ๆ ที่ดึงเอาสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์

⁴ มีแนวคิดที่อยู่ในความสนใจเดียวกับ Anti-anthropocentrism อีกมากมาย เช่น ปรัชญาของไวท์เฮด ภาววิทยาวัตถุ (Object-oriented ontology) แนวคิดพหุมนุษย์/หลังมนุษย์ (Post-human) เป็นต้น

⁵ โปรดดู ชัยพร อุโฆษจันทร์ (2568)

(Other-Than-Human Animals [OTH]) เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเป็นรูปธรรม และเพื่อให้เกิดการตั้งคำถามถึงศักยภาพของปรัชญามนุษยนิยมที่อยู่ร่วมกับงานสังคมสงเคราะห์มาอย่างยาวนานว่ายังเป็นหนทางหลักอยู่หรือไม่ ท่ามกลางความคิดเกี่ยวกับสังคมที่เปลี่ยนไปตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 21 อีกทั้งยังพยายามนำเสนอทางเลือกใหม่ๆ ที่จะประยุกต์แนวคิดพัฒนมนุษย์เข้ามาในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

งานสังคมสงเคราะห์ก่อนหน้าอิทธิพลของแนวคิดพัฒนมนุษย์

แม้เจตจำนงทางวิชาการของผู้เขียนอาจทำให้เข้าใจว่างานสังคมสงเคราะห์นับจากอดีตถึงปัจจุบันนั้นถูกจัดเป็นกลุ่มโดยให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่ถ้าเราใช้ความพยายามพิจารณาถึงความไม่เป็นเนื้อเดียวกัน (Heterogenous) ในงานสังคมสงเคราะห์ เราจะเห็นการผสมผสานของการมุ่งความสนใจไปที่มนุษย์เป็นหลัก ความเชื่อว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงได้โดยมีนักสังคมสงเคราะห์เป็นเพื่อนร่วมเดินทางที่หนุนเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับการรับเอาวิธีคิดอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษยนิยม หรืออาจเป็นสิ่งที่อื่นที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ในการปฏิบัติงาน

เพื่อให้เห็นภาพมากขึ้น ผู้เขียนขอยกตัวอย่างการพิจารณาชีวะ-จิต-สังคมเพื่อทำความเข้าใจบุคคลของนักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งชีวะ-จิต-สังคม มีที่มาจากแนวคิด Bio-Psycho-Social หรือ BPS ซึ่งเป็นแนวคิดของจอร์จ เอ. เอนเจล (George L. Engel) ที่พัฒนามาจากข้อจำกัดของการมองผู้มีความเจ็บป่วยทางจิตด้วยรูปแบบชีวะการแพทย์ (Biomedical model) เพียงอย่างเดียว⁶ รูปแบบชีวะ-จิต-สังคมถูกใช้อย่างแพร่หลายทั้งแวดวงนักวิชาชีพด้านสุขภาพ นักสังคมสงเคราะห์สุขภาพรวมถึงนักสังคมสงเคราะห์ที่ทำงานกับกลุ่มเป้าหมาย

⁶ รูปแบบชีวการแพทย์ (Biomedical model) มีข้อจำกัดหลายประการ เช่น การสนใจการทำงานในระดับเซลล์ มองความผิดปกติของร่างกายในมิติความผิดปกติของชีวเคมีเพียงอย่างเดียว โดยละเลยการมองในมิติการใช้ชีวิต มิติจิตใจ และมิติวัฒนธรรมของผู้คนที่มีความเจ็บป่วย (Engel, 1977)

ต่างๆ เนื่องจากรูปแบบดังกล่าวให้แนวทางในการทำความเข้าใจบุคคลในมิติที่หลากหลายมากขึ้น จากแต่เดิมที่วงการสุขภาพสนใจเพียงมิติกายเพียงอย่างเดียว และแน่นอนว่านักสังคมสงเคราะห์ย่อมมีความเชี่ยวชาญในการทำ ความเข้าใจมิติสังคมวัฒนธรรม (Sociocultural)

อย่างไรก็ตาม การใช้รูปแบบกาย-จิต-สังคมไม่เพียงพอที่จะทำ ความเข้าใจ ความซับซ้อนของชีวิตมนุษย์และเหตุผลที่ผู้เขียนกล่าวเช่นนั้น เพราะว่า เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาตารางที่ระบุถึงขั้นตอนในการประเมินของ นักสังคมสงเคราะห์ เช่น โจนธาน บี. ซิงเกอร์ และเอลเลน เบลลูโอมินี (Singer & Belluomini, 2018) ได้อธิบายความหมายของแต่ละมิติเอาไว้ว่า *มิติชีววิทยา (Biological)* คือ ประเด็นเรื่องอาหาร ที่พักอาศัย เสื้อผ้า การแพทย์ สุขภาพ ความสามารถทางร่างกายของมนุษย์ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ในขณะที่หนังสือของ Hepworth et al. (2012) เรียกมิตินี้ว่า *มิติกายภาพ (Physical)* ซึ่งเพิ่มเติมประเด็นการเข้าถึงบริการต่างๆ ของบุคคล ทั้งเรื่องของระยะเวลาที่ใช้ เดินทางไปยังหน่วยงานที่ให้บริการด้านสุขภาพหรือสังคม สิทธิการ รักษาพยาบาล *มิติจิตวิทยา (Psychological)* คือ ประวัติชีวิตของบุคคล (เช่นเดียวกับการปรับใช้ทฤษฎีจิตสังคมมาเป็นกรอบในการทำงานของนักสังคม สงเคราะห์) รูปแบบบุคลิกภาพ สติปัญญา ความสามารถของกระบวนการทาง จิต อัตลักษณ์ ประวัติการเจ็บป่วย ประวัติการใช้ยาและการรักษา ประวัติการใช้ สารเสพติด รวมถึงการประเมินความผิดปกติทางจิตเวช และอื่นๆ และสุดท้าย *มิติสังคมวัฒนธรรม (Sociocultural)* ประกอบด้วย การพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับ เครือข่ายทางสังคม เพื่อน ครอบครัว ระบบช่วยเหลือทางสังคม อุดมการณ์ทาง การเมือง และสถานภาพทางเศรษฐกิจของบุคคล

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่าการทำความเข้าใจบุคคลของนักสังคมสงเคราะห์ ภายใต้อารมณ์-จิต-สังคมนั้นไม่สามารถทำความเข้าใจความซับซ้อนของ มนุษย์ได้ ดังนั้น *มิติจิตวิญญาณ (Spiritual)* จึงเป็นมิติที่สี่ที่ถูกเพิ่มเข้ามาและ นักสังคมสงเคราะห์จะต้องมีความสามารถในการทำความเข้าใจมิติดังกล่าวด้วย

แต่ก็น่าแปลกใจที่งานของ Singer and Belluomini (2018) กล่าวถึง มิติจิตวิญญาณเอาไว้เพียง 7 บรรทัดเท่านั้น โดยระบุถึงแง่มุมทางจิตวิญญาณที่นักสังคมสงเคราะห์ควรเข้าใจ หรือเรียกว่ากรอบ ICARING ประกอบด้วย ความสำคัญของจิตวิญญาณต่อผู้ใช้บริการ (Importance [I]) การมีส่วนร่วมในชุมชนทางศาสนาหรือจิตวิญญาณของผู้ใช้บริการ (Community [C]) ความเชื่อหรือการปฏิบัติทางจิตวิญญาณที่สามารถพิจารณาเป็นจุดแข็งของผู้ใช้บริการ (Assets and resources [A]) อิทธิพลของศาสนาหรือจิตวิญญาณต่อผู้ใช้บริการ (Influence [I]) การได้รับการตอบสนองความต้องการด้านจิตวิญญาณ (Needs [N]) การบูรณาการจิตวิญญาณเข้าไปในกระบวนการบำบัดถือเป็นเป้าหมายของผู้ใช้บริการหรือไม่ (Goals [G]) ในขณะที่ Canda (1997, quoted in Hepworth et al., 2012) อธิบายมิติจิตวิญญาณได้ลึกซึ้งมากกว่า ยิ่งไปกว่านั้นยังจำแนกความแตกต่างของศาสนาและจิตวิญญาณออกจากกันอย่างชัดเจน โดยศาสนาถือเป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับการยอมรับ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อและการปฏิบัติทางจิตวิญญาณ ซึ่งศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนดการแต่งกาย การเลือกรูปแบบการคลอด การตาย แนวปฏิบัติในการดูแลผู้ใช้บริการที่เจ็บป่วยในโรงพยาบาล การบริจาควัยวะ ในขณะที่จิตวิญญาณคือประสบการณ์องค์รวมของมนุษย์ที่ไม่สามารถแยกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ ไม่เพียงเท่านั้น จิตวิญญาณไม่ได้เป็นเพียงความเชื่อแต่เป็นระบบที่ครอบคลุมทั้งความหมาย (Cognitive) ความรู้สึกเชื่อมโยง (Affective) และการปฏิบัติ (Behavioral) ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อวิธีที่ผู้ใช้บริการเผชิญปัญหาและเข้าถึงทรัพยากรในการดูแลตนเอง

จากความสำคัญของศาสนาและจิตวิญญาณทำให้กรอบการทำงานความเข้าใจมนุษย์ของนักสังคมสงเคราะห์ถูกเพิ่มให้สมบูรณ์ขึ้น เกิดเป็นรูปแบบชีวะ-จิต-สังคม-จิตวิญญาณ (Bio-Psycho-Social-Spiritual Model [BPSS]) สะท้อนให้เห็นว่างานสังคมสงเคราะห์ไม่ได้สนใจแค่มนุษย์และสังคมของมนุษย์ แต่ให้ความสำคัญกับมิติจิตวิญญาณ ซึ่งจากงานของ Canda and Furman (2010) ทำให้เราทราบว่าการสังคมสงเคราะห์เริ่มกลับมาให้ความสนใจกับมิติจิต

วิญญาณในช่วงทศวรรษที่ 80s หลังจากทีก่อนหน้านี้งานสังคมสงเคราะห์เน้นไปที่การทำตนเองให้เป็นวิชาชีพ (Professionalization) ซึ่งเน้นที่มนุษยนิยมและมุมมองที่เป็นวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ผู้เขียนต้องการชวนให้ขบคิดต่อไปก็คือ การนำจิตวิญญาณเข้ามาเป็นหนึ่งในการทำความเข้าใจบุคคลของนักสังคมสงเคราะห์นั้น เป็นลักษณะของการนำความรู้สองอย่างที่แตกต่างกันเข้ามาอยู่ในปริมณฑลของวิทยาศาสตร์หรือไม่ ตัวอย่างเช่น นักวิชาการอธิบายความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตในต้นไม้ใหญ่ว่าเป็นอุปายในการช่วยอนุรักษ์ป่า ซึ่งเท่ากับเป็นการดึงเอามิติทางจิตวิญญาณเข้ามาอธิบายในปริมณฑลของวิทยาศาสตร์เป็นอีกทั้งยังเป็นการลดคุณค่าของระบบคิดของคนในชุมชนให้เหลือเพียงกลอุบาย ต่างจากงานวิจัยด้านเวชศาสตร์ฟื้นฟูซึ่งหนึ่งที่ค้นพบว่าแม้จิตวิญญาณจะไม่ได้ช่วยลดความเจ็บปวดจากโรคเรื้อรัง แต่จิตวิญญาณทำให้คนไข้อยู่กับความเจ็บปวดได้ดีขึ้นและเพิ่มความยืดหยุ่นในการเผชิญความเจ็บปวด (Ferreira-Valente et al., 2020)

นอกจากการนำจิตวิญญาณเข้ามาเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการทำ ความเข้าใจบุคคลแล้ว งานสังคมสงเคราะห์ยังขยายออกไปให้ความสนใจกับสิ่งแวดล้อมหรือที่เรียกว่า สังคมสงเคราะห์สีเขียว (Green social work) ซึ่งสังคมสงเคราะห์สีเขียวต่อยอดย้ำว่ามนุษย์ต้องยอมรับว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์ทางชีวภาพกับสิ่งแวดล้อม แต่การกระทำของมนุษย์ก็มีผลกระทบต่อระบบนิเวศด้วยเช่นกัน (ชานนท์ โกมลมาลย์, 2568) ด้วยจุดเน้นเรื่องมนุษย์มีความสัมพันธ์ทางชีวภาพกับสิ่งแวดล้อมที่หยิบยกมานั้น สะท้อนถึงอีกกรอบคิดเรื่องบุคคลในสถานะแวดล้อม (Person-in-Environment [PIE]) ซึ่งใช้ในการทำความเข้าใจอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อความคิด วิธีการมอง และความเชื่อของบุคคล ซึ่งในกรณีของสังคมสงเคราะห์สีเขียวคืออิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายและส่งผลต่อสุขภาพของมนุษย์ หรือแม้ทฤษฎีระบบนิเวศ (Ecological system theory) ที่นักสังคมสงเคราะห์คุ้นเคยเมื่อต้องใช้พิจารณาระบบต่างๆ รอบตัวบุคคล แต่อย่างไรก็ตาม แม้กรอบเรื่องบุคคลในสถานะแวดล้อมซึ่งเป็นกรอบคิด

ที่มีบทบาทในงานสังคมสงเคราะห์ตั้งแต่กลางทศวรรษ 1970s (Hepworth et al., 2012) และทฤษฎีระบบนิเวศ จะกล่าวถึงสิ่งแวดล้อม แต่สิ่งแวดล้อมของกรอบเรื่องบุคคลในสภาวะแวดล้อมและระบบนิเวศไม่ได้นับรวมสิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์หรือประดิษฐกรรมของมนุษย์เข้าไป แม้ทฤษฎีระบบนิเวศจะกล่าวถึงมิติอื่นนอกจากตัวบุคคลหรือสถาบันทางสังคมเช่นวัฒนธรรม แต่เราต้องไม่ลืมว่าวัฒนธรรมคือสิ่งที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ ดังนั้นการมีอยู่ของวัฒนธรรมในแผนผังระบบนิเวศจึงยังคงเป็นเรื่องของมนุษย์เป็นสำคัญ

งานสังคมสงเคราะห์และผู้กระทำการอื่น

จากเนื้อหาสังคมสงเคราะห์ก่อนหน้านี้ แนวคิดพื้นฐานมนุษย์ทำให้เห็นว่า แม้โดยภาพรวมงานสังคมสงเคราะห์ในช่วงดังกล่าวจะเน้นไปที่มนุษย์เป็นสำคัญ เช่นเดียวกับนักวิชาการสาขาอื่นๆ ก็ตาม แต่ก็มีบางแง่มุมที่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงจากมนุษย์มาสู่การพิจารณามิติจิตใจ สังคม เรื่อยมาจนกระทั่งมิติจิตวิญญาณ งานสังคมสงเคราะห์สีเขียว ที่หันมาทำงานด้านสิ่งแวดล้อม⁷ แต่เราก็กังไม่เห็นการพูดถึงสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อย่างที่บรูโน ลาร์ตูร์ (Latour, 2005, อ้างถึงใน ชัยพร อุโฆษจันทร์, 2568) ได้เสนอมุมมองเกี่ยวกับสังคมเอาไว้ในท่วงทำนองว่าคำว่าสังคมถูกทำให้ลดลงจนเหลือเพียงสังคมของมนุษย์และสังคมสมัยใหม่ เพราะแท้จริงแล้วสังคมในมุมมองของเขาคือการสมาคมกันของสิ่งต่างๆ ไม่ใช่แค่การมีปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ เช่นที่เราพยายามทำความเข้าใจระบบผู้ให้บริการว่าประกอบด้วยบุคคลใกล้ชิด บุคคลที่ห่างออกไป ชุมชนสถาบัน (ซึ่งหมายถึงประดิษฐกรรมของมนุษย์)

ทั้งนี้ มีนักวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์กลุ่มเล็กๆ ที่ได้รับอิทธิพลของทฤษฎีพัฒนามนุษย์ ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำการ (Actor-Network Theory [ANT]) พยายามที่จะพัฒนาทั้งองค์ความรู้และแนวทางการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์

⁷ ดู Dominelli (2012)

บ้างสนใจเรื่องคุณสมบัติของวัตถุ สิ่งของ และบ้างก็สนใจเรื่องสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ ในฐานะเป็นระบบแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ หรือในฐานะนักบำบัดในเชิงคลินิก การที่บทความนี้เรียกสัตว์ว่า สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ เพราะตอกย้ำว่าสำหรับนักวิชาการด้านนี้รวมถึงตัวผู้เขียนไม่ได้มองมนุษย์เหนือกว่าสัตว์ ดังนั้นคำว่าสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์จึงทำให้เข้าใจได้ชัดเจนว่ามนุษย์คือสัตว์ชนิดหนึ่ง

สำหรับวัตถุสิ่งของในงานสังคมสงเคราะห์นั้นปรากฏให้เราเห็นอย่างชัดเจน จนอาจจะเลเยอร์หรือองศาที่จะไม่ให้ความสำคัญกับมัน วัตถุในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการทำความเข้าใจในแง่ของความอันตราย เช่น อาวุธ ลักษณะทางกายภาพ สภาพบ้านที่อาจทำให้เด็กหรือผู้สูงอายุประสบอุบัติเหตุเพียงเท่านั้น แต่หมายถึงการเปิดรับคุณสมบัติบางประการของวัตถุที่อาจมีบทบาทสำคัญในการแทรกแซง-ช่วยเหลือบุคคล ซึ่งความคิดนี้มาจากแนวคิดภววิทยาวัตถุ (Object-Oriented Ontology [OOO]) ที่เชื่อว่าวัตถุจะเป็นอย่างไรมีคุณสมบัติอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับว่าวัตถุนั้นไปเกี่ยวข้องกับอะไร ดังนั้นแนวคิดแบบภววิทยาวัตถุก็จะไม่ได้มองว่าปากกา คือ เครื่องเขียนสำหรับขีดเขียนตัวอักษร ขณะที่กำลังสัมภาษณ์ผู้ใช้บริการ แต่จะเป็นอะไรก็ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่มันมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ดังนั้น ถ้างานสังคมสงเคราะห์ใช้วัตถุตามคุณสมบัติที่มนุษย์สร้างให้กับมันตั้งแต่แรก อาจจะไม่ใช่การประยุกต์สิ่งอื่นกับงานสังคมสงเคราะห์อย่างที่ผู้เขียนตั้งใจ แต่ถ้างานสังคมสงเคราะห์ตั้งใจใช้คุณสมบัติของวัตถุเพื่อให้เกิดผลลัพธ์บางอย่างกับมนุษย์ นั่นอาจเป็นนิมิตหมายที่ดี

ในการเรียนการสอนวิชาการทำงานสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายนั้น สิ่งหนึ่งที่ผู้เรียนจะได้เรียนรู้เป็นพื้นฐาน ก็คือ วิธีการนั่ง เช่น การนั่งแบบเผชิญหน้ากับผู้ใช้บริการ การนั่งเอียง การนั่งข้างกันท่ามุมเข้าหากันสี่สิบห้าองศา ซึ่งวิธีการนั่งแต่ละแบบและระยะห่างระหว่างผู้บำบัดและผู้รับการบำบัดล้วนมีผลต่อความรู้สึกสะดวกสบายของผู้ใช้บริการ หลังจากนั้นก็จะเป็นการปฎิบัติเรื่องสัมพันธภาพ ทักษะที่นักสังคมสงเคราะห์แต่ละคนนำมาใช้กับผู้ใช้บริการ การตอบสนองด้วยภาษากาย และอื่นๆ ที่จะช่วยให้การพูดคุย สนทนาเป็นไป

อย่างที่ต้องการ ซึ่งแทบทั้งหมดเป็นการให้ความสำคัญกับมนุษย์ทั้งสองบทบาทที่กำลังปฏิสัมพันธ์กัน

อย่างไรก็ตาม นักสังคมสงเคราะห์ที่สนใจเรื่องแนวคิดพัฒนามนุษย์และต่อต้านการให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางจะคิดต่างจากนั้น หนังสือของเจติน เลวี⁸ (Levy, 2021) อธิบายว่าการบำบัดจำเป็นต้องสนใจทั้งตัวบุคคลที่มาบำบัดและสิ่งแวดล้อม ผู้เขียนขอเน้นว่าคำว่าสิ่งแวดล้อมของเลวีนั้นไม่ใช่สิ่งแวดล้อมในแบบของทฤษฎีระบบนิเวศหรือระบบของ Pincus และ Minahan แต่เป็นสถาปัตยกรรม โดย Levy (2021) เสนอว่านักบำบัดควรออกแบบสถานที่บำบัดให้บุคคลสามารถควบคุมและเข้าใจสภาพแวดล้อม เช่น การมีป้ายบอกทางการใช้พื้นที่ต่างกันเพื่อบอกขอบเขตของพื้นที่ สิ่งเหล่านี้ช่วยลดความเครียดจากการขาดความสามารถในการควบคุมในสภาพแวดล้อมภายในซึ่งจะนำไปสู่อิสรภาพในการแสดงออกถึงตัวตนได้ *แสงสว่าง สี และความโปร่งของสถานที่* ที่มีบทบาทกับการปฏิบัติงาน ในกรณีของแสงที่ไม่ใช่แค่ช่วยให้มองเห็น แต่แสงมีพลังที่จะเปลี่ยนความรู้สึกที่มีต่อสถานที่นั้นๆ มันสร้างและทำลายความรู้สึกได้ไม่เพียงเท่านั้น แสงยังสามารถส่งผลให้ความดันโลหิตของมนุษย์ลดลง เพิ่มความภาคภูมิใจในตนเอง อีกทั้งยังลดความเศร้าและอารมณ์เดือดดาลลงได้เช่นกัน ไม่เพียงเท่านั้น *สิ่งประกอบ (Props)* เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสารนอกจากจะสามารถอ่านได้ตามหน้าที่ของมัน หนังสือพิมพ์และนิตยสารยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในเชิงตั้งรับของบุคคลที่มาใช้บริการจิตบำบัด/ให้การปรึกษา *การออกแบบที่นั่ง* ก็ควรมีความยืดหยุ่นเนื่องจากผู้ใช้บริการแต่ละประเภทต่างต้องการขนาดของพื้นที่ต่างกันออกไป ไม่เพียงเท่านั้นยังสามารถใช้ตัวแทนของ *ธรรมชาติ* เช่นภาพโปสเตอร์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติมาติดตั้งที่ผนังห้อง เพื่อสร้างความรู้สึกสบายที่จะเข้าไปอยู่ และความคิดในลักษณะเดียวกันนี้ได้ถูกกล่าวถึงในงานวิจัยเกี่ยวกับการทำงานในประเด็นบาดแผลทางจิตใจ (Trauma)

⁸ จบการศึกษา Master of Social Work (M.S.W.)

ซึ่งบอกว่ากรณีศึกษาที่มีแนวโน้มดีแสดงให้เห็นว่า การออกแบบ เช่น สีม่วงโทนอุ่น ที่นั่งที่สบาย และคุณภาพทางสุนทรียภาพโดยรวมของสถานดูแล สามารถช่วยสร้างความรู้สึกเหมือนบ้านที่อบอุ่นและเอื้ออาทรได้ (Ames & Loebach, 2023) ไม่เพียงเท่านั้น งานด้านคุ้มครองเด็กยังได้นำตุ๊กตาที่เรียกว่าตุ๊กตาที่มีรายละเอียดทางกายภาพ (Anatomically detail dolls) และแผนผังร่างกาย (Body diagram) มาเป็นเครื่องมือในการสืบค้นข้อมูลการถูกระทำความรุนแรงหรือล่วงละเมิดทางเพศเด็ก⁹ (Bruck et al., 2016)

งานสังคมสงเคราะห์และสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์

หากพิจารณาในแง่มุมมองของมานุษยวิทยา มนุษย์และสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ต่างเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง เช่น ความเกี่ยวข้องกันของมนุษย์และแพะที่จะใช้ในพิธีบูชายันต์ เช่น ดอนนา ฮาราเวย์ (Haraway, 2008, อ้างถึงใน พนา กันธา, 2564) อธิบายว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์นั้นเป็นความสัมพันธ์ที่เรียกว่าการกลายร่วม (Becoming with) หรือสังคมของชาวอินนูอิตที่ถือว่าสุนัขลากเลื่อนเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวพวกเขา เป็นต้น

ถ้าสิ่งที่กล่าวถึงในย่อหน้าข้างต้นดูไกลมากเกินไป ผู้เขียนจะยกตัวอย่างข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานสังคมสงเคราะห์มากขึ้นจำนวน 2 เรื่อง เรื่องแรกได้จากบทแรกของหนังสือ ‘สัตว์ในงานสังคมสงเคราะห์ (Animal in social work)’ ได้ทำให้เราเห็นว่าจริงๆ แล้วชีวิตของเราเกี่ยวข้องกับสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ตั้งแต่เด็กสำหรับตัวผู้เขียน เด็บโตมาพร้อมกับการเล่นกับแมลง เช่น มดแดง¹⁰ ที่อาศัยอยู่บริเวณต้นมะม่วง มดเหล่านั้นทั้งวิ่งหนี หรือหลายครั้งก็จะกัด รวมถึงฉีดยาฉีดฟอร์มิคใส่เราเมื่อเราเข้าไปใกล้และทำตัวเป็นภัยคุกคามต่อพวกมัน ซึ่งสอดคล้องกับที่ เฟร็ด เฮช. เบสธอร์น (Fred H. Besthorn) กล่าวว่า ธรรมชาตินั้นมีทั้ง

⁹ ปัจจุบันการศึกษามีทั้งสนับสนุนเกี่ยวกับประโยชน์และโทษของการใช้ตุ๊กตาที่หารายละเอียดทางกายภาพ (Bruck et al., 2016)

¹⁰ ชื่อวิทยาศาสตร์ Oecophylla smaragdina

ปัญญา สติปัญญา เจตจำนง และอาจมีจิตสำนึก สำหรับ Besthorn แล้วเขามีความเห็นว่ามันเป็นทั้งครู ผู้ชี้แนะ เพื่อนตัวเล็กๆ ของเขา และเขาได้รับการอบรมเข้าไปอยู่ในโลกของพวกมันในเวลาสั้นๆ (Besthorn, 2014) และเรื่องที่สอง คือ การคุ้มครองเด็กครั้งแรกๆ ในประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อปี ค.ศ. 1935 นั้นเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยกฎหมายคุ้มครองสัตว์ โดยนักสังคมสงเคราะห์ไปประสานขอความช่วยเหลือจากผู้ก่อตั้งองค์กรป้องกันการทารุณสัตว์ (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals [ASPCA]) (Hoy-Gerlach et al., 2019) ถึงแม้ตัวอย่างที่สองจะน่าหดหู่ แต่ก็ยังเป็นหลักฐานให้เห็นว่าสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มีบทบาทต่องานสังคมสงเคราะห์ด้านเด็กและเยาวชนมาอย่างยาวนาน แม้จะไม่ใช่มุมมองของนิเวศวิทยาเชิงลึก แต่เป็นการตามรอยการคบค้าสมาคมของเครือข่าย-ผู้กระทำตามแนวคิดของ Latour

ดังนั้น เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงแนวคิดนิเวศเชิงลึก (Deep ecology) ซึ่งผู้เขียนยังไม่เคยกล่าวถึงมาก่อน และข้อมูลเกี่ยวกับการนำสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแทรกแซงทั้งในฐานะเครื่องมือการทำงาน และส่วนหนึ่งของระบบผู้ใช้บริการ (Client system) ที่ต้องจัดการและให้ความสำคัญ

นิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology)

นักวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์กลุ่มหนึ่งวิพากษ์วิจารณ์ความคิดนิเวศวิทยา (รวมถึงทฤษฎีระบบนิเวศ-ผู้เขียน) ว่าเน้นที่พฤติกรรมของปัจเจกบุคคลภายในสิ่งแวดล้อมที่คงที่ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องขยาย/ปรับเปลี่ยนแนวคิดนิเวศวิทยาดังกล่าวให้กว้างขวางออกไปเพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม (Besthorn, 2014) เพราะทฤษฎีระบบนิเวศแบบที่นักสังคมสงเคราะห์คุ้นเคยนั้นไม่สามารถตอบสนองการทำความเข้าใจบุคคลในสถานะแวดล้อมได้อย่างแท้จริง ดังนั้นไม่ว่าจะด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือการขยับของชุดความคิดเช่นการนิยามสังคมแบบใหม่ของ Latour ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม

และสิ่งแวดล้อมในวงการสังคมศาสตร์รวมถึงส่วนเล็กๆ ของสังคมสงเคราะห์ไปอย่างมาก

ว่า ‘นิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep ecology)’ ถูกเสนอโดยนักปรัชญาชาวออร์เวย์ชื่อ อาร์เน เนสส์ (Naess, n.d., quoted in Besthorn, 2014) ในปี ค.ศ. 1973 เขาได้จำแนกคำว่านิเวศวิทยาออกเป็น 2 ระดับ คือ นิเวศวิทยาเชิงตื้น (Shallow ecology) และนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep ecology) ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าการจำแนกดังกล่าวเป็นประโยชน์มาก เนื่องจากสามารถแยกแยะความคิดที่อยู่เบื้องหลังของกรอบเชิงนิเวศวิทยาได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ แม้นิเวศวิทยาเชิงตื้นจะให้ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ผลกระทบที่มนุษย์กระทำต่อธรรมชาติหรือธรรมชาติกระทำต่อมนุษย์ แต่ยังคงอยู่ในมุมมองของการให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง ในขณะที่นิเวศวิทยาเชิงลึกให้ความสำคัญกับนิเวศเป็นหลัก (Ecocentric) มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในภาพรวม และให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมของระบบนิเวศ โดยแนวคิดนี้มีหลักสำคัญ คือ (1) สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีคุณค่าในตนเอง (2) ทุกชีวิตเชื่อมโยงพึ่งพาอาศัยกัน และ (3) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นเป็นหัวใจของการพัฒนาตนเอง และด้วยนิยามดังกล่าวทำให้ต้องกลับมาตั้งคำถามต่อทั้งสังคมสงเคราะห์สีเขียว การใช้เครื่องมือเฉพาะเช่นตุ๊กตาที่มีรายละเอียดทางกายภาพควรถูกจัดเป็นนิเวศวิทยาเชิงลึกและแนวคิดพหุมนุษย์หรือไม่ (Besthorn, 2014)

สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ในพื้นที่การทำงานสังคมสงเคราะห์

บทความนี้ใช้คำว่าสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์สลับกับสัตว์เลี้ยง เนื่องจากต้องการเน้นย้ำว่าไม่ว่ามนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ต่างมีความเท่าเทียมกัน ซึ่งในบทความนี้ผู้เขียนจะขออธิบายข้อมูลให้เห็นเป็นภาพรวมในสองประเด็น คือ ความเกี่ยวข้องของสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ในฐานะระบบหนึ่งของมนุษย์ และความเกี่ยวข้องของสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ในฐานะกระบวนการบำบัดทางสังคมสงเคราะห์

สำหรับความเกี่ยวข้องในฐานะระบบหนึ่งของมนุษย์มีความใกล้เคียงกับตัวอย่างที่กล่าวถึงแล้วเรื่องสังคมของชาวอินนูอิต โดยงานวิจัยของ Strand and Faver (2005) แสดงให้เห็นว่าคนอเมริกากล่าวร้อยละ 60 มีสัตว์เลี้ยง และผู้หญิงที่ผ่านประสบการณ์ถูกทำร้าย ซึ่งเข้ามาอยู่ในศูนย์พักพิงมีอัตราการใช้สัตว์เลี้ยงอยู่ที่ ร้อยละ 40-92 นอกจากนั้น Strand and Faver (2003a, quoted in Strand & Faver, 2005) พบว่า ร้อยละ 84 ของผู้หญิงในศูนย์พักพิงในรัฐเทนเนสซีมีสัตว์เลี้ยง สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือในการทำงานเพื่อช่วยเหลือผู้หญิงกลุ่มนี้ มักจะพบว่า สัตว์เลี้ยงของครอบครัวเคยมีประสบการณ์ถูกทำร้าย และมีการฆ่าสัตว์เลี้ยงตัวอื่นๆ ในอดีต และสิ่งทำให้งานวิจัยนี้น่าสนใจยิ่งขึ้น คือ แม้จะมีสาเหตุที่ทำให้การออกห่างจากคู่สมรสที่ใช้ความรุนแรงเป็นกระบวนการที่กินเวลานาน แต่มีการระบุสัตว์เลี้ยง ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีสายใยของความผูกพันระหว่างกัน ทำให้ผู้หญิงที่ถูกทำร้ายจำนวนมากมีความลังเลที่จะออกจากความสัมพันธ์ดังกล่าวและเข้าสู่ระบบการช่วยเหลือของรัฐเพราะความเป็นห่วงสวัสดิภาพของสัตว์เลี้ยง เช่น ผู้หญิงที่มีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับนกของตน ซึ่งอยู่ด้วยกันมานานถึง 25 ปี อาจถูกเจ้าหน้าที่บอกว่า ทางเลือกเดียวของเธอคือการยกสัตว์เลี้ยงให้ผู้อื่นเพื่อแลกกับความปลอดภัยในศูนย์พักพิงสำหรับผู้ประสบความรุนแรงในครอบครัว เมื่อได้ยินดังนั้น เธอจึงอาจเลือกที่จะอยู่ต่อในบ้านที่มีความรุนแรงเพื่อรักษาความสัมพันธ์กับสัตว์เลี้ยงที่เป็นเพื่อนคู่ใจของเธอหรืออยู่ต่อเพื่อปกป้องนกจากอันตรายที่อาจเกิดจากผู้กระทำความรุนแรง (Strand & Faver, 2005) นอกจากนั้นงานของ ฟลินน์ (Flynn, 2000a, quoted in Strand & Faver, 2005) สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงที่มีประสบการณ์ถูกกระทำความรุนแรง คิดว่าสัตว์เลี้ยงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจว่าจะออกจากความสัมพันธ์หรืออยู่ต่อกับคู่สมรสที่ใช้ความรุนแรง เนื่องจากผู้หญิงกลุ่มนี้มองว่าสัตว์เลี้ยงเป็นสมาชิกของครอบครัว ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับผลการศึกษาของ Strand and Faver (2005) ที่สรุปว่าความกังวลต่อ

สัตว์เลี้ยงทำให้ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการวิจัยตัดสินใจชะลอการเข้าใช้บริการที่ศูนย์พักพิง¹¹

จากงานที่กล่าวมาข้างต้น น่าจะทำให้เห็นว่าสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว เกิดเป็นสายใยความผูกพันระหว่างสิ่งมีชีวิตสองชนิดขึ้น ซึ่งต่างฝ่ายมีบทบาทในการกำหนดชีวิตของกันและกัน มีความเกี่ยวข้องทางอารมณ์ งานของ Fook (2014) ระบุว่า มนุษย์จำนวนหนึ่งมีมุมมองต่อสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ว่าเป็นเพื่อนร่วมชีวิตมากกว่าจะเป็นเพียงสัตว์เลี้ยง ไม่เพียงเท่านั้น การมีปฏิสัมพันธ์กับสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์สามารถตอบสนองความต้องการเฉพาะด้านของมนุษย์และยังสามารถดึงเอาด้านที่อ่อนโยนของมนุษย์ออกมาได้ ซึ่งเป็นการทำให้มนุษย์คนนั้นมีความเป็นมนุษย์มากขึ้นกว่าเดิม เพราะฉะนั้น นักสังคมสงเคราะห์ที่เชื่อในแนวคิดพัฒนามนุษย์และนิเวศวิทยาเชิงลึกจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องตระหนักว่า สุนัข นก และสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์อื่นๆ ควรเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของระบบครอบครัว ระบบสังคมของบุคคลเท่าเทียมกับมนุษย์

ประเด็นต่อมาที่จะกล่าวถึง คือ การที่สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานสังคมสงเคราะห์ในฐานะผู้ให้บำบัดในกระบวนการแทรกแซง โดยศัพท์เฉพาะที่จะเป็นพื้นฐานให้เข้าใจงานด้านนี้ประกอบด้วยการบำบัดโดยอาศัยสัตว์ (Animal-Assisted Therapy [AAT]) ซึ่งเป็นร่มใหญ่ของการใช้สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์เข้ามาทำหน้าที่เป็นนักบำบัด รวมถึงผู้เขียนจะยกตัวอย่างการใช้มาในการบำบัด (Equine-Assisted Activities and Therapies [EAAT]) ซึ่งในต่างประเทศ นักสังคมสงเคราะห์เป็นหนึ่งในผู้ให้บริการเหล่านี้กับผู้ที่มาใช้บริการ

ก่อนอื่นต้องเข้าใจว่าการบำบัดโดยอาศัยสัตว์ต่างจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ (Animal-Assisted Activity [AAA]) เนื่องจากการบำบัดโดยอาศัยสัตว์นั้นเป็นการแทรกแซงที่มีเป้าหมายชัดเจน โดยสัตว์ที่ผ่านเกณฑ์เฉพาะถูกนำมาเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการบำบัด ดำเนินการและ/หรือ

¹¹ ผู้หญิงส่วนมากของงานวิจัยใช้เวลาในการตัดสินใจเข้าใช้บริการ ราวๆ 1-2 สัปดาห์

ให้บริการโดยผู้เชี่ยวชาญที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง และอยู่ภายในขอบเขตการปฏิบัติงานของวิชาชีพนั้น การบำบัดโดยอาศัยสัตว์ลูกออกแบบมาเพื่อส่งเสริมการพัฒนาในด้านการทำหน้าที่ทางกายภาพ สังคม อารมณ์ หรือด้านการรู้คิดของมนุษย์ การบำบัดรูปแบบนี้สามารถดำเนินได้ในหลากหลายบริบทและอาจเป็นการทำงานแบบกลุ่มหรือรายบุคคลก็ได้ โดยที่กระบวนการดังกล่าวมีการบันทึกและประเมินผลอย่างเป็นระบบ (Burke & Lannuzzi, 2014) ในขณะที่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสัตว์เป็นกิจกรรมนันทนาการไม่ได้มีวัตถุประสงค์เชิงการบำบัด

การนำสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการบำบัดนั้นถูกนำมาใช้บำบัดกับปัญหาที่หลากหลาย เช่น การบำบัดเด็กออทิสติก (Autism Spectrum Disorder [ASDs]) ซึ่งมักมีปัญหาเรื่องการสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยมีสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์หลายชนิดที่สามารถนำมาช่วยในกระบวนการบำบัดได้ เช่น ม้า แกะ แพะ วัว ลา สุนัข แมว หนูตะเภา รวมไปถึงโลมา (Hickson et al., 2025) อย่างไรก็ตาม ผู้ให้การบำบัดต้องมีกระบวนการคัดเลือกและฝึกฝนสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ที่จะมารับหน้าที่ผู้ให้การบำบัด เช่น ฝึกการขยับถ่าย ความเป็นมิตรต่อผู้ให้บริการ (ไม่กัด) สามารถนั่ง คอย และมีสมาธิ ไม่วอกแวกต่อสิ่งเร้ารอบข้าง ผ่านการเรียนรู้และขัดเกลาทางสังคมจนสามารถปรับตัวอยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมที่หลากหลายได้ ยอมรับการสัมผัสและการแปรงขนจากผู้คน (Compitus, 2021a)

งานวิจัยของ Breitenbach et al. (2009, quoted in Burke & Lannuzzi, 2014) ระบุว่า การบำบัดด้วยโลมาแสดงให้เห็นว่าเด็กมีความสามารถในการสื่อสารเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังพัฒนาการแสดงออกทางอารมณ์และสังคมอีกด้วย นอกจากโลมาแล้ว ยังมีการใช้หนูตะเภาบำบัดเด็กออทิสติก ซึ่งผลการวิจัยคือสามารถช่วยส่งเสริมความสามารถในการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การมีปฏิสัมพันธ์กับหนูตะเภาถูกนำมาเปรียบเทียบกับ การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลแปลกหน้า โดยวัดจากความถี่ของการสัมผัส การสบตา หรือการติดต่อสื่อสาร

ด้วยวาจา ซึ่งถูกบันทึกโดยผู้สังเกตโดยตรงหนึ่งคน ในช่วงเวลาเป็นช่วงๆ ละหนึ่ง นาที (Kršková et al., 2010, quoted in Burke & Lannuzzi, 2014) ซึ่งนักวิชาการได้พยายามค้นหาคำอธิบายว่าเพราะอะไรสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์จึงมีความสามารถในการบำบัดข้างต้น บ้างเสนอความคิดว่ามนุษย์มีแนวโน้มที่จะเชื่อมโยงกับสิ่งมีชีวิตอื่น (Biophilia) บ้างพยายามอธิบายด้วยทฤษฎีการเรียนรู้ว่า สัตว์สามารถเบี่ยงเบนความสนใจ เปรียบเสมือนตัวกันชนที่ทำให้ลดความรู้สึกวิตกกังวล และสุดท้ายซึ่งยังไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ คือ โดยธรรมชาติแล้ว สัตว์มีอิทธิพลต่อระบบร่างกายของมนุษย์ได้ เช่น อัตราการเต้นของหัวใจ ความดันโลหิต อุณหภูมิผิวหนัง และฮอร์โมนในร่างกายมนุษย์ ซึ่ง Kendall et al. (2014, quoted in Acri et al., 2016) ให้คำอธิบายใกล้เคียงกับเรื่องแนวโน้มที่มนุษย์จะมีความเชื่อมโยงทางอารมณ์กับสิ่งมีชีวิตอื่น แต่อย่างไรก็ตาม สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ก็ไม่สามารถช่วยบำบัดกับมนุษย์ได้ ถ้าหากไม่ได้การวางแผนการบำบัดที่ดีจากผู้เชี่ยวชาญ

ต่อมาคือการนำม้าเข้ามาช่วยในการบำบัดซึ่งมักจะใช้ในการบำบัดผู้มีประสบการณ์โรคจิตเวช ปัญหาพัฒนาการ รวมถึงภาวะวิตกกังวล อาการซึมเศร้า หงุดหงิดง่าย ขาดสมาธิ ปัญหาพฤติกรรม และความบกพร่องด้านการสื่อสารและทักษะทางสังคม (Acri et al., 2016) ซึ่งโดยทั่วไปจะใช้การบำบัดชนิดนี้ควบคู่ไปกับการบำบัดด้วยวิธีการอื่น รูปแบบหนึ่งของกิจกรรมและการบำบัดโดยอาศัยม้า เรียกว่า การให้คำปรึกษาโดยอาศัยม้า (Equine-assisted counseling) เป็นการโปรแกรมยาว 12 สัปดาห์ที่จัดขึ้นร่วมกับผู้เชี่ยวชาญด้านสุขภาพจิตและผู้เชี่ยวชาญด้านม้า โดยจะให้เด็กมีปฏิสัมพันธ์กับม้า ทำกิจกรรมเช่นคล้องเชือกให้กับม้า และให้ความรู้เกี่ยวกับม้าแก่ผู้รับการบำบัด เช่น วิธีการสื่อสารของม้า กายวิภาคของม้า ความปลอดภัยเมื่ออยู่กับม้า ซึ่งโปรแกรมจะถูกออกแบบเพื่อแก้ไขปัญหาทางอารมณ์และพฤติกรรมเป็นต้น

สาเหตุเลือกใช้ม้าในการบำบัดเพราะว่าม้าเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีการตื่นตัวสูงซึ่งทำให้พวกมันสามารถรับรู้สิ่งเร้าจากภายนอกได้อย่างแม่นยำ ส่งผลให้ทั้งตัวมันเองและฝูงปลอดภัย ม้าให้ความสนใจอย่างใกล้ชิดต่อการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยที่สุดในความสอดคล้องกันและสะท้อนพฤติกรรมตอบสนองตามนั้น ดังนั้นมนุษย์ที่มารับการบำบัดโดยอาศัยม้าก็จะได้รับข้อมูลย้อนกลับจากม้าเกี่ยวกับพฤติกรรมของตนเองแทบจะทันที เป็นการตอบสนองที่ตรงไปตรงมาและปราศจากการตัดสิน ดังนั้นผู้รับการบำบัดก็จะมีโอกาสในการสังเกตว่าพฤติกรรมของตนเอง ทั้งภาษา อวัจนภาษา และการวางขอบเขตส่งผลต่อม้าอย่างไร ก็จะได้รับ การสะท้อนกลับให้เห็นในทันทีเช่นกัน ข้อความดังกล่าวสอดคล้องกับความคิดของผู้เขียนเวลาต้องการให้ใครสักคนหนึ่งเรียนรู้การแสดงออกที่มั่นคง ผู้เขียนมักจะแนะนำให้ผู้ใช้บริการลองเข้าไปเล่นกับสุนัข เพราะสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์เหล่านี้ตอบสนองต่อท่าทีของมนุษย์อย่างตรงไปตรงมา โดย Buck et al. (2017) อธิบายต่อว่าความตรงไปตรงมาของการสื่อสารจากม้าสามารถสร้างความรู้สึกปลอดภัยให้กับบุคคลโดยเฉพาะผู้ที่มีบาดแผลทางใจ (Trauma) ภายใต้การดูแลของทีมนักบำบัดที่เป็นมนุษย์ ผู้รับการบำบัดจะสามารถเปิดใจในการสำรวจความเครียดของตนเองหลังเหตุการณ์สะเทือนขวัญได้มากขึ้น ซึ่งกระบวนการบำบัดโดยอาศัยม้ากับผู้ที่มึบาดแผลทางใจนี้เรียกว่าจิตบำบัดโดยอาศัยม้า (Equine-Assisted Psychotherapy [EAP]) ของสมาคมการส่งเสริมการเติบโตและเรียนรู้โดยอาศัยม้าเป็นสื่อกลาง (Equine Assisted Growth and Learning Association [EAGLA])

โปรแกรมจิตบำบัดโดยอาศัยม้า (EAP) นั้นเป็นกระบวนการจิตบำบัดที่ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญ บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ (1) การทำงานเป็นทีม (2) การจัดกิจกรรมทั้งหมดบนพื้นดิน (ไม่ขี่ม้า) (3) แนวคิดที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหา (4) การยึดถือจรรยาบรรณของสมาคมฯ โดยในแต่ละช่วงของการบำบัดจะมีทีมบำบัดเข้าร่วม ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านสุขภาพจิตที่ได้รับใบอนุญาตผู้เชี่ยวชาญด้านม้าที่ได้รับการรับรอง รวมทั้งม้าและผู้ใช้บริการ ผู้เชี่ยวชาญ

ด้านสุขภาพจิตมีหน้าที่ดูแลความปลอดภัยทางอารมณ์ของผู้รับการบำบัดวางแผนการบำบัดในแต่ละช่วง และรับผิดชอบให้การปฏิบัติเป็นไปตามจริยธรรมวิชาชีพ ผู้เชี่ยวชาญด้านม้ามีหน้าที่ดูแลความปลอดภัยทางกายภาพของทั้งผู้ให้บริการและม้า ทำงานร่วมกับผู้เชี่ยวชาญด้านสุขภาพจิตในการออกแบบกิจกรรม และให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับพฤติกรรมของม้า ซึ่งการทำงานในลักษณะทีมนี้ทำให้ผู้ให้การบำบัดสามารถผสมผสานความเชี่ยวชาญของแต่ละคนเพื่อสร้างประสบการณ์ที่ปลอดภัยทั้งทางอารมณ์และร่างกายให้แก่ผู้ให้บริการ

แม้ว่าการขี่ม้าเพื่อการบำบัด (Therapeutic riding) จะอาศัยการเชื่อมโยงทางร่างกาย (Kinesthetic connection) ระหว่างมนุษย์กับม้าเพื่อส่งเสริมสุขภาวะ แต่การบำบัดแบบไม่ขี่ม้า (Unmounted therapy) จะมุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์ทางอารมณ์เป็นหลัก เช่น การเลือกว่าจะเข้าใกล้ม้าในระยะใดสัมผัสม้าที่ตำแหน่งใด ซึ่งม้าเองก็จะมีทางเลือกที่จะถอยหรือเข้าใกล้ผู้รับการบำบัดอย่างเท่าเทียมกัน โดยผู้เชี่ยวชาญเชื่อว่าบุคคลมักพูดถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นกับม้าในขณะนั้นง่ายกว่าการพูดถึงปัญหาของตนเองโดยตรงหรือการสะท้อนคิดภายหลัง ทีมบำบัดเชื่อว่าผู้ให้บริการแต่ละคนมีคำตอบต่อปัญหาของตนเองและสามารถบรรลุเป้าหมายได้หากได้รับโอกาสในการค้นพบคำตอบเหล่านั้น “เราไม่ได้ให้คำตอบ และไม่ได้สอนผู้ให้บริการว่าจะต้องปฏิสัมพันธ์กับม้าอย่างไร แต่เราสนับสนุนให้ผู้ให้บริการพัฒนาวิธีการของตนเอง การตีความของตนเอง และรูปแบบการแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่งจะช่วยให้ผู้ให้บริการสามารถนำทักษะเหล่านั้นไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้” (Thomas & Lytle, 2016, quoted in Buck et al., 2017) และจุดที่โดดเด่นของการทำจิตบำบัดนี้ คือ ไม่มีการฝึกทักษะการขี่หรือการดูแลม้าเช่นการบำบัดโดยอาศัยม้ารูปแบบอื่นๆ ที่กล่าวมาก่อนหน้านี้

Buck et al. (2017) ได้ยกตัวอย่างส่วนหนึ่งของกระบวนการการบำบัดโดยอาศัยม้าที่เขาเรียกว่าการใช้การอุปมาอุปไมย (Metaphors) สำหรับบำบัดผู้ที่มีแผลทางใจจากการถูกทำร้าย โดยผู้ให้การบำบัดที่เป็นมนุษย์ (เช่น

นักสังคมสงเคราะห์ในบริบทสัตว์แพทย์) จะให้ผู้ใช้บริการอยู่ในสถานที่ซึ่งมีม้าอยู่ไม่ไกลมากนัก เพียงพอที่จะให้ผู้ใช้บริการมองเห็นพฤติกรรมของม้าอย่างชัดเจน โดยมีพฤติกรรมของม้าเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้บริการหวนนึกถึงภาพเหตุการณ์การถูกทำร้ายโดยคู่ชีวิต เช่น เมื่อเห็นม้าตัวหนึ่งใช้ฟันจับที่ลำตัวของม้าอีกตัวซ้ำๆ ผู้ใช้บริการจึงถามขึ้นว่า “ทำไมมันถึงทำแบบนี้กับเธออยู่เรื่อยๆ” (การจับ) บทบาทของผู้ให้การบำบัดที่เป็นมนุษย์คือการถามกลับไปด้วยคำถามที่ว่า “คุณคิดว่ามันกำลังทำอะไรกับเธอ?” ซึ่งด้วยกระบวนการดังกล่าว ผู้ใช้บริการจะเริ่มเชื่อมโยงประสบการณ์ของตนเองเข้ากับพฤติกรรมของม้า ซึ่งจะช่วยให้ผู้ให้การบำบัดที่เป็นมนุษย์ทราบรายละเอียดการถูกทำร้าย และมุมมองต่อการถูกทำร้ายของผู้ใช้บริการผ่านการช่วยเหลือจากม้า โดย Buck et al. (2017) อธิบายว่าการที่ผู้ให้บริการสามารถเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมกับพฤติกรรมของม้าได้นั้นเรียกว่า การสร้างระยะห่างจากตนเอง (Self-distance) จากเหตุการณ์บอบช้ำที่เคยมีประสบการณ์ ซึ่งการบำบัดโดยม้านี้ช่วยให้ผู้ให้บริการสามารถเปิดเผยประวัติการถูกทำร้ายเป็นครั้งแรกได้ระหว่างการบำบัดโดยอาศัยม้า และยังสามารถจัดการกับความทรงจำอันเจ็บปวดที่อาจผุดขึ้นมาระหว่างการบำบัดได้ ทั้งนี้ ผู้ให้บริการ (รวมทั้งผู้ให้การบำบัด) อาจเดินเข้าไป เพื่อแยกม้าที่จับม้าตัวอื่นหรือเข้าไปยืนล้อมรอบม้าที่ถูกจับเพื่อป้องกันไม่ให้ม้าอีกตัวเข้าใกล้ และอาจเชื่อมโยงม้าม้าตัวดังกล่าว (ที่ถูกกันออกไปจากม้าตัวอื่นๆ) กับชีวิตของตนเอง ดังนั้น ผู้เขียนคิดว่ากระบวนการนี้จะกระตุ้นให้ผู้บริการตีความ มองเห็นความจริงในอีกแง่มุม (การมองไปที่ม้า เหมือนเป็นมุมมองของบุคคลที่สามในเมื่อเทียบกับประสบการณ์เดิมของตนเอง) และหาวิธีการจัดการบาดแผลของตนเองผ่านการมีปฏิสัมพันธ์กับม้าได้ ซึ่งทำให้เห็นความสามารถของผู้บำบัดที่ไม่ใช่มนุษย์ (ม้า) ในกระบวนการบำบัดอย่างชัดเจน

ข้อสังเกตต่อการนำสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาใช้ ในงานสังคมสงเคราะห์

แม้การนำวัตถุและสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาใช้ในการงานสังคมสงเคราะห์จะเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างมาก แต่ผู้เขียนมีข้อสังเกตต่อการนำสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาใช้ในการงานสังคมสงเคราะห์อยู่ 3 ประเด็น ได้แก่ (1) ความสอดคล้องกับหลักปรัชญาและแนวคิดสังคมสงเคราะห์ (2) ความเป็นไปได้ในการนำมาใช้ในปัจจุบัน และ (3) ประเด็นด้านจริยธรรมการปฏิบัติงาน

ความสอดคล้องกับหลักปรัชญาและแนวคิดเดิม การนำสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาใช้ในการงานสังคมสงเคราะห์เป็นเรื่องค่อนข้างใหม่ และเนื่องด้วยแนวทางดังกล่าวมีรากฐานทางปรัชญาที่แตกต่างกับปรัชญาที่ผู้ปฏิบัติงานรวมถึงนักวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์โดยส่วนใหญ่ยึดถือซึ่งเน้นที่การทำงานโดยยึดบุคคลเป็นศูนย์กลาง อย่างไรก็ตาม ชัยพร อุโฆษจันทร์ (2568) อธิบายว่าเพื่อที่จะทำให้งานสังคมสงเคราะห์เป็นวิชาชีพข้ามศาสตร์ (Transdisciplinary profession) จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจระดับปรัชญาซึ่งปัจจุบันยังไม่มีงานวิจัยนี้เกิดขึ้นมากนัก โดยนักวิชาการจะต้องค้นหาหลักปรัชญาที่มีความสอดคล้องและไปด้วยกันได้กับปรัชญา-แนวคิดพหุนิยม (หรือต่อต้านแนวคิดการเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง) ซึ่งปรัชญาที่พหุความเป็นไปได้ คือ สัจนิยมวิพากษ์ (Critical realism) และปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) และผู้เขียนเชื่อว่าหากสามารถยอมรับปรัชญาดังกล่าวได้ มีความเป็นไปได้อย่างมากที่งานสังคมสงเคราะห์จะหันมาให้ความสำคัญกับผู้กระทำกรอื่นๆ (สิ่งและสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์อื่นๆ) ซึ่งปรากฏอยู่ในระบบนิเวศ/เครือข่ายผู้กระทำกรของการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์อยู่แล้ว

นอกจากนั้น จากการทบทวนเอกสารวิชาการที่ปรากฏในรายการอ้างอิง มีบางบทความพยายามวิเคราะห์ถึงประเด็นความสอดคล้องกับปรัชญาและแนวคิดเดิมเอาไว้ที่น่าสนใจ โดย Legge (2016) วิเคราะห์ว่าการนำสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาใช้งานนั้นสอดคล้องกับสังคมสงเคราะห์แนวต่อต้านการกดขี่ (Anti-oppressive social work) เนื่องจากการปฏิสัมพันธ์กับสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์

สามารถก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์แบบต่อต้านการกดทับ (Anti-oppressive interaction) ซึ่งมักถูกอธิบายว่าเป็นการปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ตัดสินหรือยอมรับอย่างไม่มีเงื่อนไข (Non-judgmental or accepting interaction) นอกจากนั้น งานของ Dunsford (2014, quoted in Fook, 2014) อธิบายว่าสุนัขทำให้ผู้หญิงคนหนึ่งเข้าใจการมีความสุขอยู่กับปัจจุบันขณะ และความหมายของการดำรงอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากระบวนการบำบัดที่เกิดขึ้นนั้นสามารถเชื่อมโยงกับทฤษฎีการบำบัดเช่นกลุ่มเกสตัลท์ได้ แต่สิ่งที่ต้องคำนึงก็คือสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มีสถานะเท่าเทียมกับมนุษย์หรือไม่ เพราะถ้ามีสถานะเป็นเพียงเครื่องมือสำหรับบำบัดของมนุษย์เท่ากับว่ากระบวนการทั้งหมดที่เกิดขึ้นจะย้อนกลับเป็นการทำงานภายใต้มุมมองให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางเช่นที่กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งจะไม่สอดคล้องกับนิเวศวิทยาเชิงลึก หรือความคิดเกี่ยวกับสังคมของ Latour ที่นับรวมผู้กระทำการที่หลากหลาย และงานสังคมสงเคราะห์ที่ควรจะไปข้างหน้า ก็จะกลับมาอยู่บนความคิดแบบสมัยใหม่นิยมเช่นเดิม

ความเป็นไปได้ในการนำมาใช้ในปัจจุบัน หากการใช้สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาบำบัดบุคคลเป็นเรื่องที่ใหม่สำหรับงานสังคมสงเคราะห์จนเกินไป (อาจต้องใช้เวลาในการวิจัย พัฒนาหลักสูตร กำหนดมาตรฐานบริการ อีกทั้งยังต้องร่วมงานกับสัตวแพทย์ ผู้ดูแลสัตว์ และตัวสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ เพราะหลักจรรยาบรรณที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายจะต้องครอบคลุมไปถึงสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วย) ผู้เขียนแนะนำว่าเราสามารถนำแนวคิดในบทความนี้เข้ามาใช้ได้อย่างน้อย 2 วิธี (1) การขยายบริการให้การปรึกษา ไปที่ประเด็นการสูญเสียสัตว์เลี้ยง เช่นการให้การปรึกษาเด็กเกี่ยวกับการสูญเสีย ความตายของสัตว์เลี้ยง (Compitus, 2021b) (2) เราสามารถขยายความหมายของคำว่า ‘ระบบผู้ให้บริการ’ ได้ในทันทีโดยการเปิดพื้นที่ให้สัตว์เลี้ยงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลที่น่าสังคมสงเคราะห์ต้องให้ความสำคัญในฐานะสมาชิกของครอบครัว ซึ่งจากเนื้อหาที่กล่าวถึงการทำงานกับผู้หญิงที่ผ่านประสบการณ์ถูกทำร้าย จะเห็นได้ว่าเราควรพัฒนาเครื่องมือการประเมินครอบครัวให้มีข้อคำถามเกี่ยวกับสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์

เพราะการใช้ความรุนแรงในครอบครัวสามารถเกิดขึ้นกับมนุษย์และสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ และถ้าหากสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์เคยถูกทำร้าย ก็มีโอกาสที่ในอนาคต ผู้กระทำการทำร้ายจะลงมือกับสมาชิกที่เป็นมนุษย์ในครอบครัว (Ascione, 1998; Flynn, 2000c; Faver & Strand, 2003b, quoted in Strand & Faver, 2005) ไม่เพียงเท่านั้น ระบบสวัสดิการครอบครัวอาจต้องพัฒนาระบบดูแลสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ควบคู่ไปด้วย เพื่อลดระยะเวลาในการตัดสินใจเข้าใช้บริการของผู้ที่ถูกทำร้าย

จริยธรรมในการปฏิบัติงาน โดย เจน โมกา (Moga, 2022) ได้ให้ข้อย้ำเตือนเกี่ยวกับสถานะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกทางจริยธรรมของนักสังคมสงเคราะห์ที่ใช้สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์¹² มาให้บริการบำบัดเอาไว้มาก็คือ การหลีกเลี่ยงผลประโยชน์ทับซ้อน เช่น ถ้าหากสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ของเราสูญเสียสถานะการรับรองเนื่องจากกีดกันผู้ใช้บริการ เราไม่ควรให้เพื่อนร่วมงานปกปิดข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ไม่เพียงเท่านั้นนักสังคมสงเคราะห์จะต้องตระหนักถึงความทับซ้อนของบทบาท เช่น การเป็นนักวิชาชีพที่ต้องให้บริการไปพร้อมๆ กับการเป็นผู้ดูแลสัตว์หรือผู้แทนสัตว์ซึ่งจะก่อให้เกิดความผูกพันทางอารมณ์กับสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ได้ นอกจากนั้นประเด็นการรักษาความลับก็มีความสำคัญ เพราะจะต้องเผชิญความท้าทายในการจัดการข้อมูลระหว่างทีมงานสหวิชาชีพซึ่งแต่ละวิชาชีพมีความคาดหวังต่อประเด็นการรักษาความลับต่างกันออกไป เช่น เราคุ้มครองข้อมูลของมนุษย์แล้วเราต้องคุ้มครองข้อมูลของสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วยหรือไม่ ต่อมาเรื่องสมรรถนะของนักสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นมาตรฐานหลักที่สะท้อนความรับผิดชอบของนักสังคมสงเคราะห์ในการคุ้มครองและให้บริการแก่ผู้ใช้บริการ อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานว่าโปรแกรมการบำบัดโดยอาศัยสัตว์จำนวนไม่น้อยถูกดำเนินการโดยปราศจากการกำกับและทิศทางจากผู้เชี่ยวชาญที่มีการฝึกอบรมทั้งด้านพฤติกรรม/การจัดการสัตว์ และการประยุกต์ใช้

¹² Moga (2022) เรียกว่า Veterinarian Social Work หรือ ผู้เขียนแปลว่านักสังคมสงเคราะห์ในบริบทสัตว์แพทย์

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ต่อประเด็นสุขภาพจิตและพฤติกรรม ส่งผลให้โปรแกรมลักษณะนี้แพร่ขยายออกไป เนื่องจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์สามารถกระตุ้นความรู้สึกเชิงบวก ซึ่งได้รับการหนุนเสริมจากความเชื่ออย่างแรงกล้าของผู้สนับสนุน ผู้ปฏิบัติงาน และผู้ให้ทุนที่เป็น ‘คนรักสัตว์’ และสุดท้ายผู้เขียนเสนอว่าต้องคำนึงถึงมิติศาสนา-วัฒนธรรม อาทิ ข้อห้ามทางศาสนาต่อการสัมผัสสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์บางประเภท เช่น ศาสนาอิสลามห้ามสัมผัสน้ำลายของสุนัข รวมถึงปัจจัยทางชีวภาพ การแพ้ต่างๆ ที่อาจก่ออันตรายต่อผู้ใช้บริการ เป็นต้น

ส่งท้าย

แม้ว่าการนำสิ่งที่เป็นวัตถุและสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาใช้ในการบำบัดของงานสังคมสงเคราะห์จะเป็นเรื่องใหม่ทั้งในต่างประเทศและประเทศไทย นักสังคมสงเคราะห์อาจกังวลหรือไม่เห็นด้วยเนื่องจากขัดกับหลักมนุษยนิยม ซึ่งอยู่ภายใต้วิถีคิดแบบให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง ความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ และการแทรกแซงทางสังคมสงเคราะห์จำเป็นต้องกระทำผ่านผู้กระทำที่เป็นมนุษย์อันได้แก่นักสังคมสงเคราะห์ นักวิชาชีพต่างๆ และบุคคลในระบบแวดล้อมของผู้ใช้บริการเป็นหลัก ทั้งนี้ผู้เขียนอยากให้องค์กรหนึ่งว่าการรับวิถีคิดของกลุ่มปรัชญา-แนวคิดพันมนุษย์เป็นนิมิตหมายที่ดีซึ่งจะทำให้งานสังคมสงเคราะห์ไทยก้าวไปข้างหน้าอีกขั้นหลังจากที่มุ่งเน้นการทำงานกับผู้กระทำที่เป็นมนุษย์เป็นหลักมาช้านาน ผู้เขียนเชื่อว่าการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าของทั้งแนวคิดและวิธีการทำงานในครั้งนี้จะช่วยให้งานสังคมสงเคราะห์มีความหลากหลาย และน่าสนใจ นักวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสังคมสงเคราะห์คลินิกควรเริ่มทำการวิจัยการใช้สัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์มาเป็นหนึ่งในผู้ให้การบำบัดกับผู้ให้บริการที่เป็นมนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นโฉมใหม่ของงานสังคมสงเคราะห์ของไทยก็เป็นได้

เอกสารอ้างอิง

- ชานนท์ โกมลมาลย์. (2568). การเปลี่ยนแปลงของสังคมสงเคราะห์สี่ชั่วอายุคนสู่
วาระการพัฒนาอย่างยั่งยืน. *วารสารสภากาชาดสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย*, 1(1), 100-114.
- ชัยพร อุโฆษจันทร์. (2568). ทบทวนแนวคิดมนุษยนิยมและวิธีการยึดผู้ให้บริการ
เป็นศูนย์กลางท่ามกลางกระแสพหุนิยมสู่โอกาสการเป็นวิชาชีพข้าม
ศาสตร์, รายงานสืบเนื่องการสัมมนาวิชาการเนื่องในโอกาสการสถาปนา
คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 71
(น. 46-54). คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พนา กันธา. (2564). หลากสายพันธุ์นิพนธ์: วิถีวิทยาเกี่ยวกับโลกหลากสาย
พันธุ์. ใน ยุคดิจิทัลและโซเชียล อัจฉนาภิตติ (บรรณาธิการ).
มานุษยวิทยาพหุนิยม. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- Acri, M., Hoagwood, K., Morrissey, M., & Zhang, S. (2016). Equine-
assisted activities and therapies: Enhancing the social
worker's armamentarium. *Social Work Education*, 35(5),
603–612. <https://doi.org/10.1080/02615479.2016.1173669>
- Ames, R. L., & Loebach, J. E. (2023). Applying trauma-informed
design principles to therapeutic residential care facilities to
reduce retraumatization and promote resiliency among
youth in care. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 16,
805–817. <https://doi.org/10.1007/s40653-023-00528-y>
- Besthorn, F. H. (2014). Deep ecological 'insectification': Integrating
small friend with social work. In T. Ryan (Ed.), *Animal in
social work: Why are how are they matter* (pp. 3-17).
Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137372291_1

- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv26071r6>
- Bruck, M., Kelley, K., & Poole, D. A. (2016). Children's reports of body touching in medical examinations: The benefits and risks of using body diagrams. *Psychology, Public Policy, and Law*, 22(1), 1–11. <https://doi.org/10.1037/law0000076>
- Buck, P. W., Bean, N., & de Marco, K. (2017). Equine-assisted psychotherapy: An emerging trauma-informed intervention. *Advances in Social Work*, 18(1), 387–402. <https://doi.org/10.18060/21310>
- Burke, S. L., & Lannuzzi, D. (2014). Animal-assisted therapy for children and adolescents with autism spectrum disorder. In T. Ryan (Ed.), *Animal in social work: Why and how they matter* (pp. 120-134). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137372291_8
- Canda, E. R., & Furman, L. D. (2010). *Spiritual diversity in social work practice: The heart of helping* (2nd edition). Oxford Press.
- Compitus, K. (2021a). The process of integrating animal-assisted therapy into clinical social work practice. *Clinical Social Work Journal*, 49, 1–9. <https://doi.org/10.1007/s10615-019-00721-3>
- Compitus, K. (2021b). *The human-animal bond in clinical social work practice*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-87783-5>

- Dominelli, L. (2012). *Green social work: From environmental crises to environmental justice*. Polity Press.
- Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196(4286), 129–136. <https://doi.org/10.1126/science.847460>
- Ferreira-Valente, A., Damião, C., Pais-Ribeiro, J., & Jensen, M. P. (2020). The role of spirituality in pain, function, and coping in individuals with chronic pain. *Pain Medicine*, 21(3), 448–457. <https://doi.org/10.1093/pm/pnz092>
- Fook, J. (2014). The meaning of animal in women's live: The importance of the domestic realm to social work. In T. Ryan (Ed.). *Animal in social work: Why and how they matter* (pp. 18-31). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137372291_2
- Hepworth, D. H., Rooney, R. H., Rooney, G. D., & Strom-Gottfried, K. (2012). *Direct social work practice: Theory and skills* (9th edition). Brooks/Cole.
- Hickson, H., Kemp, K., Long, N., & Sherry, H. (2025). Animal-assisted social work at flash farm. *Aotearoa New Zealand Social Work*, 37(1), 56-69. <https://doi.org/10.11157/anzswj-vol37iss1id1173>
- Hoy-Gerlach, J., Delgado, M., Sloane, H., & Arkow, P. (2019). Rediscovering connections between animal welfare and human welfare: Creating social work internships at a humane society. *Journal of Social Work*, 19(2), 216–232. <https://doi.org/10.1177/1468017318760775>

- Hutchinson, G. S., & Oltedal, S. (2014). *Five theories in social work* (L. Skaug, Trans). Trykkeriet UiN. (Original work published 2003).
- Legge, M. M. (2016). The role of animal-assisted interventions in anti-oppressive social work practice. *The British Journal of Social Work*, 46(7), 1926-1941. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv133>
- Levy, J. (2021). *Interior Design: An Intervention in the therapy setting*. International psychotherapy Institute.
- Moga, J. (2022). Veterinarian social work and the ethics of interprofessional practice. In S. Loue & P. Linden (Eds.). *The comprehensive guide to interdisciplinary veterinarian social work* (pp. 163-184). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-10330-8_7
- Payne, M. (2014). *Modern social work theory* (4th edition). Oxford University Press.
- Richmond, M. E. (1917). *Social diagnosis*. Russell sage foundation.
- Singer, J. B., & Belluomini, E. (2018). Social work assessment. In J.C. Heyman & E.P. Congress (Eds.), *Social work: Practice, policy, and research* (pp. 67-86). Springer. <https://doi.org/10.1891/9780826141644.0005>
- Strand, E. B., & Faver, C. A. (2005). Battered women's concern for their pets: A closer look. *Journal of Family Social Work*, 9(4), 39-58. <https://doi.org/10.1300/J039v09n0404>

บทบาทของทีมนสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง
ที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

The Role of Multidisciplinary Teams in Protecting Destitute
Persons with Psychiatric Disorders in the Three Southern
Border Provinces of Thailand

Received 21 April 2026

Revised 27 May 2026

Accepted 2 June 2026

ปัทมาวดี มะอิง^{1*}

Pattamawatee Ma-ing^{2*}

มาตี ลิมสกุล³

Madee Limsakul⁴

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและปัญหาการดำเนินงานของทีมนสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ภายใต้บริบทด้านความมั่นคงและพหุวัฒนธรรม ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่มีประสบการณ์ปฏิบัติงานด้านการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชจากหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาสังคม จำนวน 9 คน และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงอุปนัย ข้อค้นพบจากการศึกษาพบว่า ทีมนสหวิชาชีพมีบทบาทสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ การค้นหาข้อเท็จจริงและการประเมินแบบองค์รวม การคุ้มครองสวัสดิภาพ การดูแลรักษา

¹ นักศึกษาระดับปริญญาโท, หลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย

² Master student of Social Work Program, Faculty of Social Administration, Thammasat University, Bangkok, Thailand.

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย
E-mail: iamwhanka@yahoo.com

⁴ Assistant Professor Dr., Lecturer of Faculty of Social Administration, Thammasat University, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, E-mail: pattamawatee.mai@dome.tu.ac.th

และการฟื้นฟูสมรรถภาพ การประสานและการส่งต่อแบบบูรณาการเชิงเครือข่าย และการติดตามผล ทั้งนี้ผู้ใช้บริการมีปัญหาซับซ้อนทั้งด้านสุขภาพจิต การดำรงชีวิต และการขาดเครือข่ายสนับสนุนทางสังคม การดำเนินงานจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน รวมถึงผู้นำศาสนาเพื่อสร้างความไว้วางใจภายใต้บริบทวัฒนธรรม ข้อท้าทายในการดำเนินงาน ได้แก่ ข้อจำกัดด้านนโยบาย การขาดระบบฐานข้อมูลกลาง การจัดสรรงบประมาณที่เน้นมิติด้านความมั่นคง และข้อจำกัดด้านบุคลากร ผลการศึกษาสะท้อนความจำเป็นในการพัฒนานโยบาย กลไกการบูรณาการข้อมูลระหว่างหน่วยงาน และระบบสนับสนุนที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่

คำสำคัญ: ทีมสหวิชาชีพ, คนไร้ที่พึ่ง, ผู้ป่วยจิตเวช, สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย

Abstract

This study examined multidisciplinary teams protecting destitute persons with psychiatric disorders in Thailand's southern border provinces under security and multicultural contexts. Using a qualitative design, data were collected by interviewing nine practitioners and analyzed inductively. Findings identified five roles: holistic assessment, welfare protection, treatment/rehabilitation, coordination/referral, and follow-up. Service users faced complex mental health, daily living, and social support problems, requiring multi-sector collaboration and trust-building with religious leaders. Challenges included policy constraints, lack of a centralized database, security-focused budgeting, and workforce limitations. The study highlights need for policy development, integrated data, and context-sensitive support.

Keywords: Multidisciplinary teams, Destitute persons, Psychiatric disorders, Thailand's southern border provinces

บทนำ

ในปัจจุบัน สังคมไทยเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในหลายมิติ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี สภาพภูมิอากาศ และโรคอุบัติใหม่ เช่น การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) รวมถึงความขัดแย้งระหว่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้ปัญหาทางสังคมมีความซับซ้อนและทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะปัญหาความยากจน ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการของภาครัฐ และความไม่เป็นธรรมในกระบวนการยุติธรรม อันส่งผลกระทบต่อประชาชนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางที่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรและบริการพื้นฐาน ข้อมูลจากรายงานสถิติครัวเรือนเปราะบางของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผ่านระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (Thai People Map and Analysis Platform [TPMAP]) ระบุว่า ในปี พ.ศ.2567 ประเทศไทยมีประชากรในกลุ่มเปราะบางจำนวน 31,378,149 คน จาก 10,679,070 ครัวเรือน โดยส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่มีรายได้น้อยและมีบุคคลอยู่ในภาวะพึ่งพิง เช่น เด็กเล็ก แม่เลี้ยงเดี่ยว ผู้สูงอายุ คนพิการ และผู้ป่วยติดเตียง (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [สศช.], 2567) นอกจากนี้ การสำรวจผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ร่วมกับภาคีเครือข่าย ในปี พ.ศ.2566 พบว่า มีผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะจำนวน 2,499 คน โดยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร และยังพบครัวเรือนเปราะบางที่อยู่ในภาวะวิกฤตจำนวน 362,437 ครัวเรือน (กลุ่มการพัฒนามาตรฐานทางสังคม, 2567) สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเปราะบางเชิงโครงสร้างของสังคมไทยและความจำเป็นในการแก้ไขปัญหานี้เป็นระบบและบูรณาการในทุกมิติ หนึ่งในปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน คือ ปัญหา

คนไร้ที่พึ่ง ซึ่งครอบคลุมถึงกลุ่มคนเร่ร่อน คนไร้บ้าน และผู้ที่ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ บุคคลกลุ่มนี้ประสบปัญหาในการดำรงชีวิตอย่างรุนแรง ขาดที่อยู่อาศัย ไม่มีรายได้ และไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการพื้นฐานของรัฐ ส่งผลให้มีคุณภาพชีวิตต่ำกว่ามาตรฐานทั่วไป และมีความเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพจิต โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ป่วยจิตเวชซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ.2566 พบว่า คนไร้บ้านที่มีปัญหาสุขภาพจิตมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 19 ของทั้งประเทศ เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 10 ในปี พ.ศ.2559 (สำนักข่าว Hfocus, 2567) ขณะเดียวกัน การสำรวจของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) พบว่า คนไร้บ้านร้อยละ 50 ไม่สามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุข เนื่องจาก ไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน ขาดความสามารถในการดูแลตนเอง และขาดความรู้เกี่ยวกับสิทธิในการรักษาพยาบาล ส่งผลให้ขาดโอกาสในการเข้าถึงบริการภาครัฐอย่างเหมาะสม อีกทั้งยังพบว่าคนไร้บ้านร้อยละ 30 มีปัญหาสุขภาพจิตในระดับรุนแรง โดยจากการสำรวจคนไร้บ้านจำนวน 1,300 คน ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร พบว่า 390 คน เป็นผู้ป่วยจิตเวชที่มีสถานะเป็นคนไร้บ้าน (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ [สสส.], 2562) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนถึงความรุนแรงและความซับซ้อนของปัญหาคนไร้ที่พึ่งที่มีภาวะทางจิตเวช ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการดูแลและคุ้มครองอย่างเร่งด่วนและเป็นระบบ

การคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งเป็นภารกิจสำคัญของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยมุ่งดูแลกลุ่มเปราะบางที่เผชิญข้อจำกัดในการดำรงชีวิตและการเข้าถึงระบบคุ้มครองทางสังคม ในอดีต การดำเนินงานอยู่ภายใต้ศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง ซึ่งมีหน้าที่สำรวจและติดตามสภาพปัญหา สืบเสาะข้อมูล ให้ความช่วยเหลือเบื้องต้น และประสานส่งต่อไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2568 กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ (2568ก) ได้มีการยุบเลิกศูนย์ดังกล่าว และโอนภารกิจไปยังนิคมสร้างตนเองและศูนย์พัฒนาราชภูรบนพื้นที่สูง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผล ลดความซ้ำซ้อน และเสริมสร้างความเป็นเอกภาพในการบริหาร

จัดการเชิงพื้นที่ และต่อมาเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2568 ได้มีการปรับบทบาทและเปลี่ยนชื่อหน่วยงานเป็นศูนย์คุ้มครองและเสริมสร้างคุณภาพชีวิตจังหวัด จำนวน 37 แห่ง เพื่อยกระดับการขับเคลื่อน การคุ้มครองและเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในระดับพื้นที่ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ตอบโจทย์ความต้องการของประชาชนผู้ใช้บริการได้อย่างเหมาะสม มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2568ข) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนถึงแนวทางใหม่ของการคุ้มครองกลุ่มเปราะบางที่มุ่งเน้นระบบพื้นที่และการทำงานแบบสหวิชาชีพมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส ซึ่งมีความซับซ้อนทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม ศาสนา เศรษฐกิจ และความมั่นคง ส่งผลให้ปัญหาคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชมีความซับซ้อนมากกว่าพื้นที่ทั่วไป โดยรายงานของศูนย์สุขภาพจิตที่ 12 (2565) ระบุว่า เหตุการณ์วิกฤตจากภัยธรรมชาติและสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ส่งผลกระทบต่อสุขภาพจิตของประชาชน ก่อให้เกิดภาวะเครียด ความหวาดกลัว และปัญหาสุขภาพจิตทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ในด้านสถานการณ์สุขภาพจิต พบว่าโรคที่พบบ่อย ได้แก่ โรคซึมเศร้า โรควิตกกังวล โรคเครียดภายหลังเหตุการณ์สะเทือนขวัญ (PTSD) โรคจิตเภท และความผิดปกติจากการใช้สารเสพติด ซึ่งส่งผลกระทบทั้งต่อตัวผู้ป่วยและครอบครัว โดยเฉพาะภาระค่าใช้จ่ายและข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการรักษา ซึ่งส่วนใหญ่ต้องส่งต่อไปยังโรงพยาบาลเฉพาะทาง เช่น โรงพยาบาลจิตเวชสงขลาราชนครินทร์ (กรมประชาสัมพันธ์, 2566, อ้างถึงใน อัลญานี สมุห์เสนีโต และคณะ, 2567) นอกจากนี้ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจยังมีความสัมพันธ์กับปัญหาสุขภาพจิต โดยแม้ว่าประชากรในพื้นที่จะมีเพียงร้อยละ 2.6 ของประเทศ แต่กลับมีสัดส่วนคนยากจนสูงถึงร้อยละ 7.8 หรือประมาณ 570,000 คน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงต่อภาวะซึมเศร้าจากปัญหาความยากจน (McClain-Nhlapo & Tansanguanwong, 2021, อ้างถึงใน อัลญานี สมุห์เสนีโต และคณะ, 2567) ขณะเดียวกัน บริบททางศาสนาและ

วัฒนธรรมยังเป็นอีกมิติหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการคุ้มครองและการดูแลผู้ป่วยจิตเวชในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่เป็นชาวมุสลิม ความเข้าใจเกี่ยวกับความผิดปกติทางจิตจึงมักเชื่อมโยงกับหลักศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น บางชุมชนมองว่า ความเจ็บป่วยทางจิตเป็นผลจากสิ่งเหนือธรรมชาติหรือความเชื่อทางศาสนา ส่งผลให้ผู้ป่วยบางรายไม่ได้เข้าถึงบริการทางการแพทย์สมัยใหม่ แต่เลือกพึ่งพาการรักษาทางศาสนาหรือพิธีกรรมท้องถิ่นแทน (World Bank, 2023) ในอีกมุมหนึ่ง ศาสนาและวัฒนธรรมยังสามารถเป็นภูมิคุ้มกันทางจิตใจที่ช่วยลดผลกระทบของความขัดแย้งและความยากลำบาก โดยการปฏิบัติศาสนกิจและการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาช่วยให้ชุมชนมีพลังในการเผชิญปัญหา และลดการรายงานอาการทางจิตเวชในระดับบุคคลและชุมชน (Ford et al., 2017) นอกจากนี้ บทบาทของผู้นำศาสนาในฐานะผู้ที่ชุมชนไว้วางใจ ยังสามารถช่วยเป็นสะพานเชื่อมในการลดการตีตราและสนับสนุนให้ผู้ป่วยจิตเวชเข้าถึงบริการอย่างเหมาะสม ดังนั้น ปัญหาคนไร้ที่พึ่งในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงมิใช่เพียงมิติของสุขภาพจิตเท่านั้น แต่ยังแฝงด้วยความซับซ้อนของเศรษฐกิจ ความมั่นคง และบริบททางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการดำเนินงานแบบบูรณาการและความร่วมมือจากหลายภาคส่วน

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาบทบาทของทิมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
- 2) เพื่อศึกษาปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทิมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

การทบทวนวรรณกรรม (Literature review)

การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ ครอบคลุมประเด็นสำคัญ ได้แก่ โรคทางจิตเวชและการดูแลผู้ป่วยจิตเวช แนวคิด ทฤษฎีวิชาชีพ เครือข่ายทางสังคม กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครอง คนไร้ที่พึ่ง ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองและการดูแลกลุ่มเปราะบาง งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทฤษฎีวิชาชีพ โดยแนวคิดเกี่ยวกับโรคทางจิตเวชอธิบายว่า ผู้ป่วยจิตเวชจำเป็นต้องได้รับการดูแลแบบองค์รวม ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และการฟื้นฟูสมรรถภาพอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะผู้ป่วยที่มีความเปราะบางทางสังคม และขาดเครือข่ายสนับสนุน ขณะที่แนวคิดทฤษฎีวิชาชีพให้ความสำคัญกับการบูรณาการองค์ความรู้จากหลายวิชาชีพเพื่อร่วมวางแผน ช่วยเหลือ และแก้ไขปัญหาอย่างครอบคลุม รวมถึงแนวคิดเครือข่ายทางสังคมซึ่งเน้นบทบาทของการเชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน ชุมชน และภาคส่วนต่างๆ ในการสนับสนุนการเข้าถึงทรัพยากรและการดูแลอย่างต่อเนื่อง จากการทบทวนวรรณกรรม สามารถสรุปบทบาทของทฤษฎีวิชาชีพ ดังนี้ (1) การค้นหาข้อเท็จจริงและการประเมิน ซึ่งมุ่งรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบด้านเพื่อทำความเข้าใจสภาพปัญหาและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง (2) การคุ้มครองสวัสดิภาพ ซึ่งเป็นการป้องกันอันตรายและสนับสนุนให้ผู้ให้บริการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐาน (3) การดูแลรักษาและการบำบัดฟื้นฟู ซึ่งครอบคลุมทั้งการรักษาทางการแพทย์และการฟื้นฟูทางสังคม (4) การประสานและการส่งต่อเพื่อเชื่อมโยงการทำงานของหน่วยงานและภาคีเครือข่าย และ (5) การติดตามผล เพื่อให้การดูแลมีความต่อเนื่องและลดความเสี่ยงของการกลับเข้าสู่สถานการณ์เดิม ในขณะเดียวกัน ปัญหาในการดำเนินงานของทฤษฎีวิชาชีพสามารถสรุปได้ 7 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านนโยบาย ซึ่งยังขาดความชัดเจนและไม่สอดคล้องกับบริบทการปฏิบัติงาน (2) ด้านการบริหารจัดการ ซึ่งบทบาทหน้าที่ไม่ชัดเจนและมีภาระงานสูง (3) ด้านความรู้ ซึ่งบุคลากรและเครือข่ายยังขาดความเข้าใจใน

การทำงานแบบสหวิชาชีพ (4) ด้าน การปฏิบัติงาน ซึ่งมีความซับซ้อนและขาดแนวทางที่เป็นมาตรฐาน (5) ด้านบุคลากร ซึ่งมีจำนวนไม่เพียงพอและขาดผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (6) ด้านการมีส่วนร่วม ซึ่งครอบครัวและชุมชนมีส่วนร่วมจำกัด และ (7) ด้านงบประมาณ ซึ่งไม่เพียงพอและไม่ต่อเนื่อง แม้ในทางทฤษฎีจะมีการระบุบทบาทและปัญหาของทีมสหวิชาชีพไว้อย่างชัดเจน แต่งานวิจัยส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาในบริบททั่วไป และยังขาดการบูรณาการแนวคิดดังกล่าวเข้ากับบริบทเฉพาะของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะในมิติของการปฏิบัติงานภายใต้เงื่อนไขด้านความมั่นคงและพหุวัฒนธรรม ดังนั้น การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงมีความสำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติงานและการกำหนดแนวทางการคุ้มครองที่มีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่อย่างเป็นระบบ

เครื่องมือและวิธีการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “บทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยใช้การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary study) ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews) โดยใช้ประเด็นการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interviews) เพื่อศึกษาบทบาทและปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การวิจัยครอบคลุมการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับโรคทางจิตเวชและการดูแลผู้ป่วยจิตเวช แนวคิดเกี่ยวกับทีมสหวิชาชีพ แนวคิดเครือข่ายทางสังคม กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งและการดูแลกลุ่มเปราะบาง บทบาทและปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทีมสหวิชาชีพ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 9 คน ซึ่งคัดเลือกโดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง จากผู้ที่มีประสบการณ์ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช ไม่น้อยกว่า 3 ปี และยินยอมให้ข้อมูลเพื่อการวิจัย จำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ (1) สหวิชาชีพภายในหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จำนวน 3 คน ประกอบด้วย นักสังคมสงเคราะห์และเจ้าพนักงานพัฒนาสังคม (2) สหวิชาชีพภายนอกหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้แก่ เครือข่ายภาครัฐ จำนวน 3 คน ประกอบด้วย เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชนในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และนักจิตวิทยาในสถานพยาบาล และภาคประชาสังคม จำนวน 3 คน ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่มูลนิธิ เจ้าหน้าที่เครือข่ายภาคประชาชน และผู้นำศาสนา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ข้อมูลทั่วไป และประเด็นเกี่ยวกับบทบาทและปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทมิสสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่มีอาการทางจิตเวช โดยพัฒนาจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และผ่านการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Credibility) โดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการโดยการประสานหน่วยงาน นัดหมาย และสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล ใช้เวลาประมาณ 1-1.30 ชั่วโมงต่อราย โดยมีการชี้แจงวัตถุประสงค์ การรักษาความลับ และสิทธิในการถอนตัวจากการวิจัยและจัดทำหนังสือแสดงความยินยอมในการเข้าร่วมการศึกษา เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้ทำความเข้าใจและให้ความยินยอมการให้ข้อมูลอย่างสมัครใจโดยปราศจากการบังคับ รวมทั้งมีการชี้แจงรายละเอียดขั้นตอนในการเก็บข้อมูลผ่าน ลายลักษณ์อักษร และด้วยวาจา พร้อมทั้งดำเนินการรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล โดยใช้นามสมมติในการนำเสนอข้อมูล และเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถถอนตัวได้ตลอดเวลาโดยไม่ส่งผลกระทบใดๆ

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงอุปนัย (Inductive analysis) โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูล วิเคราะห์ความสัมพันธ์ และตีความเชิงเนื้อหา ร่วมกับการอ้างอิงแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และนำเสนอผล ในรูปแบบพรรณนา (Narrative description)

ผลการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “บทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 9 คน ครอบคลุมทั้งสหวิชาชีพภายในหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และสหวิชาชีพภายนอกจากหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาสังคม ผู้ให้ข้อมูลมีประสบการณ์การทำงานเฉลี่ย 10.9 ปี สะท้อนประสบการณ์เชิงปฏิบัติการในพื้นที่อย่างรอบด้าน ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) บทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช และ (2) ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช และมีลักษณะเฉพาะของการดำเนินงานในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนี้

ส่วนที่ 1 บทบาทของทีมสหวิชาชีพ

บทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า การดำเนินงานมีลักษณะการทำงานแบบบูรณาการระหว่างหน่วยงานด้านสังคม สาธารณสุข และภาคีเครือข่ายในพื้นที่ โดยครอบคลุมกระบวนการสำคัญตั้งแต่การค้นหาข้อเท็จจริงและการประเมินแบบองค์รวม การคุ้มครองสวัสดิภาพ การดูแลรักษาและการฟื้นฟูสมรรถภาพ การประสานและการส่งต่อแบบบูรณาการเชิงเครือข่าย และการติดตามผลภายใต้บริบทพื้นที่ที่มีความแตกต่างด้านภาษา ศาสนา วัฒนธรรม และ

สถานการณ์ด้านความมั่นคง ซึ่งส่งผลต่อแนวทางและรูปแบบการดำเนินงานของ ทีมสหวิชาชีพ ดังนี้

1.1 การค้นหาข้อเท็จจริงและการประเมินแบบองค์รวม

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ข้อมูลเชิงลึกของผู้ใช้บริการที่เป็นผู้ป่วย จิตเวชมักไม่ปรากฏชัดเจนในระยะเริ่มต้น เนื่องจากข้อจำกัดด้านการสื่อสารและ สภาพอาการทางจิต ข้อมูลที่ได้รับในช่วงแรก จึงมักเป็นเพียงปัญหาเฉพาะหน้า ขณะที่ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประวัติชีวิตและบริบททางสังคมจะค่อยๆ ปรากฏชัดเจน ขึ้นเมื่ออาการทุเลาจากการดูแลเบื้องต้น

2) บทบาทของทีมสหวิชาชีพ สหวิชาชีพภายใน ได้แก่ นักสังคม-สงเคราะห์และเจ้าพนักงานพัฒนาสังคม มีบทบาทในการสืบค้นและยืนยันข้อมูล พื้นฐานของผู้ใช้บริการ ผ่านการซักประวัติ การตรวจสอบทะเบียนราษฎร์ร่วมกับ ฝ่ายปกครองเพื่อยืนยันตัวตน และการลงพื้นที่สืบค้นข้อมูลจากสถานที่พบตัวหรือ บุคคลแวดล้อม ดังการให้สัมภาษณ์ว่า “การค้นหาข้อเท็จจริงจากสภาพแวดล้อม เช่น ตลาดหรือสวนสาธารณะที่พบตัว ก็จะสอบถามประชาชนในบริเวณนั้น... เพื่อค้นหาว่ามีคนที่รู้จักหรือรู้ข้อมูลเกี่ยวกับเขาหรือเปล่า” ในกรณีที่ผู้ใช้บริการ ไม่สามารถให้ข้อมูลได้ จะให้การดูแลเบื้องต้นจนกว่าอาการจะทุเลาก่อน ดำเนินการสืบค้นข้อมูลเพิ่มเติม ดังคำพูดที่ว่า “...ในกรณีที่ไม่สามารถระบุตัวตน ได้ ต้องอาศัยการรักษาเบื้องต้น และเมื่ออาการดีขึ้น ข้อมูลจึงค่อยๆ ออกมา แล้ว จึงค้นหาข้อเท็จจริงต่อ” พร้อมทั้งประเมินศักยภาพในการดำรงชีวิตและระดับ ความเสี่ยงของผู้ใช้บริการ เพื่อใช้ประกอบการวางแผนให้ความช่วยเหลือต่อไป โดยใช้แนวทางการประเมินแบบองค์รวมในมิติด้านกาย จิต และสังคม ดังคำพูด ที่ว่า “มีการประเมินความสามารถ ในการดูแลเบื้องต้นว่าเขาช่วยเหลือตัวเองได้ มากน้อยแค่ไหน ต่อมาก็จะดูสถานะทางสังคม แล้วก็จิตสังคมร่วมกับ ทีมสหวิชาชีพ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ต่อว่าจะช่วยเหลืออย่างไร” ขณะที่ สหวิชาชีพภายนอก ได้แก่ นักจิตวิทยา มีบทบาทในการซักประวัติเพื่อรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลจากหลายแหล่งทั้งผู้ใช้บริการ ครอบครัว ชุมชน และ

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประเมินสภาวะทางจิต ระดับความรุนแรงของอาการ และความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น ดังคำพูดที่ว่า “เราก็จะดูอาการก่อนว่าอยู่ระดับไหน รุนแรงมากน้อยแค่ไหน ยังควบคุมตัวเองได้หรือเปล่า เพราะมันมีผลต่อความเร่งด่วนในการช่วยเหลือ” ขณะที่ภาคประชาสังคมและเครือข่ายในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่มูลนิธิ เจ้าหน้าที่เครือข่ายภาคประชาชน และผู้นำศาสนา มีบทบาทในการรวบรวมข้อมูลบริบทครอบครัว สังคม และสภาพแวดล้อม รวมทั้งประเมินความพร้อมของครอบครัวและชุมชนในการรองรับผู้ให้บริการ เพื่อสนับสนุนการวางแผนช่วยเหลือให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและบริบทของแต่ละราย ดังคำกล่าวที่ว่า “ขั้นตอนแรกๆ ที่ต้องเก็บข้อมูลก่อน ก็คือครอบครัว... แล้วพูดคุยกันว่ามันเกิดอะไรขึ้นกับคนคนนี้ ข้อมูลจริงมันเกิดอะไรขึ้น สาเหตุที่เป็นว่า เกิดจากอะไร สภาพแวดล้อมเป็นยังไง เพื่อที่จะง่ายในการดูแลแล้วก็วางแผนส่งไม่ต่อเนื่องไป”

1.2 การคุ้มครองสวัสดิภาพ

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ผู้ให้บริการบางรายมีอาการทางจิตที่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อตนเองหรือผู้อื่น อีกทั้งยังอยู่ในภาวะไร้ที่พึ่งอาศัยและขาดผู้ดูแล ทำให้ผู้ให้บริการมีความเปราะบางทั้งด้านความปลอดภัยและสิทธิขั้นพื้นฐาน ส่งผลให้การดำเนินงานด้านการคุ้มครองจำเป็นต้องคำนึงถึงทั้งการดูแลความปลอดภัยและการพิทักษ์สิทธิของผู้ให้บริการควบคู่กัน

2) บทบาทของทีมสหวิชาชีพ สหวิชาชีพภายใน ได้แก่ นักสังคมสงเคราะห์และเจ้าพนักงานพัฒนาสังคม มีบทบาทในการดำเนินงานของหน่วยแรกรับ โดยจัดที่พักชั่วคราวและจัดหาปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นให้แก่ผู้ให้บริการ พร้อมทั้งกำกับดูแลการรับประทานยาอย่างต่อเนื่องเพื่อความปลอดภัย ควบคู่กับการดำเนินการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พระราชบัญญัติคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง พ.ศ.2557 และพระราชบัญญัติสุขภาพจิต พ.ศ.2551 ดังคำกล่าวที่ว่า “เราเป็นหน่วยแรกรับ ดูแลปัจจัยสี่และความปลอดภัย โดยเฉพาะผู้ป่วยจิตเวช ห้ามขาดยา เพราะยาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้

เขาใช้ชีวิตได้ตามปกติ” ขณะที่สหวิชาชีพภายนอก ได้แก่ เครือข่ายภาครัฐและภาคประชาสังคมมีบทบาทในการสนับสนุนการใช้กลไกกฎหมายด้านสุขภาพจิต ในกรณีที่ผู้ใช้บริการมีความเสี่ยงรุนแรง ควบคู่กับการอาศัยกลไกของฝ่ายปกครอง ผู้นำศาสนา และเครือข่ายในชุมชนในการเฝ้าระวังและแจ้งเหตุในระดับพื้นที่ ดังข้อความที่ว่า “บางเคสที่มีอาการรุนแรงหรือมีความเสี่ยงต่อการเกิดอันตราย จิตแพทย์จะกำชับให้ทีมลงพื้นที่ติดตามเยี่ยมบ้านอย่างใกล้ชิด เพราะเป็นห่วงเรื่องการกินยาและเฝ้าระวังอาการของเคสอย่างจริงจังตามกรอบที่กฎหมายกำหนด” และ “ผู้ดูแลเขาโทรมาหาผมบอกว่าอาการกำเริบหนัก... ผมก็เลยประสานไปทางเจ้าหน้าที่ของ สสจ. แล้วก็ให้ รพ.สต. เชื่อมโยงกับหน่วยงานทหารเพื่อเข้าไปเอาตัวออกมาเข้าโรงพยาบาล” รวมทั้งการประสานส่งต่อผู้ใช้บริการไปยังศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่งและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในกรณีที่ผู้ใช้บริการอยู่ในภาวะไร้ที่พึ่งหรือขาดผู้ดูแล เพื่อให้ การคุ้มครองสวัสดิภาพและการดูแลสามารถดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “ถ้าไม่มีญาติ ไม่มีที่อยู่ เราก็ประสานศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่งในพื้นที่ เพื่อให้มาติดตามดูแลได้ทันที”

1.3 การดูแลรักษาและการฟื้นฟูสมรรถภาพ

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ผู้ใช้บริการส่วนใหญ่เผชิญปัญหาหลายด้านพร้อมกัน ทั้งอาการทางจิต การขาดทักษะในการดำรงชีวิต และการขาดเครือข่ายสนับสนุนจากครอบครัวหรือชุมชน ส่งผลให้การดูแลรักษา ไม่สามารถมุ่งเน้นเฉพาะการรักษาอาการทางจิตเพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องดำเนินการฟื้นฟูสมรรถภาพและเสริมสร้างทักษะการดำรงชีวิตควบคู่กัน เพื่อส่งเสริมศักยภาพในการกลับคืนสู่สังคม

2) บทบาทของทีมสหวิชาชีพ สหวิชาชีพภายใน ได้แก่ นักสังคมสงเคราะห์และเจ้าพนักงานพัฒนาสังคม มีบทบาทในการสนับสนุนการรักษาและการฟื้นฟูผู้ใช้บริการอย่างต่อเนื่อง เพื่อส่งเสริมศักยภาพในการดำรงชีวิตและลดความเสี่ยงต่อการกลับเข้าสู่ภาวะไร้ที่พึ่งซ้ำ ดังคำพูดที่ว่า “ถ้าเกี่ยวกับกิจกรรมฟื้นฟูเบื้องต้น ก็จะส่งเสริมทักษะชีวิต... เพื่อสนับสนุนการรักษาหลักทาง

จิตเวช” และยังพบว่า “การบำบัดทางสังคม ก็จะเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่น” รวมทั้ง “มีการเตรียมความพร้อมคืนสู่สังคม โดยให้ผู้ใช้บริการทำกิจกรรมเตรียมความพร้อมในการกลับคืนสู่ครอบครัว ชุมชน หรือว่าการเข้าสู่ระบบการจ้างงานแล้วก็สถานประกอบการ” ขณะที่สหวิชาชีพภายนอก ได้แก่ จิตแพทย์ พยาบาลจิตเวช และนักจิตวิทยา มีบทบาทในการวินิจฉัย บำบัดรักษา และควบคุมอาการทางจิตเวชตามมาตรฐานวิชาชีพ รวมทั้งการจัดการภาวะวิกฤต และการใช้ยาเพื่อควบคุมอาการ ควบคู่กับการให้การปรึกษาทางจิตสังคมแก่ ผู้ใช้บริการและครอบครัว ตลอดจนการบำบัดทางจิตสังคม ดังข้อความที่ว่า “การบำบัดใช้หลัก CBT เพื่อปรับความคิด พฤติกรรม และอารมณ์ พร้อมติดตามต่อเนื่อง” และเครือข่ายภาครัฐและภาคประชาสังคมมีบทบาท ในการสนับสนุน การดูแลต่อเนื่องผ่านเครือข่ายบริการและศูนย์ฟื้นฟูในพื้นที่ ดังคำพูดที่ว่า “ในระยะแรกจะสร้าง ความไว้วางใจและจัดกิจกรรมฟื้นฟูจิตใจ เพื่อให้สามารถกลับไปใช้ชีวิตในชุมชนได้”

1.4 การประสานและการส่งต่อแบบบูรณาการเชิงเครือข่าย

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ปัญหาของผู้ใช้บริการมักมีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับหลายมิติ ทั้งด้านสุขภาพจิต สถานะทางทะเบียนราษฎร สิทธิทางสังคม และความสัมพันธ์กับครอบครัวหรือชุมชน ส่งผลให้การช่วยเหลือ ไม่สามารถดำเนินการโดยหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเพียงลำพัง แต่จำเป็นต้องอาศัยการประสาน ความร่วมมือและการส่งต่อแบบบูรณาการระหว่างหน่วยงานและภาคีเครือข่ายในพื้นที่

2) บทบาทของทีมนสหวิชาชีพ สหวิชาชีพภายใน ได้แก่ นักสังคมสงเคราะห์และเจ้าพนักงานพัฒนาสังคม มีบทบาทเป็นกลไกหลักในการเชื่อมโยง ผู้ใช้บริการเข้าสู่ระบบการรักษา การเข้าถึงสิทธิทางทะเบียนราษฎร และการวางแผนดูแลต่อเนื่องในชุมชน ดังข้อความให้สัมภาษณ์ที่ว่า “กรณีถ้าเกิดว่าเราพบแล้วคนนี้น่าจะมีปัญหาสุขภาพจิต เราก็จะ ส่งต่อไปที่โรงพยาบาลเลย ให้แพทย์ พยาบาล คัดกรอง ถ้าเห็นควรรักษาก็เข้าสู่กระบวนการรักษาไปเลย แล้ว

เราจะดูแลภายหลังจากอาการทุเลา” ขณะที่สหวิชาชีพภายนอกได้แก่ เครือข่ายภาครัฐและภาคประชาสังคม มีบทบาทในการประสานงานแบบบูรณาการเชิงเครือข่ายในระดับพื้นที่ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยบริการสุขภาพ ผู้นำศาสนา และผู้นำชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจกับครอบครัวและชุมชน สนับสนุนให้การช่วยเหลือได้รับการยอมรับ และส่งเสริมให้ผู้ใช้บริการสามารถเข้าถึงสิทธิ สวัสดิการ และการดูแลในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ดังคำพูดที่ว่า “หลักๆ จะประสานศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง รพ.สต. และท้องถิ่น เพื่อให้ช่วยติดตามในพื้นที่ และประสาน พม. ลงเยี่ยมบ้าน เพื่อดูว่าสามารถดูแลตนเองได้หรือไม่” และ “กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือโต๊ะอิหม่าม จะเข้ามามีบทบาทในการดูแลและซัพพอร์ต”

1.5 การติดตามผล

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ผู้ใช้บริการบางรายยังคงมีความเสี่ยงในการใช้ยาอย่างต่อเนื่องและ การกำเริบของอาการทางจิต หรือประสบปัญหาในการปรับตัวเมื่อกลับคืนสู่ครอบครัวและชุมชน โดยเฉพาะในกรณี ที่ขาดการติดตามดูแลอย่างต่อเนื่อง

2) บทบาทของทีมสหวิชาชีพ สหวิชาชีพภายใน ได้แก่ นักสังคมสงเคราะห์และเจ้าพนักงานพัฒนาสังคม มีบทบาทในการติดตามอาการและการใช้ยาอย่างต่อเนื่อง ควบคู่กับการติดตามการปรับตัวทางสังคมและบทบาทของครอบครัว โดยอาศัยการทำงานร่วมกับหน่วยงานและอาสาสมัครในชุมชน ผ่านการลงเยี่ยมบ้าน พร้อมทั้งประสานส่งต่อข้อมูลการติดตามไปยังหน่วยงานในสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในพื้นที่ปลายทาง กรณี ที่ผู้ใช้บริการอยู่ต่างพื้นที่ เพื่อป้องกันการเกิดช่องว่างของบริการและให้การดูแลมีความต่อเนื่อง ดังคำกล่าวที่ว่า “เราก็ติดตามรอบด้านทั้งกาย จิต สังคม เลยว่าเขาสามารถอยู่ต่อได้ไหม พื้นที่เป็นยังไงบ้าง เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้หรือเปล่า มีปัญหาอย่างอื่นเข้ามาหรือเปล่าที่เขาอยู่ตรงนี้... เราจะใช้เครือข่ายในชุมชน จะประสานทั้ง อบต. เครือข่ายอาสาสมัคร รวมไปถึงฝ่ายปกครองและกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำศาสนาในพื้นที่” ขณะที่สหวิชาชีพภายนอก ได้แก่ เครือข่าย

ภาครัฐและภาคประชาสังคม มีบทบาทในการใช้กลไกอาสาสมัครสาธารณสุขและหน่วยงานในพื้นที่ติดตามผู้ใช้บริการอย่างใกล้ชิด ควบคู่กับการใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อรายงานสถานการณ์และแลกเปลี่ยนข้อมูล การเยี่ยมบ้านร่วมกับภาคีเครือข่าย เพื่อให้การติดตามดูแลมีความต่อเนื่องและลดช่องว่างของบริการในระดับพื้นที่ ดังคำพูดของนักจิตวิทยาที่ว่า “เราก็จะมีการติดตามทุกเคส ติดตามการรับยา ให้ผู้ป่วยกลับมาประเมินอีกทีหนึ่งว่ากลับไปสู่ชุมชนแล้วมีปัญหอะไร โดยไม่ได้ตามเฉพาะตัวคนไข้และครอบครัวอย่างเดียว เราก็จะมีการติดตามจากรพ.สต. อีกทีหนึ่ง หรือไม่เจ้าหน้าที่ อปท. ในพื้นที่อีกทีหนึ่ง” สอดคล้องกับบทบาทของหน่วยงานในพื้นที่ ดังคำพูดของ เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชนที่ว่า “เราจะมีทีมงานอยู่ในหมู่บ้านซึ่งเขาจะติดตามและประเมินผลให้เราได้ พี่ก็จะส่งข้อมูลไปทางไลน์ นี่เอาข้อมูลคนนี้ให้หน่อย เป็นยังไงอะไรแบบไหน”

1.6 ลักษณะเฉพาะของการดำเนินงานในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของทีมสหวิชาชีพในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากพื้นที่อื่น โดยผู้ปฏิบัติงานจำเป็นต้องปรับวิธีการทำงานให้สอดคล้องกับบริบท ด้านความมั่นคง ศาสนา และวัฒนธรรมในพื้นที่ ทั้งในด้านการประเมินความปลอดภัยก่อนเข้าถึงผู้ใช้บริการ การคำนึงถึงหลักศาสนา รวมถึงการใช้ภาษามลายูถิ่นในการสื่อสารกับผู้ใช้บริการและครอบครัว ซึ่งปัจจัยดังกล่าว มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความไว้วางใจและเอื้อต่อกระบวนการดูแลรักษาและการฟื้นฟูในระยะยาว โดยในมิติ ด้านความมั่นคง ดังคำพูดที่ว่า “ก่อนลงพื้นที่ต้องประสานก่อนว่าพื้นที่ปลอดภัยหรือไม่ เพราะบางแห่งอันตราย ซึ่งด้านนโยบายความมั่นคงทำให้การเข้าถึงพื้นที่ต้องผ่านหลายขั้นตอน ไม่สามารถไปได้ทันทีเหมือนพื้นที่อื่น...” ในมิติด้านศาสนา ดังคำพูดที่ว่า “ในพื้นที่สามจังหวัดต้องคำนึงถึงการดูแลรักษาที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม มีการแยกเพศในการทำกิจกรรมบางประเภท การให้ความรู้ต้องผนวกกับหลักการศาสนาที่ถูกต้องเข้ามาด้วย และต้องใช้การรับรองจากผู้นำศาสนา เพื่อให้ชุมชนยอมรับและดูแลต่อ” และในมิติ

ด้านภาษา ดังข้อความที่ว่า “บางที่เขาอาจจะ ไม่เข้าใจก็ต้องคุยเป็นภาษามลายู ภาษายาวี ภาษาพื้นบ้าน เพราะเรื่องภาษาเป็นปัจจัยที่ทำให้เคลไ้วว่างใจเรา ถ้าคุยภาษาเดียวกัน เขาก็จะเปิดใจให้ข้อมูลมากขึ้น”

จากการศึกษาบทบาทของทึมสหวิชาชีพทั้งภายในและภายนอก หน่วยงานดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปและจำแนกประเด็นได้ตามกระบวนการดำเนินงาน บทบาทของทึมสหวิชาชีพ และลักษณะเฉพาะของการดำเนินงาน ในพื้นที่ ดังรายละเอียดตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1

บทบาทของทึมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสาม จังหวัดชายแดนภาคใต้

กระบวนการดำเนินงานของทึมสหวิชาชีพ	บทบาทของทึมสหวิชาชีพภายในหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	บทบาทของทึมสหวิชาชีพภายนอกหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	ลักษณะเฉพาะของการดำเนินงาน
1. การค้นหาข้อเท็จจริงและการประเมินแบบองค์รวม	1. การชักประวัติผู้ให้บริการโดยตรง 2. การสืบค้นข้อมูลทะเบียนราษฎร์ และการยืนยันตัวตน 3. การลงพื้นที่และสอบถามข้อมูล จากชุมชนหรือหน่วยงานต้นทาง 4. การประเมินอาการทางจิตและความผิดปกติด้านความคิดและอารมณ์ 5. การประเมินความเสี่ยงต่อการทำร้ายตนเองหรือผู้อื่น 6. การประเมินศักยภาพในการดำรงชีวิตและสภาวะทางจิตสังคม	1. การชักประวัติแรกรับ 2. การรวบรวมข้อมูลด้านสังคม ครอบครัวและสภาพแวดล้อมของผู้ใช้บริการ 3. การประเมินอาการและระดับ ความรุนแรงของปัญหาทางจิตเวช 4. การประเมินความพร้อมของครอบครัวในการรองรับผู้ให้บริการ	1. บริบทสถานการณ์ความมั่นคงในพื้นที่ 2. การคำนึงถึงหลักศาสนา 3. การใช้ภาษามลายูถิ่นในการสื่อสาร

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม ปีที่ 34 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2569

กระบวนการดำเนินงานของ ทีมสหวิชาชีพ	บทบาทของทีมสหวิชาชีพ ภายในหน่วยงานสังกัด กระทรวงการพัฒนาสังคมและ ความมั่นคงของมนุษย์	บทบาทของทีมสหวิชาชีพ ภายนอกหน่วยงานสังกัด กระทรวงการพัฒนาสังคม และความมั่นคงของมนุษย์	ลักษณะเฉพาะ ของ การดำเนินงาน
2. การคุ้มครอง สวัสดิภาพ	1. การจัดที่พักชั่วคราวและ ปัจจัยพื้นฐาน 2. การพิทักษ์สิทธิตามกฎหมาย	1. การใช้กลไกกฎหมาย สุขภาพจิตในกรณีมี ความเสี่ยง 2. การประสานส่งต่อกรณี ไร้ที่พึ่งหรือขาดผู้ดูแล	
3. การดูแลรักษาและ การฟื้นฟูสมรรถภาพ	1. การประสานเข้าถึงสิทธิและ ระบบการรักษาตามกฎหมาย 2. การให้การปรึกษาทางจิต สังคม 3. การฟื้นฟูทักษะชีวิต 4. การฟื้นฟูทักษะทางสังคม 5. การเตรียมความพร้อมคืนสู่ ครอบครัวและชุมชน	1. การรักษาและการบำบัด 2. การให้การปรึกษาแก่ ผู้ใช้บริการและครอบครัว 3. การบำบัดทางจิตสังคม 4. การดูแลต่อเนื่องและ กลไกสนับสนุนทางจิตสังคม ในชุมชน	
4. การประสานและ การส่งต่อแบบบูรณา การเชิงเครือข่าย	1. การประสานข้อมูลทะเบียน ราษฎร 2. การประสานการเข้าถึงสิทธิ และบริการทางการแพทย์ 3. การประสานส่งต่อผู้ใช้บริการ คืนสู่ครอบครัวและชุมชน 4. การส่งต่อไปยังสถาน สงเคราะห์ 5. การส่งต่อเพื่อเข้ารับ การสนับสนุนด้านอาชีพ	1. การประสานเครือข่าย ภาครัฐในระดับพื้นที่ 2. การประสานผู้นำศาสนา และผู้นำชุมชน 3. การส่งต่อไปยังหน่วยงาน สวัสดิการในพื้นที่	
5. การติดตามผล	1. การติดตามอาการและ การใช้ยา 2. การติดตามแบบองค์รวมผ่าน เครือข่ายในชุมชน	1. การติดตามผ่าน หน่วยงาน และอาสาสมัครในชุมชน 2. การติดตามผ่านการใช้ เทคโนโลยีการสื่อสาร	

ส่วนที่ 2 ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทิสสหวิชาชีพ

การดำเนินงานของทิสสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ยังเผชิญข้อจำกัดหลายประการ ซึ่งส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพและความต่อเนื่องของกระบวนการช่วยเหลือ ครอบคลุมทั้งด้านนโยบาย การบริหารจัดการ ความรู้ การปฏิบัติงาน บุคลากร การมีส่วนร่วม และงบประมาณ นอกจากนี้ บริบทเฉพาะของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อข้อจำกัดในการดำเนินงานของทิสสหวิชาชีพ ดังนี้

2.1 ด้านนโยบาย

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา การดำเนินงานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในพื้นที่ต้องเกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน แต่ยังไม่มีแนวทางเชิงนโยบายที่กำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละหน่วยงานไว้อย่างชัดเจน ส่งผลให้การดำเนินงานต้องอาศัยการประสานงานเป็นรายกรณี

2) ปัญหาการดำเนินงาน การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายในพบข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง จากการแบ่งส่วนราชการตามกลุ่มเป้าหมายรายการส่งผลให้กรณีผู้ใช้บริการที่มีปัญหาซับซ้อนหลายมิติขาดหน่วยงานเจ้าภาพ ที่ชัดเจนและทำให้กระบวนการตัดสินใจล่าช้า นอกจากนี้ ยังพบช่องว่างระหว่างกฎหมายสุขภาพจิตที่เน้น หลักความยินยอมกับกฎหมายคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่ไม่มีมาตรการบังคับ ทำให้การจัดการกรณีผู้ป่วยที่ปฏิเสธการรักษาเป็นไปได้ยาก รวมทั้งยังขาดแนวทางเชิงนโยบายที่ชัดเจนในการจัดการกรณีผู้ใช้บริการที่เข้า-ออกกระบวนการช่วยเหลือซ้ำ ดังคำพูดที่ว่า “ด้วยโครงสร้างของกระทรวงจะแบ่งเป็นกรมต่างๆ มันก็จะมีการแบ่งตามกลุ่มเป้าหมาย ส่วนในเรื่องของคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชมันก็จะกำกวม มันก็จะมีข้อจำกัดในการส่งต่อ เพราะว่ากลุ่มเป้าหมายก็อาจจะทำให้เราต้องมาถกกันว่า เคสนี้ควรไปที่ไหนยังไง” และ “จะมีข้อจำกัดทางกฎหมาย ปัญหาในการส่งต่อผู้ป่วยที่ไม่ยินยอมรับการรักษา เนื่องจากต้องได้รับความยินยอมก่อน เว้นแต่เข้าเกณฑ์อันตรายตามกฎหมายสุขภาพจิต” ขณะที่การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายนอกพบ

ข้อจำกัดจากการจัดลำดับความสำคัญในยุทธศาสตร์จังหวัดที่มุ่งเน้นด้านความมั่นคงและเศรษฐกิจมากกว่างานด้านสวัสดิการสังคม ส่งผลให้นโยบายสนับสนุนและงบประมาณมีจำกัด นอกจากนี้ การทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังมีลักษณะแยกส่วน และขาดเวทีกลางในการวางแผนและบูรณาการแนวทางการดำเนินงานร่วมกันในระดับนโยบาย ดังคำพูดที่ว่า “ยุทธศาสตร์ของสามจังหวัด ไปมุ่งเน้นเรื่องการคลอตก่อนกำหนด หรือการดูแลสุขภาพคนแต่ละช่วงวัย มุ่งเรื่องเศรษฐกิจ รายได้ครัวเรือนต่ำ การท่องเที่ยว และความไม่สงบมันเลยทำให้นโยบายช่วยเหลือด้านจิตเวชหรือสุขภาพจิตมีน้อยมาก ๆ” และ “แต่ละหน่วยงานทำงานแบบพาร์ตไครพาร์ทมัน ทำให้ขาดการประสานงาน ไม่มีข้อมูลอัปเดตมาถึงเราเลย ส่งผลให้งบประมาณ เราขาดแคลนมาก แทบไม่มีหน่วยงานซัพพอร์ตเลย ทำให้กิจกรรมเด่นๆ ไม่มี”

2.2 ด้านการบริหารจัดการ

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา การดำเนินงานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในพื้นที่ต้องอาศัยการทำงานร่วมกันของหลายหน่วยงาน แต่ยังคงขาดระบบการบริหารจัดการร่วมที่เชื่อมโยงข้อมูลและกระบวนการทำงานระหว่างหน่วยงาน ทำให้การดำเนินงานในบางกรณีขาดความต่อเนื่อง

2) ปัญหาการดำเนินงาน การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายในประสบปัญหาการขาดระบบฐานข้อมูลกลางที่เชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานด้านสังคมและสาธารณสุข ส่งผลให้การสืบค้นประวัติและการติดตามผลผู้ใช้บริการเกิดความล่าช้า นอกจากนี้ยังพบข้อจำกัดด้านภาระงานที่สูงและจำนวนบุคลากรไม่เพียงพอ รวมถึงความไม่ชัดเจน ในการกำหนดบทบาทของผู้จัดการรายกรณี โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้ใช้บริการมีปัญหาซับซ้อนหลายมิติ ดังคำพูดที่ว่า “ตอนนี้ฐานข้อมูลของแต่ละหน่วยยังไม่เชื่อมโยงกัน เวลาเราจะช่วยเหลือใครสักคนมันเลยซ้ำ ต้องประสานหลายที่กว่าจะได้ข้อมูลครบ” และ “ก็อาจจะมีการมีเรื่องที่ว่ายังไม่เคลียร์กันว่าเคสนี้อยู่ในกลุ่มเป้าหมายไหน แล้วก็ใครควร มาเป็น CM ก็ยังหา CM ไม่ได้เพราะว่าเคสๆ นึง บางทีเขามีสภาพปัญหาหลายอย่าง... ต้องมานั่ง

คัดกรองร่วมกันว่า เข้ากลุ่มเป้าหมายไหนก็อาจจะเป็นในเรื่องที่ยังเป็นข้อจำกัดอยู่” ขณะที่การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายนอก พบข้อจำกัดด้านเวลาและความต่อเนื่องในการติดตามเยี่ยมบ้านและประสานงานรายกรณี เนื่องจากภาระงานจำนวนมากของหน่วยบริการ รวมถึงการลาออกของบุคลากรหลักที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน ส่งผลให้องค์ความรู้และประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันขาดความต่อเนื่อง ดังคำพูดที่ว่า “การทำงานเชิงเจาะลึกของหน่วยงานภาครัฐ ในเรื่องการลงเยี่ยมบ้าน เพื่อสืบหาข้อมูล ให้คำปรึกษาช่วยเหลือ หรือการส่งต่อ นั้น ยังมีข้อจำกัดด้านความต่อเนื่อง เนื่องจากการทำงานยังเป็นแบบเฉพาะกิจ” และ “การบริหารจัดการก็เหมือนกับการบริหารทรัพยากรของมูลนิธิ เรื่องคน เรื่องงบ เพราะว่าปีที่ผ่านมามีคนซึ่งเป็นตัวหลักเขาออกจากงาน ก็เลยมีข้อจำกัดในการที่เราจะทำงาน”

2.3 ด้านความรู้

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ผู้ปฏิบัติงาน ครอบครัวของผู้ใช้บริการ และเครือข่ายในระดับพื้นที่ มีความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลผู้ป่วยจิตเวชแตกต่างกัน ส่งผลให้การดำเนินงานในบางกรณีต้องใช้เวลาในการสร้างความเข้าใจและประสานแนวทางการดูแลร่วมกัน

2) ปัญหาการดำเนินงาน การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายในเผชิญความท้าทายจากช่องว่าง ด้านองค์ความรู้ทั้งในระดับผู้ปฏิบัติงานและครอบครัวของผู้ใช้บริการ โดยผู้ปฏิบัติงานบางส่วนยังขาดความรู้เฉพาะทางด้านจิตเวชและสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ ขณะเดียวกัน ครอบครัวและชุมชนบางส่วนยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับโรคจิตเวช และเชื่อมโยงกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ ซึ่งส่งผลต่อการยอมรับการรักษาและการดูแลอย่างต่อเนื่อง ดังคำพูดที่ว่า “ถ้าเป็นบุคลากร เจ้าหน้าที่ก็จะขาดความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเกี่ยวกับจิตเวชและสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ แล้วก็ความรู้ด้านเหมือนพยาบาลเบื้องต้น ก็คือไม่ค่อยมี” และ “ญาติ ชุมชน ก็ไม่ค่อยมีความรู้เรื่องเกี่ยวกับโรคจิตเวช อาจจะมองว่าเป็นเรื่องของ ไสยศาสตร์ แล้วก็มีการตีตรา

ส่งผลให้ญาติแล้วก็ชุมชนไม่ต้องการรับกลับ แล้วก็มองว่าคนนี้จะโดนของ หรือว่าถูกทำของใส่” ขณะที่การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายนอก พบว่า เครือข่ายในระดับพื้นที่บางส่วนยังมีข้อจำกัดด้านความรู้เกี่ยวกับสิทธิผู้ป่วยและ ขอบเขตการปฏิบัติงานตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้เกิดความลังเลในการตัดสินใจเข้าช่วยเหลือผู้ใช้บริการ นอกจากนี้ เครือข่ายในพื้นที่ยังขาดทักษะเชิงเทคนิคเกี่ยวกับการจัดการระบบยาจิตเวชและการติดตามอาการของผู้ใช้บริการ ซึ่งส่งผลต่อมาตรฐานและความมั่นใจในการดูแลผู้ใช้บริการในระดับชุมชน ดังคำพูดที่ว่า “ปัญหาจริงๆ สำหรับเราก็ในความรู้เรื่องกฎหมาย เราไม่รู้ อะไรที่เราทำได้ อะไรที่เราไม่สามารถทำได้” และ “เราจะเข้าไปหาครอบครัว ผู้ดูแลและถามข้อมูลเบื้องต้นว่าคุณดูแลยังไง คุณเข้าใจเรื่องจิตเวชไหม เพื่อดูว่า สิ่งที่เขาดูแลลูกเขาตอนนี้กับอาการหรือกับความรู้ทางจิตเวชเป็นอย่างไร เขาดูแลถูกต้องหรือไม่ เพราะความรู้เชิงลึกในชุมชนมันยังขาดอยู่”

2.4 ด้านการปฏิบัติงาน

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา กระบวนการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชต้องอาศัยขั้นตอน การสืบค้นข้อมูลการประสานงาน และการส่งต่อระหว่างหลายหน่วยงาน ทำให้การดำเนินงานในบางกรณีเกิดความล่าช้าหรือไม่ต่อเนื่อง

2) ปัญหาการดำเนินงาน การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายในเผชิญความยากลำบากในการสืบค้นข้อเท็จจริงในกรณีผู้ใช้บริการไม่สามารถสื่อสารได้หรือไม่เอกลสารแสดงตัวตน อีกทั้งยังมีความล่าช้าในการส่งต่อเข้าหน่วยงานรองรับปลายทางเนื่องจากข้อจำกัดด้านจำนวนเตียงและคิวรอรับ ส่งผลให้ผู้ใช้บริการต้องพักคอยเป็นระยะเวลานานและเกิดความเครียดสะสม ดังคำพูดที่ว่า “บางทีเข้าถึงข้อมูลได้ยาก โดยเฉพาะผู้ป่วยที่ไม่สามารถสื่อสารได้ บางทีพูดไม่ได้ หรือว่าพูดไม่รู้เรื่อง อาการหลอน หรือบางทีก็เป็นเคสที่ไม่มีเอกสารยืนยันตัวตน ก็จะหาข้อมูลได้ยากมาก” และ “ปัญหาอย่างการประสานส่งต่อ บางทีมันก็เกิดความล่าช้าและระยะเวลาที่อยู่กับเราก็จะนานมากขึ้น

มันจะเกิดความเครียดกับตัวเองด้วย” ขณะที่การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายนอกประสบปัญหาการขาดการสนับสนุนจากครอบครัว โดยเฉพาะข้อมูลเชิงลึกและประวัติชีวิตของผู้ใช้บริการ รวมถึงการปฏิเสธการช่วยเหลือจากตัวผู้ให้บริการเอง ส่งผลให้กระบวนการคุ้มครองขาดความต่อเนื่องและมีความเสี่ยงต่อการกลับเข้าสู่ภาวะไร้ที่พึ่งซ้ำ นอกจากนี้ การช่วยเหลือบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนราษฎรยังมีความซับซ้อน ทั้งด้านกฎหมาย สิทธิ และการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ ทำให้กระบวนการช่วยเหลือมีข้อจำกัดและไม่สามารถดำเนินการในระยะยาวได้ อย่างเต็มศักยภาพ ดังคำพูดที่ว่า “บางทีคือเราไม่รู้ข้อมูลที่มาที่ไป ญาติก็ไม่ได้ให้ข้อมูล แต่วามันมีอาการทางจิตเวชแล้ว แต่เราก็ไม่รู้วามที่มาที่ไปที่เขาเป็นแบบนี้ เป็นอะไรยังไง ปัญหาครอบครัวเขาเป็นยังไง คือบางทีข้อเท็จจริงตรงนี้เราก็ไม่มี” และ “สำหรับผู้ป่วยจิตเวช ถ้าเราสร้างความประทับใจในการเจอกันครั้งแรก เราจะมีโอกาสเข้าไปครั้งที่สองได้อีก แต่มันก็ไม่ง่าย เพราะถ้าเขาไม่ไว้วางใจ เขาก็จะไม่ยอมรับการช่วยเหลือจากเราเลย”

2.5 ด้านบุคลากร

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช ในพื้นที่มีจำนวนจำกัด และยังขาดบุคลากรเฉพาะทางด้านจิตเวชและสังคมสงเคราะห์ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติงานต้องรับภาระงานหลายด้านในการดูแลผู้ให้บริการ

2) ปัญหาการดำเนินงาน การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายในพบข้อจำกัดด้านกำลังคน โดยจำนวนผู้ปฏิบัติงานไม่เพียงพอต่อภาระงานในการดูแลผู้ให้บริการ ทำให้ต้องรับภาระงานในอัตราส่วนที่สูงกว่ากำลังคนที่มีอยู่อีกทั้งยังขาดแคลนบุคลากรผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านจิตเวช ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติงานทั่วไปต้องรับภาระในการดูแลผู้ให้บริการที่มีอาการรุนแรงหรือมีปัญหาทางกายที่ซับซ้อน ซึ่งอาจเพิ่มความเสี่ยงต่อการปฏิบัติงานและการดูแลผู้ให้บริการ ดังคำพูดที่ว่า “ผู้ปฏิบัติงานกับคนไร้ที่พึ่งจิตเวช ปัญหาหนึ่ง คือ

จำนวน สองคือมีแต่ผู้หญิง... “ และ “ผู้ปฏิบัติงานขาดองค์ความรู้และความปลอดภัย การอยู่เวร 24 ชั่วโมง เราไม่รู้หรอกว่าเขาจะคลุ้มคลั่งตอนไหน กรณี ที่ต้องมีการทำแผลหรือดูแลภาวะทางกายร่วมด้วย เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน เราไม่ได้มีองค์ความรู้ในการดูแลเขา ” ขณะที่การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายนอกพบข้อจำกัดด้านบุคลากรเฉพาะทางในระดับพื้นที่ที่มีจำนวนจำกัด ส่งผลให้ นักสังคมสงเคราะห์หรือนักจิตวิทยาหนึ่งคนต้องรับผิดชอบหลายบทบาทพร้อมกัน ทำให้เกิดการะงันเกินขอบเขตและไม่สามารถดำเนินการจัดการรายกรณีได้อย่างทั่วถึง ดังคำพูดที่ว่า “บุคลากรในพื้นที่ก็ยังใช้บุคลากรหนึ่งคนสามารถทำได้หลายอย่าง ถ้าเป็นไปได้อยากได้แบบนักสังคมสงเคราะห์ที่มาดูแลเคสโดยเฉพาะ เพราะว่าในพื้นที่ก็จะมีมีนิรภัยญารักษ์ ก็จะดูแลเคสพวกนี้มากขึ้น นักจิตวิทยาสองคนไม่เพียงพอ ”

2.6 ด้านการมีส่วนร่วม

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา ครอบครัวและชุมชนของผู้ใช้บริการบางรายยังไม่สามารถเข้ามา มีส่วนร่วมในการดูแลได้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้การติดตามและการดูแลผู้ใช้บริการภายหลังการรักษาเป็นไปได้ยาก

2) ปัญหาการดำเนินงาน การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายในพบข้อจำกัดในการมีส่วนร่วมของครอบครัวในการดูแลผู้ใช้บริการ เนื่องจากครอบครัวปฏิเสธการดูแลผู้ใช้บริการระยะยาวและผลักภาระมายังหน่วยงานภาครัฐ ส่งผลให้กระบวนการส่งคืนผู้ใช้บริการสู่ครอบครัวและชุมชนเป็นไปได้ยาก ดังคำพูดที่ว่า “กรณีที่เราเจอ ก็คือครอบครัวปฏิเสธแล้ว ไม่เอาแล้ว ครอบครัวก็มีภาพจำที่ไม่ดีของผู้ใช้บริการ บางครอบครัวก็คือผลักใส แบบว่าไม่เอาแล้ว พยายามที่จะจบ แล้วก็ต้องไปหาต่อที่ไหนเพื่อไม่ให้เขากลับมาบ้าน ภาพจำที่ครอบครัวมีคือตอนอยู่ก็สร้าง ความเดือดร้อน ไม่ใช่แค่ผู้ใช้บริการที่อยู่ไม่ได้ ครอบครัวเองก็เดือดร้อนด้วย ตรงนี้เราต้องเข้าไปเตรียมครอบครัว เข้าไปเหมือนให้คำปรึกษาแนะนำ เพราะบางทีแวดล้อมข้างนอกไม่เอาด้วย ” ขณะที่การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายนอกพบข้อจำกัดจากความเปราะบางของ

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ซึ่งส่งผลต่อความพร้อมในการดูแลผู้ให้บริการ ขณะเดียวกัน ชุมชนบางแห่งยังมีความหวาดกลัวหรือไม่ยอมรับผู้ป่วยจิตเวช ทำให้ขาดกลไกสนับสนุนที่สำคัญใน การรองรับการดูแลต่อเนื่องภายหลังการรักษา ดังคำพูดที่ว่า “มีที่ว่าไม่สามารถอยู่ที่บ้านได้ ญาติไม่เอา ชุมชนไม่เอา เพราะกลัวว่าจะทำร้าย คนอื่น อย่างเคสที่ตำบลแห่งหนึ่ง ญาติเขาโทรหาผมเลย ว่าอาการกำเริบหนักแล้ว เขาดูแลไม่ไหวแล้ว ให้ผมช่วยประสานหน่วยงานเอาตัวออกไปที่”

2.7 ด้านงบประมาณ

1) ข้อค้นพบจากการศึกษา การดำเนินงานต้องดำเนินการภายใต้ งบประมาณที่จำกัด ส่งผลให้การช่วยเหลือ การฟื้นฟูสมรรถภาพ และการดำเนินงานบางส่วนไม่สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง

2) ปัญหาการดำเนินงาน การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายในพบ ข้อจำกัดด้านงบประมาณ เนื่องจากงบประมาณภาครัฐในพื้นที่ส่วนใหญ่ ถูกจัดสรรไปยังภารกิจด้านความมั่นคงเป็นลำดับต้น ส่งผลให้งานสวัสดิการ สังคมและการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้รับงบประมาณในวงจำกัดและขาดความ ต่อเนื่อง โดยเฉพาะการขาดงบประมาณสำหรับกิจกรรมบำบัดฟื้นฟูและ การส่งเสริมอาชีพของผู้ใช้บริการ นอกจากนี้ เกณฑ์ราคางบประมาณสำหรับการ จัดสรรปัจจัยสี่และค่าใช้จ่ายในการลงพื้นที่ยังไม่สอดคล้องกับค่าครองชีพใน ปัจจุบัน ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการบริหารจัดการและการดำเนินงานในระดับ ปฏิบัติการ ดังคำพูดที่ว่า “งบประมาณที่มาทำกิจกรรมพัฒนา มันไม่ได้มีเฉพาะ หรอก เราก็ต้องหากิจกรรมที่ไม่ใช่งบประมาณ อย่างเศรษฐกิจพอเพียงที่ ผอ. ให้ เริ่มทำ ปลุกผักอะไรอย่างนี้ ซึ่งไม่ได้ใช่บักหามาจากตรังนั้นตรงนั้นมา ให้เคสได้ พัฒนาศักยภาพเขา” ขณะที่การดำเนินงานของสหวิชาชีพภายนอกพบข้อจำกัด ด้านงบประมาณเช่นกัน งบประมาณภาครัฐในพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกจัดสรร ไปยังภารกิจด้านความมั่นคง ดังคำพูดที่ว่า “สามจังหวัดมีผลกระทบเรื่อง งบประมาณ เขาไปเน้นเรื่องความมั่นคงมากกว่า ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

กระบวนการบริหารจัดการงบประมาณเพื่อไปตอบโจทย์ปัญหาเหล่านี้ยังไม่มีประสิทธิภาพและไม่สอดคล้องเท่าที่ควร”

2.8 ลักษณะเฉพาะของปัญหาการดำเนินงานในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ปัญหาการดำเนินงานของทีมสหวิชาชีพในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากพื้นที่อื่น เนื่องจากต้องปฏิบัติงานภายใต้บริบทด้านความมั่นคง ศาสนา วัฒนธรรม และภาษาที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกัน ความทับซ้อนระหว่างภารกิจด้านความมั่นคงกับงานสวัสดิการสังคมส่งผลให้การเข้าถึงพื้นที่และการประสานงานมีข้อจำกัด ขณะเดียวกัน การดำเนินงานจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการหลักศาสนา บทบาทของผู้นำชุมชน และการใช้ภาษามลายูถิ่นในการสื่อสาร เพื่อสร้างความไว้วางใจและเอื้อต่อกระบวนการดูแลรักษา โดยในมิติด้านความมั่นคง ดังคำพูดที่ว่า “นโยบายความมั่นคง ทำให้การเข้าถึงพื้นที่หรือการเคลื่อนย้ายคนรั้ที่พึงบางครั้งต้องผ่านกระบวนการที่ซับซ้อนกว่าพื้นที่อื่น ต้องผ่านหลายขั้นตอนและการประสานงานที่ซับซ้อน ไม่สามารถลงพื้นที่ได้ทันทีเพราะเป็นพื้นที่เสี่ยงภัย การเดินทางเข้าพื้นที่ห่างไกล โดยเฉพาะในเคสที่อยู่อำเภอกาบัง จึงเป็นอุปสรรคสำคัญ” ในมิติด้านศาสนาและวัฒนธรรม ดังคำพูดที่ว่า “ความรู้ความเข้าใจของชุมชนต้องจัดการกับความเชื่อทางศาสนาแล้วถึงวัฒนธรรมท้องถิ่น การให้ความรู้จึงต้องผนวกกับหลักการศาสนาที่ถูกต้องเข้ามาด้วย บางทีเคสอาจจะไปหาหมอบ้าน รักษาหมอบ้าน” และในมิติด้านภาษา ดังคำพูดที่ว่า “การสื่อสารถ้าเป็นไทยพุทธเองจะมีปัญหาถ้าลงไปโดยที่ไม่มีล่ามหรือเจ้าหน้าที่อิสลามไปด้วย มันต้องอธิบายแบบเป็นมลายูให้เขา บางทีในเรื่องของการพูดภาษาไทยจะไม่เข้าใจ”

จากการศึกษาปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทีมสหวิชาชีพทั้งภายในและภายนอกหน่วยงานดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปและจำแนกประเด็นได้ตามปัญหาการดำเนินงาน ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทีมสหวิชาชีพ

และลักษณะเฉพาะของปัญหาการดำเนินงานในพื้นที่ ดังรายละเอียดตามตาราง
ที่ 2

ตารางที่ 2

ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทมิสทวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่
เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทมิสทวิชาชีพ	ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทมิสทวิชาชีพภายในหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทมิสทวิชาชีพภายนอกหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	ลักษณะเฉพาะของปัญหาการดำเนินงานในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
1. ด้านนโยบาย	1. การแบ่งส่วนราชการตามกลุ่มเป้าหมาย 2. กฎหมายที่เกี่ยวข้อง	1. การจัดลำดับความสำคัญตามยุทธศาสตร์จังหวัด 2. การบูรณาการการทำงานในพื้นที่	1. บริบทสถานการณ์ความมั่นคงในพื้นที่ 2. การคำนึงถึงหลักศาสนา 3. การใช้ภาษามลายูถิ่นในการสื่อสาร
2. ด้านการบริหารจัดการ	1. ระบบฐานข้อมูลกลาง 2. ภาระงานและการกำหนดบทบาทผู้จัดการรายกรณี	1. ความต่อเนื่องในการติดตามและการประสานงานรายกรณี 2. การลาออกของบุคลากรหลักในการทำงาน	
3. ด้านความรู้	1. ความรู้เฉพาะทางด้านจิตเวชและสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ 2. ความรู้เกี่ยวกับโรคทางจิตเวชของครอบครัวและชุมชน	1. ความรู้ด้านกฎหมายและขอบเขตอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง 2. ความรู้เกี่ยวกับการใช้ยาและการดูแลทางจิตเวชของครอบครัวและชุมชน	

ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทิมสหวิชาชีพ	ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทิมสหวิชาชีพภายในหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	ปัญหาการดำเนินงานตามบทบาทของทิมสหวิชาชีพภายนอกหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	ลักษณะเฉพาะของปัญหาการดำเนินงานในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
4. ด้านการปฏิบัติงาน	1. การสืบค้นข้อเท็จจริงและยืนยันตัวตน 2. การส่งต่อและจัดหาหน่วยรองรับ	1. การสนับสนุนจากครอบครัว 2. การช่วยเหลือผู้ใช้บริการ	
5. ด้านบุคลากร	1. จำนวนบุคลากร 2. ความเชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านจิตเวช	1. จำนวนบุคลากรเฉพาะทาง	
6. ด้านการมีส่วนร่วม	1. การมีส่วนร่วมของครอบครัวในการดูแลผู้ใช้บริการ	1. ความสัมพันธ์ในครอบครัว	
7. ด้านงบประมาณ	1. งบประมาณสำหรับกิจกรรมบำบัดและส่งเสริมอาชีพ 2. เกณฑ์ราคางบประมาณ 3. การจัดลำดับความสำคัญงบประมาณในระดับพื้นที่	1. การจัดลำดับความสำคัญงบประมาณในระดับพื้นที่	

การอภิปรายผลการศึกษา

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าการดำเนินงานของทิมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากพื้นที่ทั่วไปอย่างมีนัยสำคัญ มิได้เป็นเพียงความแตกต่าง ในเชิงกระบวนการปฏิบัติงาน แต่เป็นผลจากปัจจัยเชิงโครงสร้าง นโยบาย และบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการทำงาน การดำเนินงานของ

ทีมสหวิชาชีพที่ปรากฏในผลการศึกษาสะท้อนความสอดคล้องกับแนวคิดการประเมินแบบองค์รวม (Bio-psycho-social assessment) และการจัดการรายกรณี (Case management) ซึ่งมุ่งเน้นการทำความเข้าใจผู้ใช้บริการอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติทางกาย จิต และสังคม โดยเฉพาะกระบวนการ คัดกรองการวินิจฉัยทางสังคม และการจัดทำแผนฟื้นฟูรายบุคคลที่มีความยืดหยุ่นตามบริบทของผู้ใช้บริการแต่ละราย อย่างไรก็ตาม ในบริบทของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากขาดการสร้างความรู้ความเข้าใจและการสื่อสารที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะ การใช้ภาษามลายูถิ่นและความเข้าใจในมิติทางวัฒนธรรมและศาสนา ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้ผู้ให้บริการเปิดเผยข้อมูลและยอมรับกระบวนการช่วยเหลือ นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสะท้อนความสอดคล้องกับแนวคิดการฟื้นฟูสมรรถภาพทางจิตเวช โดยมุ่งพัฒนาศักยภาพของผู้ป่วยให้สามารถกลับมาดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีคุณภาพ (โรงพยาบาลศรีธัญญา, 2559) ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ ธรณรงค์จันได (2565) และ เจษฎาวารี และคณะ (2566) ที่เน้นความสำคัญของการบูรณาการการทำงานผ่านภาคีเครือข่าย อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษานี้ได้ขยายองค์ความรู้เดิมโดยชี้ให้เห็นว่า ในพื้นที่ที่มีความเปราะบางและมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมสูง การบูรณาการเชิงโครงสร้างเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ หากแต่ต้องอาศัยทุนทางสังคมและศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความไว้วางใจและลดแรงต้านจากชุมชน

ในขณะเดียวกัน ผลการศึกษายังสะท้อนข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ยังคงเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของทีมสหวิชาชีพ โดยเฉพาะความไม่ชัดเจนของบทบาทหน้าที่ระหว่างหน่วยงาน การทำงานแบบแยกส่วน และการขาดระบบฐานข้อมูลที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งส่งผลให้การดูแลผู้ใช้บริการขาดความต่อเนื่องและต้องอาศัย การประสานงานรายกรณีเป็นหลัก ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับ นภัสวรรณ โยธา (2564) และ พรพรรณพร ส่วนเจริญศรี (2562) ที่ชี้ให้เห็นว่าข้อจำกัดด้านโครงสร้างและระบบสนับสนุนมีผลโดยตรงต่อ

ประสิทธิภาพของ การจัดการรายกรณี นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาในมิติของ การทำงานแบบสหวิชาชีพ พบว่า ข้อค้นพบยังสอดคล้องกับแนวคิดการทำงาน ของทีมสหวิชาชีพที่อธิบายว่าการแก้ไขปัญหาที่มีความซับซ้อนจำเป็นต้องอาศัย การบูรณาการ องค์ความรู้ ทักษะ และบทบาทจากหลากหลายวิชาชีพพร่วมกัน ผ่านกระบวนการสื่อสาร การแบ่งบทบาทหน้าที่ และการกำหนดเป้าหมายร่วม ในการปฏิบัติงาน (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2561) อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาพบว่าการดำเนินงานในพื้นที่ยังเผชิญข้อจำกัดด้านบทบาทหน้าที่ และกลไกการประสานงาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นช่องว่างระหว่างหลักการเชิง แนวคิดกับการปฏิบัติจริงในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ในบริบทของพื้นที่สามจังหวัด ชายแดนภาคใต้ ปัญหาดังกล่าวมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นจากเงื่อนไขด้าน ความมั่นคง ซึ่งส่งผลต่อทั้งความปลอดภัยของผู้ปฏิบัติงานและความต่อเนื่อง ของการให้บริการ โดยเฉพาะการลงพื้นที่ติดตามและการเยี่ยมบ้าน โดยเฉพาะ การพึ่งพาเครือข่ายอาสาสมัครและผู้นำศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยง ผู้ใช้บริการกับระบบบริการ ซึ่งสอดคล้องกับงานของ อาบกนก ทองแถม และคณะ (2565) และ ยุติ รอดจากภัย และ กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ (2565) ที่ชี้ให้เห็นบทบาทของเครือข่ายชุมชนในการเพิ่มประสิทธิภาพของการดูแลใน ระดับพื้นที่ ทั้งในด้านการเข้าถึงข้อมูล การติดตาม และการเฝ้าระวังเชิงรุก

นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่าปัจจัยทางสังคมและ วัฒนธรรม โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับ โรคจิตเวชและการตีตราทางสังคม ยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อกระบวนการฟื้นฟูและการคืนสู่สังคมของผู้ใช้บริการ ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ รุ่งนภา เทพภาพ และ นิธมน รัตนะรัต (2567) ที่ระบุว่า การตีตราทางสังคมมีผลโดยตรงต่อการลดทอนประสิทธิภาพของ การฟื้นฟู ข้อค้นพบทั้งหมดสะท้อนให้เห็นว่าการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วย จิตเวชในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่สามารถอาศัยกลไกเชิงนโยบายหรือ ระบบบริการเพียงลำพัง หากแต่ต้องอาศัยการบูรณาการระหว่างโครงสร้าง ระบบบริการกับทุนทางสังคม วัฒนธรรม และเครือข่ายชุมชนอย่างสอดคล้อง

กับบริบทพื้นที่ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กำหนดทั้งประสิทธิภาพและความยั่งยืนของการดำเนินงานในระยะยาว ทั้งนี้ ข้อค้นพบยังสะท้อนความสำคัญของแนวคิดเครือข่ายทางสังคมที่มองว่าการดูแลและคุ้มครองผู้ใช้บริการจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ภาคประชาชน ชุมชน และสถาบันศาสนา เพื่อสร้างกลไก การช่วยเหลือที่เชื่อมโยงและสนับสนุนกันอย่างต่อเนื่อง (รณรงค์ จันโต, 2565) โดยในบริบทสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เครือข่ายดังกล่าวมิได้ทำหน้าที่เพียงสนับสนุนการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทสำคัญต่อการเข้าถึงผู้ใช้บริการ การติดตามต่อเนื่อง และการสร้างการยอมรับจากชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเครือข่ายทางสังคมเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยลดข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและเพิ่มประสิทธิภาพของการดำเนินงานในพื้นที่พหุวัฒนธรรม

สรุป

บทบาทของทิมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีลักษณะเป็นการดำเนินงานแบบบูรณาการที่เชื่อมโยงหน่วยงานด้านสังคม สาธารณสุข และเครือข่ายในพื้นที่ ครอบคลุมตั้งแต่การค้นหาข้อเท็จจริง การคุ้มครองสวัสดิภาพ การดูแลรักษาและฟื้นฟูสมรรถภาพ การประสานและการส่งต่อแบบบูรณาการเชิงเครือข่าย ตลอดจนการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง โดยต้องปรับให้สอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรมของพื้นที่ ทั้งด้านความมั่นคง ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม โดยเฉพาะการใช้ภาษามลายูถิ่นและบทบาทของผู้นำศาสนาและเครือข่ายชุมชนในการสร้างความไว้วางใจ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเข้าถึงและดูแลผู้ใช้บริการ

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานยังเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและระบบปฏิบัติงาน ทั้งด้านนโยบาย การบริหารจัดการ บุคลากร งบประมาณ รวมถึงบทบาทหน้าที่ที่ไม่ชัดเจน การประสานงานและการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างหน่วยงานที่ยังไม่เป็นระบบ ส่งผลต่อความต่อเนื่องของการดูแลและการติดตาม

ในระยะยาว อีกทั้ง ข้อจำกัดด้านสถานะบุคคลและการขาดเอกสารแสดงตน ยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเข้าถึงสิทธิด้านการรักษาพยาบาลและสวัสดิการสังคม ทั้งนี้ แม้มีข้อจำกัดดังกล่าว การมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้นำศาสนา อาสาสมัคร และเครือข่ายในพื้นที่ ยังคงเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยเสริมความต่อเนื่องของการคุ้มครองให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาวิจัย

จากการศึกษาบทบาทและปัญหาการดำเนินงานของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้ศึกษาขอเสนอแนวทางพัฒนาการดำเนินงาน ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะต่อสหวิชาชีพภายในหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) การบูรณาการระบบฐานข้อมูลกลาง ควรจัดทำฐานข้อมูลกลางที่เชื่อมโยงระหว่างกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงมหาดไทย เพื่อให้การสืบค้นและการส่งต่อข้อมูลเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ภายใต้กรอบพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ.2562 นอกจากนี้ ควรกำหนดตัวชี้วัดร่วมในการดูแลคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชโดยเฉพาะ

2) การปรับโครงสร้างงบประมาณและบุคลากร ควรจัดสรรงบประมาณให้สอดคล้องกับต้นทุนการปฏิบัติงานในพื้นที่เสี่ยงภัย พร้อมสนับสนุนอัตราค่าจ้างบุคลากรเฉพาะทาง เช่น นักจิตวิทยา และนักสังคมสงเคราะห์จิตเวช เพื่อลดภาระงานที่เกินขีดความสามารถ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) การจัดทำแผนฟื้นฟูรายบุคคลเชิงพหุวัฒนธรรม (Multicultural IRP) ควรพัฒนาแผนฟื้นฟูรายบุคคลที่บูรณาการทั้งมิติการรักษาทางจิตเวช

วิถีชีวิตทางศาสนาและอัตลักษณ์ท้องถิ่น เช่น การใช้ภาษามลายูถิ่นในการสื่อสาร และจัดกิจกรรมพื้นฟู รวมถึงการนำกิจกรรมทางศาสนา เช่น การชกิริ (การระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า) และการละหมาด มาเป็นส่วนหนึ่งของกิจวัตรประจำวัน เพื่อให้กระบวนการฟื้นฟูสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของพื้นที่ มากกว่าการใช้กิจกรรมฟื้นฟูรูปแบบทั่วไป

2) การพัฒนาระบบพี่เลี้ยงด้านจิตเวช (Psychiatric mentoring system) ควรจัดให้มีทีมที่ปรึกษาจากโรงพยาบาลหรือหน่วยงานสาธารณสุขในพื้นที่ เพื่อทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาแก่บุคลากรในการดูแลผู้ใช้บริการที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช เพื่อเสริมทักษะในการปฏิบัติงานและลดการส่งต่อกลับโรงพยาบาลโดยไม่จำเป็น

3) การพัฒนาศักยภาพบุคลากร ควรส่งเสริมการพัฒนาความรู้เฉพาะทางด้านจิตเวชและสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์อย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของบุคลากรในการประเมินและวางแผนให้การช่วยเหลือที่มีความซับซ้อนได้อย่างแม่นยำ ควบคู่กับการพัฒนาสมรรถนะด้านภาษา วัฒนธรรม และความเข้าใจ ในมิติความเชื่อทางศาสนา เพื่อเสริมสร้างความไว้วางใจ ลดอุปสรรคด้านทัศนคติ และเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารกับผู้ใช้บริการและครอบครัวภายใต้บริบทวัฒนธรรมของพื้นที่อย่างยั่งยืน

4) การพัฒนาสถาบันพักกึ่งวิถี (Halfway house) ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้นำศาสนาในการร่วมรับรองและสนับสนุนกระบวนการเตรียมความพร้อมของผู้ใช้บริการ เพื่อช่วยลดการตีตราทางสังคม และสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ครอบครัวและชุมชนในการยอมรับผู้ใช้บริการกลับคืนสู่สังคม

2. ข้อเสนอแนะต่อสหวิชาชีพภายนอกหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) การผลักดันแนวคิดความมั่นคงทางมนุษย์ เสนอให้ฝ่ายความมั่นคงปรับกรอบการจัดสรรทรัพยากร โดยสนับสนุนงานสวัสดิการสังคม

ในฐานะกลไกสร้างสันติภาพระยะยาว และบรรจุประเด็นสุขภาพจิตไว้ในแผนพัฒนาจังหวัดอย่างเป็นรูปธรรม

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) การเสริมพลังกลไกชุมชนและศาสนา ส่งเสริมบทบาทของผู้นำศาสนา และผู้นำชุมชนในการเฝ้าระวัง คัดกรอง และรับรองตัวตนทางสังคมของผู้ใช้บริการที่ไร้สถานะ เพื่อลดช่องว่างทางกฎหมายและสร้างพื้นที่ปลอดภัยเชิงวัฒนธรรม ควบคู่กับการพัฒนาความร่วมมือจากระดับกรณีเฉพาะไปสู่ความร่วมมือเชิงระบบ

2) การรณรงค์ลดการตีตราผ่านอาสาสมัครชุมชน พัฒนาศักยภาพอาสาสมัครในชุมชน ให้มีความรู้ด้านสุขภาพจิตเพื่อทำหน้าที่สื่อสารความเข้าใจที่ถูกต้อง ลดอคติ และเป็นกลไกประสานความช่วยเหลือผ่านระบบฐานข้อมูลดิจิทัลที่มีมาตรการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล

3) การเตรียมความพร้อมครอบครัวและชุมชน ควรเสริมทักษะการดูแลในชีวิตประจำวันและการสังเกตอาการกำเริบเบื้องต้นแก่ครอบครัวและชุมชน รวมถึงให้ทราบช่องทางการขอความช่วยเหลือและการประสานหน่วยงานในพื้นที่ เพื่อให้สามารถรองรับคนไร้ที่พึ่งที่เป็นผู้ป่วยจิตเวชในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบรูปแบบการฟื้นฟูสมรรถภาพระหว่างศาสนสถาน สถาบันบำบัดวิศิษฐานา และสถานคุ้มครองของรัฐ เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เหมาะสมต่อการบูรณาการดูแลให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่

2) ควรศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับทัศนคติและความพร้อมของครอบครัวในสังคมพหุวัฒนธรรมต่อการดูแลผู้ป่วยจิตเวชที่มีปัญหาสารเสพติดร่วม เพื่อออกแบบกลไกสนับสนุนระดับชุมชนที่เหมาะสม

3) ควรศึกษาบทบาทของเครือข่ายทางสังคมและทีมสหวิชาชีพในการติดตามดูแลหลังออกจากสถานคุ้มครอง เพื่อประเมินความต่อเนื่องของการดูแลและปัจจัยที่เอื้อต่อการกลับคืนสู่ชุมชนอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ. (2561). *คู่มือทีมสหวิชาชีพเพื่อการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ. (2568ก). *ประกาศกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ เรื่อง ยุบเลิกศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่งและให้อำนาจหน้าที่ไปเป็นของนิคมสร้างตนเอง หรือศูนย์พัฒนาราชภูรบนพื้นที่สูง*. (ลงวันที่ 19 มิถุนายน 2568). กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ. (2568ข). *ประกาศกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ เรื่อง การเปลี่ยนชื่อ หน้าที่ และอำนาจของศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่งเป็นศูนย์คุ้มครองและเสริมสร้างคุณภาพชีวิตจังหวัด*. (ลงวันที่ 2 กรกฎาคม 2568). กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กลุ่มการพัฒนามาตรฐานทางสังคม, กองมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2567). *รายงานความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทย ปี 2566*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- เกษรา วารี, จิตติ กิตติเลิศไพศาล, พิศดาร แสนชาติ และ ชรินทร์ วะสินนท์. (2566). ประสิทธิภาพของศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่งในประเทศไทย. *วารสารโรงพยาบาลสกลนคร*, 26(3), 37-49.

- นภัสวรรณ โยธา. (2564). การทำงานของทีมนิสิตวิชาชีพในการเตรียมความพร้อมผู้ป่วยโรคจิตเภทซับซ้อนก่อนจำหน่าย: กรณีศึกษาโรงพยาบาลจิตเวชนครสวรรค์ราชชนรินทร์ [สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. คลังสารสนเทศดิจิทัล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:307608
- พรรณปพร ต่วนเจริญศรี. (2562). บทบาทนักสังคมสงเคราะห์ในการเตรียมความพร้อมผู้ป่วยจิตเวชในสถานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งเพื่อคืนสู่สังคม [สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. คลังสารสนเทศดิจิทัล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:183542
- ยุวดี รอดจากภัย และ กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ. (2565). การพัฒนาเครือข่ายทางสังคมที่ดูแลผู้สูงอายุ. วารสารวิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี, 33(2), 113-128.
- รณรงค์ จันใด. (2565). รูปแบบ กลไก และกระบวนการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะ, รายงานสืบเนื่องการสัมมนาวิชาการเนื่องในโอกาสการสถาปนาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 65 ปี (น. 62-72). คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รุ่งนภา เทพภาพ และ นิธมน รัตนะรัต. (2567). การพัฒนาการคุ้มครองสิทธิของผู้สูงอายุในสถานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง. วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม, 32(2), 254-293.
- โรงพยาบาลศรีธัญญา. (2559). แนวทางการฟื้นฟูสมรรถภาพทางจิตเวชสู่สุขภาวะ: การจ้างงาน (สำหรับบุคลากรสาธารณสุข). โรงพยาบาลศรีธัญญา.

- ศูนย์สุขภาพจิตที่ 12. (2565). รายงานผลการดำเนินงานด้านสุขภาพจิตในพื้นที่ชายแดนใต้. กระทรวงสาธารณสุข.
- สำนักข่าว Hfocus. (22 มกราคม 2567). สสส.เผยตัวเลขผู้ป่วยจิตเวชไร้บ้าน 19% ลงนาม MOU พัฒนาระบบเฝ้าระวัง.
<https://www.hfocus.org/content/2024/01/29574>
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.). (2562). *สำรวจปรากฏการณ์คนไร้บ้านกลางเมืองใหญ่*.
<https://www.thaihealth.or.th/>
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). รายงานข้อมูลสถิติครัวเรือนเปราะบางผ่านระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (TPMAP) ปี 2567. <https://www.tpmmap.in.th/2567/>
- อัลญาน์ สมุห์เสนีโต, ชัมชู สาอู, พะเยาว์ ละกะเด็บ และ มุฮัมหมัดรอฟีอี มูซอ. (2567). แนวทางการบูรณาการในการช่วยเหลือสุขภาพจิตและจิตสังคมของเยาวชนไทยในจังหวัดปัตตานี. *วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม*, 8(2), 164–175.
- อาบกนก ทองแถม, สุขุม ฐิติพลธำรง และ ศิวิมล เครือแก้ว. (2565). ประสบการณ์ของเครือข่ายทางสังคมในการช่วยเหลือประชาชนกลุ่มเปราะบางที่ประสบอุทกภัยในอำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์. *วารสารพยาบาลสหภาพชาติไทย*, 15(2), 75–91.
- Ford, K., Jampaklay, A., & Chamrathirithirong, A. (2017). Mental health in a conflict area: Migration, economic stress and religiosity in the three southernmost provinces of Thailand. *International Journal of Social Psychiatry*, 63(2), 91-98.
<https://doi.org/10.1177/0020764016685119>

World Bank. (2023). *Promoting Resilience and Mental Health in Thailand's Conflict-Scarred Deep South*.
<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/10/11/promoting-resilience-and-mental-health-in-thailand-s-conflict-scarred-deep-south>

การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิที่กฎหมายรับรองหรือไม่?

มุมมองทางนิติปรัชญา

Is Smoking and Vaping a Right Recognized by Law or Not?

A Legal Philosophical Perspective

Received 19 April 2026

Revised 27 May 2026

Accepted 29 May 2026

กิตติ ชยางคกุล¹

Kitti Jayangakula²

วศิน พิพัฒน์ฉัตร^{3*}

Vasin Pipattanachai^{4*}

บทคัดย่อ

“บุหรี่” ถือเป็นผลิตภัณฑ์ยาสูบที่เป็นสาเหตุการตายที่สำคัญที่สุดของโลกซึ่งสามารถป้องกันได้ ทว่า “การสูบบุหรี่” กลายเป็นข้อถกเถียงในทางนิติศาสตร์ที่สำคัญประการหนึ่งว่า การสูบบุหรี่เป็นสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างแท้จริงหรือไม่ อย่างไร ยิ่งในปัจจุบันมีผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ ที่เรียกว่า “บุหรี่ไฟฟ้า” ที่เป็นอุปกรณ์ในการส่งสารนิโคตินเข้าสู่ร่างกายผ่านการให้ความร้อนเป็นไอระเหย และมีการถกเถียงว่าการใช้บุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิพื้นฐานจนถึงขั้นเป็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่ ซึ่งสถานะทางกฎหมายของประเทศไทย บุหรี่ไฟฟ้า เป็นสินค้าต้องห้ามตามกฎหมาย ซึ่งถ้าพิจารณาในสถานะทางกฎหมายของการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าอาจเทียบได้กับ เสรีภาพทั่วไปตามมาตรา 25 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ซึ่งอาจถูกจำกัด

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย E-mail: kitjayan@tu.ac.th

² Assistant Professor Dr., Lecturer of Faculty of Social Administration, Thammasat University, Bangkok, Thailand.

³ ดร., อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ และคณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี กรุงเทพฯ ประเทศไทย

⁴ Dr., Lecturer of Faculty of Law and Faculty of Public Health, Bangkok Thonburi University, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, E-mail: vasin.pip@bkkthon.ac.th

เสรีภาพตามมาตรา 26 ได้ ประเด็นสิทธิและเสรีภาพกับการสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า ในมตินิติปรัชญา มองว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” คือ นิติสมมติเพื่อรับรองสถานะและการใช้ชีวิตของมนุษย์ ที่สนับสนุนให้มนุษย์เรากระทำการใดๆ ก็ได้ ตราบที่ไม่ไปกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น “การสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า” เป็นการกระทำที่ไม่มุ่งผลทางกฎหมาย ตราบเท่าที่ “ผลของการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า” ไม่ไปกระทบสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น

การวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยแยกการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก ศึกษาจากเอกสารทางวิชาการ หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ และข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น และส่วนที่ 2 ศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews) ในผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย ซึ่งมีข้อเสนอแนะ คือ (1) ในบริบทสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและปัญหากระบวนการบังคับใช้กฎหมายของประเทศไทย การควบคุมบุหรี่ไฟฟ้า สมควรคงไว้ซึ่งมาตรการห้ามนำเข้าบุหรี่ไฟฟ้า ห้ามขาย ห้ามบริการ ห้ามผลิตเพื่อขายตามระบบกฎหมายของประเทศไทยที่มีอยู่ในขณะนี้ (2) การจำกัดเสรีภาพของผู้ใช้บุหรี่ไฟฟ้า สามารถกระทำได้โดยกฎหมาย เนื่องจากกฎหมายไทยที่ใช้บังคับกับบุหรี่ไฟฟ้าบัญญัติให้เป็นของที่ต้องห้ามตามกฎหมาย ดังนั้น แม้มีเรื่องการอ้างถึงสิทธิหรือเสรีภาพใดๆ ก็ตามแต่ย่อมต้องพิจารณาถึงกฎหมายที่มีและใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน และ (3) การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าไม่เป็นสิทธิมนุษยชนตามที่มิชชั่นกล่าวอ้างเนื่องจากไม่ใช่เป็นสิทธิที่ไม่อาจพรากไปจากความเป็นมนุษย์ได้ เฉกเช่นเดียว กับ อาหาร ที่อยู่ น้ำดื่ม หรือปัจจัย 4 ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต

คำสำคัญ: บุหรี่, บุหรี่ไฟฟ้า, นิติปรัชญา, สิทธิมนุษยชน

Abstract

“Cigarettes” are considered the leading preventable cause of death worldwide from tobacco products. However, “smoking” has become a significant point of contention in jurisprudence:

whether it truly constitutes a personal right and freedom. This is especially true with the emergence of new products called “e-cigarettes,” devices that deliver nicotine into the body through heated vaporization and there is debate about whether the use of e-cigarettes is a fundamental right, even to the point of being a human right. In Thailand, e-cigarettes are legally prohibited goods. Considering the legal status of smoking or e-cigarettes, it can be compared to the general freedoms under Article 25 of the 2017 Constitution of the Kingdom of Thailand, which may be restricted under Article 26. From a legal philosophical perspective, “rights” and “freedoms” are legal constructs that guarantee the status and way of life of human beings, supporting them to act in any way as long as it does not infringe upon the rights and freedoms of others. “Smoking” or “Vaping” is an action without legal consequences, as long as the “consequences of smoking or vaping” do not affect the rights and freedoms of others.

This research employs a qualitative approach, divided into two parts: the first part involves studying academic documents, books, textbooks, scholarly articles, and internet resources; the second part combines this with in-depth interviews with legal experts. Therefore, I would like to offer the following suggestions: (1) In the social, economic, and cultural context and the problems of the law enforcement system in Thailand, the control of e-cigarettes. It is appropriate to maintain the existing legal system in Thailand that prohibits the import, sale, service, and production of e-cigarettes. (2) Restrictions on the freedom of e-cigarette users can

be imposed by law, as Thai law classifies e-cigarettes as prohibited. Therefore, even if any rights or freedoms are claimed, the existing laws in force must be considered. (3) Smoking cigarettes and vaping e-cigarettes is not a human right, as has been claimed, because it is not an inalienable right like food, shelter, water, or the four necessities for survival.

Keywords: Cigarettes, E-cigarettes, Legal philosophy, Human rights

บทนำ

วิวาทะสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้น และเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง คือ คำถามที่ว่า “การสูบบุหรี่ ถือเป็นสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างแท้จริงหรือไม่?” หรือแม้แต่ข้อถกเถียงถึงสิทธิในการเปลี่ยนมาใช้บุหรี่ไฟฟ้า (Right to switch) ว่าเป็นสิทธิที่ไม่ควรถูกจำกัดโดยรัฐ จึงนำไปสู่การที่ต้องพิเคราะห์ว่า สิทธิในการสูบบุหรี่ (Right to smoke) เป็นสิทธิดังกล่าวได้รับการรับรองมากน้อยเพียงใด และการใช้บุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิตามกฎหมายหรือไม่ และรัฐสามารถจำกัดการใช้สิทธิดังกล่าวได้เพียงใด ข้อวิวาทะนี้เกิดขึ้นและมีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในประเทศต่างๆ ทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย ด้วย โดยประเด็นข้อถกเถียงถึงเรื่อง “สิทธิในการเปลี่ยน (ไปใช้บุหรี่ไฟฟ้า) ซึ่งมีการเน้นถึงประเด็น การลดอันตราย (Harm reduction) ซึ่งอุตสาหกรรมยาสูบเองได้มีการชูประเด็นนี้โดยอ้างว่า “การลดอันตรายจากยาสูบ คือ การเลิกนิโคตินและยาสูบโดยสิ้นเชิงซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับผู้สูบบุหรี่ แต่ทางเลือกที่ดีกว่าในการสูบบุหรี่สำหรับผู้ใหญ่ที่สูบบุหรี่คือการได้สูบบุหรี่ต่อไป” (Philip Morris International, 2026) อุตสาหกรรมยาสูบนำเสนอประเด็นการลดอันตรายจากยาสูบเพื่อบรรเทาความเสียหายที่เกิดจากการสูบบุหรี่แบบปกติ ซึ่งเป็นรูปแบบการสูบบุหรี่ที่อันตรายที่สุด และเป็นสาเหตุสำคัญของโรคไม่ติดต่อต่างๆ อาทิ โรคหลอดเลือดหัวใจ มะเร็งปอด และโรคปอด

อุดกันเรื้อรัง ด้วยการใช้ผลิตภัณฑ์บุหรี่ไฟฟ้าที่เรียกว่า Tobacco heated product กับ Electronic cigarette ซึ่งจากข้อความที่ทางอุตสาหกรรมยาสูบกล่าวนี้อาจเห็นได้ว่า อุตสาหกรรมยาสูบได้ให้การสนับสนุนผลิตภัณฑ์เหล่านี้และมีรูปแบบเป็นการโฆษณาผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ เหล่านี้โดยที่อุตสาหกรรมยาสูบก็ยังคงผลิตและจำหน่ายบุหรี่แบบดั้งเดิมอยู่ ซึ่ง “สิทธิในการเปลี่ยน (ไปใช้บุหรี่ไฟฟ้า)” มีการกล่าวอ้างว่า คือ หลักการพื้นฐานทางสิทธิมนุษยชน และอ้างว่าเป็นหนึ่งในหลักการสำคัญขององค์การอนามัยโลก ที่เสนอว่า “เพื่อเข้าถึงการสาธารณสุขได้ตลอดเวลา” (To serve public health at all time) (Humber, 2021) ในขณะที่องค์การอนามัยโลก เสนอการมาตรการที่ตรงกันข้ามกับอุตสาหกรรมยาสูบ คือการเร่งผลักดันเรื่องการห้ามบุหรี่ไฟฟ้าไปทั่วโลก ดังปรากฏในการประชุม สมัยที่ 9 ของการประชุมรัฐภาคี (Ninth Session of the Conference of the Parties [COP9]) โดยเรียกร้องให้รัฐบาลทั่วโลกสั่งห้ามการสูบบุหรี่ไฟฟ้าทันทีหรืออย่างน้อยที่สุดก็ขอให้ห้ามการชुरส (Flavor vaping) และออกกฎหมายใหม่ที่เข้มงวด (Draconian new laws) เพื่อการจำกัดการเข้าถึงของเด็กและเยาวชนในผลิตภัณฑ์เหล่านี้ ซึ่งสอดคล้องไปกับข้อเสนอที่ว่า ประเทศที่กำลังพัฒนาสมควรห้ามบุหรี่ไฟฟ้าไว้ก่อนอันเป็นไปตามหลักป้องกันไว้ก่อน (Precautionary principle) ขององค์กรสหพันธ์องค์กรต่อต้านวัณโรคและโรคปอดนานาชาติซึ่งเป็นองค์กรภาคประชาสังคมระหว่างประเทศที่มุ่งเน้นการดูแลสุขภาพปอดของประชากรโลก (International Union Against Tuberculosis and Lung Disease [The Union], 2020) ในทางตรงกันข้าม อุตสาหกรรมยาสูบตอบโต้เรื่องการผลักดันการห้ามบุหรี่ไฟฟ้าด้วยการผลักดันวาทกรรมเรื่อง “สิทธิในการเปลี่ยนไปใช้บุหรี่ไฟฟ้า” ซึ่งสามารถทำให้เกิดข้อถกเถียงในมิติทางกฎหมาย ทั้งนี้มีตัวอย่างการชวาทกรรมที่เกิดในสหราชอาณาจักรเพื่อการใช้บุหรี่ไฟฟ้า ใน 2 กิจกรรมการณรงค์ คือ กิจกรรมแรก Back vaping saves lives ซึ่งเป็นการณรงค์สิทธิของผู้ใช้บุหรี่ไฟฟ้าที่อ้างว่าถูกคุกคามสิทธิจากองค์การอนามัยโลก ด้วยชีวิตของผู้สูบบุหรี่หลายล้านคน

โดยเฉพาะในการประชุมรัฐภาคี COP10 ขององค์การอนามัยโลก ซึ่งในการณครั้งนี้ได้อ้างถึงบทบาทของรัฐบาลสหราชอาณาจักรว่าไม่ใช่แค่การมีหน้าที่ในการปกป้องการสูบบุหรี่ไฟฟ้าแต่เป็นส่งเสริมการช่วยชีวิตด้วย และต่อมา คือ กิจกรรมที่สอง การรณรงค์ Back vaping beat smoking ที่เรียกร้องให้กับผู้ใช้บุหรี่ไฟฟ้าเพื่อการเลิกบุหรี่ธรรมดาสำเร็จ โดยมุ่งเน้นการเรียกร้องผ่านนักการเมืองในสหภาพยุโรปและทั่วโลก (Worldvapersallianc, 2025) การเรียกร้อง สิทธิในการเปลี่ยนไปใช้บุหรี่ไฟฟ้า มีข้อเสนอ 7 ประการถึงองค์การอนามัยโลก คือ

1) หยุดโกหกและให้คำแนะนำตามข้อเท็จจริง วิธีการ และหลักการทางวิทยาศาสตร์ที่ถูกต้อง

2) ควบคุมตามข้อเท็จจริงที่มีเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ที่ซึ่งรวมถึงการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (ผู้บริโภคร) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการตัดสินใจในการใช้บุหรี่ไฟฟ้า

3) อย่าเพิกเฉยต่อประเด็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานในการลดภัยอันตรายซึ่งเป็นหนึ่งในหลักการก่อตั้งขององค์การอนามัยโลกที่ว่า “เพื่อเข้าถึงการสาธารณสุขได้ตลอดเวลาโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ด้านสุขภาพของประชาชนเป็นอันดับแรก”

4) หยุดแทรกแซงสิทธิของผู้ใหญ่ในการตัดสินใจทางเลือกเกี่ยวกับสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดีของพวกเขาเอง

5) อย่าเลือกปฏิบัติต่อผู้ที่สูบบุหรี่หรือผู้ใช้ผลิตภัณฑ์นิโคตินที่ปลอดภัยกว่า เพียงเพราะพวกเขาไม่ได้ทำในสิ่งที่องค์การอนามัยโลกต้องการ “เรามุ่งมั่นที่จะทำให้ผู้คนรู้สึกปลอดภัย ได้รับความเคารพ มีอำนาจ ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและได้รับการยอมรับอย่างถูกต้อง”

6) ปฏิบัติตามหลักการที่ว่า “เราสื่อสารอย่างเปิดเผยกับทุกคนและเรียนรู้จากกันและกัน”

7) อย่าใช้การระบาดใหญ่ของ COVID-19 เป็นข้ออ้างในการเพิกเฉยต่อสิทธิในการเลือกทางเลือกอื่น “เราได้รับคำแนะนำจากวิทยาศาสตร์ หลักฐาน และความเชี่ยวชาญทางเทคนิคที่ดีที่สุด เราพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ เพื่อตอบสนองต่อโลกที่มีการเปลี่ยนแปลง”

การรณรงค์กล่าวว่า “หากต้องการที่จะกลับไปสูบบุหรี่ ไม่แนะนำ แต่ถ้าต้องการเปลี่ยนไปใช้บุหรี่ไฟฟ้า ในฐานะที่เป็นผู้ใหญ่ย่อมมีสิทธิในการเลือกเพื่อสุขภาพ รวมถึงการใช้ผลิตภัณฑ์ที่ปลอดภัยกว่าแทนยาสูบแบบดั้งเดิม” จากข้อโต้แย้งที่ได้กล่าวนี จะเห็นได้ถึงประเด็นอุตสาหกรรมยาสูบและกลุ่มที่สนับสนุนบุหรี่ไฟฟ้ากำลังพยายามชูเรื่องการลดภัยอันตราย (Harm reduction) มาเป็นหลักในการสนับสนุนการใช้บุหรี่ไฟฟ้า แต่ถ้าพิจารณาต่อไปในเรื่องเบื้องหลังของการใช้แนวคิดการลดภัยอันตรายในผลิตภัณฑ์ยาสูบนั้น มีข้อเท็จจริงว่า **อุตสาหกรรมยาสูบ ใช้แนวคิดนี้ในการทำการตลาดเพื่อโฆษณาและส่งเสริมการขาย** (Tobacco Tactics, 2022) ดังจะเห็นได้จากในอดีต บุหรี่ธรรมดา อุตสาหกรรมยาสูบก็เคยใช้หลักการเรื่องการลดภัยอันตราย ในการทำการตลาด เช่น การใช้กันกรองในบุหรี่ซิการ์เรต หรือการใช้เครื่องหมายการค้าและบรรจุภัณฑ์ที่มีการโฆษณาโดยใช้คำว่า บุหรี่ Light หรือ Mild มาชวนเชื่อโดยขึ้นนำให้ผู้บริโภคเข้าใจผิด (Key misleading tactics) ให้รู้สึกว่า นุ่มนวลและปลอดภัย ซึ่งถ้าพิจารณาไปถึงเบื้องหลังของอุตสาหกรรมยาสูบที่เคยถูกฟ้องคดีและมีการวินิจฉัยว่า อุตสาหกรรมยาสูบมีการปิดบังข้อมูลในหลายเรื่อง เช่น การทำการตลาดในกลุ่มเด็กและเยาวชน อันตรายของควันมือสอง การควบคุมระดับของสารนิโคติน และที่สำคัญมีการใช้คำว่า Light หรือ Mild เพื่อสื่อถึงความปลอดภัยมากกว่าบุหรี่ปกติ (USFDA, 2018) ต่อมานานาชาติเล็งเห็นถึงปัญหาการใช้ทั้งสองคำดังกล่าวหรือคำที่มีลักษณะทำนองเดียวกันจึงมีการเสนอมาตรการห้ามใช้คำดังกล่าวในแนวทางปฏิบัติงานตามมาตรา 11 ของกรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบขององค์การอนามัยโลก (Guidelines for implementation of Article 11 FCTC) ที่ว่าด้วยมาตรการบรรจุภัณฑ์และ

ฉลากในผลิตภัณฑ์ยาสูบ (Packaging and labelling of tobacco products) และในปี พ.ศ.2549 ประเทศไทยก็มีการออกประกาศกระทรวงสาธารณสุข (ฉบับที่ 12) พ.ศ.2549 เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการแสดงคำหรือข้อความที่อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในฉลากของบุหรี่ยีการ์เรต บุหรี่ยีการ์ และยาเส้น ตามพระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2535 เพื่อห้ามใช้สองคำดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน

วิวาทะสำคัญที่เกิดขึ้นจากประเด็นดังกล่าวทำให้เกิดเป็นข้อถกเถียง 2 ประการสำคัญ คือ (1) “การสูบบุหรี่ รวมถึง บุหรี่ไฟฟ้า” เป็นสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างแท้จริงหรือไม่ อย่างไร ซึ่งสามารถวิเคราะห์ผ่านสำนักคิดทางกฎหมายต่างๆ ของนิติปรัชญาเพื่อร่วมพิจารณาว่า “การใช้บุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า” เป็นสิทธิและเสรีภาพที่กฎหมายให้การรับรองหรือไม่ และ (2) การใช้บุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิพื้นฐานตามหลักสิทธิมนุษยชนหรือไม่ อย่างไร โดยเฉพาะประเด็น “สิทธิในสุขภาพ” เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการวิเคราะห์ในสิ่งซึ่งงานการควบคุมยาสูบของประเทศไทยจะต้องมีการพัฒนาต่อไป

บุหรี่ กับ บุหรี่ไฟฟ้า เหมือนหรือต่างกันอย่างไร

มีความพยายามเปรียบเทียบอันตรายของบุหรี่กับบุหรี่ไฟฟ้าว่าอะไรอันตรายมาน้อยกว่ากัน ซึ่งในทางวิชาการอาจเปรียบเทียบกันได้ยาก เนื่องจากสภาพและคุณสมบัติ บุหรี่ธรรมดาใช้การเผาไหม้ใบยาสูบและสูบเอาควันซึ่งจะแตกต่างจากบุหรี่ไฟฟ้าที่จะใช้กลไกการให้ความร้อนแก่น้ำยาบุหรี่ไฟฟ้า (E-Juice) เพื่อระเหยเป็นไอ สำหรับประเทศไทย นิยามตามกฎหมายของคำว่า “บุหรี่ไฟฟ้า” ยังหมายรวมถึงผลิตภัณฑ์ยาสูบแบบให้ความร้อน (Tobacco heated product) ด้วย ซึ่งที่เหมือนกันของผลิตภัณฑ์เหล่านี้ คือ ทำให้ผู้ใช้ติดสารนิโคตินและเป็นอันตรายต่อสุขภาพทั้งหมดเหมือนกัน ซึ่งปัจจุบันทั่วโลกยังไม่มีองค์กรใดออกมาให้การรับรองว่าผลิตภัณฑ์เหล่านี้ปลอดภัย มีเพียงแค่ผลิตภัณฑ์ยาสูบแบบให้ความร้อนเท่านั้นที่สำนักงานอาหารและยาของสหรัฐอเมริกาพิจารณาว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่ลดการสัมผัสสารอันตราย (Reduced-exposure)

ห้ามมิให้ทำการตลาดโดยอ้างว่าจะช่วยลดอันตรายหรือความเสี่ยงของโรคที่เกี่ยวข้องกับยาสูบ (Lempert et al., 2022) บุหรี่ไฟฟ้ามีผลต่อการแพร่ระบาดในเด็กและเยาวชน (ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ, 2567) เนื่องจาก โอมิกลิ้นหอม ไม่เหมือนเหมือนควันบุหรี่ปกติและไม่จำเป็นต้องหาไฟในการจุดสูบเหมือนกับบุหรี่ธรรมดา รูปร่างของผลิตภัณฑ์บางแบบก็มีลักษณะคล้ายอุปกรณ์เครื่องเขียนหรือตัวการ์ตูน (ศรีรัช ลาภใหญ่, 2568)

กรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบขององค์การอนามัยโลก และกฎหมายภายในของประเทศที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า

สถานะทางกฎหมายของประเทศไทย “บุหรี่” กับ “บุหรี่ไฟฟ้า” มีความแตกต่างกัน แต่ต้นแบบของมาตรการในกรณีทีนโยบายของบางประเทศนั้นๆ กำหนดให้สามารถขายบุหรี่ไฟฟ้าได้ ก็ขอให้ใช้มาตรการอิงตามกรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบขององค์การอนามัยโลก ซึ่งกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบุหรี่ธรรมดา คือ พระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560 ซึ่งเกิดขึ้นจากการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายเดิมที่อยู่ คือ พระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2535 และพระราชบัญญัติคุ้มครองสุขภาพของผู้ไม่สูบบุหรี่ พ.ศ.2535 แต่ทั้งนี้ประเด็นข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับบุหรี่ไฟฟ้าของประเทศไทยจะมีลักษณะที่แตกต่างจากบุหรี่ธรรมดาเนื่องจาก “สถานะทางกฎหมายของบุหรี่ไฟฟ้า” กฎหมายของประเทศไทยกำหนดห้ามการนำเข้า ซึ่งสอดคล้องไปกับกลุ่มประเทศที่กำหนดห้ามขายบุหรี่ไฟฟ้าซึ่งข้อมูลในปี พ.ศ.2568 มี 46 ประเทศ โดยปัจจุบันนี้ทั่วโลกต่างมีแนวโน้มในเชิงการห้ามขายมากกว่าการอนุญาต (World Health Organization [WHO], 2023) การกำหนดห้ามนำเข้าเป็นไปตามประกาศกระทรวงพาณิชย์ เรื่องกำหนดให้บารากูและบารากูไฟฟ้าหรือบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสินค้าที่ต้องห้ามในการนำเข้ามาในราชอาณาจักร พ.ศ.2557 (กรมการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์, 2557) ห้ามขาย ห้ามบริการและผลิตเพื่อขาย ตามคำสั่ง

คณะกรรมการว่าด้วยความปลอดภัยของสินค้าและบริการที่ 24/2567 เรื่อง ห้ามผลิตเพื่อขาย ห้ามขายหรือให้บริการสินค้าแบตเตอรี่ไฟฟ้าหรือทุจไฟฟ้า หรือ ทุจแบตเตอรี่ น้ำยาสำหรับเติมแบตเตอรี่ไฟฟ้าหรือทุจไฟฟ้า (คำสั่งคณะกรรมการว่าด้วยความปลอดภัยของสินค้าและบริการ ที่ 24/2567) โดยรูปแบบของการบังคับจะผ่านกลไกของ “กฎ” ซึ่งจะมีกฎหมายแม่บทในการให้อำนาจ จึงอาจกล่าวได้ว่า ด้วยสถานะความเป็น “กฎ” ความมั่นคงในนิติฐานะจึงยังไม่เข้มแข็งตามสมควร เพราะการยกเลิกกฎค่อนข้างทำได้ง่ายกว่าการยกเลิกกฎหมาย

ดังนั้น การวิจัยนี้จึงมีความจำเป็นที่ต้องทำการศึกษาเพื่อวิเคราะห์มุมมองทางปรัชญากฎหมายถึงการมีอยู่และการรับรองสิทธิในการสูบบุหรี่และทุจไฟฟ้ดงกล่าว เพื่มาเป็นเหตุผลสนับสนุนการตอบโต้การคุกคามจากอุตสาหกรรมยาสูบและผู้สนับสนุนทุจไฟฟ้า โดยการนำแนวคิดที่ปรากฏภายใต้สำนักคิดของนิติปรัชญาสำนักต่างๆ มาร่วมอธิบายในประเด็นที่ศึกษา ไม่ว่าจะเป็น สำนักกฎหมายธรรมชาติ หรือสำนักธรรมชาตินิยม ที่จะโยงไปกับประเด็นสิทธิมนุษยชน สำนักคิดปฏิฐานนิยม หรือสำนักกฎหมายบ้านเมือง สำนักประวัติศาสตร์และทฤษฎีกฎหมายสามชั้น สำนักกฎหมายเชิงสังคมวิทยา ตลอดจนแนวคิดใหม่ๆ ที่ปรากฏในคำอธิบายของคำตอบของนิติปรัชญาต่างๆ เช่น สำนักสังคมนิยมทางกฎหมาย แนวคิดนิติศาสตร์เชิงวิพากษ์ เป็นต้น เพื่อวิเคราะห์มุมมองของ “สิทธิ” ตามกฎหมายในประเด็นเรื่องการสูบบุหรี่ และประเด็นมุมมองทางนิติปรัชญาในการพิเคราะห์สิทธิของผู้สูบบุหรี่ว่าเป็นสิทธิที่กฎหมายรับรองอย่างแท้จริงหรือไม่ อย่างไร ตลอดจนการพิเคราะห์ว่าการใช้ทุจไฟฟ้าเป็นประเด็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่อย่างไร ประกอบกับความคิดเห็นผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านกฎหมายที่ให้ความเห็นในประเด็น การสูบบุหรี่/ทุจไฟฟ้าเป็นสิทธิตามกฎหมายหรือไม่ อย่างไร และถึงขนาดเป็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่ อย่างไร ตลอดจนการสูบบุหรี่ไฟฟ้า มีการกล่าวอ้างว่าเป็นการใช้สิทธิที่เป็นสิทธิมนุษยชนประเภทหนึ่ง ท่านเห็นด้วยหรือไม่ อย่างไร

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษามุมมองของ “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ตามกฎหมายในประเด็นเรื่องการสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า
- 2) เพื่อศึกษาประเด็นมุมมองทางนิติปรัชญาในการพิเคราะห์สิทธิและเสรีภาพของผู้สูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า
- 3) เพื่อศึกษาว่าการใช้บุหรี่ไฟฟ้าไม่ได้เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิขั้นพื้นฐาน

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวិจัยเรื่องสิทธิของผู้สูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าผ่านมุมมองทางนิติปรัชญา โดยวิเคราะห์วาทกรรมที่ว่า การใช้บุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน ซึ่งเชื่อมโยงกับสิทธิมนุษยชนหรือไม่ อย่างไร ผ่านแนวคิดของสำนักกฎหมายที่ส่งผลต่อการวิเคราะห์และปรับใช้กฎหมายในสังคม โดยเฉพาะสำนักกฎหมายหลัก ได้แก่ สำนักกฎหมายธรรมชาติที่จะยึดโยงกับประเด็นสิทธิมนุษยชน และสำนักกฎหมายบ้านเมือง ตลอดจนสำนักคิดอื่นๆ และแนวคิดอื่นๆ ที่มีการอภิปรายกันในทางนิติปรัชญา การศึกษานี้มีขอบเขตการศึกษาในการมุ่งวิเคราะห์มุมมองสิทธิผ่านแนวคิดทางปรัชญากฎหมายเพื่อตอบคำถามสำคัญเกี่ยวกับสิทธิในการสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าของบุคคล และวิเคราะห์ประเด็นสาระสำคัญของสิทธิดังกล่าวว่าเป็นสิทธิที่กฎหมายให้การรับรองหรือไม่ เพียงใด ผ่านมุมมองแนวคิดทางกฎหมายที่สำคัญ และศึกษาประเด็นการสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอันเป็นสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นประเด็นที่นำมาวิเคราะห์ในบริบทของสิทธิด้านสุขภาพของมนุษย์ อันเป็นส่วนหนึ่งของประเด็นสิทธิมนุษยชนที่ได้รับการรับรองโดยกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [ICESCR]) ซึ่งถือเป็น “ตราสารสิทธิระหว่างประเทศ (International Bill of Rights)” รวมไปถึงการวิเคราะห์สิทธิด้าน

สุขภาพกับการสูบบุหรี่ และบุหรี่ไฟฟ้า ว่าเป็นสิทธิที่รับรองตามมาตรา 28 ของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ภายในบริบทของสิทธิใน ชีวิตและร่างกาย ตลอดจนความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมายต่างๆ จำนวน 3 ท่าน เพื่อมาเป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ในบทความวิจัยฉบับนี้

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยแยกการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนแรก ศึกษาจากเอกสารทางวิชาการ หนังสือ ตำรา บทความทาง วิชาการ และข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ประกอบกับการวิเคราะห์มุมมอง สิทธิผ่านแนวคิดของสำนักคิดนิติปรัชญาในสำนักต่างๆ อาทิ เช่น สำนัก กฎหมายธรรมชาติ สำนักกฎหมายบ้านเมือง สำนักคิดประวัติศาสตร์ แนวคิด สัจนิยม และนิติศาสตร์เชิงวิพากษ์ トラสารระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชน อันได้แก่ กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [ICESCR]) และการรับรองสิทธิดังกล่าวในบริบทภายในประเทศภายใต้บทบัญญัติของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เอกสารที่เกี่ยวข้อง กับบุหรี่และการควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบทั้งในระดับระหว่างประเทศ อันได้แก่ กรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบขององค์การอนามัยโลก (WHO Framework Convention on Tobacco Control [FCTC]) และมาตรการทาง กฎหมายภายในประเทศที่กำหนดในการควบคุมการสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า ทั้งในระดับพระราชบัญญัติ กฎกระทรวง ประกาศกระทรวง และระเบียบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ส่วนที่สอง ใช้กระบวนการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews) ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมายในแต่ละ สาขาที่ได้รับการยอมรับในระดับสังคมและวิชาการ การศึกษาจากประชากร

ในการทำวิจัยครั้งนี้คัดเลือกจากผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมายในแต่ละสาขาที่ได้รับการยอมรับจำนวน 3 ท่าน วิธีการคัดเลือกจะเลือกสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมายที่มีความรู้และประสบการณ์ทางวิชาการในสาขา กฎหมายมหาชน กฎหมายเอกชน กฎหมายอาญา กฎหมายสุขภาพ และกฎหมายด้านสังคมต่างๆ เช่น ด้านสิ่งแวดล้อม หรือคุ้มครองผู้บริโภค โดยเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกจะเลือกจาก ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีผลงานวิชาการหรือประสบการณ์ในแขนงนั้นๆ ปรากฏสู่สาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นตำรา หนังสือ หรือบทความ โดยเครื่องมือ คือแบบสัมภาษณ์ใน 2 ประเด็น ได้แก่ **ประเด็นที่ 1** ท่านคิดว่า การสูบบุหรี่/บุหรี่ไฟฟ้า เป็นสิทธิตามกฎหมายหรือไม่ และถึงขนาดเป็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่ อย่างไร และ **ประเด็นที่ 2** การสูบบุหรี่ไฟฟ้า มีการกล่าวอ้างว่าเป็นการใช้สิทธิที่เป็นสิทธิมนุษยชนประเภทหนึ่ง ท่านเห็นด้วยหรือไม่ อย่างไร

โดยผลการศึกษาจากส่วนแรกและส่วนที่สองจากการสัมภาษณ์จะนำมาวิเคราะห์สถานะของความเป็น “สิทธิ” ตามกฎหมายในประเด็นเรื่องการสูบบุหรี่ บุหรี่ไฟฟ้า และ ประเด็นมุมมองทางนิติปรัชญาในการวิเคราะห์สิทธิของผู้สูบบุหรี่ บุหรี่ไฟฟ้าว่าเป็นสิทธิที่กฎหมายรับรองอย่างแท้จริงหรือไม่อย่างไร ตลอดจนการวิเคราะห์ว่าการใช้บุหรี่ไฟฟ้าเป็นประเด็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่อย่างไร

การวิจัยครั้งนี้ได้มีการขอรับการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สาขา สังคมศาสตร์ รหัสโครงการวิจัยที่ 010/2566 หนังสือรับรองเลขที่ 019/2566

บททวนวรรณกรรม

ในทางนิติปรัชญามีคำอธิบายความเป็นกฎหมายโดยสำนักคิดต่างๆ ซึ่งอาจพอสรุปแนวคิดได้ ดังต่อไปนี้

1) **สำนักคิดกฎหมายธรรมชาติ (Natural law school)** กฎหมายธรรมชาติเป็นแนวคิดพื้นฐานของหลักคิดต่างๆ ที่พัฒนามาเป็นหลักสิทธิมนุษยชนในปัจจุบัน (จรัญ โฆษณานันท์, 2559) มีการเสนอว่ากฎหมายที่แท้จริงมาจากพระประสงค์ของพระเจ้า ธรรมชาติ หรือศีลธรรมสากล (Drishti Judiciary, 2025) รวมถึงการมีเจตจำนงเสรี (Free will) ตามที่ จอห์น ล็อก (John Locke) เสนอ แนวคิดของสำนักคิดนี้เป็นแนวคิดที่ทั้งฝ่ายที่สนับสนุนบุหรีไฟฟ้ามีการเรียกร้อง และฝ่ายสุขภาพก็นำมาเรียกร้องต่อสู้กันในเชิงประเด็นสิทธิในการใช้โดยเฉพาะบุหรีไฟฟ้า ซึ่งในความเชื่อทางคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่ได้รับอิทธิพลของสำนักคิดกฎหมายธรรมชาติเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อตั้งแต่สมัยเซนต์ ออกัสติน (St. Augustine) โดยพยานปรัชญากรีกเข้ากับหลักเทววิทยาคริสต์ ซึ่งพิจารณาว่ากฎหมายธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายนิรันดร์ (Eternal law) และต่อมา ได้มีข้อเสนอของบาทหลวงออสติน ฟาโกซี ได้อธิบายในหนังสือเรื่อง สิทธิและเหตุผล (Right and reason) ว่า “กฎธรรมชาติบังคับให้มนุษย์ดูแลสุขภาพของตนอย่างเหมาะสม” ซึ่งหมายถึง การใช้ชีวิตตามปกติในการดูแลสุขภาพ ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า แม้ความเชื่อทางคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก จะมีได้มีการบัญญัติเป็นข้อศีลไว้โดยตรง แต่การทำลายสุขภาพด้วยการสูบบุหรีรวมถึงบุหรีไฟฟ้าที่ทำลายสุขภาพย่อมส่งผลต่อการทำลายคุณธรรมทางความเชื่อที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้าด้วย (Flynn & Grabowski, 2025) ดังนั้น ถ้าพิจารณาเรื่อง การสูบบุหรีหรือบุหรีไฟฟ้าภายใต้สำนักคิดนี้แม้จะมีหลักในเรื่องเจตจำนงเสรี ซึ่งน่าจะรับรอง “สิทธิ” ในการใช้บุหรีและบุหรีไฟฟ้าได้ แต่การใช้เจตจำนงเสรีก็ย่อมอยู่ภายใต้กฎหมายธรรมชาติ ซึ่งสิทธิตามกฎหมายธรรมชาติมีไว้เพื่อปกป้องสิ่งที่ดีที่ช่วยให้มนุษย์เจริญรุ่งเรือง เนื่องจากการสูบบุหรีหรือบุหรีไฟฟ้าทำลายสุขภาพอย่างร้ายแรง จึงไม่สามารถยกระดับให้เป็นสิทธิตามธรรมชาติได้ ที่สำคัญการใช้บุหรีหรือบุหรีไฟฟ้าเป็นการไม่เคารพในสิทธิในชีวิตและร่างกายของตนอันเป็นการปฏิเสธหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเอง ซึ่งเราไม่อาจปฏิเสธหรือพรากหลักดังกล่าวจากตัวเราไปได้

เมื่อเราทุกคนทราบว่า การใช้บุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้ามีผลกระทบต่อสุขภาพ จึงอาจกล่าวได้ว่า สำนักคิดกฎหมายธรรมชาติจึงไม่มี “สิทธิ” ที่รองรับการใช้บุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า

2) สำนักคิดกฎหมายบ้านเมือง (Legal positive หรือ Positivism)

สำนักคิดนี้ค่อนข้างมีแนวคิดชัดเจน คือ ยึดถือกฎหมายที่มีการประกาศบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรโดยผู้มีอำนาจ รวมถึงสำนักคิดอรรถประโยชน์ที่ถือเป็นส่วนหนึ่งของสำนักคิดนี้ด้วยการพิจารณา “ผล” ของกฎหมายที่ไม่เชื่อมโยงกับประเด็นศีลธรรม แต่มุ่งเน้น “กฎหมายที่ดีคือกฎหมายที่สามารถสร้างความสุขให้กับคนหมู่มากให้มากที่สุดและกฎหมายจะเลวร้ายหากมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดความเศร้าหรือสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความสุขแก่ทุกคนที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำนั้น” แนวคิดอรรถประโยชน์จะมุ่งเน้นการชั่งน้ำหนักประโยชน์ (Tardi, 2026) ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็นหลักการ “ต้นทุนและผลประโยชน์” (Cost and benefit) ในเศรษฐศาสตร์นโยบายสาธารณะ ซึ่งมีการประเมินต้นทุนผลกระทบทางเศรษฐศาสตร์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการสูบบุหรี่ในประเทศไทย ประจำปี พ.ศ.2560 พบว่า ประเทศไทยสูญเสียทางเศรษฐศาสตร์จากการสูบบุหรี่สูงถึง 74,884 ล้านบาท (คิดเป็นร้อยละ 0.48 ของ GDP) แต่จัดเก็บรายได้ภาษีบุหรี่ได้เพียง 68,852 ล้านบาท ทำให้รัฐขาดดุลสุทธิและแบกรับภาระส่วนต่างในการดูแลผลกระทบดังกล่าว (ธัชพันธ์ โกมลไพศาล, 2563) ในส่วนของบุหรี่ไฟฟ้ามีงานวิจัยในสหรัฐอเมริกาพบว่า ค่าใช้จ่ายทางการแพทย์เพื่อรักษาพยาบาลผู้ที่สูบบุหรี่ไฟฟ้าสูงถึง 1.51 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐต่อปี (ประมาณ 5 แสนล้านบาท) ภาษีบุหรี่ไฟฟ้าของสหรัฐฯ เก็บได้ไม่เกินปีละ 10 ล้านเหรียญสหรัฐ (ประมาณ 300 ล้านบาท) เท่านั้น (เริงฤติ ปธานวนิช, 2565) ซึ่งจากที่ได้กล่าวจะเห็นได้ว่า ถ้าเอาแนวคิดอรรถประโยชน์เป็นฐานในการพิจารณาสำนักคิดบ้านเมืองนี้ อาจกล่าวได้ว่า สำนักคิดกฎหมายบ้านเมืองก็ไม่ได้รองรับประเด็น “สิทธิในการใช้บุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า” เนื่องจากเมื่อพิจารณาจากต้นทุนและผลประโยชน์ดังที่ได้กล่าวจะเห็นถึงความไม่คุ้มค่าของการใช้บุหรี่หรือบุหรี่

ไฟฟ้ากับความสูญเสียทางเศรษฐศาสตร์ที่ประเทศต้องรับเป็นภาระ ซึ่งไม่คุ้มค่า แต่ทั้งนี้ด้วยความที่เป็นกฎหมายบ้านเมืองหรือปฏินันิยมทางกฎหมายที่มุ่งเน้นความเป็นกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรและสามารถบังคับใช้ได้จริง ก็ขึ้นอยู่กับนโยบายและบริบทกฎหมายของแต่ละประเทศว่ามีการกำหนดห้ามสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าหรือไม่ อย่างไร เพราะสำนักคิดนี้ พิจารณาเพียงกฎหมายที่มีการบัญญัติใช้บังคับตามความเป็นจริง และไม่เอาประเด็นศีลธรรมมาร่วมพิจารณา กับกฎหมาย

3) สำนักคิดกฎหมายประวัติศาสตร์ (Historical law school) และ ทฤษฎีกฎหมาย 3 ชั้น (Three-layer theory of law) สำนักคิดนี้ ประเทศไทยโดยท่าน อ.ปรีดี เภษมทรัพย์ ที่ได้ขยายความเพิ่มเติมในประเด็นสำนักคิดกฎหมาย 3 ชั้น อันได้แก่ ยุคกฎหมายชาวบ้าน (Volksrecht) ยุคของยุคนักกฎหมาย (Juristenrecht) และยุคกฎหมายเทคนิค (Technical law) ซึ่งมีการต่อยอดเป็นยุคต่อมาจาก ยุคของยุคนักกฎหมาย คือ กฎหมายเทคนิค โดย “สิทธิในการใช้บุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า” ตามสำนักคิดนี้ อาจกล่าวได้ว่า กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า คือ “กฎหมายเทคนิค” ที่เป็นกฎหมายในชั้นที่สาม ซึ่งเป็นการนำศาสตร์แขนงอื่นมาพัฒนากฎหมายเพื่อรับใช้สังคม (ปรีดี เภษมทรัพย์, 2557) โดยการห้ามบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าล้วนเป็นไปเพื่อประโยชน์ในสุขภาพและประโยชน์ต่อสังคมจากการป้องกันอันตรายจากการใช้บุหรี่ไฟฟ้าของเด็กและเยาวชน ซึ่งแนวคิดสำนักคิดนี้ ก็ต้องพิจารณาว่า กฎหมายที่มีการบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรของประเทศนั้นๆ มีการบัญญัติเป็นกฎหมายรองรับหรือไม่ ดังนั้น คำอธิบายของสำนักคิดนี้จึงไม่แตกต่างจากสำนักคิดกฎหมายบ้านเมือง เนื่องจาก สำนักคิดนี้ปฏิเสธกฎหมายธรรมชาติ และพิจารณากฎหมายบนพื้นฐานของความเป็นจริงตามที่ฝ่ายนิติบัญญัติเสนอ ซึ่งกรณีการเสนอกฎหมายของฝ่ายนิติบัญญัติเพื่อการควบคุมบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าก็สมควรยืนบนหลักฐานเชิงประจักษ์ทางวิทยาศาสตร์ถึงอันตรายของผลิตภัณฑ์เหล่านี้ที่จะมีผลกระทบต่อเด็กและเยาวชนและผลกระทบที่จะเกิดขึ้น

ต่อประชาชนและสังคม เนื่องจากมีข้อค้นพบว่า “บุหรี่ไฟฟ้าสามารถเป็นประตูเปลี่ยนผ่าน (Gateway) ไปใช้บุหรืธรรมดาและยาเสพติดได้” (สุวรรณ เรื่อง กาญจนเศรษฐ์ และคณะ, 2566)

4) สำนักกฎหมายเชิงสังคมวิทยา (School of sociological jurisprudence) สำนักคิดนี้เน้นเรื่องการสานประโยชน์ให้เกิดขึ้นในสังคม เปรียบดังวิศวกรรมทางสังคม (จรัญ โฆษณานันท์, 2552) โดยให้เกิดความสมดุลในทุกประโยชน์ โดยกฎหมายเป็นเครื่องมือสำหรับการวางแผนและควบคุมทางสังคม แทนที่จะพึ่งพาหลักการทางศีลธรรมที่เป็นนามธรรม อย่างเช่น กฎหมายธรรมชาติหรือบทบัญญัติที่เคร่งครัด เช่น สำนักคิดกฎหมายบ้านเมือง (Bhola, 2019) ซึ่งถ้าพิจารณา “สิทธิในการใช้บุหรืและบุหรืไฟฟ้า” ตามแนวคิดของสำนักนี้ มีประเด็นให้ขบคิดว่าการสูบบุหรืหรือบุหรืไฟฟ้าเป็นประโยชน์หรือไม่ ทั้งในระดับสังคมหรือในระดับปัจเจกบุคคล ซึ่งถ้านำผลทางวิทยาศาสตร์ทดลองงานวิจัยที่มีการเผยแพร่ถึงอันตรายของบุหรืและบุหรืไฟฟ้า จึงไม่น่าจะนำการสูบบุหรืหรือบุหรืไฟฟ้ามาซึ่งนำหนักหรือจัดการให้เกิดความสมดุลในสังคมได้ ซึ่งคล้ายกับแนวคิดอรรถประโยชน์ดังที่ปรากฏในแนวคิดของสำนักคิดกฎหมายบ้านเมือง แต่ทั้งนี้ สำนักคิดนี้ก็อาจนำมาอธิบายปรากฏในกลุ่มประเทศที่อนุญาตให้มีการใช้บุหรืไฟฟ้าได้โดยมีกฎหมายมาควบคุม เนื่องจากเน้นในเรื่องการจัดการประโยชน์และการควบคุมทางสังคม ซึ่งก็ขึ้นกับนโยบายสาธารณสุขหรือบริบทภาพรวมของประเทศนั้นๆ ว่ามีแนวทางการควบคุมบุหรืหรือบุหรืไฟฟ้าอย่างไร

5) สำนักสัจนิยมทางกฎหมาย (Realist school of jurisprudence) สำนักคิดนี้พิจารณากฎหมายบนพื้นฐานของความเป็นจริง และวิพากษ์วิจารณ์กฎหมายที่ถือว่าเหมาะสมถูกต้องสามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้จริงหรือไม่ ในการใช้ดุลพินิจของผู้บังคับใช้กฎหมายมีความลำเอียงหรืออคติหรือไม่ อย่างไร (Team Lexibal, 2025) ซึ่งในเรื่อง “สิทธิในการใช้บุหรืหรือบุหรืไฟฟ้า” แนวคิดเรื่องสิทธิของกฎหมายภายใต้สำนักคิดนี้ มีประเด็นต้องพิเคราะห์ ได้แก่ ช่องว่าง

ระหว่างกฎเกณฑ์กับความเป็นจริง กล่าวคือ กฎหมายที่บัญญัติ “มักแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากกฎหมายที่ใช้บังคับจริง” การบังคับใช้กฎหมายก็ขึ้นอยู่กับความเป็นจริงในการปฏิบัติงานของตำรวจ การตีความของศาล และค่านิยมทางสังคม มากกว่าการอนุমানเชิงตรรกะอย่างเคร่งครัดจากตัวบทกฎหมาย ดังนั้น การพิจารณา “สิทธิ” ของการใช้บุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะสำนักคิดนี้ มุ่งผลที่กลไกการบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งก็ขึ้นกับว่าประเทศนั้นๆ มีแนวทงนโยบายในการควบคุมบุหรี่ไฟฟ้าอย่างไร เพราะสาระสำคัญของสำนักคิดนี้จะมุ่งเน้นผลของการบังคับใช้กฎหมาย มากกว่าการรับรอง “สิทธิ” ที่เป็นเพียงตัวบทที่อาจไม่มีผลใดๆ ถ้าปราศจากการบังคับใช้กฎหมายอันเป็นสาระัตถะของสำนักคิดกฎหมายนี้

6) นิติศาสตร์เชิงวิพากษ์ (Critical legal studies) เป็นแนวคิดที่ต่อต้านทฤษฎีทางกฎหมายที่ได้รับการยอมรับในยุคนั้น และเรียกร้องให้วงการกฎหมายให้ความสำคัญกับบริบททางสังคมของกฎหมายมากขึ้น (Legal Information Institute, 2022) แนวคิดนี้ จะพิจารณากฎหมายในแง่มุมมองของสหวิทยาการในการร่วมกันมองข้อเท็จจริง (Fact) ที่เกิดขึ้น และประเด็นวาทกรรมด้าน “สิทธิในการใช้บุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า” ที่ผู้สนับสนุนบุหรี่ไฟฟ้ามีความพยายามจะสื่อสารถึงสังคม แต่ปัจจุบันเป็นที่ทราบดีว่าบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าเป็นอันตรายต่อสุขภาพตลอดจนความไม่ชอบธรรมของธุรกิจในการทำการตลาดที่มุ่งเป้าไปที่เด็กและเยาวชน อย่างเช่น กรณีที่มีการฟ้องร้องในสหรัฐอเมริกาว่าอุตสาหกรรมยาสูบไฟฟ้ามุ่งทำการตลาดกับกลุ่มเด็กและเยาวชน (Larson & Nayak, 2023) ตลอดจนงานวิจัยและประวัติศาสตร์ในเรื่องการควบคุมยาสูบของโลกที่ถึงขนาดมีการพัฒนาเป็นกรอบอนุสัญญาฯ ระหว่างประเทศขึ้นมา ซึ่งในที่สุดแล้ว การสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าสมควรที่ต้องมีกฎหมายควบคุม ก็อาจตอบคำถามได้ถึงความจำเป็นของการต้องมีกฎหมายมาควบคุมเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดที่มีอยู่ของบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า แนวคิดนี้อาจวิพากษ์ระบบ

กฎหมายที่มีอยู่ว่าปราศจากการบังคับใช้ที่แท้จริง ซึ่งในที่สุดแล้วก็ต้องพิจารณาในเชิงนโยบายว่ารัฐนั้นๆ พิจารณาเรื่องบุหรี่ไฟฟ้าอย่างไร

บทวิเคราะห์สิทธิและเสรีภาพกับการสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า

“การสูบบุหรี่” รวมถึง บุหรี่ไฟฟ้า เป็นสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างแท้จริงหรือไม่ ดังที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 บัญญัติไว้ในมาตรา 28 ที่ว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย” ประเด็นนี้ เป็นข้อถกเถียงในทางนิติศาสตร์ที่น่าสนใจ ซึ่งการทำความเข้าใจเหตุผลอาจจะต้องทำความเข้าใจว่าทำไม ภาควิชาสุขภาพจึงให้ความสำคัญกับการควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบเหล่านี้ ถึงขนาดมีการจำกัดสิทธิและเสรีภาพในเรื่องการห้ามสูบบุหรี่ในพื้นที่สาธารณะ ตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง กำหนดประเภทหรือชื่อของสถานที่สาธารณะ สถานที่ทำงาน และยานพาหนะ ให้ส่วนหนึ่งส่วนใดหรือทั้งหมดของสถานที่และยานพาหนะเป็นเขตปลอดบุหรี่ หรือเขตสูบบุหรี่ในเขตปลอดบุหรี่ พ.ศ.2561 มีผลใช้บังคับ เมื่อพ้นกำหนด 90 วันนับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษา (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ.2561 มีผลบังคับใช้วันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2561) รวมถึงในระบบการขนส่งที่ต้องได้รับอนุญาตตามพระราชบัญญัติการขนส่งทางบก พ.ศ.2522 และยังมีกรณีในเรื่องห้ามสูบบุหรี่ในบ้านอีกด้วย ซึ่งกรณีถ้ามีคนอยู่ในบ้าน โดยเฉพาะถ้าเป็นเด็กและมีการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าในบ้านอาจถูกพิจารณาว่าเป็น “ความรุนแรงในครอบครัว” ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ.2550 (สรพรสิทธิ์ คัมพ์ประพันธ์, 2567) ในทางระหว่างประเทศเอง กรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบขององค์การอนามัยโลกที่ประเทศไทยเข้าร่วมเป็นรัฐภาคี ก็ได้มีการเสนอถึงพิษภัยของควันบุหรี่ไว้ในแนวทางปฏิบัติงานตามมาตรา 8 ว่า “ไม่มีระดับที่ปลอดภัยจากการสัมผัสควันบุหรี่” มวนบุหรี่เพียงแค่มวนเล็กๆ ทำไม่ถึงขนาดที่ต้องมีกฎหมายระหว่างประเทศ ต้องมีกฎหมายภายในประเทศมาบังคับใช้กับ

พฤติกรรมกรรมการบริหารของประชาชนในรัฐ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมายทั้ง 3 ท่านแต่ละท่านได้ให้ความเห็น ดังต่อไปนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ 1

“ประเด็นการสูบบุหรี่ และบุหรี่ไฟฟ้า เป็นสิทธิหรือเสรีภาพอาจอธิบายได้ค่อนข้างลำบากในบริบทที่การสูบบุหรี่มีผลกระทบต่อบุคคลอื่น การรับรองสิทธิตามกฎหมายไทย ต้องพิจารณา รัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะประเด็นการรับรองสิทธิอย่างกว้าง อย่างเช่น ตามมาตรา 25 อะไรที่ไม่มีกฎหมายห้าม และไม่ได้ไปทำลายเรื่องจริยธรรมก็อาจทำได้ ถ้าไม่มีกฎหมายห้ามไว้โดยตรง ก็เป็นสิทธิอย่างกว้างที่ทำได้ แต่ทั้งนี้ก็ต้องพิจารณาด้วยว่ามีขอบเขตที่อาจไปกระทบกับสิทธิหรือเสรีภาพของผู้อื่นด้วยหรือไม่ ถ้าพิจารณาการสูบบุหรี่โดยสภาพน่าจะเป็นเรื่องของ เสรีภาพ (Freedom) มากกว่าเป็นเรื่องของสิทธิ ซึ่งการใช้เสรีภาพก็อาจถูกจำกัดกรอบได้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการพิจารณาเรื่องการใช้เสรีภาพต้องไม่ไปกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นด้วย โดยการจำกัดเสรีภาพถ้าตามรัฐธรรมนูญก็เป็นเงื่อนไขหรือเป็นกฎหมายที่ผ่านจากกระบวนการตราทางนิติบัญญัติ กรณีตัวอย่างเช่น การสูบบุหรี่ในบ้านคนเดียว ไม่มีกฎหมายห้ามก็สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของความเป็นเสรีภาพ แต่ถ้ามีบุคคลอื่นอยู่ด้วยในบ้าน แม้จะไม่มีกฎหมายห้าม แต่ก็เห็นได้ชัดว่า การใช้เสรีภาพนั้นส่งผลกระทบโดยตรงต่อสุขภาพของผู้อื่น ดังนั้นการสูบบุหรี่จึงเป็นเสรีภาพที่ต้องมีขอบเขตที่ค่อนข้างต้องจำกัดเป็นอย่างสูง ถ้าจะเปรียบเทียบกรณีการเสพยาเสพติด กรณีนี้แม้เป็นการเสพคนเดียวในบ้านก็เป็นความผิดตามกฎหมายได้เนื่องจากมีกฎหมายบัญญัติไว้อย่างชัดเจนโดยตรงในการห้ามและเข้าใจว่า ยาเสพติดมีฤทธิ์ต่อจิตประสาทที่รุนแรงซึ่งส่งผลกระทบต่อสาธารณะในระยะยาว อย่างเช่นการหลอนยา คลุ้มคลั่ง เป็นต้น ทั้งนี้ สิทธิ ต่างกับ เสรีภาพ ในทางกฎหมายมหาชน กล่าวคือ สิทธิเป็นสิ่งที่รัฐต้องทำให้กับประชาชน (หน้าที่ของรัฐ) แต่เสรีภาพ รัฐต้องไม่แทรกแซง แต่ต้องถูกจำกัดสิทธิให้มากๆ ที่สุด ซึ่งโดยหลักควรเป็นการตราเป็นพระราชบัญญัติ หรือ กฎหมาย กรณีเปรียบเทียบ การสูบบุหรี่

บุหรีกับการฆ่าตัวตาย ซึ่งการฆ่าตัวตายไม่มีกฎหมายรองรับหรือบัญญัติเป็นความผิด หรือระบุเป็นโทษ หรือแม้กรณี การรณฆาต ก็ยังมีขอบเขตให้การกระทำของบุคคลที่ทำให้เราตาย ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่จำกัดมาก”

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ 2

“ประเด็นข้อคำถามที่ว่า การสูบบุหรีเป็นสิทธิหรือไม่ มีประเด็นที่จะต้องพิจารณาต่อไปว่า ต้องให้การรับรองถึงระดับไหน กรณีถ้าพิจารณาว่าเป็นสิทธิต้องมีการรับรอง เพื่อให้มีความสมบูรณ์ซึ่งจะต่างกับเสรีภาพที่จะกว้างกว่า ซึ่งถ้าพิจารณาโดยสาระและข้อเท็จจริง การสูบบุหรีน่าจะเป็นประเด็นเสรีภาพมากกว่า ถ้าเป็นสิทธิจะเป็นมุมทางด้านสาธารณสุข ซึ่งจำเป็นต้องมีกฎหมายมารองรับแต่เสรีภาพไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายมารองรับ เสรีภาพ โดยหลักไม่จำเป็นต้องบัญญัติหรือระบุไว้ในรัฐธรรมนูญก็ได้ เพราะเป็นประเด็นที่เป็นไปโดยสภาพตามธรรมชาติอยู่แล้ว ดังนั้น เมื่อพิจารณาว่าการสูบบุหรีเป็นเสรีภาพ ดังนั้น การสูบบุหรีจะสูบที่ใดหรือไม่ก็ได้ใช่หรือไม่ ถ้าตอบโดยหลัก คือ ใช่ แต่เสรีภาพนี้ถ้ากระทบผู้อื่น รัฐก็จำเป็นต้องมีการออกกฎระเบียบมาควบคุมการใช้เสรีภาพ ถ้าจะอธิบายให้เห็นภาพ การสูบบุหรีที่เป็นเสรีภาพ จะปะทะ กับ สิทธิในการได้รับอากาศที่บริสุทธิ์ หรือเสรีภาพในการใช้ชีวิตของผู้อื่น ดังนั้น เสรีภาพของคนสูบจึงไม่ควรไปก้าวก้าว เสรีภาพของคนอื่น และถ้าพิจารณาสถานะทางกฎหมายของไทยในปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่า รัฐเข้ามาจำกัดเสรีภาพการสูบบุหรีไม่ว่าจะเป็นการจำกัดในพื้นที่ การจำกัดการเข้าถึง ก็เป็นประเด็นที่สะท้อนให้เห็นว่า เสรีภาพการสูบบุหรีสามารถจำกัดได้ เสรีภาพการสูบบุหรีไม่สมบูรณ์ 100% ในส่วนของบุหรีไฟฟ้า ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายที่ใช้บังคับเป็นการเฉพาะยังเป็นการใช้กฎหมายอื่นๆ เช่น กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค กฎหมายศุลกากร ในการบังคับ ในเมื่อยังไม่มีกฎหมายมาควบคุมเป็นการเฉพาะรัฐก็ต้องใช้กฎหมายให้เกิดความชัดเจนในทางปฏิบัติไม่ให้เกิดการเลือกปฏิบัติอันอาจนำมาซึ่งปัญหาต่อความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายที่มีอยู่ ซึ่งจะบอกว่า ทุกคนมีเสรีภาพในการใช้บุหรีไฟฟ้าก็ไม่น่าจะถูกเพราะกฎหมายไทยกำหนดห้ามอยู่

หรืออาจกล่าวให้ชัด โดยหลักการใช้เสรีภาพของการสับบุหรี่ไฟฟ้าในสถานะทางกฎหมายของประเทศไทย คือ ห้ามเด็ดขาด”

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ 3

“การพิจารณาเรื่องการสับบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิหรือเสรีภาพหรือไม่ของประเทศไทย ต้องพิจารณาจาก สถานะทางกฎหมายผ่านรัฐธรรมนูญ อย่างเช่น ตอนนี้นำพิจารณารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในมาตรา 25 ซึ่งอาจเทียบได้กับ มาตรา 2 ของรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธรัฐเยอรมัน ซึ่งเรียกว่าเป็น เสรีภาพทั่วไป กล่าวคือ เป็นเสรีภาพที่ไม่ได้มีกฎหมายบัญญัติรับรองเสรีภาพเป็นการเฉพาะ ไม่ใช่เป็นการกระทำที่ไม่ได้เป็นความผิดตามกฎหมาย เป็นเสรีภาพที่ไม่มีการเรียกชื่อเฉพาะในรัฐธรรมนูญ มีตัวอย่างในทางตำราของเยอรมัน จะพิจารณาว่า การสับบุหรี่หรือดื่มสุรา เป็นเสรีภาพ เป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน แต่จะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่จะถูกจำกัดได้หรือไม่ก็ต้องพิจารณากันอีกโดยต้องพิจารณาหลักความสมควรแก่เหตุและประโยชน์สาธารณะร่วมด้วย คำว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ถ้าจะเรียกให้ชัด คือ *Constitute right* เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานทั้งคู่ ซึ่งประเด็นความเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานภายใต้รัฐธรรมนูญนั้นโดยเนื้อแท้จะเป็นเรื่องของซึ่งน้ำหนักประโยชน์ของสิทธิหรือเสรีภาพต่างๆ ว่าสิทธิหรือเสรีภาพใดมีน้ำหนักเหนือกว่า การสับบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า ไม่ได้เป็นเสรีภาพที่รับรองโดยสมบูรณ์ ซึ่งรัฐย่อมสามารถจำกัดสิทธิและเสรีภาพได้”

กล่าวโดยสรุป อาจกล่าวได้ว่า สิทธิ” และ “เสรีภาพ” คือ นิติสมมติเพื่อรับรองสถานะและการใช้ชีวิตของมนุษย์เรา โดยอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดกฎหมายธรรมชาติ (Natural law school) ที่สนับสนุนให้มนุษย์เรากระทำการใดๆ ก็ได้ ตามเจตจำนงของตนตราที่ไม่ไปกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นและไม่เป็นการทำร้ายตนเอง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ก็ได้บัญญัติรองรับไว้ใน มาตรา 25 ที่ว่า “สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยนอกจากที่บัญญัติคุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญแล้วการใดที่

มิได้ห้ามหรือจำกัดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือในกฎหมายอื่นบุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพที่จะทำเช่นนั้นได้และได้รับความคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญตราบทว่าการใช้สิทธิหรือเสรีภาพเช่นนั้นไม่กระทบกระเทือนหรือเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนและไม่ละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น” จึงอาจกล่าวได้ว่าไม่มีกฎหมายใดมา “รับรองในการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าของปัจเจกบุคคล” ซึ่งในประเด็นนี้ได้เคยมีการวิเคราะห์โดยมีข้อเท็จจริงด้านฤทธิ์ของการเสพติด ผลกระทบของผลิตภัณฑ์ยาสูบในระดับโลกและในระดับประเทศและผลกระทบต่อปัจเจกบุคคล ได้สนับสนุนประเด็นนี้ (วศิน พิพัฒน์ฉัตร และ เนาวรัตน์ เจริญคำ, 2563) ที่สำคัญถ้าพิจารณาในเนื้อหาของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ก็ยังไม่จัดเป็นสิทธิและเสรีภาพแบบเด็ดขาดที่จะต้องห้ามในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพ หรือที่เรียกว่าเป็น สิทธิเสรีภาพแบบสัมพัทธ์ (Relative) กล่าวคือ เป็นสิทธิเสรีภาพที่จะใช้ได้ก็ต่อเมื่อได้มีการกระทำ ซึ่งสิทธิเสรีภาพประเภทนี้อาจจะกระทบกระเทือนสิทธิเสรีภาพบุคคลอื่นได้ซึ่งเมื่อหมายความว่า ถ้ามีผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น ก็ไม่สมควรกระทำ เนื่องจากเป็นก้ำกึ่งในแดนสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น โดยเฉพาะประเด็น “สิทธิในสุขภาพของผู้ไม่สูบบุหรี่”

บทวิเคราะห์สิทธิในการสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าใน ประเด็นมุมมองทางนิติปรัชญา

ประเด็นข้อเท็จจริงเรื่องของการใช้ ผลิตภัณฑ์ยาสูบ ต้องพิจารณาใน 2 กรณีในเบื้องต้นก่อนคือ “ผลิตภัณฑ์ยาสูบ” คืออะไร และ การใช้ผลิตภัณฑ์ยาสูบนั้นๆ มีรูปแบบอย่างไร เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ในประเด็นสิทธิทางกฎหมายว่ามีการรองรับ ประเด็นนี้หรือไม่ อย่างไรก็ตามในมุมมองทางนิติปรัชญา ผลิตภัณฑ์ยาสูบ มีการให้ความหมายไว้ในหลายคำอธิบาย โดยขอยกความหมายของกรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบ ขององค์การอนามัยโลก ซึ่งได้ให้

ความหมายของคำว่า ผลิตภัณฑ์ยาสูบ ไว้คือ “ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากใบยาสูบทั้งหมดหรือบางส่วนเป็นวัตถุดิบที่ผลิตขึ้นเพื่อใช้สูบ ดูด เคี้ยว หรือดม” โดยประเทศไทยในฐานะเป็นรัฐภาคีของกรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบ ได้มีการปรับปรุงแก้ไข บทนิยามของคำว่า ผลิตภัณฑ์ยาสูบ ให้สอดคล้องกับกรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบฯ และเพิ่มเติมให้ครอบคลุมถึงผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยพระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560 ได้ให้ความหมายว่า “ผลิตภัณฑ์ที่มีส่วนประกอบของใบยาสูบหรือพืชนิโคติเยนาทาแบกัม (Nicotiana tabacum) และให้หมายความรวมถึงผลิตภัณฑ์อื่นใดที่มีสารนิโคตินเป็นส่วนประกอบซึ่งบริโภคโดยวิธีสูบ ดูด ดม อม เคี้ยว กิน เป่า หรือพ่นเข้าไปในปากหรือจมูก ทา หรือโดยวิธีอื่นใดเพื่อให้ได้ผลเป็นเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ ไม่รวมถึงยาตามกฎหมายว่าด้วยยา” กล่าวคือ มีการบัญญัติให้สอดคล้องไปกับบทนิยามของกรอบอนุสัญญาฯ ในประเด็นเรื่อง ใบยาสูบ และเพิ่มเติมบทบัญญัติให้ครอบคลุมมากขึ้น คือ “ผลิตภัณฑ์อื่นใดที่มีสารนิโคตินเป็นส่วนประกอบ” และจากบทนิยามของคำว่า ผลิตภัณฑ์ยาสูบ ทั้งในกรอบอนุสัญญาฯ และพระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560 ได้มีการบัญญัติถึงขอบเขตของวิธีการใช้ ซึ่งในพระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560 บัญญัติได้ครอบคลุมทุกรูปแบบการใช้ อันได้แก่ สูบ ดูด ดม อม เคี้ยว กิน เป่า หรือพ่นเข้าไปในปากหรือจมูก ทา หรือโดยวิธีอื่นใด ซึ่งวิธีการใช้จะสอดคล้องไปกับผลิตภัณฑ์ยาสูบที่มีในท้องตลาดด้วย โดยที่นิยามกันและเป็นปัญหาในระดับโลก คือ การสูบเอาควัน ในผลิตภัณฑ์ยาสูบ ที่เรียกว่า “บุหรี่ยีการ์เรต” และ “ยาเส้น” มวนเอง ในส่วนของผลิตภัณฑ์ยาสูบอื่นๆ เช่น การใช้เคี้ยว จะเป็นผลิตภัณฑ์ที่เรียกว่า “บุหรี่ไร้ควัน” (Smokeless) หรือการสูดเข้าจมูก จะเรียกว่า ยาน้ำตู่ ซึ่งไม่ได้ตกอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560 แต่จะตกอยู่ในฐานะเป็นผลิตภัณฑ์ยาแผนโบราณ ซึ่งอยู่ในบังคับของกฎหมายว่าด้วยยา ซึ่งปัจจุบันนี้ตกอยู่ภายใต้ของพระราชบัญญัติผลิตภัณฑ์สมุนไพร พ.ศ.2562 แทน

การใช้ผลิตภัณฑ์ยาสูบโดยการสูบเอาควันนับเป็นการใช้ที่ส่งผลกระทบมากที่สุด ทั้งกับผู้สูบและคนใกล้ชิดเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จาก ปัญหาสุขภาพของคนสูบบุหรี่ที่อาจเสี่ยงต่อการเกิดโรคมะเร็งในระบบต่างๆ โรคที่เกิดในระบบทางเดินหายใจ ตลอดจนโรคไม่ติดต่ออีกมากมาย ในส่วนของคนไม่สูบบุหรี่ แต่อยู่ใกล้ชิดคนสูบบุหรี่ก็มีความเสี่ยงจากการได้รับควันบุหรี่มือสอง ซึ่งเป็นอันตรายแทบจะไม่ต่างจากคนสูบบุหรี่โดยตรงเลย ดังนั้น การวิเคราะห์ประเด็นเรื่อง “การสูบเอาควันของผลิตภัณฑ์ยาสูบ” จึงเป็นประเด็นหลักในการวิเคราะห์ว่า การกระทำโดยการสูบผลิตภัณฑ์ยาสูบด้วยการสูบเอาควัน มีกฎหมายรองรับหรือไม่อย่างไร

การอภิปรายถกเถียงในประเด็นนี้ต้องพิจารณาแนวคิดของสำนักคิดกฎหมายธรรมชาติ ร่วมกับ สำนักคิดกฎหมายปฏิฐานนิยม กล่าวคือ มุมมองต่อความเป็นกฎหมายของสำนักคิดกฎหมายธรรมชาติ จะพิจารณาว่า กฎหมายคือ “กฎเกณฑ์ที่เป็นสากล สามารถใช้ได้ทุกที่ทุกเวลา (Time and space)” และ แม้แต่ไม่มีกฎหมายที่เกิดขึ้นจากรัฐ แต่มนุษย์ก็มีกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติในการรองรับ และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เราด้วยกัน แนวคิดของกฎหมายธรรมชาติเป็นรากฐานของการพัฒนาสิทธิต่างๆ โดยเฉพาะประเด็นในเรื่อง ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และพัฒนามาเป็นประเด็นในเรื่อง สิทธิมนุษยชน ในปัจจุบัน เหตุผลที่ต้องอภิปรายถึงความเป็นกฎหมายของสำนักคิดกฎหมายธรรมชาติ ก็เนื่องมาจาก หลักการใหญ่ของสำนักคิดนี้ที่พิจารณาว่า กฎหมายธรรมชาติอยู่เหนือกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งในความสัมพันธ์ของเอกชนระหว่างกัน ทุกกรณีอาจกล่าวได้ว่า อยู่บนความสัมพันธ์ในทางแพ่ง ซึ่งอยู่บนหลักอิสระในทางแพ่ง กล่าวคือ การกระทำใดๆ ก็ตามแต่ของเอกชน トラบใดที่ไม่ขัดต่อกฎหมายหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ก็ย่อมสามารถทำได้ ดังนั้น ในทุกการกระทำของมนุษย์จึงอาจกล่าวได้ว่า มีกฎหมายรองรับเสมอ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายที่จะถูกบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม ซึ่งการบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรของกฎหมาย (Positive law) เป็นผลพวงที่เกิดขึ้นจากการแปร

รูป หลักกฎหมายให้มีความชัดเจน และประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงได้ ทั้งนี้ ความเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่บัญญัติขึ้นมานั้น ก็มีข้อถกเถียงถึงความดีหรือไม่ดีของกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมายที่ไม่ดี ที่กระทบต่อสิทธิเสรีภาพ สามารถกระทำหรือไม่ ในฐานะที่กฎหมายมีการบัญญัติให้กระทำได้ ซึ่งการอธิบายคำตอบของประเด็นนี้ก็ปฏิเสธไม่ได้เลยในคำอธิบายคำว่า กฎหมายของสำนักคิดปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย ในมุมมองของแนวคิดอรรถประโยชน์ภายใต้สำนักคิดกฎหมายบ้านเมืองจากที่ได้วิเคราะห์การชั่งน้ำหนักประโยชน์ก็อาจสนับสนุนเหตุผลของการไม่รับรอง “สิทธิ” ในการใช้บุหรี่ยาสูบไฟฟ้าได้ เพราะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ กับมนุษย์และสังคม หรืออาจสรุปได้ว่า “สิทธิ” หรือ “เสรีภาพ” ตามกฎหมาย อาจจะมีกฎหมายบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ได้ โดยจะดีหรือไม่ดี มีคุณค่าต่อสังคมหรือไม่ อันนี้เป็นประเด็นที่จะต้องมีการอภิปรายเสริมตามมุมมองของสำนักคิดทางนิติปรัชญาต่อไป ลำดับถัดไปขออภิปรายถึงความหมายของคำว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ต่อไป

สิทธิ มีการให้ความหมายไว้มากมาย แต่ที่นิยมใช้ในคำอธิบายในทางนิติศาสตร์ของประเทศไทย คือ “ประโยชน์ที่กฎหมายให้การรับรองและคุ้มครองให้” ประเด็นที่ต้องตั้งคำถาม คือ อะไรคือประโยชน์ และกฎหมายใดที่ให้การรับรองและคุ้มครอง ผู้ทรงสิทธิ ประโยชน์ความหมายที่สื่อในคำว่าสิทธินี้ คือ ประโยชน์ของผู้ทรงสิทธิและประโยชน์นี้ แค่นั้นมากน้อยจึงจะถือว่าเป็นสิทธิที่กฎหมายให้ความคุ้มครอง ประโยชน์ คือแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดอรรถประโยชน์นิยมอันเป็นส่วนหนึ่งของสำนักคิดปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย ที่มีข้อสมมติฐานว่า “กฎหมายที่ดีคือกฎหมายที่สร้างความสุขอันเป็นประโยชน์ให้กับคนหมู่มากที่สุด” ซึ่งก็นำไปสู่ข้อถกเถียงถึงความเหมาะสมของความเป็นกฎหมายของแนวคิดนี้ว่า แล้วประโยชน์ของคนกลุ่มน้อยที่ไม่มีความสุขสมควรได้รับการดูแลจากกฎหมายหรือไม่ ดังนั้น การอธิบายคำว่า “ประโยชน์” ในความหมายของคำว่า สิทธิ ประโยชน์ในที่นี้ต้องตีความให้

หมายถึงประโยชน์ที่เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงของผู้ทรงสิทธิ ซึ่งก็นำพิจารณาต่อไปถึง ประโยชน์ของการสูบบุหรี่เอาควันว่า เป็นประโยชน์หรือไม่อย่างไร เพราะถ้าพิจารณาประโยชน์ในระยะสั้น การสูบบุหรี่มีสารนิโคตินที่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของผู้สูบในช่วงเวลาที่สูบ แม้ผลกระทบต่อสุขภาพที่จะเกิดขึ้นจะมีผลในระยะยาวหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ก่อให้เกิดคำถามว่า “ความสุขจากการได้สูบบุหรี่” เป็นประโยชน์หรือไม่ ซึ่งแน่นอนว่าข้อถกเถียงนี้ปัจจุบันก็เป็นที่ทราบกันดีว่าเกิดขึ้นจากฤทธิ์ของสารเคมีที่ชื่อนิโคตินซึ่งไม่แตกต่างกับอาการของบุคคลที่ใช้ยาเสพติดที่มีผลกระทบต่อสุขภาพ ในส่วนของการพิจารณาจากวัตถุประสงค์ในการทำในทางกฎหมายที่อาจเปรียบเทียบได้ มีแค่การกระทำในทางแพ่งเท่านั้น เพราะการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าไม่ได้เกิดจากการใช้อำนาจทางกฎหมายอันอาจเป็นการกระทำทางปกครองได้ หรือเป็นข้อต้องห้ามที่มีการฝ่าฝืนจะมีโทษทางอาญาแต่อย่างใด (กล่าวคือ กฎหมายอาญาไม่ได้บังคับพฤติกรรมการสูบบุหรี่ที่มีลักษณะความเป็นส่วนตัว จะมีโทษแต่เฉพาะการไปสูบบุหรี่ในพื้นที่ห้ามสูบ เท่านั้น ซึ่งปัจจุบันนั้นได้เปลี่ยนเป็นปรับทางวินัยแล้ว ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการปรับเป็นพินัย พ.ศ.2565) การสูบบุหรี่เอาควัน กับ การกระทำในทางแพ่ง กฎหมายที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ของบุคคลระหว่างกัน คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งถ้ามองย้อนกลับไปในพัฒนาการของการก่อกำเนิดประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของโลก จะเห็นได้ว่า อยู่บนหลักการแปรรูปกฎหมายธรรมชาติ ให้มาเป็นลายลักษณ์อักษร จากกรณีที่มีการพัฒนาประมวลกฎหมายแพ่งของฝรั่งเศสในสมัยจักรพรรดินโปเลียน ซึ่งนำไปสู่การเกิดแนวคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ต่อมาที่ได้ปฏิเสธความคิดของการนำประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสมาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างประมวลกฎหมายแพ่งของเยอรมันโดยมีเบื้องหลังเพื่อการรวมชาติของแคว้นต่างๆ ในเยอรมัน

ซึ่งเนื้อหาของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของประเทศไทย ได้รับอิทธิพลของทั้งประเทศฝรั่งเศสและเยอรมนี ตลอดจนการอุดหนุนของ

การใช้กฎหมายตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็มีการกล่าวถึงหลักกฎหมายทั่วไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงหลักการพื้นฐานภายใต้แนวคิดกฎหมายธรรมชาติที่แฝงอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของประเทศไทย โดยการกอนิติสัมพันธ์ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของประเทศไทยนั้นจะอยู่บน 3 หลัก คือ นิติกรรม นิติเหตุและความสัมพันธ์พิเศษ ซึ่งจะนำมาวิเคราะห์ประเด็นเรื่อง การสูบบุหรี่เป็น นิติกรรม หรือเป็น นิติเหตุ หรือไม่อย่างไร เพราะทั้ง 2 หลักที่ก่อให้เกิดนิติสัมพันธ์นี้ มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์รองรับ

การสูบบุหรี่เอากัน เป็นนิติกรรมหรือไม่ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ได้บัญญัติความหมายของคำว่า “นิติกรรม” ไว้ในมาตรา 149 ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบ คือ การกระทำที่ถูกต้องกฎหมาย และไม่ขัดต่อกฎหมาย หรือความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน โดยการกระทำนี้รวมถึงการกระทำที่เป็นการแสดงออกซึ่งความคิดด้วย คือ การแสดงเจตนา ซึ่งจะส่งผลต่อกฎหมายหรือไม่ ต้องพิจารณาว่ามีการสื่อหรือสร้างการรับรู้ของเจตนาให้เกิดขึ้นกับคู่กรณีอีกฝ่ายได้หรือไม่ อันมีลักษณะที่เรียกว่า เป็นคำเสนอ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบในการเกิดสัญญา การกระทำที่เป็นการแสดงออกซึ่งเจตนา นั้นต้องก่อผลให้เกิดการตกลง หรือก่อให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นในทางกฎหมายไม่เรื่องใดก็เรื่องหนึ่ง ที่สำคัญการกระทำนั้นๆ ต้องถูกกฎหมายด้วย และการสูบบุหรี่เป็น “นิติกรรม” หรือไม่ สิ่งที่สามารถกล่าวได้ว่า เจ้าขององค์ประกอบความเป็นนิติกรรม คือ มีเจตนา แต่ไม่ถึงขนาดที่จะไปกอนิติสัมพันธ์กับคนอื่น และกฎหมายที่อาจจะกล่าวได้ว่ารองรับพฤติกรรมผู้สูบบุหรี่ คงมีเพียงรัฐธรรมนูญที่เป็นกฎหมายสูงสุดที่รองรับในประเด็นเรื่อง สิทธิในเนื้อตัวร่างกาย ดังนั้นการสูบบุหรี่จึงไม่ใช่นิติกรรม โดยสภาพเนื่องจากไม่ได้ก่อให้เกิดการกอนิติสัมพันธ์ขึ้นกับบุคคลใด กล่าวคือ ไม่ได้เป็นการก่อ เปลี่ยนแปลง โอน หรือรองรับซึ่งสิทธิใดๆ กับบุคคลอื่น

การสูบบุหรี่เป็นนิติเหตุ หรือไม่ นิติเหตุ คือ เหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดผล ในทางกฎหมาย เช่น การเกิด การบรรลุนิติภาวะ หรือ การกระทำละเมิดซึ่ง ถ้าพิจารณาเรื่อง ผลกระทบจากควันบุหรี่มือสองของผู้สูบบุหรี่ที่ไปกระทบกับ บุคคลอื่น ถือว่าเป็นการกระทำละเมิดโดยตรงเลย เนื่องจาก ถ้าเป็นกรณี การสูบบุหรี่ในที่สาธารณะอันเป็นเขตปลอดบุหรี่ การกระทำนั้นเป็นความผิดต่อ กฎหมาย คือ พระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560 แน่นนอน ใน ส่วนของกรณีการสูบบุหรี่ในที่สาธารณะ หรือ ที่บ้าน ถ้ามีบุคคลอื่นอยู่ร่วมด้วยก็ เป็นการกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพในเนื้อตัวร่างกายของบุคคลอื่นที่กฎหมาย รัฐธรรมนูญให้การรับรองและคุ้มครองไว้ แต่ถ้าเป็นการสูบบุหรี่คนเดียวในพื้นที่ ที่ไม่มีคนอื่นอยู่ จะถือเป็นนิติเหตุหรือไม่ ประเด็นคือ การสูบบุหรี่มีบทบัญญัติ ของกฎหมายกล่าวถึงประโยชน์หรือคุณค่าในการกระทำหรือไม่ เพราะประเด็น ความเป็นนิติเหตุที่กฎหมายให้การรองรับต้องมีบทบัญญัติของกฎหมายเป็น ลายลักษณ์อักษรไว้ เช่น อายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ถือว่าบรรลุนิติภาวะ ซึ่งไม่ปรากฏ เรื่องบทบัญญัติใดๆ ถึงการสูบบุหรี่ว่ามีผลทางกฎหมายอย่างไร ดังนั้น การสูบบุหรี่เฝ้าควันจึงไม่เป็นนิติเหตุตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

กล่าวโดยสรุป การสูบบุหรี่เฝ้าควัน ไม่จัดเป็นการกระทำในทางแพ่ง ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของประเทศไทยแต่อย่างใด และจากที่ได้ กล่าวถึง แนวคิดของสำนักคิดต่างๆ ในทางนิติปรัชญาจะเห็นได้ว่า การสูบบุหรี่ หรือการใช้บุหรี่ไฟฟ้า ทุกสำนักความคิด ถ้านำหลักการเรื่องประโยชน์ของบุหรี่ หรือบุหรี่ไฟฟ้ามาพิจารณาจะเห็นได้ว่า ทุกสำนักคิดไม่มีการยอมรับในเรื่อง “สิทธิ” ตามกฎหมายจากการใช้บุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า แต่ทั้งนี้ ในที่สุดแล้ว ก็ต้องขึ้นกับนโยบายหรือแนวทางของรัฐนั้นๆ ว่าจะให้ความสำคัญในแง่ของ แนวทางการควบคุมบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าอย่างไร โดยเฉพาะในแนวคิดเรื่องที่ว่า “การใช้บุหรี่ไฟฟ้าเพื่อทดแทนบุหรี่ธรรมดา” และการชวาทกรรมเรื่องการลด ภัยอันตรายของบุหรี่ไฟฟ้านั้น มีข้อเท็จจริงที่ยืนยันว่า เป็นกลยุทธการตลาดของ อุตสาหกรรมยาสูบในการยังคงทำให้ “บุหรี่” ปกติยังคงมีจำหน่ายตามปกติ

เนื่องจาก ผู้เสพยังคงเสพติดสารนิโคติน ซึ่งสารนิโคติน ไม่ได้เป็นสารที่จำเป็นต่อร่างกาย ดังนั้นจึงไม่ควรมีความหมายใดมารองรับการใช้บุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า

การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่ อย่างไร?

“การควบคุมยาสูบเป็นการปกป้องสิทธิในสุขภาพของประชาชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชน” ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า “การควบคุมยาสูบ” เป็นรูปแบบหนึ่งของการคุ้มครองสิทธิของประชาชนผ่านกลไกทางกฎหมาย โดยมีรากฐานในเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นกรอบแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุซึ่ง “สิทธิในสุขภาพ” (Right to health) อันเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชน (วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, 2555) ดังจะเห็นได้จาก กรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบขององค์การอนามัยโลก (Framework Convention on Tobacco Control [FCTC]) ได้มีการกล่าวระลึกถึงความในมาตรา 12 ของกติกาสากลว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (International Convention on Economic, Social and Cultural Rights [ICESCR]) ที่มีสาระสำคัญว่า “บุคคลทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะถือเอาประโยชน์จากมาตรฐานทางด้านสุขภาพกาย และด้านสุขภาพจิตเท่าที่พึงแสวงหาได้สูงสุด” โดย FCTC ยังได้มีการกล่าวถึง อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรี และอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ร่วมด้วย เพื่อสะท้อนให้เห็นว่า การควบคุมยาสูบ มีเจตนารมณ์เพื่อการคุ้มครองกลุ่มบุคคลพิเศษที่มักตกเป็นเหยื่อของอุตสาหกรรมยาสูบในการแสวงหาลูกค้าหน้าใหม่ ดังจะเห็นได้จากในวาระดสูบบุหรี่โลก ที่องค์การอนามัยโลก เสนอในปี 2563 นี้ว่า “Protecting youth from industry manipulation and preventing them from tobacco and nicotine use” ที่สำคัญ ประเทศไทย เราล้วนเข้าร่วมกับบรรดากฎหมายระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่ FCTC กล่าวถึงทั้งสิ้น ดังนั้น การตีความ หรือการอธิบายจึงต้องตีความประกอบบรรดากฎหมายระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนร่วมด้วย สำหรับในประเทศไทยเอง หลักการสิทธิมนุษยชนที่ว่าด้วยสิทธิในสุขภาพ ที่ปรากฏในระบบกฎหมายไทยนั้น จะได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่ง

ราชอาณาจักรไทย ที่วางหลักไว้ว่า บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย การไม่เลือกปฏิบัติ ภายใต้หลักการที่ว่า การใช้สิทธิและเสรีภาพนั้นต้องไม่กระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นเช่นเดียวกัน และหัวใจของสิทธิในสุขภาพที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 คือ รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขที่มีประสิทธิภาพอย่างทั่วถึง เสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ และการป้องกันโรค โดยต้องครอบคลุมการส่งเสริมสุขภาพ การควบคุม และป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสุขภาพด้วย อันบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญในฐานะสิทธิพื้นฐาน (ต่อพงศ์ กิตติยานพงศ์, 2562) ซึ่งการควบคุมยาสูบ จัดเป็นหนึ่งในงานส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค สำหรับกฎหมายในระดับพระราชบัญญัติของประเทศไทยที่สะท้อนสิทธิในเรื่องสุขภาพได้ คือ พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550 ที่มีการกล่าวถึง สิทธิในสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมยาสูบไว้ คือ “บุคคลมีสิทธิในการดำรงชีวิตในสิ่งแวดล้อมและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ โดยบุคคลมีหน้าที่ร่วมกับหน่วยงานของรัฐในการดำเนินการให้เกิดสิ่งแวดล้อมและสภาพแวดล้อม” และ “สุขภาพของหญิงในด้านสุขภาพทางเพศและสุขภาพของระบบเจริญพันธุ์ ซึ่งมีความจำเพาะ ชับซ้อนและมีอิทธิพลต่อสุขภาพหญิงตลอดช่วงชีวิต ต้องได้รับการสร้างเสริม และคุ้มครองอย่างสอดคล้องและเหมาะสม โดยสุขภาพของเด็ก คนพิการ คนสูงอายุ คนด้อยโอกาสในสังคมและกลุ่มคนต่างๆ ที่มีความจำเพาะในเรื่องสุขภาพต้องได้รับการสร้างเสริมและคุ้มครองอย่างสอดคล้องและเหมาะสมด้วย” ในเรื่องของการคุ้มครองเด็กนั้น มีพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ.2546 ที่มารับรองและคุ้มครองสิทธิในสุขภาพของเด็กอีกฉบับหนึ่ง ทั้งนี้ในเรื่องการควบคุมยาสูบ นั้นมีกฎหมายเฉพาะที่ทำหน้าที่ คือ พระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560 ซึ่งสิทธิในสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ จะเกี่ยวข้องกับการมาตรการคุ้มครองสุขภาพของผู้ไม่สูบบุหรี่ อันสอดคล้องไปกับ FCTC มาตรา 8 ว่าด้วยการปกป้องบุคคลจากการสูดดม

ควินยาสูบ ซึ่งการนำพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550 มาปรับใช้ในกรณีที่มีข้อโต้แย้ง จากการบังคับใช้กฎหมาย หรือ จากการที่จะต้องมีการออกมาตรการใหม่ๆ เพื่อยังผลไว้ซึ่งการลดการเข้าถึงของผลิตภัณฑ์ยาสูบ โดยผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่านได้ให้ความเห็นในประเด็นการใช้บุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอันเป็นประเด็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่อย่างนั้น ได้มีความเห็นดังต่อไปนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิที่ 1

“การสูบบุหรี่ไม่น่าจะเป็นประเด็นสิทธิมนุษยชน มนุษย์เราอยู่ได้แม้ไม่ต้องสูบบุหรี่ ประเด็นสิทธิมนุษยชนถ้าจะนึกให้ง่ายๆ เหมือนกับพวกปัจจัย 4 ที่สำคัญกับการดำรงชีวิต คำถามง่ายๆ ในการพิจารณาความเป็นสิทธิมนุษยชนคือ มันจำเป็นถึงขนาดขาดไม่ได้ในชีวิตเลยหรือไม่ กล่าวโดยสรุป การสูบบุหรี่เป็นเสรีภาพ แต่เป็นเสรีภาพที่ต้องมีขอบเขตจำกัด แต่ถึงขนาดห้ามไม่ให้สูบเลยอาจต้องพิจารณาถึงเรื่องความได้สัดส่วน ถ้าสมัครใจจะสูบก็ต้องมีขอบเขตที่จำกัดมากๆ”

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ 2

“ประเด็นเรื่อง การสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าถึงขนาดเป็นประเด็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่ ปัจจุบันสิทธิมนุษยชนมีความเป็นพลวัตอย่างมาก มีการใช้ในมุมที่หลากหลายแต่ถ้าจะอ้างสิทธิมนุษยชนที่เป็นลายลักษณ์อักษรให้พิจารณา ICCPR เป็นตัวอย่าง ซึ่งก็มีประเด็นเรื่อง สิทธิทางการเมือง ที่ระบุให้สิทธิในการรวมตัวเพื่อจัดตั้งพรรคการเมืองได้ แต่เมื่อนำหลักสิทธิมนุษยชนตาม ICCPR มาใช้กับประเทศไทย รัฐธรรมนูญไทยก็มีการจำกัดสิทธิในเรื่องนี้ ดังนั้น ต่อให้มีการอ้างว่าการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าเป็นสิทธิมนุษยชน สิทธินั้นก็สามารถถูกจำกัดได้ และโดยความเห็นการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า ไม่น่าที่จะถึงขนาดเป็นสิทธิมนุษยชน เพราะการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าไม่ถึงขนาดเป็นสิทธิที่มนุษย์จะขาดไม่ได้ ที่สำคัญการอ้างสิทธิมนุษยชนไปในหลายเรื่องๆ เพิ่มมากขึ้น ก็อาจทำ

ให้ความสำคัญต่อสิทธิของความเป็นสิทธิมนุษยชนเสื่อมค่าไป เพราะอะไร? ก็จะเป็นสิทธิมนุษยชนไปทั้งหมด”

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ 3

“ในส่วนของประเด็น การสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า เป็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่ เรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นประเด็นกฎหมายระหว่างประเทศ ซึ่งในที่สุดแล้วก็ต้องกลับมาพิจารณากฎหมายภายในประเทศ ซึ่งก็คือ รัฐธรรมนูญอยู่ดีที่สำคัญ การสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า ไม่น่าจะถึงขนาดเป็นสิทธิมนุษยชน เนื่องจากไม่ใช่สิทธิที่ไม่อาจพรากไปจากความเป็นมนุษย์ได้ ไม่ถึงขนาดเป็นสิทธิที่ติดตัวมาแต่กำเนิดของมนุษย์ ประเด็นเรื่องบุหรี่ไฟฟ้าเอง สถานะทางกฎหมายสาธารณะอาจยังลึบสน เหมือนกับกัญชา ซึ่งการตีความ กฎหมายมหาชนในรัฐเสรีนิยมสมัยใหม่ อะไรที่สถานะทางกฎหมายไม่ชัดเจน คลุมเครือ ก็ต้องตีความว่า เป็นเสรีภาพไว้ก่อน จากนั้นจึงค่อยมาพิจารณาเรื่องการจำกัดเสรีภาพต่อไป บางครั้ง ในหลายประเทศก็พิจารณาว่า การใช้กัญชาหรือบุหรี่ไฟฟ้าเป็นเรื่องสุนทรียภาพ ซึ่งก็เป็นได้ แต่ต้องถูกจำกัดไว้ในกลุ่มผู้ใหญ่ที่บรรลุนิติภาวะ หรือที่กฎหมายไม่ห้ามการเข้าถึง ดังนั้น ถ้าจะพรากความเป็นสุนทรียภาพในเรื่องนี้ การออกกฎหมายก็ต้องมีข้อมูลหรือเหตุผลที่มีน้ำหนักมาหักล้างในประเด็นนี้ด้วย และสุดท้ายประเด็นการเปรียบเทียบการสูบบุหรี่เป็นการฆ่าตัวตายผ่อนส่งจนถึงขนาดเปรียบเทียบกับ การฆ่าตัวตายอาจจะเปรียบเทียบกันได้ยาก เพราะผลของการเกิดมันต่างกันทั้งในเรื่องระยะเวลาและความแน่นอนของผล คือความตายที่จะเกิดขึ้น”

ทั้งนี้ถ้าพิจารณาประกอบความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน ที่เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่า ทุกท่านไม่มีท่านใดเห็นว่า การสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้า เป็นสิทธิมนุษยชน เนื่องจาก ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์ ไม่ใช่สิ่งที่ไม่อาจพรากไปจากเนื้อตัวร่างกายได้ เว้นแต่ถ้าเป็นการใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในการบำบัดรักษา ภายใต้การดูแลกำกับของแพทย์หรือผู้ประกอบวิชาชีพทางสุขภาพ

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

คำตอบของวิวาทะสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้น และเป็นทิวพาทักษิวิจารณ์อย่างกว้างขวาง ก็คือ คำถามที่ว่า “การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า ถือเป็นสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างแท้จริงหรือไม่?” หรือแม้แต่ข้อถกเถียงถึง สิทธิในการเปลี่ยนมาใช้บุหรี่ไฟฟ้า ว่าเป็นสิทธิที่ไม่ควรถูกจำกัดโดยรัฐ จึงนำไปสู่การที่ต้องพิเคราะห์ว่า สิทธิในการสูบบุหรี่ (Right to smoke) และ สิทธิในการใช้บุหรี่ไฟฟ้า (Right to vape) สิทธิดังกล่าวได้รับการรับรองมากน้อยเพียงใด และรัฐสามารถจำกัดการใช้สิทธิดังกล่าวได้เพียงใด ข้อวิวาทะนี้เกิดขึ้นและมีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในประเทศต่างๆ ทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย การศึกษานี้ได้สรุปและให้ข้อเสนอคำตอบไว้ว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” คือนิติสมมติเพื่อรับรองสถานะและการใช้ชีวิตของมนุษย์เรา โดยอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดกฎหมายธรรมชาติ (Natural law school) ที่สนับสนุนให้มนุษย์เรากระทำการใดๆ ก็ได้ ตราบที่ไม่ไปกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น “การสูบบุหรี่” และ “บุหรี่ไฟฟ้า” เป็นการกระทำที่ไม่มุ่งผลทางกฎหมาย ไม่เป็นนิติกรรม ไม่เป็นนิติเหตุ ตราบใดที่ “ผลของการสูบบุหรี่” ไม่ไปกระทบสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น เพราะถ้าควันบุหรี่หรือไอบุหรี่ไฟฟ้าไปกระทบกับบุคคลอื่นอาจเป็นนิติเหตุในเรื่องละเมิดหรืออาจเป็นการกระทำที่มุ่งผลต่อกฎหมายบางประการ อย่างเช่น เหตุเดือดร้อนรำคาญ ตามพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ.2535 สารนิโคตินคือสารเสพติดที่ก่อให้เกิดการตัดสินใจหรือแสดงเจตนาที่บิดเบือนของผู้เสพทำให้ไม่คิดถึงต้นทุนในอนาคตเรื่องสุขภาพ และ ผลกระทบของ ควันมือสอง และควันมือสาม ของ “บุหรี่” รวมถึงไอของบุหรี่ไฟฟ้าได้ส่งผลกระทบต่อบุคคลรอบข้าง ประกอบกับการพิจารณาซึ่งน้ำหนักที่ประโยชน์สาธารณะจะได้กับประโยชน์ของเอกชนนั้น ประโยชน์สาธารณะในแง่การสาธารณสุขและสุขภาพมีน้ำหนักมากกว่า และการสูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าอาจกล่าวได้เลยว่า “ไม่ใช่ประโยชน์ของเอกชน” เพราะมีแต่จะทำลายเอกชนที่เป็นผู้สูบบุหรี่หรือบุหรี่ไฟฟ้าไม่ว่าจะเป็นเรื่องสุขภาพหรือเศรษฐกิจ และการควบคุมยาสูบ คือ

การปกป้องสิทธิในสุขภาพของประชาชน อันเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการคำนึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อยู่แล้ว ทั้งนี้ ในความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่านที่สัมภาษณ์จากการเก็บข้อมูล พบว่า การสูบบุหรี่ไม่น่าจะอยู่ในสถานะเป็นสิทธิที่มีกฎหมายรองรับ การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้าเป็นเสรีภาพทั่วไปที่มนุษย์อาจทำได้แต่สมควรจำกัดขอบเขต ถ้าจะเปรียบเทียบกับกฎหมายไทยที่มีการรับรอง ก็คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในมาตรา 25 ภายใต้ขอบเขตว่าจะต้องไม่ไปกระทบต่อเสรีภาพของบุคคลใดและเป็นเสรีภาพที่อาจถูกจำกัดได้อย่างที่สุด

ดังนั้นจากการวิจัยในครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

1) ในบริบทสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและปัญหาระบบการบังคับใช้กฎหมายของประเทศไทย การควบคุมบุหรี่ไฟฟ้า สมควรคงไว้ซึ่งมาตรการห้ามนำเข้าบุหรี่ไฟฟ้า ห้ามขาย ห้ามบริการ ตามระบบกฎหมายของประเทศไทยที่มีอยู่ในขณะนี้ คือ ประกาศกระทรวงพาณิชย์ พ.ศ.2557 และคำสั่งคณะกรรมการผู้บริโภค พ.ศ.2558 และมุ่งเน้นให้มีการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดร่วมไปกับการสร้างความรู้ ความตระหนักในที่มาของกฎหมาย เพราะในหลักการทางนิติปรัชญา ประชาชนจะให้ความเคารพกฎหมายต่อเมื่อประชาชนเข้าใจว่ากฎหมายนี้มีเจตนารมณ์เพื่อคุ้มครองหรือปกป้องสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอย่างไร

2) การจำกัดเสรีภาพของผู้ใช้บุหรี่ไฟฟ้า เช่น การห้ามนำเข้า ห้ามขาย ห้ามบริการ และห้ามผลิตเพื่อขาย สามารถกระทำได้โดยกฎหมายและได้สัดส่วนเนื่องจากโดยสภาพของกฎหมายไทยที่ใช้บังคับกับบุหรี่ไฟฟ้าในขณะนี้ เป็นของที่ต้องห้ามตามกฎหมาย เป็นต้น ดังนั้น แม้มีเรื่องการอ้างถึงสิทธิหรือเสรีภาพใดๆ ตามแต่ก็ย่อมต้องพิจารณาถึงกฎหมายที่มีและใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน

3) การสูบบุหรี่และบุหรี่ไฟฟ้า ไม่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอันเป็นสิทธิมนุษยชน ตามที่มีข้อกล่าวอ้าง เนื่องจากไม่ใช่เป็นสิทธิที่ไม่อาจพรากไปจากความเป็นมนุษย์ได้ เฉกเช่นเดียวกับอาหาร ที่อยู่ น้ำดื่ม หรือปัจจัย 4 ที่จำเป็น

ต่อการดำรงชีวิต ตั้งแต่ถ้าเป็นการใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในการบำบัดรักษาโดยแพทย์หรือผู้ประกอบการวิชาชีพสุขภาพที่มีขอบเขตวิชาชีพในการบำบัดรักษา

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้ ได้รับการสนับสนุนจาก ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.) คณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล

เอกสารอ้างอิง

- กรมการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์. (2557). *ประกาศกระทรวงพาณิชย์ เรื่อง กำหนดให้บารากูและบารากูไฟฟ้าหรือบุหรีไฟฟ้าเป็นสินค้าที่ต้องห้ามในการนำเข้ามาในราชอาณาจักร พ.ศ. 2557*.
กรมการค้าระหว่างประเทศ. <https://shorturl.asia/ZLYoR>
- คณะกรรมการว่าด้วยความปลอดภัยของสินค้าและบริการ. (16 ตุลาคม 2567). คำสั่งคณะกรรมการว่าด้วยความปลอดภัยของสินค้าและบริการ ที่ 24/2567 เรื่อง ห้ามผลิตเพื่อขาย ห้ามขายหรือให้บริการสินค้าบารากูไฟฟ้าหรือบุหรีไฟฟ้า หรือตัวยาบารากู น้ำยาสำหรับเติมบารากูไฟฟ้าหรือบุหรีไฟฟ้า. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 141 ตอนพิเศษ 283 ง. หน้า 43-45. <https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/37716.pdf>
- จรัญ โฆษณานันท์. (2552). *นิติปรัชญา* (พิมพ์ครั้งที่ 16). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จรัญ โฆษณานันท์. (2559). *สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน: ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์นิติธรรม.
- ต่อพงศ์ กิตติยานพงศ์. (2562). *ทฤษฎีสิทธิขั้นพื้นฐาน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์วิญญูชน.

- จันน์ โกมลไพศาล. (2563). การประเมินต้นทุนผลกระทบทางเศรษฐศาสตร์
ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการสูบบุหรี่ในประเทศไทยประจำปี
พ.ศ.2560. ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.).
<https://bit.ly/3Rx8MJn>
- ปรีดี เกษมทรัพย์. (2557). นิติปรัชญา (พิมพ์ครั้งที่ 13). โครงการตำราและ
เอกสารประกอบการสอน. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ.2560. (5 เมษายน 2560).
ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 134 ตอนที่ 39 ก หน้า 27-47.
- พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550. (19 มีนาคม 2550). ราชกิจจา
นุเบกษา. เล่มที่ 124 ตอนที่ 16 ก หน้า 1-18.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560. (6 เมษายน 2560).
ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 134 ตอนที่ 40 ก หน้า 1-90.
- เริงฤดี ปธานวนิช. (2565). เบิดงานวิจัยสหรัฐฯ เผยค่ารักษาพยาบาลจาก
การสูบบุหรี่ไฟฟ้าสูงถึงปีละกว่า 5 แสนล้านบาท สูงกว่ารายได้จาก
ภาษีบุหรี่ไฟฟ้าที่ได้เพียง 300 ล้านบาท เฉลี่ยคนสูบบุหรี่ไฟฟ้า
มีค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพเพิ่มขึ้น 70,000 บาทต่อคน. คลังข้อมูลดิจิทัล
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
<https://dol.thaihealth.or.th/Media/Pdfview/fcc80317-a7ea-ec11-80fa-00155db45613>
- วศิน พิพัฒน์ฉัตร และ เนาวรัตน์ เจริญค้า. (2563). การสูบบุหรี่เป็นสิทธิ
ส่วนบุคคล อย่างแท้จริงหรือไม่ ? วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อมและ
ความยั่งยืน, 16(2), 110-119. <https://doi.org/10.14456/jem.2020.14>
- วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์. (2555). สุขภาพกับกฎหมาย. สำนักพิมพ์วิญญูชน.

- ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ. (10 ธันวาคม 2567). 5 ปี คนไทยสูบบุหรี่ไฟฟ้าเพิ่ม 1 ล้านคน กว่า 70% ของคนสูบเป็นเด็กและวัยรุ่น. <https://bit.ly/4tXwrjt>
- ศรีรัช ลาภใหญ่. (2568). แฉ 'ทอยพอด' บุหรี่ไฟฟ้าทรงการ์ตูนกลับมาระบาดใหม่อีกครั้ง อึ้ง!! เด็ก10 ขวบ คือกลุ่มลูกค้า. *ThaiQuitSmoking*. <https://thaiquitsmoking.org/ข่าวสารสุขภาพ/ทอยพอดบุหรี่ไฟฟ้าทรงการ์ตูนระบาด/>
- สรรพสิทธิ์ คุ้มประพันธ์. (2567). ชี้ พ่อแม่ให้เด็กสูบบุหรี่-บุหรี่ไฟฟ้า สุดมคว้นบุหรี่ มีความผิดทั้ง พ.ร.บ.คุ้มครองเด็ก-พ.ร.บ.คุ้มครองความรุนแรง. <https://theactive.thaipbs.or.th/news/public-health-20240812>
- สุวรรณา เรืองกาญจนเศรษฐ์, ภัศรา จงขจรพงษ์, วิชัช เกษมทรัพย์ และ วศิน พิพัฒน์ฉัตร. (2566). บุหรี่ไฟฟ้า มหันตภัยร้ายทำลายเยาวชน. *วารสารวิชาการสาธารณสุข*, 32(5), 946–961.
- ThaiQuitSmoking. (2568). คือกลุ่มลูกค้า. <https://thaiquitsmoking.org/ข่าวสารสุขภาพ/ทอยพอดบุหรี่ไฟฟ้าทรงการ์ตูนระบาด/>
- Bhola, S. (2019). Sociological School of Jurisprudence. *iPleaders*. <https://blog.ipleaders.in/sociological-school-of-jurisprudence/>
- Drishti, Judiciary. (2025). *Natural Law School*. <https://www.drishtijudiciary.com/to-the-point/jurisprudence/natural-law-school>
- Flynn, P., & Grabowski, J. (2025). Is smoking a sin? *Catholic Answers*. <https://www.catholic.com/magazine/online-edition/is-smoking-a-sin>

- International Union Against Tuberculosis and Lung Disease. (2020). *Where bans are best: Why LMICs must prohibit e-cigarette and HTP sales to truly tackle tobacco* (2020 updated position paper). The International Union Against Tuberculosis and Lung Disease. <https://bit.ly/4vqtrxl>
- Lempert, L. K., Bialous, S., & Glantz, S. (2022). FDA's reduced exposure marketing order for IQOS: Why it is not a reliable global model. *Tobacco control*, 31(e1), e83-e87. <https://doi.org/10.1136/tobaccocontrol-2020-056316>
- Larson, E., & Nayak, M. (2023). Juul to pay \$462 million to six states over marketing to kids. *TIME*. <https://time.com/6271149/juul-settlement-marketing-kids/>
- Legal Information Institute. (2022). Critical legal theory. *Cornell Law School*. https://www.law.cornell.edu/wex/critical_legal_theory
- Tardi, C. (2026, April 28). Utilitarianism: What it is, founders, and main principles. *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/u/utilitarianism.asp>
- Team Lexibal. (2025, August 4). Realist School of Jurisprudence. *Lexibal*. <https://lexibal.com/realist-school-of-jurisprudence/>
- Humber, N. (2021, July 27). Right to switch petition needs you to stop a global vape ban!: The WHO wants a worldwide ban on vaping we need to fight to stop it!. *Ecigclick*. <https://www.ecigclick.co.uk/right-to-switch-petition/>

- Philip Morris International. (2026). *What is tobacco harm reduction?* <https://www.pmi.com/our-science/tobacco-harm-reduction/what-is-tobacco-harm-reduction>
- Tobacco Tactics. (2022). *Harm reduction*.
<https://www.tobaccotactics.org/article/harm-reduction/>
- USFDA. (2018). *Light, low, mild or similar descriptors*.
<https://www.fda.gov/tobacco-products/labeling-and-warning-statements-tobacco-products/light-low-mild-or-similar-descriptors>
- Worldvapersallianc. (2025). *Back vaping beat Smoking*.
<https://worldvapersalliance.com/eu/back-vaping-beat-smoking/>
- World Health Organization. (2023). *WHO report on the global tobacco epidemic, 2023: Protect people from tobacco smoke*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240077164>

การส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้า: ถอดบทเรียนจากการทำงาน กับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ

Promoting E-cigarette Literacy: Lessons Learned from Working with Non-formal Education Learners

Received 28 February 2026

Revised 4 April 2026

Accepted 8 April 2026

เมธชนนท์ ประจวบลาภ¹

Metchanon Prajuablap²

เจษฎากร อังกุลพัฒนาศุข^{3*}

Jasadakorn Angkulpattanasuk^{4*}

เมทินี คงเหลือ⁵

Methinee Konghlue⁶

บทคัดย่อ

ประเทศไทยกำลังเผชิญสถานการณ์การแพร่ระบาดของบุหรี่ไฟฟ้าในกลุ่มเด็กและเยาวชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบ อันมีสาเหตุมาจากกลยุทธ์ทางการตลาดของอุตสาหกรรมยาสูบ และข้อจำกัดในการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าให้กับผู้เรียนที่มีความแตกต่างหลากหลาย บทความฉบับนี้ จึงมีเป้าหมายนำเสนอบทเรียนการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าสำหรับ

¹ ผู้อำนวยการ, สำนักวิชาการและพัฒนการเรียนรู้เพื่อสุขภาวะ สถาบันยุวทัศน์ประเทศไทย กรุงเทพฯ ประเทศไทย
E-mail: edu.ynet@gmail.com

² Director, Office of Academic and Learning Development for Well-being, Thailand Youth Institute, Bangkok, Thailand.

³ ผู้อำนวยการ (เฉพาะด้านวิชาการ), สำนักวิชาการและพัฒนการเรียนรู้เพื่อสุขภาวะ สถาบันยุวทัศน์ประเทศไทย กรุงเทพฯ ประเทศไทย

⁴ Director (Academic Affairs), Office of Academic and Learning Development for Well-being, Thailand Youth Institute, Bangkok, Thailand.

⁵ นักวิชาการอิสระ, สำนักวิชาการและพัฒนการเรียนรู้เพื่อสุขภาวะ สถาบันยุวทัศน์ประเทศไทย กรุงเทพฯ ประเทศไทย E-mail: matinee7429@gmail.com

⁶ Independent Scholar, Office of Academic and Learning Development for Well-being, Thailand Youth Institute, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, E-mail: jk1311jr@gmail.com

ผู้เรียนการศึกษานอกระบบ พร้อมทั้งเสนอรูปแบบการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าให้ผู้เรียนการศึกษานอกระบบ ผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติระหว่างการดำเนินงานและภายหลังการดำเนินงาน และการทบทวนการทำงาน ผลการถอดบทเรียน พบว่า การส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ (1) รู้จักกลุ่มเป้าหมาย (2) ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการใช้ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นฐาน และ (3) สะท้อนผลการเรียนรู้ โดยมีปัจจัยและเงื่อนไขแห่งความสำเร็จ คือ การมีส่วนร่วมกับภาคีเครือข่ายการศึกษานอกระบบ และเข้าใจแรงจูงใจในการเรียนรู้ของผู้เรียน อย่างไรก็ตามบทเรียนที่ได้จากการดำเนินงาน สามารถพัฒนาเป็นรูปแบบการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงประสบการณ์เพื่อการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ หรือ R-E-R Model ได้แก่ (1) Recognize (รู้เขา) การทำความเข้าใจและรู้จักประสบการณ์เดิมของผู้เรียน (2) Experience (รู้เรา) การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ส่งเสริมการเรียนรู้กับผู้เรียนด้วยการใช้ประสบการณ์เป็นฐาน และ (3) Reflect (รู้จักจริง) การประเมินผลการเรียนรู้และการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้จริง

คำสำคัญ: การรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้า, การศึกษานอกระบบ, การถอดบทเรียน

Abstract

Thailand is currently facing an epidemic of e-cigarette use among children and youth, particularly in the group of learners receiving non-formal education (NFE). This situation is largely attributed to the marketing strategies employed by the tobacco industry and the limitations in effectively promoting e-cigarette literacy among a diverse group of learners. Therefore, this article aims to present lessons learned from promoting e-cigarette literacy for NFE learners and propose a model for promoting e-cigarette

literacy to learners. This is achieved through an action learning process during and after implementation, and after-action review (AAR). The lessons learned analysis reveals that the promotion of e-cigarette literacy for NFE learners consists of three sequential steps: (1) Recognizing the target group; (2) Promoting experience-based learning, and (3) Reflecting on the learning outcomes. The key factors and conditions for success include collaboration with NFE network partners and a deep understanding of the learners' motivation for learning. The lessons derived from the implementation can, however, be developed into an experiential learning promotion model for e-cigarette literacy among NFE learners, known as the R-E-R Model, which stands for (1) Recognize: Understanding and familiarizing with the learners' prior experiences. (2) Experience: Collaborative learning between the learning facilitator and the learners, using experience as the basis. (3) Reflect: Evaluating the learning outcomes and the practical application of knowledge.

Keywords: E-cigarette literacy, Non-formal education, Lessons learned

บทนำ

การแพร่ระบาดของบุหรี่ไฟฟ้าในกลุ่มนักเรียนและนักศึกษาในประเทศไทยเริ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นผลมาจากการทำกลยุทธ์การตลาดมุ่งเป้าไปยังเด็ก เยาวชน นักเรียน และนักศึกษา ทั้งการสร้างวาทกรรมว่าบุหรี่ยี่ห้อไม่มีนิโคติน ปลอดภัยกว่าบุหรี่ยี่ห้ออื่นและช่วยให้เลิกบุหรี่ยี่ห้ออื่น รวมถึงสร้างผลิตภัณฑ์ (Product) ที่ดูเป็นมิตรกับผู้ใช้ (Friendly user) เช่น ขนาดเล็กพกพาง่าย หรือเป็นตัวตุ๊กตา (Art toy) จากการรณรงค์ชื่อดังเรื่องต่างๆ (สถาบันยุวทัศน์

แห่งประเทศไทย, 2567) ตลอดจนขาดการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจังกับ ผู้ลักลอบจำหน่าย (กรมควบคุมโรค, 2567) โดยข้อเท็จจริง บุหรี่ไฟฟ้าจัดเป็น ผลิตภัณฑ์ยาสูบชนิดหนึ่งที่ใช้ส่งมอบนิโคตินให้กับผู้สูบ รายงานทางการแพทย์ และสาธารณสุข พบว่า บุหรี่ไฟฟ้าส่งผลกระทบต่อผู้สูบทางกาย ได้แก่ ระบบทางเดินหายใจ ระบบหลอดเลือดและหัวใจ ระบบประสาทและสมอง และระบบทางเดินอาหาร (สถาบันสุขภาพเด็กแห่งชาติมหาราชินี, 2568) อีกทั้งในมิติเศรษฐกิจ พบว่า นักเรียนและนักศึกษา มีรายจ่ายจากการสูบบุหรี่ไฟฟ้าสูงถึง 518.46 บาท/สัปดาห์ หรือประมาณ 2,073.84 บาท/เดือน ซึ่งร้อยละ 54.5 ของจำนวนที่มาของเงินในการซื้อบุหรี่ไฟฟ้าเป็นเงินจากพ่อแม่หรือผู้ปกครอง (พลอยชนก แส่นอาทิตย์ และธนภัทร แสงนภาภาศ, 2567) ปัจจัยเสี่ยงทางสุขภาพจากการบริโภคบุหรี่ไฟฟ้า จึงเป็นการบั่นทอนสุขภาพของนักเรียนและนักศึกษา และส่งผลต่อการผลิตและพัฒนาสมรรถนะกำลังคนของประเทศในอนาคตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะหน่วยงานภาคการศึกษาและสาธารณสุขพยายามร่วมมือขับเคลื่อนและส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อยกระดับการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าให้กับนักเรียนและนักศึกษา เพื่อให้นักเรียนและนักศึกษาเข้าใจและตระหนักถึงอันตรายจากการใช้บุหรี่ไฟฟ้า นำไปสู่การปฏิเสธหรือลด ละ เลิก บุหรี่ไฟฟ้า แต่อย่างไรก็ตาม ความท้าทายของการขับเคลื่อนและส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับบุหรี่ไฟฟ้า คือ การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายนักเรียนและนักศึกษาให้ครบทุกกลุ่ม โดยเฉพาะนักเรียนและนักศึกษาที่อยู่ในความดูแลของการศึกษานอกระบบ เนื่องจากผู้เรียนการศึกษานอกระบบมักมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากผู้เรียนในระบบการศึกษาทั้งด้านประสบการณ์ วิถีชีวิต และการกำกับตนเอง รวมไปถึงการจัดการศึกษานอกระบบมีขอบเขตกลุ่มเป้าหมายกว้าง ทั้งผู้เรียนขาดโอกาสทางการศึกษา ผู้เรียนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน เรือนจำ ทัณฑสถาน พระสงฆ์ กลุ่มทหารเกณฑ์ และกลุ่มเป้าหมายพิเศษ เป็นต้น (ธันวธิดา วงศ์ประสงค์, 2566; เมธชนนท์ ประจวบลาภ และคณะ,

2566) ภายใต้ความแตกต่างหลากหลายนี้ ส่งผลให้การขับเคลื่อนและส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อยกระดับการรู้เท่าทันบุหรืไฟฟ้าให้กับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ มีข้อจำกัด ทั้งด้านการบริหารจัดการ การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทเฉพาะของกลุ่มเป้าหมายสะท้อนได้จากผลการวิจัย ที่พบว่า ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนั้นมุ่งเน้นการส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องผลิตภัณฑ์ยาสูบเฉพาะผู้เรียนในระบบโรงเรียนเป็นหลัก เป็นผลทำให้กลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบมีระดับความรู้ด้านสุขภาพเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ยาสูบน้อยกว่าผู้เรียนที่อยู่ในระบบโรงเรียน และอัตราการบริโภคผลิตภัณฑ์ยาสูบ สูงกว่าผู้เรียนในระบบโรงเรียนถึงสองเท่า (เมธชนนท์ ประจวบลาภ และคณะ, 2566)

บทความฉบับนี้ จึงมีเป้าหมาย (1) นำเสนอบทเรียนการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรืไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ พร้อมทั้ง (2) เสนอรูปแบบการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรืไฟฟ้าให้ผู้เรียนการศึกษานอกระบบ โดยผู้เขียนสังเคราะห์ขึ้นจากการผสมผสานระหว่างประสบการณ์การดำเนินงานส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรืไฟฟ้าให้กับผู้เรียนกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพเด็กและเยาวชนการศึกษานอกระบบรอบรู้ปัจจัยเสี่ยงทางสุขภาพสถาบันยุวทัศน์แห่งประเทศไทย และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ร่วมกับ ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ระดับเขต/ระดับอำเภอ และศูนย์การเรียนรู้ ตามกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ ผนวกกับแนวคิดและทฤษฎีทางการศึกษานอกระบบ โดยผู้เขียนเห็นว่า บทความจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจทำงานร่วมกับกลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบ ซึ่งจะช่วยให้มีความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทเฉพาะของผู้เรียนการศึกษานอกระบบมากขึ้น และนำไปสู่การส่งเสริมการเรียนรู้หรือจัดการศึกษาในเนื้อหาอื่นที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ต่อไป

เนื้อหาภายในบทความนี้ ประกอบด้วย 5 ส่วน คือ (1) การศึกษานอกระบบ: ชั้นเรียนที่มีความหลากหลาย นำเสนอให้ผู้ผู้อ่านเข้าใจมโนทัศน์ของ

การศึกษานอกระบบ รวมถึงเข้าใจลักษณะของผู้เรียนที่มีความแตกต่างไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียน (2) บทเรียนการทำงานกับกลุ่มการศึกษานอกระบบนำเสนอเนื้อหาและกระบวนการทำงานและกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายการศึกษานอกระบบ อันเป็นหัวใจสำคัญของบทความฉบับนี้ (3) องค์ความรู้ใหม่ เป็นผลผลิตอันเกิดจากการสังเคราะห์กระบวนการการทำงาน คือ R-E-R Model (4) บทสรุป และ (5) ข้อเสนอแนะเพื่อการขยายผลซึ่งเป็นการนำเสนอบทสรุปของบทความและข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์

การศึกษานอกระบบ: ชั้นเรียนที่มีความหลากหลาย

หากกล่าวถึงการศึกษาในระบบ ภาพแทนของการศึกษาในระบบก็อาจเป็นโรงเรียนหรือชั้นเรียนที่ประกอบไปด้วย กระดานดำ ครูยืนสอนหน้าชั้นเรียน และนักเรียนที่กำลังนั่งอยู่ที่โต๊ะเรียน โดยมีหลักสูตร วิธีการสอน และการประเมินผลที่ค่อนข้างเข้มงวดและตายตัว แต่สำหรับการศึกษานอกระบบซึ่งเป็นอีกรูปแบบการจัดการศึกษาหนึ่งตามกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ มีลักษณะเฉพาะแตกต่างไปจากการศึกษาในระบบ พิจารณาได้จากนิยามที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ กล่าวว่า การศึกษานอกระบบนั้น เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542) ฉะนั้น กิจกรรมทางการศึกษานอกระบบ จึงไม่ได้มีเพียงครูยืนหน้าชั้นเรียน ผู้เรียนนั่งฟังในสถานศึกษาอย่างเดียว แต่มีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การเรียนด้วยตนเอง เรียนจากสื่อทางไกล กระบวนการกลุ่มเรียนตอนเย็นหรือวันหยุด เรียนที่บ้าน ศูนย์การเรียนรู้ หรือสถานที่ที่ผู้เรียนและ

ผู้สอนนัดพบกัน เช่น วัด ชุมชน เป็นต้น (ศุภชัยวิจิตรและพัฒนาด้านเด็กและเยาวชน, 2564)

อีกความแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนของการศึกษานอกระบบ คือ “กลุ่มเป้าหมายในการให้บริการ” เนื่องจากผู้เรียนทางการศึกษานอกระบบมีความหลากหลายมาก เช่น ในชั้นเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น อาจประกอบด้วยผู้เรียนวัยตามเกณฑ์ ผู้ประกอบอาชีพ พระสงฆ์ นักบวช ทหารกองประจำการ หรือผู้สูงอายุ และเป้าหมายในการให้บริการกว้างขวางไม่จำกัดแค่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ตั้งแต่ บุคคลทั่วไป แรงงาน พระสงฆ์ ทหารกองประจำการ เด็กและเยาวชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา รวมไปถึงผู้รับโทษตามกฎหมายในเรือนจำ/ทัณฑสถาน เป็นต้น

ขณะที่ แนวคิดและความเชื่อที่ใช้เป็นต้นทุนในการพัฒนาหลักสูตร หรือจัดกิจกรรมการเรียนรู้ มีความแตกต่างไปจากการศึกษาในระบบเช่นกัน โดยการศึกษาในระบบ นิยมใช้แนวคิดศาสตร์และศิลป์การสอนผู้ใหญ่ (Andragogy) ของ Malcolm S. Knowles ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานต่อผู้เรียน 4 ประการ คือ (1) มโนทัศน์ต่อผู้เรียน มองว่าผู้เรียนเป็นผู้พึ่งพาตนเอง นำตนเองตัดสินใจด้วยตนเองเป็นหลัก และหลีกเลี่ยงหรือต่อต้านสถานการณ์ที่ทำให้รู้สึกว่าถูกปฏิบัติเหมือนเป็นเด็ก เช่น บอกให้ทำสิ่งนั้นและอย่าทำสิ่งนี้ เป็นต้น (2) ประสบการณ์ของผู้เรียน มองว่าประสบการณ์ที่ผู้เรียนพบเจอมาทั้งในชีวิตประจำวันและการเรียนในอดีตมีคุณค่า สามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการจัดการเรียนรู้ได้ (3) ความพร้อมที่จะเรียน มองว่า ผู้เรียนจะเรียนรู้ได้ดีที่สุดหากเห็นว่าจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตหรือสอดคล้องกับสถานภาพทางสังคมของเขา (4) แนวทางการเรียนรู้ มองว่า ผู้เรียนจะสนใจเรียนหากความรู้นั้นสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จึงมุ่งแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตเป็นสำคัญ (ชนกนารถ บุญวิวัฒนะกุล และคณะ, 2564)

อย่างไรก็ตาม แม้การศึกษานอกระบบ จะมีความแตกต่างไปจากการศึกษาในระบบ แต่สิ่งที่เหมือนกัน คือ เป้าหมายในการพัฒนาคนและ

ยกระดับทางการศึกษาให้กับประชาชน ปัจจุบันมีหน่วยงานจัดการศึกษานอกกระบบ ครอบคลุมทั้งศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ (กศน. เดิม) ศูนย์การเรียนรู้ของสถานประกอบการ องค์กรเอกชน องค์กรชุมชน หรือครอบครัว ตามมาตรา 12 แห่งกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ สถานศึกษาอาชีวศึกษา ศูนย์ฝึกอบบรมวิชาชีพของท้องถิ่น และโรงเรียนเอกชนนอกระบบ ตามกฎหมายโรงเรียนเอกชน นำเสนอต้งภาพที่ 1 ดังนี้

ภาพที่ 1

การจัดการศึกษานอกระบบในประเทศไทยที่กำหนดโดยกฎหมาย

ที่มา: ผู้เขียน.

ขอบเขตของบทความฉบับนี้ นำเสนอบทเรียนการทำงานส่งเสริมการเรียนรู้เท่าทันบุหรีไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ เฉพาะกลุ่มบุคคลทั่วไป พลทหารประจำการ ผู้เรียนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ศูนย์ฝึกอบบรมเด็กและเยาวชน ผู้เรียนในเรือนจำ และผู้เรียนในทัณฑสถาน ซึ่งเข้ารับการศึกษานอกระบบในศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ตามกฎหมายว่าด้วย

การส่งเสริมการเรียนรู้ และศูนย์การเรียนรู้ ตามมาตรา 12 แห่งกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ ในระหว่างปีงบประมาณ 2567-2568

บทเรียนจากการทำงานกับกลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบ

การดำเนินงานส่งเสริมการเรียนรู้เท่าทันบุหรีไฟฟ้ากับผู้เรียนทางการศึกษานอกระบบ ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มเป้าหมายที่มีความแตกต่างระหว่างบุคคล ผู้เขียนได้ใช้แนวทางการพัฒนาและปรับปรุงกระบวนการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องในแต่ละครั้ง เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทและลักษณะเฉพาะของกลุ่มเป้าหมายของแต่ละประเภท เช่น ผู้เรียนทั่วไป ทหารกองประจำการ เด็กและเยาวชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา เป็นต้น และถือเป็นการเรียนรู้เชิงปฏิบัติที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงานและภายหลังการทำงาน

หลังจากนั้น ผู้เขียนถอดบทเรียนการทำงานแต่ละครั้ง โดยใช้กระบวนการทบทวนการทำงาน (After Action Review [AAR]) เพื่อสะท้อนผลการดำเนินงานร่วมกันระหว่างผู้ส่งเสริมการเรียนรู้กับเครือข่ายสถานศึกษานอกระบบ โดยแลกเปลี่ยนด้วยคำถามง่ายๆ เช่น เกิดอะไรขึ้นบ้าง ทำไมเป็นเช่นนั้น และจะมีการปรับปรุงอย่างไร เป็นต้น ซึ่งสามารถถอดองค์ความรู้และนำเสนอเป็นบทเรียนการทำงานกับกลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบ แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 รู้จักกลุ่มเป้าหมาย

เนื่องจากผู้เรียนการศึกษานอกระบบ มีความแตกต่างระหว่างบุคคล ภายในชั้นเรียนหนึ่ง อาจประกอบด้วยผู้เรียนที่มีอายุ ภูมิหลัง และประสบการณ์ การดำเนินชีวิตที่มีความหลากหลาย หากผู้จัดทราบพื้นฐานและประสบการณ์ของผู้เรียนในภาพรวมก่อนการดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ จะช่วยให้ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ สามารถบริหารจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ให้เหมาะสมในแต่ละครั้งได้ สำหรับการดำเนินงานส่งเสริมการเรียนรู้เท่าทันบุหรีไฟฟ้า ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ได้ใช้วิธีการสำรวจความรู้พื้นฐานและประสบการณ์เกี่ยวกับบุหรีไฟฟ้า

อย่างง่าย ด้วยการให้ผู้เรียนติดสติกเกอร์บนกระดาษที่มีข้อความ เช่น บุหรี่ไฟฟ้าปลอดภัยกว่าบุหรี่มวน, บุหรี่ไฟฟ้าไม่มีนิโคติน, บุหรี่ไฟฟ้าช่วยเลิกบุหรี่มวน ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2

ตัวอย่างการสำรวจผู้เรียนอย่างง่ายก่อนเริ่มจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้

ที่มา: ผู้เขียน.

บทความนี้ ผู้เขียนขอยกตัวอย่างผลสำรวจผู้เรียนการศึกษานอกระบบ ซึ่งทำการสำรวจผู้เรียนการศึกษานอกระบบก่อนเริ่มจัดกิจกรรม จำนวนทั้งสิ้น 7 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มผู้เรียนทั่วไป (2) กลุ่มพลทหารกองประจำการ (3) กลุ่มสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนแห่งหนึ่ง (4) กลุ่มศูนย์ฝึกอบรมเด็กและ

เยาวชนหนึ่ง (5) กลุ่มศูนย์ฝึกอบรมเด็กและเยาวชนสอง (6) กลุ่มทัณฑสถานหญิง และ (7) กลุ่มเรือนจำ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1

ตัวอย่างผลการสำรวจผู้เรียนทางการศึกษานอกระบบก่อนเริ่มจัดกิจกรรม

ข้อความ/กลุ่มผู้เรียน	กลุ่มผู้เรียนทั่วไป (N=30)	กลุ่มพลทหารประจำการ (N=50)	สถานพินิจ ฯ แห่งหนึ่ง (N=101)	กลุ่มศูนย์ฝึกอบรมเด็กและเยาวชน 1 (N=39)	กลุ่มศูนย์ฝึกอบรมเด็กและเยาวชน 2 (N=40)	กลุ่มทัณฑสถานหญิง (N=50)	กลุ่มเรือนจำ (N=112)
	ร้อยละ	ร้อยละ	ร้อยละ	ร้อยละ	ร้อยละ	ร้อยละ	ร้อยละ
1. ฉันเห็นว่าบุหรี่ไฟฟ้าปลอดภัย	3.33	14.00	14.14	5.12	5.00	4.00	8.92
2. ฉันเห็นว่าบุหรี่ไฟฟ้าช่วยเลิกบุหรี่มวน	10.00	12.00	12.87	43.58	20.00	10.00	5.35
3. ฉันใช้บุหรี่ไฟฟ้า หรือเคยใช้บุหรี่ไฟฟ้า	40.00	34.00	97.02	76.92	75.00	18.00	18.75

ที่มา: ผู้เขียน.

การสำรวจอย่างง่ายด้วยวิธีข้างต้น ทำให้ทราบว่าผู้เรียนส่วนใหญ่ในแต่ละกลุ่ม ยังมีความเชื่อว่าบุหรี่ไฟฟ้าช่วยเลิกบุหรี่มวนได้ บางส่วนยังเห็นว่าบุหรี่ไฟฟ้าปลอดภัย และทราบจำนวนผู้ใช้หรือเคยใช้บุหรี่ไฟฟ้า ทำให้ผู้จัดกิจกรรมสามารถนำข้อมูลไปปรับปรุงหรือเพิ่มเติมเนื้อหาการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าให้สอดคล้องกับความเชื่อและทัศนคติที่ไม่ถูกต้องของผู้เรียน เช่น บุหรี่ไฟฟ้าช่วยให้เลิกบุหรี่มวนได้ อย่างไรก็ตาม ผลการสำรวจข้างต้น

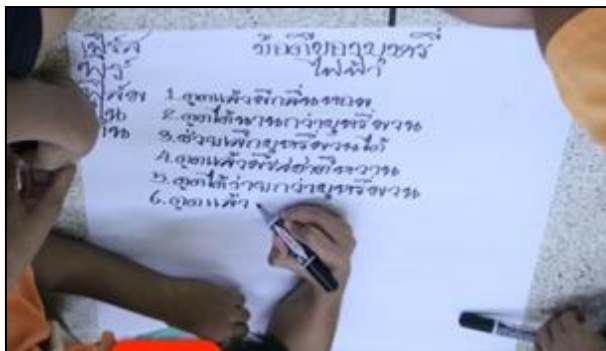
ยังสามารถนำไปวางแผนและกำหนดกลยุทธ์การดำเนินการส่งเสริมรู้เท่าทันบูทรีไฟฟ้ากับกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะใกล้เคียงกันได้ในอนาคตอีกด้วย

ขั้นที่ 2 ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการใช้ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นฐาน

จากตารางที่ 1 สะท้อนให้เห็นว่า ผู้เรียนการศึกษานอกระบบแต่ละกลุ่ม มีความคุ้นเคยและประสบการณ์เกี่ยวกับบูทรีไฟฟ้ามาก่อน ทั้งในฐานะผู้ใช้งานและผู้รับสารจากกลยุทธ์ทางการตลาดของอุตสาหกรรมยาสูบ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อสร้างการรู้เท่าทันบูทรีไฟฟ้า จึงต้องปรับให้สอดคล้องกับประสบการณ์เดิมของผู้เรียนแต่ละกลุ่ม และให้นำประสบการณ์ที่ผู้เรียนมีมาก่อนมาใช้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้เกิดประโยชน์ ตัวอย่างกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการใช้ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นฐาน คือ ให้ผู้เรียนระดมความเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้เรียนได้รับรู้เรื่องบูทรีไฟฟ้ามาและเขียนลงกระดาษฟลิปชาร์ต พร้อมทั้งให้ผู้เรียนนำเสนอผลการระดมความเห็น แล้วให้ผู้เรียนวิพากษ์ประสบการณ์ของตนเอง ผ่านการตั้งคำถามจากผลงานของผู้เรียน เช่น ทำไมคนขายบูทรีไฟฟ้าถึงบอกคนซื้อว่าบูทรีไฟฟ้าปลอดภัย หรือ ตั้งคำถามว่าทำไมบูทรีไฟฟ้าต้องทำให้เป็นรูปตุ๊กตาและมีกลิ่นหอม

ภาพที่ 3

การให้ผู้เรียนระดมความเห็นเกี่ยวกับประสบการณ์ด้านบุหรีไฟฟ้า

ที่มา: ผู้เขียน.

การตั้งคำถามจากประสบการณ์ของผู้เรียน ช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนฝึกทักษะการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับมาจากกลยุทธ์ทางการตลาดของอุตสาหกรรมยาสูบ ว่าเพราะเหตุใดผู้ขายบุหรีไฟฟ้า จึงสื่อสารว่าบุหรีไฟฟ้าปลอดภัย ช่วยเลิกบุหรีมวน หรือสร้างผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรกับคนรุ่นใหม่ ซึ่งส่งผลให้ผู้เรียนรู้เท่าทันบุหรีไฟฟ้ามากขึ้น นอกจากนี้ ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ควรเพิ่มเติมองค์ความรู้ด้านบุหรีไฟฟ้า โทษ พิษภัย กลยุทธ์ทางการตลาดและกฎหมายเกี่ยวกับบุหรีไฟฟ้า ด้วยการบรรยายให้กับผู้เรียน หรือให้ข้อมูลบุหรีไฟฟ้าอันเป็นข้อเท็จจริงเสริมจากข้อมูลของผู้เรียนที่ได้มาจากการระดมสมอง เพื่อให้ผู้เรียนได้รับองค์ความรู้เกี่ยวกับบุหรีไฟฟ้าในมุมมองที่ถูกต้อง

ขั้นที่ 3 สะท้อนผลการเรียนรู้

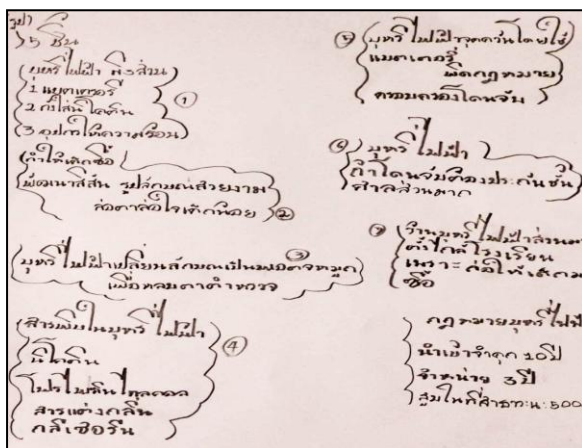
ภายหลังจัดกิจกรรมให้กับผู้เรียนแล้ว จำเป็นต้องประเมินผลที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงความรู้ พฤติกรรม และทัศนคติหรือไม่อย่างไร โดยสามารถใช้เครื่องมือวัดและประเมินผลที่มีอยู่แล้ว เช่น แบบทดสอบหลังเรียน หรือแบบสอบถาม ก็ได้ แต่เนื่องจากผู้เรียนทางการศึกษา

นอกระบบมีความแตกต่างหลากหลาย ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ จึงประยุกต์ การประเมินผลทางเลือกโดยการให้ผู้เรียน “สะท้อนผลการเรียนรู้ (Reflection)” ผ่านการสรุปองค์ความรู้ที่ได้รับ ตลอดระยะเวลาเข้าร่วมกิจกรรมลงในกระดาษ A4 พร้อมทั้งให้มีการแลกเปลี่ยนร่วมกับกลุ่มเพื่อนว่าแต่ละคนได้รับความรู้ อะไรบ้างและจะนำไปใช้อย่างไร

จากการสะท้อนผลการเรียนรู้ของผู้เรียนทางการศึกษานอกระบบ พบว่า ผู้เรียนส่วนมากมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบุหรีไฟฟ้าและมีทัศนคติ เชิงลบต่อบุหรีไฟฟ้าเพิ่มขึ้นเป็นที่น่าสนใจ สะท้อนได้จากข้อความที่ผู้เรียน สือสารออกมาจากการสะท้อนผลการเรียนรู้ เช่น “เพิ่งรู้ว่าบุหรีไฟฟ้ามีนิโคติน เหมือนบุหรีมวน” “บุหรีไฟฟ้าไม่ช่วยเลิกบุหรีเพราะมีนิโคตินเหมือนกัน” “ร้าน บุหรีไฟฟ้าชอบตั้งใกล้โรงเรียนเพราะล่อเด็กมาซื้อ” หรือ “บุหรีไฟฟ้าครอบครอง ก็ผิดกฎหมายเหมือนกัน” เป็นต้น ปรากฏตามภาพ

ภาพที่ 4

ตัวอย่างการสะท้อนผลการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมกิจกรรม

ที่มา: ผู้เขียน.

อย่างไรก็ตาม การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายผู้เรียนทางการศึกษานอกระบบ และส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรืไฟฟ้าให้มีประสิทธิภาพนั้น ประกอบด้วย ปัจจัย และเงื่อนไขแห่งความสำเร็จ 2 ประการ ประกอบด้วย

(1) การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย: ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ในฐานะหน่วยงานผู้จัดกิจกรรมรู้เท่าทันบุหรืไฟฟ้า จะเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายทางการศึกษานอกระบบได้ยากขึ้น หากปราศจากภาคีเครือข่ายสถานศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาและกลุ่มผู้เรียนทหารกองประจำการ เนื่องจากกลุ่มผู้เรียนเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากผู้เรียนกลุ่มอื่น ดังนั้นแล้ว การดำเนินกิจกรรมควรอาศัยความร่วมมือกับหน่วยงานที่รับผิดชอบจัดการศึกษาให้กับกลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบในกลุ่มนั้นๆ อยู่แล้ว เช่น กลุ่มผู้เรียนในกระบวนการยุติธรรม อาจประสานความร่วมมือกับศูนย์การเรียนตามมาตรา 12 แห่งกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ หรือกลุ่มผู้เรียนทหารกองประจำการ อาจประสานความร่วมมือกับศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ระดับเขต/อำเภอในพื้นที่นั้นๆ เป็นต้น

(2) รู้จักและเข้าใจแรงจูงใจในการเรียนรู้: ธรรมชาติมนุษย์ มักสนใจเรียนรู้ตามความต้องการและความพึงพอใจของตนเอง ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้จึงจำเป็นต้องรู้จักและเข้าใจแรงจูงใจในการเรียนรู้ของผู้เรียนแต่ละกลุ่ม เนื่องจากแรงจูงใจของผู้เรียนมีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จในการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรืไฟฟ้า ซึ่งจากการทำงานร่วมกับกลุ่มเป้าหมาย พบแรงจูงใจในการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มผู้เรียนในกระบวนการยุติธรรมจะมีส่วนร่วมระหว่างจัดกิจกรรมค่อนข้างมาก เพราะจะได้รับรางวัลเป็นคะแนนสำหรับการพิจารณาลดหย่อนโทษ หรือกลุ่มผู้เรียนบุคคลทั่วไปที่มีบุตร จะสนใจเนื้อหาบุหรืไฟฟ้าเป็นพิเศษ เนื่องจากต้องนำความรู้ไปถ่ายทอดในครอบครัว เป็นต้น

องค์ความรู้ใหม่

จากการถอดบทเรียนการดำเนินงานส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ ภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพเด็กและเยาวชนการศึกษานอกระบบรอบรู้ปัจจัยเสี่ยงทางสุขภาพ สถาบันยุททัศน์แห่งประเทศไทย และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ สามารถพัฒนาเป็น “รูปแบบการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงประสบการณ์เพื่อการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ: R-E-R Model” ดังนี้

Recognize (รู้เขา) คือ การทำความเข้าใจผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับประสบการณ์เดิมที่มีมาก่อน พร้อมทั้งยอมรับประสบการณ์เดิมของผู้เรียนด้วยการนำไปใช้พัฒนาและปรับปรุงกระบวนการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าให้กับผู้เรียน

Experience (รู้เรา) คือ กระบวนการส่งเสริมและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ หรือผู้จัดกิจกรรมกับกลุ่มผู้เรียนทางการศึกษานอกระบบ โดยใช้ประสบการณ์เดิมของผู้เรียนเป็นฐาน

Reflect (รู้จริง) คือ กระบวนการประเมินผลการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่หลากหลายที่สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียนแต่ละกลุ่ม เพื่อพิสูจน์ว่าได้บรรลุเป้าหมายของการส่งเสริมการรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าหรือไม่ พร้อมทั้งนำความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับบุหรี่ไฟฟ้าไปประยุกต์ในชีวิตประจำวัน

เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพการนำรูปแบบของ R-E-R Model ไปใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม ผู้เขียนจึงได้พัฒนาเป็นขั้นตอนการประยุกต์ใช้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน และผลลัพธ์ที่คาดหวัง ทั้งในมิติความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2

ขั้นตอนการประยุกต์ใช้รูปแบบ R-E-R Model สำหรับจัดกิจกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้เท่าทันบุหรี่ปั๊พ

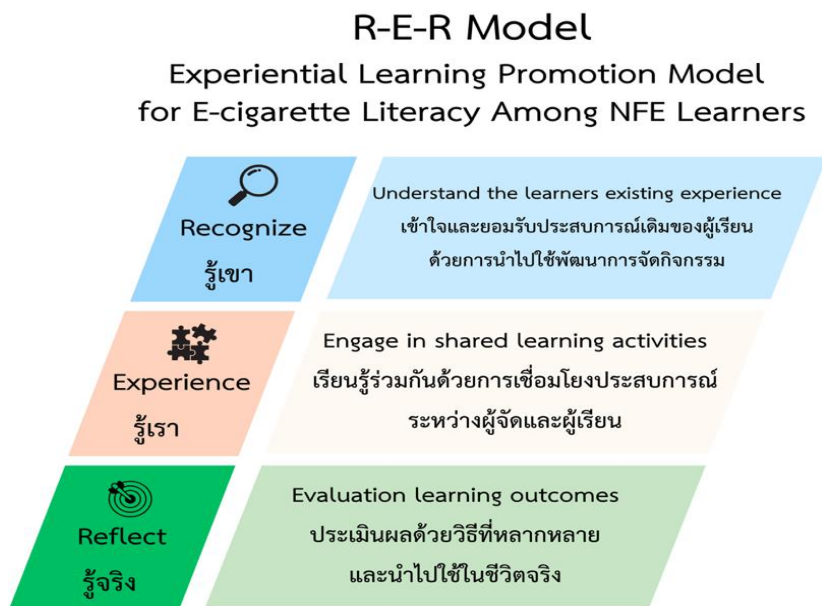
องค์ประกอบ	วัตถุประสงค์	ตัวอย่างการประยุกต์ใช้	การเปลี่ยนแปลง	ความคาดหวัง
1. Recognize (รู้เขา) ทำความเข้าใจและยอมรับประสบการณ์เดิม	สำรวจฐานข้อมูล ความเชื่อ ทศนคติเดิมของผู้เรียนที่มีต่อบุหรี่ไฟฟ้าก่อนเริ่มกระบวนการ	ใช้เครื่องมือประเมินง่ายเพื่อลดความตึงเครียด เช่น ติดสติ๊กเกอร์ตอบคำถาม, เขียน Post-it (ด้วยคำถามง่าย ๆ เช่น บุหรี่ไฟฟ้าปลอดภัยกว่าบุหรี่ปั๊พ/บุหรี่ปั๊พไฟฟ้าช่วยเลิกบุหรี่ปั๊พ)	ผู้เรียนได้ทบทวนความเชื่อเดิมของตนเอง ขณะที่ผู้จัดสามารถนำข้อมูลมาออกแบบเนื้อหาให้ตรงความเข้าใจเดิมที่คาดเคลื่อนของผู้เรียนได้	ระดับความรู้/ทัศนคติเป็นการใช้ความรู้ และประสบการณ์ เดิมของผู้เรียนสกัดหาช่องว่างทางความรู้ (Gap) เพื่อนำไปสู่สารตั้งต้นการเรียนรู้ที่ถูกต้อง
2. Experience (รู้เรา) การเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้ประสบการณ์เป็นฐาน	สร้างพื้นที่ของการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างข้อมูลใหม่กับประสบการณ์เดิมของผู้เรียน	กิจกรรมระดมความเห็น (Brainstorm) วิเคราะห์กลยุทธ์ของธุรกิจยาสูบ ผ่านการตั้งคำถามหรือสืบค้นหาความรู้ใหม่	เกิดการคิดวิเคราะห์ของความเชื่อเดิมกับข้อเท็จจริงใหม่ด้วยตัวผู้เรียนทำให้เกิดการตระหนักรู้ได้ด้วยตนเอง	ระดับกระบวนการคิด ผู้เรียนเกิดทักษะคิดเชิงวิพากษ์ (Critical thinking) และรู้เท่าทันกลยุทธ์การตลาด, ความเสี่ยงสุขภาพ
3. Reflect (รู้จริง) ประเมินผลและนำไปประยุกต์ใช้	ให้ผู้เรียนตกผลึกความรู้ ประเมินการเปลี่ยนแปลงของตนเอง และได้นำแผนนำไปใช้	การเขียนสะท้อนผลการเรียนรู้ สร้างสิ่งที่ได้ลงในกระดาษและแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบกลุ่ม (Group Sharing)	ผู้เรียนได้จัดระบบความคิด/สะท้อนความเข้าใจใหม่ที่เกิดขึ้นด้วยภาษาของตนเอง ทำให้ความรู้ใหม่ฝังลึกและเกิดภูมิคุ้มกัน	ระดับพฤติกรรมและทัศนคติ เปลี่ยนเป็นเชิงลบต่อบุหรี่ไฟฟ้า เกิดความตระหนักถึงอันตราย, มีแนวโน้มพฤติกรรมปฏิเสธหรือส่งต่อความรู้

ที่มา: ผู้เขียน.

จากตารางที่ 2 ขั้นตอนการประยุกต์ใช้รูปแบบ R-E-R Model สำหรับจัดกิจกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้า นั้น สามารถสรุปรวบยอดเป็นกรอบแนวคิด “รูปแบบการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ: R-E-R Model” ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5

รูปแบบการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้า
สำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ (R-E-R Model)

ที่มา: ผู้เขียน.

จะเห็นได้ว่า รูปแบบการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้เท่าทันบุหรี่ไฟฟ้าสำหรับผู้เรียนการศึกษานอกระบบ เป็นรูปแบบที่มีลักษณะ

สอดคล้องกับแนวคิดศาสตร์และศิลป์การสอนผู้ใหญ่ (Andragogy) กล่าวคือในแต่ละขั้นตอนมุ่งใช้ประสบการณ์ ทักษะและความเชื่อเดิมของผู้เรียนให้เป็นประโยชน์ต่อกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ หลักเลี้ยงสถานการณ์ที่ทำให้ผู้เรียนรู้สึกถูกรับปฏิบัติเหมือนเป็นเด็กในความควบคุม เช่น บอกว่าบูหรี่ไฟฟ้าไม่ดี ให้เลิกสูบ แต่ส่งเสริมให้ผู้เรียนตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูลที่ต้องการ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการเข้าร่วมกิจกรรมและข้อเสนอแนะต่อการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตรประจำวัน ทำให้รูปแบบข้างต้นแตกต่างไปจากวิธีการจัดการเรียนรู้ของผู้เรียนในระบบโรงเรียนและมีความเหมาะสมกับสภาพและบริบทของผู้เรียนเป็นสำคัญ และยังสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบ เพื่อสร้างความรอบรู้ด้านสุขภาพเกี่ยวกับบูหรี่ในกลุ่มเด็กและเยาวชน ของ ชนกนารถ บุญวัฒนะกุล และคณะ (2566) เสนอไว้ว่า การจัดการศึกษานอกระบบเพื่อส่งเสริมความรอบรู้ด้านสุขภาพเกี่ยวกับบูหรี่ ควรมีความยืดหยุ่น เคารพธรรมชาติและบริบทของผู้เรียนการศึกษานอกระบบเป็นสำคัญ และใช้วิธีการประเมินผลที่สอดคล้องกับสภาพจริงเป็นหลัก

สรุป

การบรรเทาสถานการณ์การแพร่ระบาดของบูหรี่ไฟฟ้าและลดอัตราการใช้บูหรี่ไฟฟ้าในกลุ่มเด็กและเยาวชน ทุกหน่วยงานทั้งภาคการศึกษา สาธารณสุข องค์กรปกครองท้องถิ่น ชุมชน ภาคประชาสังคม จำเป็นต้องส่งเสริมการรู้เท่าทันบูหรี่ไฟฟ้าให้ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย ทั้งผู้ที่อยู่ในระบบ การศึกษาการศึกษานอกระบบ และกลุ่มนอกระบบการศึกษา ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างก็มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง โดยผู้เกี่ยวข้องจะละเลยการทำหน้าที่ส่งเสริมการรู้เท่าทันบูหรี่ไฟฟ้าด้วยเหตุของลักษณะเฉพาะกลุ่มไม่ได้ ฉะนั้น ทุกหน่วยงานควรให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการรู้เท่าทันบูหรี่ไฟฟ้าให้ครบทุกกลุ่มประชากร สำหรับกลุ่มผู้เรียนการศึกษานอกระบบ สามารถนำบทเรียนไปประยุกต์ใช้ดำเนินงานส่งเสริมการรู้เท่าทันบูหรี่ไฟฟ้าได้ใน 3 ขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นรู้จัก

กลุ่มเป้าหมาย ชื่นส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการใช้ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นฐาน และขึ้นสะท้อนผลการเรียนรู้ ทั้งนี้ การดำเนินงานจะประสบความสำเร็จได้นั้น ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ในฐานะผู้จัดกิจกรรม ต้องสร้างการมีส่วนร่วมกับภาคี เครือข่ายสถานศึกษาที่จัดการศึกษานอกระบบ เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มอยู่ในความดูแลของสถานศึกษานั้นๆ และสถานศึกษาจะเข้าใจบริบทและ ธรรมชาติของผู้เรียนแต่ละกลุ่มมากที่สุด ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริม การรู้เท่าทันบุหรี่ปาของของผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ในขณะเดียวกัน ผู้จัดยังต้อง เข้าใจแรงจูงใจในการเรียนรู้ของผู้เรียนแต่ละกลุ่ม เพื่อนำมากระตุ้นให้ผู้เรียน สนใจและให้ความร่วมมือเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ต่อไป

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่า พลวัตการตลาดของอุตสาหกรรม ยาสูบเคลื่อนไหวไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการใช้สื่อสำหรับนำเสนอเนื้อหาแบบ ตีกรอบใหม่ (Reframing strategy) อันมีลักษณะสร้างทัศนคติและค่านิยมของ เด็กและเยาวชนในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับความเป็นจริงและไม่ถูกต้อง เช่น บุหรี่ปาปลอดภัย ทันสมัย หรือเป็นทางเลือก จึงเป็นความท้าทายของ หน่วยงานและบุคลากรที่เกี่ยวข้องที่ต้องเฝ้าระวัง ติดตาม และพัฒนากลยุทธ์ การสื่อสารและส่งเสริมการเรียนรู้รูปแบบใหม่ๆ ให้เท่าทันกับการเคลื่อนไหวของ อุตสาหกรรมยาสูบต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการขยายผล

จากการถอดบทเรียนการทำงานร่วมกับกลุ่มผู้เรียนทางการศึกษา นอกระบบ และได้มาซึ่งรูปแบบข้างต้น ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะในการนำรูปแบบ การเรียนรู้ที่ได้พัฒนาขึ้นไปประยุกต์ใช้และขยายผล ดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาศักยภาพ “ครูและผู้ส่งเสริมการเรียนรู้” เพราะ นอกจากการมุ่งเน้นไปที่กลุ่มของผู้เรียนแล้ว หน่วยงานต้นสังกัด ก็ควรให้ ความสำคัญอย่างยิ่งกับการพัฒนาบุคลากรด้านหน้า เช่น คุณครู หรือผู้ส่งเสริม การเรียนรู้ เนื่องจากอาจมีบุคลากรบางส่วนที่ยังมีองค์ความรู้ที่ถูกต้อง

ไม่เพียงพอหรือเป็นผู้บริโภคบุหรีไฟฟ้าเสียเอง ทั้งนี้ จึงควรมีการจัดกิจกรรมอบรมให้ความรู้แก่บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ทั้งในมิติภัยอันตรายจากบุหรีไฟฟ้าที่มีผลต่อการพัฒนาการทางสมอง ผลกระทบทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญที่สุด คือ “การรู้เท่าทันกลยุทธ์การตลาดสมัยใหม่” ของอุตสาหกรรมยาสูบ โดยควบคู่ไปกับการฝึกทักษะและเทคนิคการสื่อสารเชิงบวก เพื่อให้บุคลากรสามารถทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ (Facilitator) ที่จะถ่ายทอดและปรับเปลี่ยนทัศนคติผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. การสร้างภูมิคุ้มกันขยายผลสู่ “สถาบันครอบครัวและชุมชน”

เพราะครอบครัวนับเป็นกำแพงด่านแรกในการปกป้องเยาวชนจากบุหรีไฟฟ้า แต่ปัญหาในปัจจุบันพบว่า พ่อแม่ หรือผู้ปกครองจำนวนมาก ไม่สามารถเท่าทันกลยุทธ์ทางการตลาดของอุตสาหกรรมยาสูบได้ เช่น การออกแบบผลิตภัณฑ์ในรูปแบบทรงของเล่น การทำการตลาดบนแพลตฟอร์มออนไลน์ ทำให้ครอบครัวไม่สามารถจะเฝ้าระวังหรือให้คำแนะนำที่ถูกต้องแก่บุตรหลานได้ ซึ่งอาจส่งผลให้เยาวชนเปลี่ยนจากผู้เสพ กลายเป็นผู้จำหน่ายทางออนไลน์ในที่สุด เป็นต้น ดังนั้น การนำรูปแบบ R-E-R Model ไปประยุกต์ใช้ ควรพิจารณาออกแบบกิจกรรมเสริมที่ขยายกลุ่มเป้าหมายให้ครอบคลุมไปถึงกลุ่มพ่อแม่ ผู้ปกครอง และผู้นำชุมชนด้วยเพื่อเป็นการสร้างเกราะป้องกันที่เข้มแข็งตั้งแต่รากฐานชีวิต ซึ่งจะทำให้ระบบนิเวศการเรียนรู้รอบตัวผู้เรียน (Learning ecosystem) ปลอดภัยจากภัยคุกคามของบุหรีไฟฟ้าอย่างแท้จริง

กิตติกรรมประกาศ

บทความฉบับนี้ เกิดขึ้นได้เพราะความร่วมมือและได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายการศึกษานอกระบบ ทั้งศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ตามกฎหมาย ส่งเสริมการเรียนรู้ และศูนย์การเรียนรู้ ตามมาตรา 12 แห่งกฎหมายการศึกษา แห่งชาติ รวมถึงผู้เรียนการศึกษานอกระบบกลุ่มต่างๆ ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอกราบขอบพระคุณบทเรียนที่ได้ร่วมเรียนรู้จากผู้เรียนทุกกลุ่มและภาคีเครือข่าย

การศึกษานอกระบบ จนสามารถถอดเป็นบทเรียนผ่านกระบวนการและนำเสนอในพื้นที่ทางวิชาการแห่งนี้เพื่อประโยชน์ต่อสังคมและสาธารณะต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมควบคุมโรค. (2567). รายงานของคณะกรรมการศึกษาและจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับมาตรการป้องกันและควบคุมการแพร่ระบาดของบุหรี่ไฟฟ้าของประเทศไทย. กระทรวงสาธารณสุข.
- ชนกนารถ บุญวิวัฒนะกุล, สถิตาพร คำสวด และ จินตนา ปรีสุพันธ์. (2564). สภาพการจัดการศึกษาผู้สูงอายุในประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัท พรทิพพานกราฟฟิค จำกัด.
- ชนกนารถ บุญวิวัฒนะกุล, เมธชนนท์ ประจวบลาภ, เจษฎากร อังกุลพัฒนาสุข และ ฐาณิษา สุขเกษม. (2566). การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อส่งเสริมความรอบรู้ด้านสุขภาพเกี่ยวกับบุหรี่ของเด็กและเยาวชน. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ, 12(2), 1-11. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/NBU/article/view/269107>
- ธันวธิดา วงศ์ประสงศ์. (25 กันยายน 2566). หนึ่งในทางออกของประเทศไทย คือ ต้องใส่ใจเด็กนอกระบบการศึกษาอย่างจริงจัง. กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา. <https://www.eef.or.th/article-250923/>
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542. (19 สิงหาคม 2542). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 116 ตอนที่ 74ก. หน้า 1-23. <https://www.moe.go.th/พรบ-การศึกษาแห่งชาติ-พ-ศ-2542/>
- พลอยชนก แสสนอาทิตย์ และ ธนภัทร แสงนภาภาศ. (2567). รายงานพฤติกรรมการใช้บุหรี่ไฟฟ้าของเด็กและเยาวชนในกรุงเทพมหานคร มิติด้านการสื่อสารและกลยุทธ์ทางการตลาด [เอกสารไม่ตีพิมพ์]. สถาบันยุวทัศน์แห่งประเทศไทย.

เมธชนนท์ ประจวบลาภ, ชนกนารถ บุญวัฒน์กุล, เจษฎากร อังกุลพัฒนาสุข, และ ฐาณิชา สุขเกษม. (2566). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ แนวทางการพัฒนาสื่อการเรียนรู้เพื่อสร้างความรอบรู้ด้านสุขภาพเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ยาสูบของเด็กและเยาวชนในระบบการศึกษาและการศึกษานอกระบบ (พิมพ์ครั้งที่ 1). สถาบันยุวทัศน์แห่งประเทศไทย.

ศูนย์วิจัยและพัฒนาเด็กและเยาวชน. (2564). มโนทัศน์ (Concept) ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร. <http://www.cydcenter.com/มโนทัศน์-concept-ของการศึกษานอกระบบ/>

สถาบันยุวทัศน์แห่งประเทศไทย. (2567). เตือนภัย Toy Pod ไม่ใช่ Art Toy !! [รูปภาพประกอบ][Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/share/p/1HEXhXW6Yp/>

สถาบันสุขภาพเด็กแห่งชาติมหาราชินี. (2568). บุหรี่ไฟฟ้าอันตรายต่อสุขภาพเด็ก. <https://www.childrenhospital.go.th/31440/บริการสำหรับประชาชน/บุหรี่ไฟฟ้าอันตรายต่อสุขภาพเด็ก/>

สิทธิชุมชนกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของ อีลินอร์ ออสโตรม
Community Rights and Common-pool Resources-CPRs
by Elinor Ostrom

Received 19 August 2025

Revised 6 December 2025

Accepted 15 December 2025

เพ็ญประภา ภัทรานุक्रम^{1*}

Phenprapha Pattaranukrom^{2*}

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ต้องการนำเสนอแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนตามแนวคิดของ “อีลินอร์ ออสโตรม” (Elinor Ostrom) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกันหญิงรางวัลโนเบลคนแรกของโลกที่ได้นำเสนอแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนเพื่อตอบโต้ว่าทฤษฎีหลักที่ปฏิเสธสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชน และได้เสนอองค์ประกอบในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนไว้ 8 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) การระบุขอบเขตที่เกี่ยวข้อง (2) ความสอดคล้องของกฎระเบียบต่างๆ (3) การเปิดกว้างและการกระตุ้นให้สมาชิกชุมชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกัน (4) การกำกับติดตามและสอดส่องดูแล (5) การลงโทษผู้ละเมิดกฎระเบียบจากเบาไปหาหนัก (6) กลไกการจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ (7) สิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับจากภาครัฐหรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง และ (8) การเชื่อมโยงชุมชนสู่ระบบที่ใหญ่กว่า ทั้งนี้ชุมชนต้องถึ้นควรมีสื่อสิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมด้วยตนเอง โดยรัฐต้องให้การยอมรับพร้อมกับถ่ายโอนอำนาจแก่ชุมชนเป็นผู้ดูแลทรัพยากรดังกล่าว

¹ รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย

² Associate Professor Dr., Lecturer of Faculty of Social Administration, Thammasat University, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, E-mail: phenprap@tu.ac.th

ร่วมกันสอดคล้องกับการบริหารท้องถิ่นแบบใหม่ที่ส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลชุมชนตนเองอย่างเข้มแข็งเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรร่วม, สิทธิชุมชน, การพัฒนาชุมชน

Abstract

This academic article revisits a concept of Common-pool Resources-CPRs as Elinor Ostrom's approach, The world's first female Nobel Prize-winning American economist who proposed the concept of Common-pool Resources management. The concept is to counter the mainstream discourse that denies community rights, which is comprised of eight components—these are (1) boundaries, (2) congruence, (3) collective choice arrangements, (4) monitoring, (5) graduated sanctions, (6) conflict resolution mechanism, (7) minimal recognition of rights, and (8) nested enterprises. It emphasizes community rights to manage their common resources by government acceptance with decentralization as the concept of new local governance to promote people participation for sustainable community development.

Keywords: Common-pool resources, Community rights, Community development

บทนำ

“ทรัพยากรร่วม” ในชุมชน หมายถึง ทรัพยากรที่สมาชิกในชุมชนมีสิทธิอันชอบธรรมในการใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ ทรัพยากรร่วมดังกล่าวนี้ได้อยู่ภายใต้การครอบครอง หรือเป็นกรรมสิทธิ์ของใครคนใดคนหนึ่ง

ตัวอย่างของทรัพยากรร่วมในชุมชน ได้แก่ ป่าไม้ ภูเขา ทะเล ป่าชายเลน ชายหาด แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง น้ำใต้ดิน หรือทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ในสังคมก่อนทุนนิยม (Pre capitalist society) ซึ่งเป็นสังคมในยุคที่มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ประชากรในชุมชนมีจำนวนน้อย ดังนั้นแรงกดดันและการแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติจึงมีไม่มากนัก หรือมีแต่ก็ยังไม่เข้มข้นมากนัก ทั้งนี้ทรัพยากรธรรมชาติในสังคมยุคโบราณนั้นถือเป็นทรัพยากรร่วมแทบทั้งสิ้น เว้นแต่ที่ดินที่บุคคลครอบครองเพื่อยู่ออาศัย ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ของครอบครัว แต่เมื่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบการค้าสมัยใหม่ก่อรูปและขยายตัวขึ้นพร้อมๆ กับการเพิ่มของจำนวนประชากร ส่งผลให้เกิดการบุกเบิก จ้างจองที่ดินเพิ่มขึ้น เพื่อขยายพื้นที่ทางการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ของครัวเรือน นำไปสู่สภาวะทรัพยากรขาดแคลน เกิดการพิพาทและแย่งชิงทรัพยากร มีการสร้างระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่ชัดเจนภายใต้ระบบที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลายเป็นสินค้าอย่างสมบูรณ์ เกิดการแย่งชิงเพื่อการยึดครองทรัพยากรร่วมที่ชุมชนเคยใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวกันอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตามสิ่งที่เห็นในพื้นที่ชนบท กลับพบว่าในปัจจุบันการใช้ทรัพยากรร่วมในชุมชนชนบทยังคงปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมาก ดังนั้นบทความนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อมีส่วนร่วมในการอภิปรายเชิงหลักการ ในรูปแบบ Integrative reviews ซึ่งเป็นการทบทวนวรรณกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้ที่ได้รับความนิยมโดยบูรณาการความรู้เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ที่สนใจถึงความเป็นไปได้ในการใช้ทรัพยากรร่วม (Common pool resource) ของชุมชนสมัยใหม่ว่ามีความเป็นไปได้หรือไม่ และชุมชนควรมีวิธีการจัดการทรัพยากรร่วมดังกล่าวอย่างไร

ในกรณีของประเทศไทยนั้น จะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของประเทศไทยผ่านประสบการณ์การพัฒนาประเทศตามแนวทางตะวันตกมามากกว่าครึ่งศตวรรษ และการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เฉกเช่นที่ผ่านมานั้น ส่งผลให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของประเทศอย่างมากมายมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ สัตว์ป่า แม่น้ำ ลำคลอง ป่าชายเลน

ทะเล และชายหาด ทรัพยากรร่วมเหล่านี้จำนวนมากถูกเอกชนยึดครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล รวมถึงการบุกเบิกที่ดินว่างเปล่า และที่ดินที่เป็นของรัฐในรูปแบบต่างๆ ที่ประชาชนในประเทศควรจะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว เพื่อตอบสนองกลุ่มทุนขนาดใหญ่และนักการเมืองเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นการบุกรุกที่ดินเพื่อการเกษตรขนาดใหญ่ การบุกรุกที่ดินเนินเขาเพื่อทำโรงแรมรีสอร์ท หรือสนามกอล์ฟ หรือการถางป่าโกงกางเพื่อทำบ่อเลี้ยงกุ้ง รวมถึงการล่าสัตว์ป่าและตัดไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต การปิดกั้นชายหาดสาธารณะเพื่อเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของโรงแรม เป็นต้น

ในอดีตพื้นที่ที่เป็นทรัพยากรร่วมในชุมชน ถือว่าเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งอาหาร ผืนป่าที่เป็นแหล่งพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าต่างๆ ท้องทะเล ชายหาดสถานที่พักผ่อน หรือแหล่งเรียนรู้ของชาวบ้าน โดยไม่มีใครอ้างเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว หากแต่เวลาผ่านไป สภาวะการเสื่อมสลายของทรัพยากรร่วมของชุมชนอันเป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการกอบโกย หรือการผลิตเพื่อขาย ส่งผลให้รัฐบาลหรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องมีความเชื่อว่า ทรัพยากรร่วมในชุมชนนั้นอยู่เหนือความสามารถในการจัดการของชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากภายในชุมชนมิได้มีการมอบหมายให้บุคคลใดเป็นผู้รับผิดชอบ หรือดูแลทรัพยากรร่วมนั้นอย่างชัดเจน ก่อให้เกิดความคลุมเครือ และเป็นช่องว่างให้ชาวบ้านที่ค้ำนึ่งถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวเข้าไปตัดดวงสิ่งที่มีค่าจากทรัพยากรร่วมอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้เกิดความขัดแย้ง แย่งชิงทรัพยากรและเป็นที่มาของความเสื่อมโทรมของทรัพยากรร่วมดังกล่าว

ภายใต้วาทกรรมหลักของภาครัฐที่เชื่อว่าชาวบ้านไม่สามารถจัดการทรัพยากรร่วมนี้ได้ ได้ครอบงำชุมชนวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไว้อย่างแน่นหนา หากแต่ “อีลินอร์ ออสโตรม” (Elinor Ostrom) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกันหญิงรางวัลโนเบลคนแรกของโลกจากผลงานการวิเคราะห์นโยบายเศรษฐศาสตร์ภาครัฐ (Economic governance) ที่เกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากร

และเชื่อมั่นในการจัดการตนเองของชุมชน ได้ออกมาประกาศทวนกระแสด้วยความเชื่อมั่นว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยอำนาจรัฐหรือกลไกตลาดเสมอไป หากแต่ชุมชนสามารถทำให้การจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนเองเกิดขึ้นได้ผ่านการร่วมมือกัน (Collective actions) ในชุมชน ดังนั้น จึงควรนำทรัพยากรร่วมมาให้ชุมชนบริหารจัดการ ดีกว่าจะรวมศูนย์ให้อยู่ภายใต้การควบคุมของหน่วยงานภาครัฐหรือโอนไปให้ภาคเอกชนเป็นผู้จัดการ แนวคิดดังกล่าวของออสโตรมได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยเธอได้ทำการพิสูจน์โดยการลงพื้นที่ในชนบทที่ห่างไกลหลายๆ แห่ง ผ่านการทำวิจัยและทำการศึกษาค้นคว้าเพื่อพัฒนาทฤษฎีนี้ให้มีความหนักแน่นและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น จากผลการทำงานอย่างเข้มแข็งของเธอ ส่งผลให้เธอได้รับรางวัลโนเบลในสาขาเศรษฐศาสตร์ ปี ค.ศ.2009 ด้วยผลงานอันยอดเยี่ยมที่ชื่อว่า “Governing the Common” (Ostrom, 1994) ซึ่งเป็นผลงานที่ให้การยืนยันอย่างหนักแน่นถึงความสามารถของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรร่วมกันด้วยตัวเอง โดยแนวคิดเบื้องหลังและวิธีการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน โดยอีลินอร์ ออสโตรม ได้นำเสนอข้อมูลอย่างเป็นระบบทั้งในเชิงทฤษฎีและการสนับสนุนด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ส่งผลให้หนังสือเล่มนี้ได้รับการยอมรับและมีการนำไปอ้างอิงกันอย่างกว้างขวางมากที่สุดเล่มหนึ่งจนมาถึงปัจจุบัน

ดังนั้น บทความนี้จึงต้องการทบทวนมโนทัศน์ “การจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน” โดยมีองค์ประกอบของบทความ ประกอบด้วย มุมมองการปฏิเสศการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนของ อีลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) และวิพากษ์ข้อจำกัดของแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมโนทัศน์ในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนโดยอีลินอร์ ออสโตรมที่ได้มุ่งมั่นทุ่มเทเพื่อทำการศึกษานานอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนานมากกว่า 40 ปี ในการสนับสนุนให้ชุมชนมี

สิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน

มุมมองการปฏิรูประบบการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน

มุมมองเกี่ยวกับ “การจัดการทรัพยากรร่วม” ที่เป็นกระแสหลักซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าชุมชนไม่สามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้ด้วยตนเอง วาทกรรมดังกล่าวประกอบด้วย 3 แนวคิดหลัก (Poteete et al., 2009) ได้แก่ (1) แนวคิดโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม (The tragedy of the commons) (2) แนวคิดเกมการตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษ (The prisoner's dilemma game) และ (3) แนวคิดตรรกะของการกระทำร่วม (The logic of collective action) และแม้ว่าทั้ง 3 แนวคิดจะให้ความสนใจในเรื่องที่ต่างกัน และเกิดขึ้นในห้วงเวลาและสถานที่แตกต่างกัน แต่ทั้ง 3 แนวคิดต่างมีการให้ตรรกะที่สอดคล้องไปในทางเดียวกันและหนุนเสริมกัน ดังจะได้นำเสนอทีละแนวคิดตามลำดับดังนี้

1) แนวคิดโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม (The tragedy of the commons) เป็นแนวคิดที่เสนอโดย Hardin (1968) เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าทรัพยากรร่วมในอดีตมีอยู่เป็นจำนวนมาก และไม่เคยมีปัญหา เนื่องจากประชากรในยุคสมัยนั้นมีจำนวนน้อยจึงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมได้อย่างไม่จำกัด แต่เมื่อเวลาผ่านไปจนถึงปัจจุบันจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมาก ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรร่วมจนกระทั่งเสื่อมโทรมและไม่สามารถฟื้นตัวกลับเข้าสู่สภาวะปกติได้อีก ดังที่ Hardin ได้แสดงตัวอย่างในกรณีของวัวไบซันในทวีปอเมริกาเมื่อประมาณร้อยห้าสิบปีที่ผ่านมามีใครๆ ก็สามารถฆ่าวัวไบซันอเมริกันก็ได้ โดยคัดเอาเฉพาะลิ้นเพื่อเป็นอาหารเย็นและทิ้งส่วนที่เหลืออื่นๆ ทั้งหมด โดยที่พวกเขาไม่ได้ตระหนักถึงความสิ้นเปลืองแม้แต่น้อย จนในปัจจุบันวัวไบซันมีเหลืออยู่เพียงไม่กี่พันตัวเท่านั้น ดังนั้น Hardin จึงเชื่อว่าหากปล่อยให้ใครๆ ต่างก็สามารถเข้าไปแสวงหา

ประโยชน์ทรัพยากรได้อย่างไม่จำกัด ก็จะส่งผลให้ทรัพยากรร่วมถูกทำลายในที่สุด นอกจากนี้เขายังได้ยกตัวอย่างในกรณีของทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ในประเทศแอฟริกาซึ่งใครๆ ต่างนำสัตว์ไปปล่อยเพื่อให้กินหญ้า ซึ่งแต่ละคนต่างได้รับประโยชน์ ขณะเดียวกันเมื่อเวลาผ่านไปพวกเขาต่างต้องการรับประโยชน์ให้มากกว่านี้ อันนำไปสู่การเพิ่มจำนวนสัตว์เลี้ยงมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนในที่สุดทุ่งหญ้าถูกวัวกินจนกลายเป็นทะเลทรายและไม่สามารถฟื้นตัวได้อีกต่อไป

ดังนั้น Hardin (1968) จึงได้นำเสนอแนวคิดที่น่าสนใจว่า หากประชาชนมีเสรีภาพในทรัพยากรร่วมในที่สุดหายน่ะก็จะเกิดขึ้นกับทุกคน (Freedom in the commons brings ruin to all) เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาจึงได้ตั้งคำถามต่อทรัพยากรร่วมที่ใครต่อใครก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้นั้นว่า รัฐควรจัดการทรัพยากรร่วมเหล่านั้นอย่างไรดี เนื่องจากที่ผ่านมาชาวบ้านโดยทั่วไปยึดถือประโยชน์ของตนเองเป็นที่ตั้ง โดยขาดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ดังนั้นจึงไม่สนใจผลกระทบที่จะเกิดตามมา ความมั่งง่ายและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวได้ส่งผลให้พวกเขาเข้าไปเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากทรัพยากรร่วมที่ไร้เจ้าของเหล่านั้น จนกระทั่งตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอย่างมีอาภหุสิทธิ์ได้ ชาวบ้านทุกคนต่างมุ่งตักตวงผลประโยชน์ในระยะสั้น ทำให้มองข้ามปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดในระยะยาว ซึ่งแน่นอนที่สุดภายใต้บริบทดังกล่าวผลประโยชน์ระยะสั้นของแต่ละคนย่อมขัดแย้งกับผลประโยชน์ในระยะยาวที่ทุกคนมีส่วนร่วมกัน ดังนั้นหากวิเคราะห์ถึงรากฐานความคิดของ Hardin จะพบว่าแนวคิดของเขาวางอยู่บนพื้นฐานคติแบบเดียวกับ Adam Smith นักเศรษฐศาสตร์แนวตลาดเสรีที่ได้รับการยอมรับจากทั่วโลก โดยมีความเชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจที่มีเหตุผลทำให้มนุษย์ตัดสินใจดำเนินการต่างๆ เพื่อประโยชน์สูงสุดของตนเองเสมอ

อย่างไรก็ดีความแตกต่างระหว่าง Hardin กับ Smith ก็คือ ในขณะที่ Smith เชื่อว่าการแสวงหาประโยชน์ผ่านกิจกรรมการซื้อขาย จะมี “มือที่มองไม่เห็น” (Invisible hand) เข้ามาจัดการเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ

สามารถปรับตัวสู่ดุลยภาพได้ในที่สุด อันตรงกันข้ามกับการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรร่วม ซึ่ง Hardin ให้การยืนยันว่าชาวบ้านทุกคนต่างแข่งขันกันเพื่อครอบครองทรัพยากรที่มีค่า โดย “มือที่มองไม่เห็น” มิได้มีหน้าที่ในการจัดระเบียบเมื่อเป็นเช่นนี้ส่งผลให้ทรัพยากรร่วมที่ไม่มีคนรับผิดชอบ ต้องเสื่อมสลายและสูญหายไปอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้ในที่สุด (Ostrom, 1994)

2) แนวคิดเกมการตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษ (The prisoner's dilemma game) แนวคิดนี้เชื่อว่า คนเราถ้าอยู่ในกลุ่มเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน หากทุกคนร่วมมือกันยอมก่อประโยชน์ให้แก่ทุกฝ่ายอย่างใดก็ตามในบางสถานการณ์ อาจพบว่า ประโยชน์ส่วนบุคคลไม่สอดคล้องกับประโยชน์ร่วมของส่วนรวม อันเป็นสาเหตุให้คนที่มีเหตุผลตัดสินใจที่จะไม่ร่วมมือกับสมาชิกกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออยู่ในสถานการณ์กดดันที่สมาชิกขาดการติดต่อสื่อสารต่อกัน และหากเขาคิดว่าการเปลี่ยนไปเข้าข้างฝ่ายตรงข้ามอาจทำให้ตนได้รับประโยชน์มากกว่า

จากแนวคิดดังกล่าวนี้ สมมติให้มีผู้ร้าย 2 คน ถูกตำรวจจับด้วยข้อหาร่วมกันปล้นธนาคารซึ่งเป็นคดีอาชญากรรมประเภทรุนแรง แต่ตำรวจมีหลักฐานเพียงเล็กน้อยที่จะพิสูจน์ได้ว่าทั้งคู่มีความผิดในสถานเบาเท่านั้น โดยไม่สามารถเชื่อมโยงไปสู่การเอาผิดในข้อหารุนแรงได้ ทางตำรวจจึงนำคนร้ายทั้งสองไปขังโดยแยกออกจากกันคนละห้อง เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ถูกกล่าวหาทั้งสองมีโอกาสสื่อสารระหว่างกัน หลังจากนั้นจึงทำการสอบสวนทีละคนพร้อมกับยื่นข้อเสนอต่อผู้ต้องสงสัยดังนี้ (1) หากคนหนึ่งสารภาพจะถูกกันไว้เป็นพยาน และถ้าอีกคนหนึ่งยังคงปากแข็งไม่รับสารภาพก็จะติดคุกเต็มเพดานสูงสุด สมมติให้เป็น 10 ปี ส่วนผู้ที่ถูกกันไว้เป็นพยานก็จะไม่ต้องรับโทษ (2) หากทั้งคู่ยอมรับสารภาพก็จะถูกติดคุกคนละ 5 ปี และ (3) หากทั้งคู่ปฏิเสธ ซึ่งหมายถึงไม่มีพยานหลักฐานเพียงพอที่จะเอาผิดกับทั้งคู่ด้วยข้อหาที่รุนแรงได้ ก็จะติดคุกด้วยข้อหาเล็กน้อยเพียงคนละ 1 ปี

แนวคิดนี้มีฐานคิดว่า มนุษย์ทุกคนต่างมีเหตุผลและมุ่งหมายแสวงหาประโยชน์สูงสุด ในกรณีนี้จึงมีแนวโน้มสูงที่ผู้ต้องหาที่มีเหตุผลจะตัดสินใจแปรพักตร์ โดยการรับสารภาพเพื่อให้ตัวเองรับโทษน้อยที่สุด ในแง่นี้จึงคาดการณ์ผลของเกมได้ว่า มีความเป็นไปได้สูงที่ทั้งคู่จะรับสารภาพให้ตัวเองได้รับประโยชน์สูงสุด ดังนั้นจึงสรุปอย่างไม่มีเงื่อนไขได้ว่า แม้แนวคิดนี้ศึกษาในปรากฏการณ์ที่แตกต่างไปจากกรณีของ Hardin แต่แนวคิดทั้งสองได้นำไปสู่ข้อสรุปแบบเดียวกัน กล่าวคือ ทั้งสองมีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนต่างเป็นผู้มีเหตุผล ซึ่งความมีเหตุผลดังกล่าวปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในกรณีที่แต่ละคนต่างเลือกใช้วิธีที่จะทำให้ตนได้รับประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตามเหตุผลสำหรับแต่ละคนนั้น มักเป็นวิธีที่ไร้เหตุผลสำหรับส่วนรวมอยู่เสมอ (Ostrom, 1994)

3) แนวคิดตรรกะของการกระทำร่วม (The logic of collective action) เสนอโดย Olson (1965) ในผลงานที่มีชื่อเสียง ‘The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups’ หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอโมเดล “การกระทำร่วม” (Collective action) ซึ่งหมายถึงการกระทำประกอบด้วยคนหลายคนในการร่วมมือกันดำเนินงาน และในการกระทำดังกล่าวนั้น สมาชิกที่เข้าร่วมทุกคนจะต้องแบกรับต้นทุนร่วมกัน เช่น แรงงาน เงินทุน เครื่องมือ หรืออุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้น และหากการกระทำร่วมดังกล่าวประสบความสำเร็จก็จะส่งผลให้ทุกคนได้รับประโยชน์ร่วมกัน Olson เรียก “ประโยชน์ร่วม” ดังกล่าวนี้อีกว่า “ทรัพย์สินสาธารณะ” (Public goods) อันหมายถึงทรัพย์สินที่เอื้อประโยชน์ให้แก่สมาชิกทุกคน หรือทรัพย์สินที่สมาชิกทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้

อย่างไรก็ดี ด้วยแนวคิดนี้ Olson มองว่าการกระทำร่วมทุกครั้งมักจะมี Free riders อันหมายถึง สมาชิกที่พยายามปฏิเสธที่จะแบกรับต้นทุนของการกระทำร่วม แต่ถ้าหากการกระทำร่วมดังกล่าวประสบความสำเร็จ สมาชิกเหล่านี้ก็จะได้รับประโยชน์อย่างเสมอภาคกับสมาชิกอื่นๆ เช่น ในการเดินขบวนประท้วงเพื่อเรียกร้องขอเพิ่มค่าจ้าง ก็จะมีคนงานไม่มากนัก

ที่ไม่เข้าร่วมในการเดินขบวนดังกล่าว ซึ่งแน่นอนที่สุดหากการเดินขบวนประท้วงบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ก็จะทำให้ค่าจ้างของผู้ไม่เข้าร่วมขบวนเพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งไม่แตกต่างไปจากผู้เข้าร่วมเดินขบวนทั้งหลาย Free riders นั้นมิได้เป็นบุคคลที่น่ารังเกียจ เพราะเมื่อวิเคราะห์อย่างถึงที่สุดจะพบว่า แท้จริงแล้วพวกเขาเป็นปฏุนิยมตามเหมือนกับคนทั่วไป ที่กระทำการต่างๆ โดยยึดถือเหตุผล ซึ่งก็คือการกระทำเพื่อผลประโยชน์สูงสุดของตนเอง การเป็น Free riders ทำให้เขาไม่ต้องลงทุนใดๆ แต่ได้รับประโยชน์เหมือนกับผู้ร่วมแบกรับต้นทุนในการลงแรงหรือออกเงินในการขับเคลื่อนกิจกรรมเช่นกัน

เมื่อเป็นเช่นนี้ประเด็นสำคัญที่จะต้องขบคิดต่อมิใช่เป็นเรื่องของความพยายามเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของ Free riders เพื่อให้เขาลดการแสวงหาประโยชน์สูงสุดลง ซึ่งก็คือการทำให้เขากลายเป็นคนไร้เหตุผล อันเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา และเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ประเด็นที่น่าสนใจกว่าก็คือ จะจัดการอย่างไรกับ Free riders เพื่อให้พวกเขายินยอมแบกรับต้นทุนหรือออกแรงและออกเงินร่วมกัน เนื่องจากในการผลิตทรัพย์สินสาธารณะนั้นจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากสมาชิกจำนวนมาก แต่หากมีสมาชิกประเภท Free riders ดำรงอยู่เป็นจำนวนมาก ย่อมส่งผลให้การผลิตทรัพย์สินสาธารณะนั้นขาดประสิทธิภาพ ซึ่งปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลต่อจำนวนของ Free riders มีอยู่ 2 ประการ คือ

ประการแรก สมาชิกที่ยากจนมีแนวโน้มที่จะวางตัวเป็น Free riders สูงกว่าสมาชิกที่มีฐานะดี เนื่องจากสมาชิกที่ยากจนจะต้องใช้ต้นทุนในการเข้าร่วมผลิตทรัพย์สินสาธารณะสูงกว่าเมื่อเทียบกับต้นทุนของสมาชิกที่มีฐานะดี จึงส่งผลให้คนยากจนเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะตัดสินใจไม่เข้าร่วมสูงกว่า ประการที่สอง กลุ่มที่มีขนาดใหญ่ มีสมาชิกจำนวนมาก มีแนวโน้มที่จะมีสมาชิกประเภทนี้จำนวนมากกว่ากลุ่มขนาดเล็ก เนื่องจากสมาชิกในกลุ่มขนาดใหญ่มักคิดว่าหากตนไม่เข้าร่วมก็คงไม่เป็นไร เพราะมีสมาชิกอื่นอีกเป็นจำนวนมากที่เข้าร่วมกัน ผลักดันให้เกิดทรัพย์สินสาธารณะที่ปรารถนาได้ นอกจากนี้ภายในกลุ่มขนาด

ใหญ่ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มักจะไม่รู้จักกัน ดังนั้นหากตนไม่เข้าร่วมก็คงไม่มีใครรับทราบ ตรงข้ามกับกลุ่มขนาดเล็กที่สมาชิกสนิทสนมกัน ซึ่งหากสมาชิกคนใดไม่เข้าร่วมสมาชิกอื่นก็จะรับรู้ทันที นำไปสู่การกดดันจากสมาชิกด้วยกันเองได้ง่ายกว่า จึงมีการเสนอทางแก้เพื่อมิให้เกิดปัญหา Free riders โดยการให้รางวัลสำหรับสร้างแรงจูงใจแก่สมาชิก เพื่อกระตุ้นให้คนเหล่านี้ได้เข้าร่วมเป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมอันจะส่งผลให้การกระทำร่วมมีโอกาสประสบความสำเร็จสูงขึ้น

กล่าวโดยสรุป แม้แนวคิดกระแสหลักทั้ง 3 ต่างพยายามอธิบายถึงสิ่งที่แตกต่างกัน ภายใต้บริบทที่แตกต่างกัน แต่แท้จริงแล้ว ทั้ง 3 แนวคิดต่างต้องการอธิบายสิ่งเดียวกัน คือ “มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผล ดังนั้นจึงเป็นปกติธรรมดาที่พวกเขาจะแสวงหาประโยชน์สูงสุดเพื่อตัวเอง” เมื่อเป็นเช่นนั้น “จึงเป็นความไม่ฉลาดที่จะปล่อยให้ทรัพยากรร่วมถูกจัดการโดยชุมชน” เพราะข้อเท็จจริงที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ก็คือ พวกเขาจะต้องลงมือกระทำการอย่างมีเหตุผลในการตัดทวงประโยชน์จากทรัพยากรร่วม ซึ่งการกระทำด้วยเหตุผลของชาวบ้านแต่ละคนย่อมเข้ากันไม่ได้กับประโยชน์ระยะยาวของส่วนรวม ดังปรากฏให้เห็นในกรณีของการแก่งแย่งเพื่อกอบโกยประโยชน์ให้ได้มากที่สุดจากทรัพยากรร่วมที่ไร้เจ้าของ อันจะนำไปสู่สถานะเสื่อมสลายของสินทรัพย์มีค่าของส่วนรวมจนยากที่จะฟื้นตัวกลับมาเหมือนเดิม อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ทั้ง 3 แนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น ต่างมีท่าทีไม่เห็นด้วยที่จะปล่อยให้ชาวบ้านมีสิทธิในการเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมได้ตามใจชอบ ด้วยเหตุผลที่เชื่อว่าชาวบ้านต่างเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและกอบโกยประโยชน์ใส่ตัวโดยไม่มีคำนึงถึงรับผิดชอบต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นตามมากับส่วนรวม

ดังนั้นเมื่อผู้ที่เกี่ยวข้องขาดความเชื่อมั่นและไม่เห็นถึงสิทธิของชุมชนที่จะร่วมกันจัดการทรัพยากรร่วมที่อยู่ในเขตชุมชนของพวกเขาเองได้ จึงเกิดผู้กระทำการภายนอกชุมชนเข้ามาจัดการแทน ซึ่งผู้ที่กระทำการแรกสุด แน่นนอนนี้ไม่พ้นภาครัฐหรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง (Ostrom, 2010) ซึ่งแนวคิด

ดังกล่าวเสนอว่า เป็นหน้าที่ของทางราชการอยู่แล้วที่จะต้องดูแลประโยชน์สาธารณะ นอกจากนี้บุคลากรของหน่วยงานราชการยังเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการประโยชน์สาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยังสามารถจัดการให้เป็นไปตามแบบแผนและกระบวนการที่เหมาะสมแบบเดียวกัน ซึ่งนอกจากมีบุคลากรที่พร้อมแล้ว หน่วยงานราชการยังมีงบประมาณและเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆที่เอื้อให้เกิดการจัดการทรัพยากรร่วมอีกด้วย

แน่นอนที่สุด เมื่อพิจารณาในระดับประเทศ จะพบว่าทรัพยากรร่วมมีจำนวนมากมายมหาศาล และกระจัดกระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ เกินความสามารถของรัฐที่จะเป็นผู้ดูแลได้ทั้งหมด เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐจึงส่งเสริมให้ผู้ประกอบการเอกชนเข้ามาบริหารจัดการในทรัพยากรร่วมบางประเภทและในบางพื้นที่ได้ โดยการให้สัมปทาน หรือให้เช่า หรือโอนกรรมสิทธิ์ เพื่อแปลงทรัพย์สินที่ไร้เจ้าของไปให้เอกชนนำไปดำเนินการ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวจะมีประโยชน์ เพราะจะทำให้ผู้ประกอบการเอกชนกลายเป็นเจ้าของ อันจะก่อให้เกิดอำนาจในการดำเนินการและเกิดความรับผิดชอบต่อทรัพยากรร่วมดังกล่าว การจัดการโดยภาคเอกชนจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพ เนื่องจากภาคเอกชนมีเงินทุน ใช้เครื่องจักร และมีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งสามารถกีดกันบุคคลภายนอกมิให้เข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างชอบธรรมอีกด้วย

วาทกรรมหลักนี้ได้ครอบงำและมีอิทธิพลเหนือความเชื่อในการพัฒนาของประเทศต่างๆ ทั่วโลกมาเป็นระยะเวลายาวนานในช่วงศตวรรษที่ 20 เป็นวาทกรรมที่สอดคล้องกับความรู้ทางวิชาการที่ร่ำเรียนและปลูกฝังกันมาในแวดวงผู้เชี่ยวชาญทางเทคนิค (เทคโนแครต) ภาครัฐราชการในประเทศไทยเช่นเดียวกัน เป็นความเชื่อที่ไม่เคยถูกตั้งคำถามหรือมีข้อสงสัย และเชื่ออย่างสนิทใจว่าทรัพยากรร่วมเป็นทรัพย์สินมีค่าที่ไม่มีเจ้าของ ดังนั้นจึงไม่มีเจ้าภาพที่จะรับผิดชอบ ทรัพยากรดังกล่าวหากปล่อยทิ้งไว้ก็จะถูกชาวบ้านเข้าไปใช้สอยอย่างไม่รับผิดชอบ ไร้ประสิทธิภาพ และไม่ยั่งยืน เช่น หากปล่อยให้ชาวบ้านเข้า

ไปหาประโยชน์จากป่าได้ตามความพึงพอใจ ก็จะส่งผลให้ชาวบ้านตัดไม้ทำลายป่าจนเตียนโล่ง หรือหากปล่อยให้ชาวบ้านจับปลาในลำคลองได้ตามความพึงพอใจ ก็จะส่งผลให้ชาวบ้านจับแม้กระทั่งปลาเล็กปลาน้อยจนกระทั่งสูญพันธุ์ในที่สุด ด้วยเหตุนี้ภาครัฐจึงไม่ควรปล่อยทรัพยากรร่วมให้อยู่ในกำมือของชาวบ้าน แต่จะต้องนำมาอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐในรูปแบบของป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ และป่าอนุรักษ์ เป็นต้น โดยกำหนดขอบเขตของพื้นที่ป่าให้ชัดเจนเพื่อนำมาเป็นทรัพยากรของรัฐ อันเป็นการมอบอำนาจแก่รัฐในฐานะเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบดูแลทรัพยากรของชาติ นอกจากนี้รัฐยังมีทางเลือกในการนำป่าไม้ที่เห็นว่าเสื่อมโทรมจำนวนมากออกมาให้สัมปทานแก่กลุ่มทุนทั้งหลายเพื่อปลูกสวนป่าเศรษฐกิจ อันจะก่อให้เกิดผลดีต่อการเพิ่มพื้นที่ป่าและสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจไปพร้อมๆ กัน

อย่างไรก็ตาม การดำเนินนโยบายดังกล่าวของรัฐในช่วงศตวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าไม่บรรลุผลตามเป้าหมายที่วางไว้ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ อาทิ ป่าไม้ ภูเขา น้ำตก สัตว์ป่า แม่น้ำ ป่าชายเลน ชายหาด และมหาสมุทร ต่างถูกทำลายและเสื่อมสภาพลงอย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นนโยบายการให้สัมปทานแก่ผู้ประกอบการเอกชนเพื่อนำไปลงทุนปลูกสวนป่าเศรษฐกิจ กลับถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงจากสื่อมวลชนและนักอนุรักษ์มาเป็นเวลายาวนานว่า เป็นกลยุทธ์ในการปิดล้อมพื้นที่ป่าเพื่อตัดไม้ที่เหลือ นอกจากนี้ยังไม่ก่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ป่าตามที่กล่าวอ้างแต่ประการใด

วาทกรรมหลักที่ปฏิเสธสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนดังกล่าวนี้ เป็นแนวคิดที่สวนทางกับผลการวิจัยเชิงประจักษ์ของอีลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) อย่างสิ้นเชิงที่พบว่าชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรร่วมที่ไม่ระบุเจ้าของที่อยู่ภายในของชุมชนของพวกเขาได้ และไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่เชื่อมั่นว่าชาวบ้านเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตัวและขาดความรับผิดชอบต่อในหลายๆ สถานการณ์ จึงได้มีการค้นคว้าและทำวิจัยภาคสนาม

อย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนานตลอดชีวิตที่เธอสอนหนังสืออยู่ที่ Indiana University เพื่อต้องการพิสูจน์ให้ชาวโลกได้เห็นว่าแท้จริงแล้วชุมชนควรมีสติธิในการจัดการทรัพยากรในชุมชนด้วยตนเอง และในหลายชุมชนก็พิสูจน์ได้ว่าพวกเขามีความสามารถในการจัดการทรัพยากรร่วมของพวกเขาเองได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนของ

อีลินอร์ ออสตรอม (Elinor Ostrom)

มโนทัศน์การจัดการทรัพยากรร่วมของ อีลินอร์ ออสตรอม ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากหลากหลายแนวคิดในการนำมาพัฒนามโนทัศน์การจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน โดยได้เปิดกว้างอย่างมากเพื่อรับเอาแนวคิดทฤษฎีที่หลากหลายมาใช้ประโยชน์ และยังมีความสนใจศึกษาค้นคว้าในหลากหลายสาขาวิชา ทั้งในแง่ของรัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมศึกษา เป็นต้น รวมทั้งยังใช้ระเบียบวิธีวิจัยที่หลากหลายในการทดสอบทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วม ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาเฉพาะกรณี การศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างกรณี การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded theory) และการวิจัยแบบทดลอง (Experimental research) เป็นต้น (Poteete et al., 2009) ออสตรอม มองว่า ในการศึกษาในระดับลึกเกี่ยวกับ “การจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชน” นั้นจำเป็นต้องทำความเข้าใจมโนทัศน์ “พฤติกรรมร่วม” (Collective action) อย่างละเอียดโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความร่วมมือ (Cooperation) ของสมาชิกชุมชนในการขับเคลื่อนกิจกรรมให้บรรลุผลและทุกคนได้รับประโยชน์ร่วมกันในระยะยาว

ในขณะที่ทฤษฎีการตัดสินใจเลือกที่มีเหตุผล (Rational choice theory) เน้นอนว่ามนุษย์เป็นผู้มีเหตุผลและคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุดระยะสั้นของตน อันนำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรร่วมจนเสื่อมโทรมที่มีให้เห็นอยู่ทั่วไป

ไม่ว่าจะเป็นการจับปลาโดยใช้ตาข่ายขนาดเล็ก หรือการล่าสัตว์จนสูญพันธุ์ แม่นอนที่สุดออสโตรมย่อมไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีดังกล่าว แต่เธอกลับมองว่า แท้จริงแล้วการกระทำของคนเรามีได้วางอยู่บนการตัดสินใจที่ใช้เหตุผลอย่างสมบูรณ์เสมอไป เนื่องจากภายใต้สถานการณ์ที่จะต้องมีการตัดสินใจนั้น บางครั้งคนเราก็มักเข้าถึงข้อมูลได้อย่างจำกัด เนื่องจากได้รับข้อมูลไม่ครอบคลุม หรือสมบูรณ์มากพอ นอกจากนี้ในการตัดสินใจยังมีด้านอารมณ์และความรู้สึกต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย (Ostrom, 1998)

โดยทั่วไป “ความร่วมมือ” นั้นเกิดขึ้นด้วยปัจจัยหลายประการ แต่ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญและมีอาจหลีกเลี่ยงได้ นั่นก็คือ “การสื่อสารระหว่างสมาชิก” ในทางตรงข้ามหากสมาชิกขาดการสื่อสารต่อกันก็จะส่งผลให้ไม่เกิดความร่วมมือ นั่น ดังจะเห็นได้จากแนวคิดเกมการตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษ ซึ่งได้สมมติให้นักโทษ 2 คน ไม่มีโอกาสสื่อสารระหว่างกัน เพื่อป้องกันมิให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน ยิ่งกว่านั้นการสื่อสารไม่เพียงแต่เปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายแลกเปลี่ยนข้อมูลและคิดวางแผนการปฏิบัติงานร่วมกันเท่านั้น ประเด็นที่สำคัญกว่าของการสื่อสารและเป็นหัวใจของความร่วมมือ ก็คือ “การสร้างความไว้วางใจ” (Trust) เนื่องจากความไว้วางใจเป็นพื้นฐานสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดการหันมาคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมของส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว ซึ่งความไว้วางใจเกิดจากกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทุกๆ ฝ่ายมีโอกาสพบปะพูดคุยกันบ่อยๆ จะนำไปสู่ความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย (Reciprocity) ส่งผลให้เกิดความน่าเชื่อถือ (Reputation) และก่อรูปเป็นความไว้วางใจ (Trust) กระบวนการดังกล่าวส่งผลให้สมาชิกตระหนักและให้ความสำคัญกับประโยชน์ร่วมระยะยาวมากขึ้น อันจะนำไปสู่ความร่วมมือระหว่างกัน ซึ่งความร่วมมือดังกล่าวจะก่อให้เกิดพลังในการผลิตทรัพยากรสาธารณะ (Public goods) ที่เป็นประโยชน์ต่อทุกๆ คนร่วมกัน (Ostrom, 1998) ได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

อย่างไรก็ดีตัวแปรที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ “ขนาดของกลุ่ม” กล่าวคือ ถ้ากลุ่มมีขนาดใหญ่จะกลายเป็นอุปสรรคในการปฏิสังสรรค์ที่ครอบคลุมและใกล้ชิด อันตรงกันข้ามกับกลุ่มขนาดเล็กจะส่งผลให้สมาชิกมีโอกาสนใน “การสื่อสารแบบเผชิญหน้า” (Face to face communication) หรือการพูดคุยแบบใกล้ชิดและสนทนากันมากขึ้น โอกาสในการเกิด Free riders จึงมีน้อย และการสื่อสารแบบใกล้ชิดกันบ่อยๆ จะส่งผลให้โอกาส “ทำข้อตกลงที่มีต้นทุนต่ำ” (Cost of arriving at agreement) นอกจากนี้ การสื่อสารแบบเผชิญหน้าที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องรวมถึงการบรรลุข้อตกลงร่วมกันระหว่างสมาชิกจะส่งผลให้เกิดบรรทัดฐานร่วม (Development of shared norms) และ “บรรทัดฐานร่วม” ที่ก่อรูปขึ้นนั้นก็จะกลายเป็นกรอบและแนวทางในการปฏิสังสรรค์ครั้งต่อไปของสมาชิก รวมทั้งเอื้ออำนวยให้ความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยดำเนินต่อไป (Ostrom, 1998)

นอกจากนี้ออสโตรมยังได้เพิ่มตัวแปรเพิ่มอีก 3 ตัว ได้แก่ ตัวแปรแรก “ข้อมูลการกระทำในอดีต” (Information about past action) ซึ่งโดยทั่วไปข้อมูลดังกล่าวได้รับมาจากประสบการณ์การสื่อสารอย่างใกล้ชิดระหว่างสมาชิกภายในชุมชน โดยข้อมูลการกระทำในอดีตจะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือ และความไว้วางใจ ตัวแปรที่สองคือ “การมองระยะยาว” (Long time horizon) การที่สมาชิกมุ่งเน้นผลประโยชน์ระยะยาว จะทำให้พวกเขาคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมหรือผลประโยชน์ร่วม อันจะส่งผลต่อพฤติกรรมถ้อยทีถ้อยอาศัยของพวกเขาให้ดำเนินการต่อไป อันตรงข้ามกับสมาชิกที่คำนึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวระยะสั้น ที่ทำให้เขาตัดช่องน้อยแต่พอตัว และเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางในการรับผลประโยชน์ และตัวแปรสุดท้าย คือ “การผลิตทรัพยากรสินสาธารณะที่มีต้นทุนต่ำ” (Low-cost production function) ซึ่งต้นทุนในการผลิตสินสาธารณะต่ำนั้นเกิดจากการใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่นเป็นหลัก โดยต้นทุนการผลิตต่ำดังกล่าวจะส่งผลให้การดำเนินการผลิตทรัพยากรสินสาธารณะร่วมกันระหว่างสมาชิกสามารถดำเนินไปได้โดยง่าย (Ostrom, 1998)

อย่างไรก็ตาม ออสโตรอมมองว่าตัวแปรเกี่ยวกับ “การถ้อยที่ถ้อยอาศัย” “ความเชื่อถือ” “ความไว้วางใจ” และ “ความร่วมมือ” ต่างเป็น “แนวคิดเชิงพฤติกรรม” (Behavioral approach) ออสโตรอมเห็นว่า “ทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วม” นั้นไม่ควรอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดเชิงพฤติกรรมเท่านั้น แต่ควรจะพัฒนาต่อไปเพื่อยกระดับแนวคิดดังกล่าวให้กลายเป็น “แนวคิดเชิงสถาบัน” (Institutionalism approach) โดยแนวคิดเชิงสถาบัน จะมุ่งให้การอธิบายเกี่ยวกับ “สถานการณ์ของการกระทำ” (Action situation) ที่อยู่ภายใต้บริบทการบังคับใช้ กฎระเบียบ ข้อบังคับ และข้อตกลงร่วม ซึ่งเป็นกรอบสำคัญในการศึกษาถึงการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน

จากการศึกษาถึงการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชน โดยผ่านกรอบแนวคิดเชิงสถาบันเป็นประเด็นสำคัญที่ได้นำออสโตรอมไปสู่ข้อสรุปที่ว่า “ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมภายในชุมชนของพวกเขาได้” อันตรงข้ามกับแนวคิดกระแสหลักทั้ง 3 แนวคิดที่มองว่า หากปล่อยให้ทรัพยากรร่วมตกอยู่ในมือของชาวบ้านก็จะทำให้ทรัพยากรร่วมเสื่อมโทรมและสูญสลายไปในที่สุด เนื่องจากชาวบ้านต่างตกตวงผลประโยชน์จากทรัพยากรร่วมเพื่อประโยชน์ส่วนตนสูงสุดโดยไม่รับผิดชอบต่อส่วนรวม

แม้ว่าทั้ง 3 แนวคิดกระแสหลักที่กล่าวมาข้างต้นจะไม่ผิด แต่ไม่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนได้ ดังจะได้พิจารณาตามลำดับ คือแนวคิดแรก “โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม” ซึ่งมีความเชื่อว่า ชาวบ้านต่างเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน อันทำให้พวกเขารีบเร่งกอบโกยจนทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม แนวคิดนี้ไม่ผิดถ้าอธิบายภายใต้บริบทให้ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วมได้ตามอำเภอใจโดยไม่มีการจัดการ ในทำนองเดียวกับแนวคิดที่สอง คือ “ตรรกะของการกระทำร่วม” ที่มองว่าในการกระทำร่วมของชาวบ้านนั้น มักจะหนีไม่พ้นจะมี “คนกินแรงเพื่อน” แนวคิดนี้ก็ไม่ผิดหากนำไปอธิบายในบริบทที่ขาดระบบการจัดการที่เหมาะสม อันส่งผลให้สมาชิกบางคนไม่ให้ความร่วมมือ ส่วนแนวคิดสุดท้าย “เกม

การตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษ” เกมดังกล่าวสร้างเงื่อนไขให้นักโทษมี
อาจร่วมมือกันได้ เนื่องจากถูกปิดกั้นไม่ให้พบปะกัน ดังนั้นเมื่อสมาชิกขาด
การติดต่อสื่อสารต่อกัน จึงเป็นไปได้ที่จะเกิดความร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนให้
บรรลุประโยชน์ของทุกฝ่ายร่วมกัน

ดังนั้นจึงสรุปในภาพรวมได้ว่า ทั้ง 3 แนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น ต่างมอง
ว่าการจัดการทรัพยากรร่วมจะต้องล้มเหลวภายใต้บริบทที่สมาชิกแต่ละคนต่าง
เป็นอิสระต่อกัน ไม่มีการประสานความร่วมมือระหว่างกัน กล่าวอีกแง่หนึ่ง ก็คือ
แนวคิดทั้ง 3 นั้นมองว่า “หากปล่อยให้ชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรร่วมกัน โดยไม่มีการจัดการ ก็จะส่งผลให้ทรัพยากรร่วมเสื่อมคลาย
อย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้” แต่แนวคิดเหล่านี้ยังไม่ได้ให้คำตอบว่า “ถ้าให้ผู้
ใช้ประโยชน์ร่วมมือกันจัดการผ่านการสร้างกฎระเบียบที่ยอมรับร่วมกัน พวกเขา
จะสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้สำเร็จ โดยให้ทุกคนได้รับประโยชน์อย่าง
ยั่งยืนได้หรือไม่” ในแง่นี้จึงถือว่าแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสโตรม
เป็นคุณภาพการอันยิ่งใหญ่ที่ได้เติมช่องว่างทางวิชาการที่ขาดหายไป

กล่าวโดยสรุป ผลการศึกษาของออสโตรม ทำให้ได้ข้อยืนยันว่า ชุมชน
ในฐานะเป็นสถาบัน ควรจะมีสิทธิและมีความสามารถที่จะจัดการทรัพยากรร่วมให้
สำเร็จได้ โดยพวกเขาจะต้องร่วมมือกันบริหารจัดการ ผ่านการกำหนดกติกา
และกำกับติดตามให้มีการปฏิบัติตามกติกา โดยมีองค์ประกอบของการจัดการ
ทรัพยากรร่วมอย่างน้อย 8 องค์ประกอบ (Ostrom, 2010) ดังต่อไปนี้

1) การระบุขอบเขตที่เกี่ยวข้อง (Boundaries) ประกอบด้วย 2 ด้าน
ได้แก่ (1) ขอบเขตผู้มีสิทธิใช้ประโยชน์ ในที่นี้หมายถึงชาวบ้านในชุมชน (User
boundaries) กล่าวคือ ต้องมีการระบุให้ชัดเจนว่าใครหรือชาวบ้านกลุ่มใดเป็น
ผู้มีสิทธิใช้ประโยชน์ และใครหรือกลุ่มไม่มีสิทธิใช้ประโยชน์ เพราะเหตุใด ทั้งนี้
สมาชิกภายในชุมชนทุกคนจะต้องเข้าใจและให้การยอมรับร่วมกัน และ
(2) ขอบเขตของทรัพยากรร่วม (Resource boundaries) ในชุมชน กล่าวคือ
ต้องระบุเขตแดนของทรัพยากรร่วมนั้นๆ ที่ชุมชนมีสิทธิในการเข้าไปจัดการ

และรับผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งทรัพยากรร่วมดังกล่าวต้องแยกออกจากสภาพแวดล้อมทางนิเวศสังคมที่อยู่ภายนอกอย่างชัดเจน

2) ความสอดคล้องของกฎระเบียบต่างๆ (Congruence) ที่ร่วมกันกำหนดขึ้นมา ประกอบด้วย 2 ด้าน คือ (1) ความสอดคล้องระหว่างกฎระเบียบกับสถานะเงื่อนไขท้องถิ่น (Congruence with local conditions) หมายถึงกฎระเบียบที่ระบุเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาทรัพยากรร่วมจะต้องสอดคล้องกับบริบทสังคมและสภาพทางธรรมชาติของชุมชน และ (2) การระบุถึงสิทธิในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมจะต้องสอดคล้องกับความรับผิดชอบในการบำรุงรักษา (Appropriation and provision) กล่าวคือควรมีการระบุให้ชัดเจนว่า สมาชิกชุมชนผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมในปริมาณมากจะต้องแบกรับภาระต้นทุนในการบำรุงรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรร่วมดังกล่าวมากตามไปด้วย ส่วนสมาชิกชุมชนที่ใช้ประโยชน์น้อยก็ควรแบกรับต้นทุนน้อยลงตามสัดส่วนเพื่อไม่ให้เกิดการได้เปรียบหรือเสียเปรียบอันจะนำมาซึ่งข้อขัดแย้งใหม่ที่มิพึงประสงค์ในชุมชน

3) การเปิดกว้างและการกระตุ้นให้สมาชิกชุมชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกัน (Collective choice arrangements) หมายความว่าในกระบวนการจัดทำกฎระเบียบและข้อบังคับเกี่ยวกับการจัดทรัพยากรร่วมของชุมชนนั้น ควรมีการระดมให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจทุกขั้นตอน ขณะเดียวกันจะต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนมีสิทธิให้ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงแก้ไขกฎระเบียบดังกล่าวด้วยอย่างเท่าเทียม

4) การกำกับติดตามและสอดส่องดูแล (Monitoring) ในกระบวนการจัดการทรัพยากรร่วมที่ชุมชนจะต้องมีระบบการกำกับติดตามและสอดส่องดูแลอันประกอบด้วย 2 ด้าน ได้แก่ (1) กำกับติดตามสมาชิกชุมชนผู้ใช้ประโยชน์ (Monitoring users) โดยสอดส่องการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาเพื่อให้เป็นไปตามกฎระเบียบที่ร่วมกันกำหนด และ (2) มีระบบการสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรร่วมในชุมชน (Monitoring resource) เช่น ตรวจสอบว่ามีการตัด

ไม่ในป่าโดยไม่ได้รับอนุญาตหรือไม่ เป็นต้น ซึ่งชุมชนจะต้องมีการมอบหมายหน้าที่ให้แก่สมาชิกเพื่อรับผิดชอบในการเดินลาดตระเวนเพื่อตรวจสอบสภาพของป่าอย่างสม่ำเสมอ และเท่าเทียมกัน

5) การลงโทษผู้ละเมิดกฎระเบียบจากเบาไปหาหนัก (Graduated sanctions) หมายถึง ในการจัดการทรัพยากรร่วมในชุมชนนั้น จะต้องมีการลงโทษสมาชิกชุมชนผู้กระทำผิดที่ฝ่าฝืนกฎระเบียบเพื่อมิให้มีการกระทำซ้ำ และเพื่อมิให้สมาชิกอื่นเอาเป็นเยี่ยงอย่าง โดยมีการลงโทษตามกฎระเบียบที่ร่วมกันกำหนดอย่างจริงจังและยุติธรรม โดยให้เริ่มจากการลงโทษสถานเบาไปหาหนักตามลำดับ

6) กลไกการจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ (Conflict resolution mechanism) ปกติในการจัดการทรัพยากรร่วมมักจะมี ความขัดแย้งระหว่างสมาชิกชุมชนเกิดขึ้นอยู่เนื่อง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกชุมชนที่มีความเห็นไม่ตรงกัน หรือมีผลประโยชน์ไม่สอดคล้องกัน อย่างไรก็ตามในกรณีที่เกิดความขัดแย้งขึ้น จะต้องมีการจัดการความขัดแย้งที่รวดเร็ว ทุกฝ่ายได้รับความเป็นธรรมและให้การยอมรับ ใช้ต้นทุนในการจัดการต่ำ และสอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นชุมชน

7) สิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับจากภาครัฐหรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง (Minimal recognition of rights) ทั้งนี้หากภาครัฐไม่เห็นด้วย ย่อมส่งผลให้การจัดการทรัพยากรร่วมประสบกับปัญหาและอุปสรรคเป็นจำนวนมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนต้องแสวงหาการยอมรับจากภาครัฐในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยอมรับจากภาครัฐหรือหน่วยงานราชการเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนในการบัญญัติกฎระเบียบ การใช้ประโยชน์ และการบำรุงรักษาทรัพยากรร่วมของชุมชน

8) การเชื่อมโยงชุมชนสู่ระบบที่ใหญ่กว่า (Nested enterprises) กล่าวคือชุมชนจะต้องเชื่อมโยงระบบการจัดการทรัพยากรร่วมของพวกเขาเข้าสู่

ระบบนิเวศสังคมที่ใหญ่กว่า โดยผ่านการจัดการภาคีเครือข่ายที่มีหลายๆ ศูนย์ เพื่อเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านสามารถจัดการตนเองได้อย่างแท้จริงโดยมีภาคีอื่นๆ ให้การสนับสนุน (Sarker et al., 2015)

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนที่ประกอบด้วย 8 องค์ประกอบดังกล่าว นั้น เป็นทฤษฎีที่วางอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดเชิงสถาบัน ทฤษฎีดังกล่าวได้รับการยอมรับและมีชื่อเสียง โดยมีนักวิชาการนำไปใช้เป็นกรอบในการศึกษากันอย่างกว้างขวาง ทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกา ยุโรป แอฟริกา ลาตินอเมริกา และเอเชีย โดยมีการนำแนวคิดดังกล่าวไปใช้ในการทำงานชุมชนภายใต้บริบทของชุมชนที่แตกต่างกันได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

วิพากษ์ข้อจำกัดของแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม

อย่างไรก็ดี ภายหลังที่ อีลินอร์ ออสโตรอม ได้เผยแพร่แนวคิดของเธอ อย่างเป็นระบบในทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ผลงานของเธอได้รับการต้อนรับ จนทำให้เธอมีชื่อเสียงอย่างมาก มีการจัดตั้งสำนักวิจัยระดับชาติในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยมีการทำวิจัยเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนอย่างกว้างขวาง มีกลุ่มคนที่หลากหลายเข้าร่วมในการศึกษาวิจัยเป็นจำนวนมาก ทั้งภายในสหรัฐอเมริกาเองและในต่างประเทศแถบแอฟริกา ลาตินอเมริกา ยุโรป และเอเชีย ต่อมาจึงได้ร่วมกันจัดตั้งสมาคมทางวิชาการระหว่างประเทศที่ชื่อว่า “The International Association for the Study of Common Property” ขึ้น ในปี 1989 หลังจากนั้นสมาคมได้มีการจัดสัมมนาเป็นประจำทุกปี จนนำไปสู่การจัดทำวารสารวิชาการที่ชื่อว่า “International Journal of the Commons” โดยออกฉบับแรกในปี 2007 (Laerhoven & Ostrom, 2007)

อย่างไรก็ตาม กระแสการวิพากษ์แนวคิด อีลินอร์ ออสโตรอม ก็ปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยๆ ดังเช่น Araral (2014) ได้วิพากษ์แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม ด้วย 8 องค์ประกอบนั้นเหมาะกับการนำไปใช้กับชุมชนขนาดเล็กมากกว่า

เนื่องจากในชุมชนขนาดเล็กสมาชิกรู้จักกันเป็นอย่างดี มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีการสื่อสารแบบเผชิญหน้า ดำรงชีวิตแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย และไว้วางใจต่อกัน อันนำไปสู่ความร่วมมือระหว่างกันได้อย่างครอบคลุมและทั่วถึง การจัดการทรัพยากรร่วมจึงสามารถดำเนินการได้โดยไม่ยากภายในชุมชนที่มีลักษณะดังกล่าว เนื่องจากสมาชิกทุกคนต่างรับรู้และตระหนักร่วมกันถึงขอบเขตของทรัพยากรร่วมที่พวกเขารับผิดชอบในการดูแลร่วมกัน โดยชุมชนขนาดเล็กสามารถกำหนดแก้ไข และปรับปรุงข้อตกลง หรือระเบียบข้อบังคับที่สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมและทุกคนยินดีปฏิบัติตาม ทุกคนยอมรับระบบการลงโทษในกรณีที่มีการละเมิดต่อข้อตกลงร่วมได้ โดยมองว่าแนวคิด 8 องค์ประกอบดังกล่าว ไม่สามารถนำไปใช้ได้ในพื้นที่ขนาดใหญ่ในระดับภาค ระดับประเทศ หรือระดับโลก เนื่องจากผู้คนไม่สามารถที่จะปฏิสังสรรค์แบบเผชิญหน้าต่อกันได้อย่างกว้างขวาง อันทำให้ไม่สามารถกำหนดระเบียบข้อบังคับที่ทุกคนมีส่วนร่วมและทุกคนให้การยอมรับร่วมกันได้ จึงกล่าวได้ว่าทรัพยากรร่วมที่มีขนาดใหญ่ไม่สามารถปล่อยให้ประชาชนจัดการตนเองได้ ดังจะพบเห็นตัวอย่างรูปธรรมเป็นจำนวนมาก ทั้งในแง่ของแม่น้ำที่ไหลผ่านหลายจังหวัดหรือหลายประเทศ มหาสมุทรที่เชื่อมโยงทวีปต่างๆ เข้าด้วยกัน คลื่นความถี่ ภูเขาขนาดใหญ่ ชายหาดอันกว้างใหญ่ไพศาล เป็นต้น ดังนั้นเมื่อทรัพยากรร่วมมีขนาดใหญ่ที่ประชาชนไม่สามารถจัดการร่วมกันโดยพวกเขาเองได้ และหากปล่อยทิ้งไว้ให้ใครๆ ก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ผลที่จะเกิดขึ้นตามมาอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ก็คือ “โคกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม” ตามคำทำนายของ Hardin และเมื่อระบบการจัดการโดยตนเอง ไม่สามารถนำมาใช้ได้ในพื้นที่ของทรัพยากรร่วมขนาดใหญ่ จึงจำเป็นต้องเรียกร้องให้สิทธิอำนาจภายนอก (External authority) เข้ามาดำเนินการแทน เช่น หน่วยงานภาครัฐ หรือองค์กรระหว่างประเทศ เป็นต้น

นักวิชาการที่วิพากษ์ข้อสตรอม อีกท่านหนึ่งที่น่าสนใจ คือ Agrawal (2003) โดยเสนอว่าทั้ง 8 องค์ประกอบของแนวคิดในการจัดการทรัพยากรร่วม

แม้ว่าจะมีความสำคัญและอาจถือว่าเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น แต่ก็ยังเป็นเงื่อนไขที่ไม่เพียงพอ ดังจะพบว่าในชุมชนหลายแห่งแม้ปฏิบัติตามแนวคิดของออสตรอมทั้ง 8 องค์ประกอบ แต่ยังพบว่าการจัดการทรัพยากรร่วมของพวกเขาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากแต่ละชุมชนต่างมีบริบทที่แตกต่างกัน ดังนั้นความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนยังขึ้นอยู่กับตัวแปรด้านบริบทและตัวแปรอื่นๆ อีกเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น นโยบายของภาครัฐ ทัศนคติและพฤติกรรมของข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ภาวะผู้นำในชุมชน ปัญหาด้านชาติพันธุ์และความขัดแย้งภายในชุมชน เป็นต้น

นอกจากนี้ Agrawal (2003) ยังมีความเห็นว่า การนำแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมทั้ง 8 องค์ประกอบของออสตรอมไปใช้นั้น ความเป็นไปได้สูงมากที่จะไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากชุมชนในปัจจุบันมีความเหลื่อมล้ำทางด้านต่างๆ สูงมาก และชุมชนโดยทั่วไปก็มีแนวโน้มที่มีความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่สูงขึ้น อันส่งผลให้การเข้าถึงทรัพยากรร่วมระหว่างสมาชิกในชุมชนที่มีความแตกต่างกันโดยพื้นฐานอยู่แล้ว กล่าวคือผู้มีอำนาจสูงย่อมเข้าถึงทรัพยากรร่วมได้มากกว่า และเป็นฝ่ายกีดกันมิให้ครอบครัวของคนชายขอบเข้าถึงทรัพยากรร่วมได้ ขณะเดียวกันการเข้าถึงทรัพยากรร่วมของผู้มีอำนาจ จะส่งผลให้พวกเขาสามารถสะสมความมั่งคั่งและเพิ่มพูนอำนาจให้สูงขึ้นเรื่อยๆ

ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงแนวความคิดเห็นของ Araral (2014) และ Agrawal (2003) จะพบว่า ข้อวิจารณ์ของพวกเขามีประโยชน์และน่าสนใจอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาเหล่านี้ดังก็เป็นสิ่งที่ออสตรอมให้ความตระหนักมาก่อนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นขนาดของชุมชน และความไม่สมมาตรหรือความเหลื่อมล้ำในด้านต่างๆ ผลประโยชน์และทรัพยากร รวมทั้งบริบทอื่นๆ ที่เป็นข้อจำกัดที่ทำให้การจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนประสบความสำเร็จล้มเหลว แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมทั้ง 8 องค์ประกอบของออสตรอม ก็ยังคงมีประโยชน์ในแง่ที่เป็นเงื่อนไขจำเป็น ดังนั้นในการศึกษาเชิงประจักษ์ นักวิจัย หรือนักปฏิบัติการชุมชนนอกจากจะนำ

แนวคิด 8 องค์ประกอบไปประยุกต์ใช้อย่างยืดหยุ่นแล้ว ควรจะต้องทำการศึกษาถึงตัวแปรทางด้านบริบทอันเฉพาะเจาะจงอื่นๆ เพื่อใช้ประกอบการอธิบายถึงความสำเร็จหรือล้มเหลวของการจัดการทรัพยากรร่วมเป็นรายกรณีอีกด้วย (Andersson & Ostrom, 2008)

สรุป

การส่งเสริมชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วม เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญและได้รับความสนใจจากแวดวงวิชาการและภาคปฏิบัติการทั่วโลก อย่างไรก็ตามการอธิบายถึงเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวนี้ในสังคมไทยกลับเจียบหายไปอย่างน่าเสียดาย เนื่องจากพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเกือบร้อยปีที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดวาทกรรมหลักที่ให้ความสำคัญกับระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และบทบาทของภาครัฐในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ วาทกรรมหลักดังกล่าวทำหน้าที่เก็บกดปิดกั้นวาทกรรมย่อยที่แตกต่าง อันทำให้นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญในภาคปฏิบัติโดยทั่วไปมองไม่เห็นความสำคัญของสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วม กระนั้นก็ตามในปัจจุบันนี้ประเทศต่างๆ ทั่วโลก ต่างก็ยังคงมีทรัพยากรร่วมที่จัดการโดยชุมชนในรูปแบบต่างๆ อีกเป็นจำนวนมากมหาศาล เช่น ป่าชายเลน ป่าชุมชน แม่น้ำ ลำคลอง น้ำใต้ดิน สัตว์ป่า สัตว์น้ำ เป็นต้น ซึ่งหากไม่มีระบบการจัดการที่ดีอาจก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมรวมทั้งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ ได้ในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลายๆ พื้นที่ของสังคมไทยที่ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นจำนวนไม่น้อยยังคงดำรงชีพด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมมาอย่างยาวนาน

การนำเสนอในบทความนี้ เริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงเหตุผลของวาทกรรมหลักที่ครอบงำสังคม ไม่เห็นด้วยกับการกระจายอำนาจให้แก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมของพวกเขาเอง วาทกรรมหลักดังกล่าวประกอบด้วยแนวคิดโศกนาฏกรรมของการจัดการทรัพยากรร่วม (The tragedy of the common) แนวคิดเกมการตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษ (The

prisoner's dilemma game) และแนวคิดที่ว่าด้วยตรรกะการกระทำร่วม (The logic collective action) ซึ่งแนวคิดทั้ง 3 ที่กล่าวมาข้างต้น มองว่าหากปล่อยให้ทรัพยากรร่วมตกอยู่ในมือ หรือเป็นสิทธิของชาวบ้านที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วม ก็จะทำให้พวกเขาเข้าไปตักตวงผลประโยชน์จนทำให้ทรัพยากรร่วมของชุมชนสูญหายไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้แนวคิดกระแสหลักจึงเสนอให้รัฐเข้าไปจัดการและ/หรือสนับสนุนให้ภาคเอกชนเข้าไปดำเนินงานโดยผ่านการสัมปทาน การเช่า หรือการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์เพื่อนำไปพัฒนาให้เกิดประโยชน์พร้อมๆ กับกีดกันคนนอกหรือคนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องออกไปได้ แนวคิดกระแสหลักเชื่อว่ายุทธวิธีดังกล่าวของพวกเขาจะเป็นทางออกในการจัดการทรัพยากรสาธารณะที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

ในขณะที่ อิลินอร์ ออสโตรอม ได้มุ่งมั่นทุ่มเทเพื่อทำการศึกษาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนานมากกว่า 40 ปี เพื่อแสดงหลักฐานเชิงประจักษ์ในการคัดค้านต่อวาทกรรมหลักดังกล่าว พร้อมๆ กับแสดงให้เห็นภาคีที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นควรมีสิทธิและมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรร่วมได้ โดยรัฐต้องให้การยอมรับ พร้อมกับถ่ายโอนอำนาจแก่ชุมชนเป็นผู้ดูแลทรัพยากรดังกล่าวร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับการบริหารท้องถิ่นแบบใหม่ที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลชุมชนตนเองในทุกขั้นตอน มิได้มองว่าองค์กรท้องถิ่นเป็นผู้พัฒนา และชาวบ้านเป็นผู้นั่งรออยู่เฉยๆ เพื่อรับการพัฒนาที่องค์กรท้องถิ่นจะนำไปมอบให้โดยที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมแต่ประการใด หากแต่ในทางตรงกันข้ามคือองค์กรท้องถิ่นได้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนเอง โดยหันมาส่งเสริมชาวบ้านขึ้นมาเป็นบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงชุมชน (Change agent) ของพวกเขาเองอย่างเสมอภาคกับภาคีอื่นๆ บทบาทสำคัญของรัฐบาลหรือองค์กรท้องถิ่น ก็คือ การสนับสนุนชาวบ้านให้รวมกลุ่มกันวิเคราะห์ปัญหาและแก้ไขปัญหาโดยพวกเขาเองโดยผ่านกระบวนการเสริมพลังชุมชน (Community empowerment) เพื่อขับเคลื่อนไปสู่ชุมชนเข้มแข็ง จนกลายเป็นภาคีที่มีอำนาจต่อรองและสามารถประสานกับ

ภาคอื่นๆ ได้อย่างเท่าเทียมและสมศักดิ์ศรี เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Agrawal, A. (2003). Sustainable governance of common-pool resources: Context, methods, and politics. *Annual Review Anthropology*, 32, 243-262.
<https://www.jstor.org/stable/25064829>
- Andersson, K. P., & Ostrom, E. (2008). Analyzing decentralized resource regimes from a polycentric Perspective. *Policy Sciences*, 41, 71-93. <https://doi.org/10.1007/s11077-007-9055-6>
- Araral, E. (2014). Ostrom, Hardin and the commons: A critical appreciation and a revisionist view. *Environmental Science & Policy*, 36, 11-23. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2013.07.011>
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859). 1243-1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Laerhoven, F. V., & Ostrom, E. (2007). Traditional and Trends in the study of the Commons, *International Journal of the Commons*, 1(1), 3-28. <https://doi.org/10.18352/ijc.76>
- Olson, M. (1965). *Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.
- Ostrom, E. (1994). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.

- Ostrom, E. (1998). A behavioral approach to the rational choice theory of collective action: Presidential address, American political science association, 1997. *American Political Science Review*, 92(1), 1-22. <https://doi.org/10.2307/2585925>
- Ostrom, E. (2010). Beyond markets and states: Polycentric governance of complex economic systems. *American Economic Review*. 100(3), 641-672. <https://doi.org/10.1257/aer.100.3.641>
- Poteete, A. R., Janssen, M. A., & Ostrom, E. (2009). *Multiple methods in practice: Collective action and the commons*. Princeton University Press. https://www.researchgate.net/publication/49956255_Working_Together_Collective_Action_The_Commons_and_Multiple_Methods_in_Practice_A_Poteete_MA_Janssen_E_Ostrom
- Sarker, A., Ikeda, T., Abe, T., & Inoue, K. (2015). Design principles for managing coastal fisheries commons in present-day Japan. *Ecological Economics*, 117(3), 32-38. <https://doi.org/10.1016/J.ECOLECON.2015.06.019>

**แนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วม
ในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร**
**A Guideline for Career Skill Course Management by Community
Participation of the Opportunity Expansion Schools under
Bangkok Metropolitan Administration**

Received 16 January 2026

Revised 22 February 2026

Accepted 5 March 2026

พิรยุทธ ชมภูน้อย^{1*}

Peerayut Chomphunoi^{2*}

ฐิยาพร กันตธานวัฒน์³

Thiyaporn Kantathanawat⁴

ปรียาภรณ์ ตั้งคุณานันต์⁵

Pariyaporn Tungkunanant⁶

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส และ (2) สร้างแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัย ใช้วิธีเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์

¹ นักศึกษาระดับปริญญาโท, สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง กรุงเทพฯ ประเทศไทย

² Master student of Industrial Education Program in Educational Administration, School of Industrial Education and Technology, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang, Bangkok, Thailand.

³ รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำภาควิชาครุศาสตร์อุตสาหกรรม คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง กรุงเทพฯ ประเทศไทย E-mail: thiyaporn.ka@kmitl.ac.th

⁴ Associate Professor Dr., Lecturer of Department of Industrial Education, School of Industrial Education and Technology, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang, Bangkok, Thailand.

⁵ ศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำภาควิชาครุศาสตร์อุตสาหกรรม คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง กรุงเทพฯ ประเทศไทย E-mail: pariayaporn.tu@kmitl.ac.th

⁶ Professor Dr., Lecturer of Department of Industrial Education, School of Industrial Education and Technology, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, E-mail: 65036028@kmitl.ac.th

การคัดเข้าร่วมจำนวน 18 คน ได้แก่ ผู้บริหารสถานศึกษาจำนวน 6 คน ครูประจำวิชาจำนวน 6 คน และวิทยากรภายนอกจำนวน 6 คน ที่ปฏิบัติงานในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร โดยใช้เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา การศึกษาเอกสาร การตรวจสอบ การตีความข้อมูล การจัดทำบันทึกและบันทึกการสนทนาในระหว่างการสัมภาษณ์ไว้อย่างละเอียด

ผลวิจัยพบว่า (1) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคน จากนั้นเลือกใช้วิธีเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องดังกล่าวเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างเหมาะสม (2) แนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาสประกอบด้วย 12 แนวทางที่ครอบคลุมทั้ง 6 ด้าน ดังนี้ (1) สำรวจความต้องการของถิ่นฐาน (2) จัดทำหน่วยการเรียนรู้บูรณาการระดับชั้น (3) จัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ (4) จัดกิจกรรมความเชี่ยวชาญตามอาชีพ (5) วัดผลประเมินผลตามสภาพจริง และ (6) เทคโนโลยีจัดการเรียนรู้ ซึ่งในแต่ละด้านมีการสร้างการมีส่วนร่วม 2 ด้านย่อย ได้แก่ การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและเทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม

คำสำคัญ: การจัดการรายวิชา, วิชาทักษะงานอาชีพ, การมีส่วนร่วมของชุมชน

Abstract

This research sets out to (1) study community participation in the management of occupational skill courses in opportunity expansion schools and (2) develop a guideline for career skill course management by community participation of the opportunity expansion schools. The 18 key informants for this study were selected purposefully, following specific inclusion criteria. These included six school administrators, six subject teachers and six

external resource persons, all of whom are currently affiliated with schools under the Bangkok Metropolitan Administration. Data was collected from semi-structured interviews and it was analyzed by content analysis, document review, validation, and interpretation. Throughout the data collection process, the researcher maintained detailed field notes and comprehensive transcripts of all interview conversations to ensure accuracy.

The findings revealed that (1) community participation in the management of occupational skill courses in opportunity expansion schools, school administrators and subject teachers must identify stakeholders and understand each person's role, and then choose appropriate ways to provide opportunities for those stakeholders to participate. (2) A guideline for career skill course management through community participation in opportunity expansion schools consists of 12 guidelines covering all 6 areas: (1) Surveying community needs; (2) Development of integrated learning units categorized by grade level; (3) Integrated learning activities; (4) Professional expertise activities; (5) Authentic assessment; and (6) Learning management technology. Each dimension incorporates two sub-elements of participation: stakeholder analysis and participation techniques.

Keywords: Course management, Career skill course, Community participation

บทนำ

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ได้กำหนดให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยพัฒนาทั้งด้านความรู้ทางวิชาการและทักษะสำคัญที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ซึ่งรวมถึงการประกอบอาชีพ (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2555) คำว่า

อาชีวะ คือ “งานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพและยังรวมถึงความสามารถในการปรับปรุงพฤติกรรมเพื่อการเรียนรู้งานอาชีวะได้อย่างเหมาะสมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงานอาชีวะได้อย่างมีประสิทธิภาพ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) การจัดเสริมทักษะอาชีวะระดับมัธยมศึกษาตอนต้นสามารถดำเนินการได้โดยร่วมมือกับองค์กรหน่วยงานสถานประกอบการ สังคม ชุมชน หรือสถาบันทางการศึกษาด้านอาชีวะร่วมกันพิจารณานำอาชีวะมาจัดทำเป็นรายวิชาเพิ่มเติม ซึ่งจะทำให้นักเรียนได้เรียนรู้อาชีวะอย่างหลากหลาย รวมถึงการให้นักเรียนได้สร้างเสริมประสบการณ์อาชีวะและการถอดประสบการณ์อาชีวะได้ค้นพบความสนใจ และความถนัดของตนเองเห็นเส้นทางชีวิตเพื่อวางแผนศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายทั้งสายสามัญและสายอาชีวะ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2561) จึงเห็นได้ว่าการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ทุกภาคส่วนในพื้นที่ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมแก้ปัญหา และร่วมประเมินผล เพื่อพัฒนาการศึกษาในทุกระดับอย่างเป็นระบบ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564) กระบวนการดังกล่าวต้องเริ่มจากการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และเลือกใช้เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วมให้เหมาะสม และการจัดการความขัดแย้งแบบมีส่วนร่วม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2560) ปัจจุบันการศึกษาของไทยยังไม่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชนบางส่วนยังขาดความตระหนักในการมีส่วนร่วม ขณะที่ผู้บริหารบางแห่งยังไม่เข้าใจบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ดังนั้น จึงควรเสริมสร้างกลไกความร่วมมือและกระตุ้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาและสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน

กรุงเทพมหานคร มีนโยบายเน้นการปลูกฝังสมรรถนะผู้เรียนให้มีอาชีวะ พัฒนาความรู้และทักษะด้านอาชีวะ เปิดหลักสูตรรายวิชาเลือกเสรีให้กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาร่วมกับเครือข่ายต่างๆ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ตรงตามมาตรฐานและตัวชี้วัดในกลุ่มสาระ

การเรียนรู้การงานอาชีพ โดยให้มีการเรียนการสอน 80 ชั่วโมง/ปี และจัดให้มีโครงการหรือกิจกรรมฝึกทักษะด้านอาชีพเพิ่มเติมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และฝึกทักษะอาชีพตามความถนัดและความสนใจ (กรุงเทพมหานคร, 2567) เมื่อได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์ตั้งแต่วันที่ 29-31 มกราคม พ.ศ.2567 พบสภาพปัญหาของการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร ด้านการจัดการรายวิชาเนื่องจากเป็นรายวิชาใหม่ที่เปิดทำการเรียนการสอนเมื่อปีการศึกษา 2566 เป็นต้นมา ทำให้แนวทางการดำเนินงานแต่ละสถานศึกษาแตกต่างกันออกไป ขาดแนวทางการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในด้านบุคลากรที่ขาดความเข้าใจในแนวปฏิบัติ และยังขาดการสำรวจความสนใจทางอาชีพของนักเรียน และในด้านการจัดวางตัววิทยากร และผู้ทรงคุณวุฒิในชุมชน ยังคงพบว่าได้รับการผูกขาด ค่าตอบแทน ทำให้การจัดสรรหาบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนเนื่องจากไม่เปิดโอกาสในการร่วมคิด ร่วมวางแผนในการจัดทำหน่วยการเรียนรู้ กำหนดระยะเวลาในการจัดการเรียนการสอน จึงทำให้การจัดการเรียนการสอนในรายวิชาล่าช้าในแต่ละอาชีพ นอกจากนั้นความพร้อมด้านอุปกรณ์ สื่อเทคโนโลยีที่ใช้ ขาดความทันสมัย จึงทำให้นักเรียนไม่สนใจต่อการเรียนการสอนในบางชั่วโมงของงานอาชีพใดอาชีพหนึ่ง

จากที่กล่าวมาข้างต้น โรงเรียนยังขาดแนวทางปฏิบัติในด้านการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพ ซึ่งเป็นทางปฏิบัติที่วางไว้เป็นแนวและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยจึงได้ตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร ให้ได้มีแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทร่วมกันจัดการศึกษาเพื่อพัฒนานักเรียนให้เต็มตามศักยภาพและเพิ่มทักษะด้านอาชีพของแต่ละบุคคล โดยมุ่งเน้นพัฒนาความรู้ ทักษะการปฏิบัติจริง สามารถประกอบอาชีพอิสระหรือในสถานประกอบการได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร
- 2) เพื่อสร้างแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1) แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วม ผู้วิจัยแบ่งการศึกษาเอกสารและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องออกเป็น 2 แนวคิดที่สำคัญ ดังนี้

1.1 องค์ประกอบของการจัดการรายวิชาทักษะอาชีพ ผู้วิจัยได้เลือกนำแนวคิดการจัดทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่เน้นสมรรถนะทางสาขาวิชาชีพของสำนักบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย (2558) ที่ได้ระบุไว้ 7 โมดูล ประกอบด้วย “สำรวจความต้องการของถิ่นฐานในระดับอำเภอ จัดทำหน่วยการเรียนรู้บูรณาการระดับชั้น จัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ จัดกิจกรรมความเชี่ยวชาญตามสาขาวิชาชีพ วัดผลประเมินผลตามสภาพจริง พัฒนาสมรรถนะตามสาขาวิชาชีพ และเทคโนโลยีจัดการเรียนรู้”

1.2 การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเอกสารการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม: เทคนิควิธีและการนำไปสู่การปฏิบัติ สรุปได้ว่า “การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม และการจัดการความขัดแย้งแบบมีส่วนร่วม” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2560)

จากนั้นผู้วิจัยจึงได้นำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 6 ด้าน ได้แก่ สำรวจความต้องการของถิ่นฐาน จัดทำหน่วยการเรียนรู้บูรณาการระดับชั้น จัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ จัดกิจกรรมความเชี่ยวชาญตามอาชีพ วัดผล

ประเมินผลตามสภาพจริง และเทคโนโลยีจัดการเรียนรู้ ซึ่งในแต่ละด้านมีการสร้างการมีส่วนร่วม 2 ด้านย่อย ได้แก่ การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และเทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม

2) แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบแนวทาง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารคู่มือแนวทางการปฏิบัติงานกิจกรรมสถานักเรียน ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2567 ของสำนักพัฒนากิจกรรมนักเรียน (2567) ได้กำหนดรายละเอียดของแนวทางไว้ในคู่มือดังกล่าว ประกอบด้วย 2 ส่วน ได้แก่ “ส่วนที่ 1 บทนำ คือ หลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์ ขอบข่ายเนื้อหาและผลที่คาดว่าจะได้รับ ส่วนที่ 2 แนวทางการดำเนินกิจกรรมสถานักเรียน” (น. 1) นำมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย 4 ส่วน ได้แก่ (1) หลักการและเหตุผล (2) วัตถุประสงค์ (3) ผลที่คาดว่าจะได้รับ และ (4) แนวทางการดำเนินงาน

3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วุฒิ วัฒนธนวุฒิ และคณะ (2561) ได้ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบของการบริหารจัดการเรียนการสอนทักษะอาชีพพบว่า “มีองค์ประกอบดังนี้ กำหนดกระบวนการบริหารที่เหมาะสม กำหนดนโยบายระดับสูง ส่งเสริมคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของหลักสูตร ส่งเสริมการจัดการเรียนการสอน และนิเทศติดตามและประเมินผลการปฏิบัติตามหลักสูตร” (น. 241) และ สุภัชชา โพธิ์เงิน (2562) ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับนวัตกรรมการบริหารวิชาการโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานครตามแนวคิดการศึกษาเพื่ออาชีพ พบว่า “นวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นคือ สร้างความพร้อมเข้าสู่งานอาชีพ ประกอบด้วย 4 ด้าน ดังนี้ ด้านพัฒนาหลักสูตรอาชีพตามบริบทโลกอนาคต ด้านจัดการเรียนการสอนตามเส้นทางสู่อาชีพ ด้านประเมินผลตามทักษะอาชีพที่แท้จริง และด้านแนะแนวอาชีพ” (น. 254) ต่อมา วัชรสินธุ์ เพ็งบุปผา (2564) ได้วิเคราะห์ทักษะการประกอบอาชีพที่สำคัญในอนาคตตามมุมมองของผู้ประกอบการ พบว่า “ทักษะการประกอบ

อาชีพที่สำคัญ ประกอบด้วย ทักษะส่วนบุคคล การสื่อสารอย่างใส่ใจ การคล่องตัว การประสานงาน การกระหายเรียนรู้ การแก้ปัญหา การบริหารงาน การเป็นผู้ประกอบการ การคิดนวัตกรรม การรู้ทันเทคโนโลยีและประสบการณ์ในอาชีพ” (น. 41) และ ศุภกิจ แดงสีดา และคณะ (2565) ได้สร้างกลยุทธ์การจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้อาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส ประกอบด้วย “พัฒนาแผนบริหารจัดการที่เอื้อต่อการเรียนรู้ พัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับอาชีพ พัฒนาระบบวัดผล ติดตามและประเมินผล พัฒนาระบบทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพ สร้างเสริมโครงสร้างองค์กรให้มีส่วนร่วมทุกฝ่าย สร้างเสริมผู้เรียนให้มีเจตคติที่ดีต่ออาชีพ สร้างเสริมศักยภาพของบุคลากรและเครือข่ายความร่วมมือ” (น. 2137)

ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนทักษะทางอาชีพที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการบริหารจัดการที่เป็นระบบ หลักสูตรที่สอดคล้องกับบริบทจริง และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยเน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและการประเมินผลตามทักษะอาชีพที่แท้จริง ทั้งนี้ผู้สอนต้องพัฒนาความรู้อยู่เสมอเพื่อเชื่อมโยงการเรียนรู้ในห้องเรียนกับโลกอาชีพในปัจจุบันและอนาคต

เครื่องมือและวิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ประกอบด้วย การศึกษาจากเอกสาร (Documentary study) โดยการศึกษาทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วม มีการขออนุญาตสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews) โดยผู้ให้ข้อมูลมีความยินดีและเต็มใจที่จะเข้าร่วมการวิจัย ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interviews) เป็นเครื่องมือในการวิจัย เพื่อศึกษาการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส โดยผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive selection) จำนวน 18 คน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ซึ่งได้แก่ กลุ่มที่ 1 ผู้บริหาร

สถานศึกษาจำนวน 6 คน กลุ่มที่ 2 ครูประจำวิชาจำนวน 6 คน และกลุ่มที่ 3 วิทยากรภายนอกจำนวน 6 คน ซึ่งมีเกณฑ์คัดออก ได้แก่ (1) ไม่สะดวกในการให้ข้อมูล (2) ไม่สามารถให้ข้อมูลในช่วงการเก็บข้อมูล และ (3) ไม่อยู่ระหว่างปฏิบัติงานในช่วงการเก็บข้อมูล และได้นำผลการศึกษาดังกล่าวและแนวคิดทฤษฎีองค์ประกอบของแนวทางเป็นฐานในการสร้างแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส

การวิเคราะห์ข้อมูล ในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยประมวลผลข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและการศึกษาเอกสารมีการตรวจสอบและตีความข้อมูล มีการจดทำบันทึกและบันทึกการสนทนาในระหว่างการสัมภาษณ์ไว้อย่างละเอียดและเป็นระบบ อีกทั้งได้มีการทำดัชนี (Index) ตามกรอบแนวคิดการวิจัยที่ได้กำหนดไว้เพื่อตอบปัญหาการวิจัยสำหรับวิธีวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ข้อมูลที่ได้นั้นผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุปมีรายละเอียดดังนี้

1) การวิเคราะห์เนื้อหา ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาที่จำแนกตามประเด็นของกรอบแนวคิดการวิจัยทั้ง 6 ด้าน เพื่อสร้างเป็นข้อสรุปเบื้องต้นจากข้อมูลที่เป็นเอกสารของสถานศึกษาที่ให้ข้อมูลสำคัญ

2) การวิเคราะห์โดยการจำแนกประเภทข้อมูล (Typological analysis) ใช้การจำแนกประเภทข้อมูลเป็นชนิดๆ โดยใช้แนวคิดทฤษฎีและไม่ใช้แนวคิดทฤษฎี ซึ่งเป็นการจำแนกจัดกลุ่มคำที่มีความสัมพันธ์กัน

3) การเปรียบเทียบข้อมูล (Comparison) โดยการนำข้อมูลที่ได้อมาจาก 6 โรงเรียน แล้วนำมาเปรียบเทียบเพื่อหาความสัมพันธ์ความสอดคล้องหรือความขัดแย้งของข้อมูล นำมาเปรียบเทียบข้อมูลโดยทำเป็นตารางหาความสัมพันธ์ของข้อมูลต่างๆ เป็นต้น

4) การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive analysis) เป็นการตีความสร้างข้อสรุปจากกรณีหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็นถ้าข้อสรุปนั้นยังไม่ได้รับ

การยืนยันก็ถือเป็นข้อสันนิษฐานชั่วคราว (Working assumption) หลังจากทีผู้วิจัยลงเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้ง 6 โรงเรียนแล้ว ซึ่งข้อมูลมีความครบถ้วนเพียงพอต่อการตอบคำถามของการวิจัยและเพียงพอต่อการนำมาสร้างข้อสรุปเบื้องต้นตามกรอบแนวคิดของการวิจัยแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาสร้างแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร

ผลการศึกษา

จากการศึกษาวิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

1) การศึกษาการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร จากผลการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพ มี 6 ด้าน ในแต่ละด้านมีการสร้างการมีส่วนร่วม 2 ด้านย่อย ได้แก่ การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและเทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยเสนอผลที่เป็นประเด็นสำคัญในแต่ละด้าน ดังนี้

1.1 สำรวจความต้องการของถิ่นฐาน พบว่า การสำรวจแหล่งการเรียนรู้ สภาพปัญหาในชุมชน เพื่อนำไปใช้กำหนดทิศทางการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคน ดังนี้ ครูมีบทบาทสำคัญในการสำรวจพื้นที่แหล่งเรียนรู้และเก็บข้อมูลเพื่อออกแบบหลักสูตรและกิจกรรมให้สอดคล้องกับบริบทชุมชน ผู้บริหารสถานศึกษากำหนดนโยบายและสนับสนุนทรัพยากรขณะที่นักเรียนสามารถสะท้อนความสนใจ ความถนัดและแนวทางอาชีพของตนเองเพื่อปรับหลักสูตรให้ตอบสนองความต้องการจริง ส่วนผู้ปกครอง ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่ภาครัฐ มีบทบาทในการให้ข้อมูล สนับสนุนและถ่ายทอดทักษะภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้นักเรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงเชื่อมโยงกับชีวิตและอาชีพในชุมชน อีกทั้งการสร้างเครือข่ายกับสถาน

ประกอบกรช่วยให้นักเรียนฝึกทักษะอาชีพจริง เกิดการบูรณาการความรู้ ทักษะและประสบการณ์ตรงอย่างแท้จริง ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“บางครั้งก็ต้องพานักเรียนออกไปเรียนรู้นอกโรงเรียน เพื่อให้ นักเรียนเขาเห็นการปฏิบัติจริงด้านอาชีพจากผู้เชี่ยวชาญ อาจจะเดือนละ 1 ครั้ง ก็ได้ค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“ผู้บริหารสถานศึกษา (ผอ.) ต้องให้ความสำคัญ สนับสนุนครู และเป็นผู้นำในการลงพื้นที่สำรวจความต้องการของชุมชน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B1, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2568)

“มีความรู้ทางอาชีพเฉพาะด้าน เขานี้แหละที่จะสามารถมา ถ่ายทอดแก่นักเรียนได้นะ เช่น รู้ขั้นตอนการทำ รู้วิธีการลงมือ ทั้งสามารถนำผล ที่ทำได้นั้นออกจำหน่ายที่ใดได้หรือต่อยอดอะไรได้บ้าง” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“นักเรียนบางกลุ่มเริ่มมีแนวคิดอยากประกอบอาชีพอิสระหลัง เรียนจบ ไม่ว่าจะเป็นเปิดร้านซ่อมโทรศัพท์ ร้านกาแฟเล็กๆ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B5, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2568)

ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องทำความเข้าใจตาม บทบาทของผู้เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมา เพื่อกำหนดวิธีให้ผู้เกี่ยวข้องเข้ามามี ส่วนร่วมได้ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ การประสานงานกับผู้นำชุมชนในการประชาสัมพันธ์ ข่าวสารและร่วมกันจัดกิจกรรมเยี่ยมชมแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ตลอดจนจัด ประชุมวางแผนการสำรวจชุมชนอย่างเป็นระบบระหว่างผู้บริหารสถานศึกษา ครูและผู้เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งเปิดช่องทางการสื่อสารออนไลน์ของโรงเรียนเพื่อ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง นักเรียน และผู้เกี่ยวข้องในการแสดงความ คิดเห็น เสนอแนะและสะท้อนปัญหาผ่านเว็บไซต์หรือแฟนเพจของโรงเรียน รวมทั้งส่งเสริมการพบปะแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบไม่เป็นทางการกับหน่วยงาน ภาครัฐ เพื่อขอรับข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ปรชาญชาวบ้าน อาชีพ และ

บริบทของชุมชน นำมาใช้ในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับสภาพจริงของพื้นที่ ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“ประธานผู้นำชุมชนค่ะ ให้เขาประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายเสียงในชุมชนให้เรา ว่าวันนี้ทางโรงเรียนจะมาลงพื้นที่เยี่ยมบ้าน สำรวจความต้องการของชุมชน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A3, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“ประชุมวิเคราะห์จุดเด่น – จุดด้อยของสภาพชุมชน เพื่อนำจุดเด่นมาจัดทำหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยการสนับสนุนจากแหล่งเรียนรู้เป็นหลัก และสามารถนำจุดด้อยของชุมชนทำให้เกิดการพัฒนาเพิ่มขึ้น” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“ที่เขตมีข้อมูล โรงเรียนสามารถไปติดต่อขอกับเจ้าหน้าที่ได้ เขามีข้อมูลชุมชนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นปัญหาในชุมชน ความเป็นอยู่บริบทและอาชีพหลักในชุมชน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

“เข้าไปเยี่ยมชมแหล่งเรียนรู้ในชุมชน จะทำให้รู้ว่า ในชุมชนเขากำลังทำอะไร สนใจอะไร มีอะไรเด่นๆ บ้าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น การเกษตรอินทรีย์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ก็ดี” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

1.2 จัดทำหน่วยการเรียนรู้บูรณาการระดับชั้น พบว่า การวิเคราะห์หลักสูตร ตัวชี้วัดและมาตรฐานรายวิชาที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันมาผสมผสานเข้าด้วยกัน เพื่อนำไปใช้ประกอบการออกแบบหน่วยการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับศักยภาพของนักเรียนในแต่ละชั้น ต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคน ดังนี้ ครูผู้สอนเป็นผู้ประสานและออกแบบหน่วยการเรียนรู้ให้เชื่อมโยงกับบริบทชุมชน โดยร่วมมือกับผู้เกี่ยวข้องในการกำหนดเป้าหมาย เนื้อหาและวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสม ผู้บริหารสถานศึกษามีบทบาทในการนำและสนับสนุนให้ครูบูรณาการหลักสูตรกับแหล่งเรียนรู้ในชุมชน พร้อมสร้างแรงจูงใจและความร่วมมือระหว่างกลุ่มสาระต่างๆ หัวหน้ากลุ่มสาระเป็นผู้นำกำกับและให้คำแนะนำ ตรวจสอบความสอดคล้องของหลักสูตร

และการสอนกับมาตรฐานการศึกษา คณะกรรมการสถานศึกษาเป็นกลไก เชื่อมโยงโรงเรียนกับชุมชน กำกับดูแลและให้ข้อเสนอแนะเพื่อให้หลักสูตร เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น ส่วนประชาชนชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้จาก ประสบการณ์จริง สร้างการเรียนรู้จากชีวิตจริงและปลูกฝังความภาคภูมิใจใน ท้องถิ่นให้กับนักเรียน ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“ประธานคณะกรรมการสถานศึกษาร่วมกันกับ ผอ.ค่ะ ที่จะ อนุมัติให้ใช้หลักสูตรของสถานศึกษาได้ค่ะ หลักสูตรจะต้องผ่านการพิจารณาใน ที่ประชุมคณะกรรมการสถานศึกษาก่อนใช้ค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A4, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“มีนะค่ะ หัวหน้ากลุ่มสาระ เขาจะค่อยตรวจสอบหลักสูตร การใช้หลักสูตรของครูในกลุ่มสาระตัวเอง ก่อนที่จะเสนอมายังผู้บริหาร สถานศึกษา (ผอ.) ทราบ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A5, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2568)

“ผอ. ขับเคลื่อนนโยบายสังกัด คอยชี้แนะปรับปรุงหลักสูตร สถานศึกษาเชื่อมโยงกับตัวชีวิต มาตรฐานรายวิชาต่างๆ ในชั้นเรียนเข้าด้วยกัน อย่างเหมาะสม ตลอดจนนำแหล่งเรียนรู้ที่มีในชุมชนเข้ามาเป็นสื่อการสอน เพื่อให้เกิดการบูรณาการที่ชัดเจน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

“ครูผู้สอนต้องกำหนดรูปแบบการเรียนการสอน วางแผน จัดทำหลักสูตร จัดกลุ่มเนื้อหาเพื่อผนวกรวมเป็นหน่วยการเรียนรู้ในชั้นอย่าง ชัดเจนร่วมกับผู้เกี่ยวข้อง” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B1, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2568)

“ประชาชนชาวบ้าน จะทำให้นักเรียนได้รับความรู้และ ประสบการณ์โดยตรงจากผู้เชี่ยวชาญทางอาชีพที่เกิดจากวิถีชีวิตจริงๆ ของ ชาวบ้าน นักเรียนเขาก็ได้เกิดความรักในถิ่นที่อยู่มากขึ้น” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B5, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2568)

ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องทำความเข้าใจตามบทบาทของผู้เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมา เพื่อกำหนดวิธีให้ผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมได้ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ การสอบถามและปรึกษาร่วมกันระหว่างผู้บริหารสถานศึกษา ครูและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยใช้ทั้งช่องทางสื่อสารทั่วไปและออนไลน์เพื่อรวบรวมข้อมูลอย่างรวดเร็วและทั่วถึง วิธีการประชุมในรูปแบบ PLC หรือ Workshop เป็นเวทีสำคัญให้ทุกฝ่ายได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ตัวชี้วัดและออกแบบหน่วยการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเป็นระบบส่งผลให้การจัดการเรียนการสอนมีทิศทางเดียวกันและตอบสนองเป้าหมายหลักสูตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“นัดเชิญประชุม โดยอาจจะหาหรือ สอบถามไต่ถามเป็นตุ๊กตา ขึ้นมาว่าโครงสร้างวิชามีลักษณะแบบนี้ แล้วมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอะไรกันบ้าง” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“แล้วก็สอบถามความคิดเห็นของผู้ปกครองด้วยค่ะ ซึ่งทำเป็นประจำทุกปีอยู่แล้วค่ะ โดยเฉพาะการประเมินหลักสูตร เราก็จะมีการประเมินทั้งภายในแล้วก็จากคนภายนอกโรงเรียน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“รองๆ วิชาการจะเชิญประชุมทำกิจกรรม Workshop ค่ะ เมื่อผู้บริหารสถานศึกษา (ผอ.) ลงมาดำเนินการเองครูทุกคนก็จะให้ความร่วมมือที่ดี” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B3, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

1.3 จัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ พบว่า การนำเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันจากหลายสาระมาผสมผสานเข้าด้วยกัน เพื่อนำไปใช้ในการกำหนดทิศทางการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้นักเรียนเกิดความรู้แบบองค์รวมและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ ต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคน ดังนี้ ครูต้องเข้าใจตัวชี้วัดของหลักสูตรอย่างลึกซึ้ง เพื่อออกแบบแผนการสอนที่เชื่อมโยงกับชีวิตจริงและบริบทชุมชน โดยมีการวางแผนและติดตามผลร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ผู้บริหารสถานศึกษามีบทบาทสำคัญใน

การสนับสนุนและจัดสรรทรัพยากร เปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องร่วมเสนอแนวคิด และออกแบบกิจกรรมร่วมกัน หัวหน้ากลุ่มสาระทำหน้าที่ควบคุมคุณภาพและ ประสานงานให้การบูรณาการข้ามสาระดำเนินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขณะที่ ปราชญ์ชาวบ้านถ่ายทอดภูมิปัญญาและทักษะอาชีพจากประสบการณ์จริง ช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงและสามารถนำไปต่อยอดสร้าง อาชีพได้ ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“เข้าใจตัวชีวิตในหลักสูตรและสามารถควบคุมทิศทางของ เนื้อหาให้เหมาะสมกับชั้นเรียนได้อย่างดี และกำกับไม่หลุดกรอบหรือดำเนินไป อย่างสะเปะสะปะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“หัวหน้าสาระฯ ค่อยให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาใน การจัดทำแผนการสอน เนื่องจากเป็นผู้กำกับและตรวจสอบแผนจัดการเรียนให้ ของสาระร่วมกันกับผู้บริหารสถานศึกษา (ผอ.) อยู่แล้ว” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A5, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2568)

“ผู้บริหารสถานศึกษา (ผอ.) เขาต้องคอยมานิเทศ ติดตาม ให้ คำแนะนำ ให้กำลังใจให้ครูผู้สอน เมื่อครูได้จัดการเรียนรู้ไปแล้วสามารถ เสนอแนะให้เกิดผลดีต่อนักเรียนมากขึ้น” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B3, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ความสามารถด้านอาชีพเขาจะมา ช่วยสอนแก่นักเรียน เขาจะเป็นผู้เสนอแนะในช่วงนี้นักเรียนควรได้เรียนเรื่องนี้ นะ เพื่อเหมาะแก่การจัดหาอุปกรณ์ที่มีอยู่ในชุมชน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องทำความเข้าใจตาม บทบาทของผู้เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมา เพื่อกำหนดวิธีให้ผู้เกี่ยวข้องเข้ามามี ส่วนร่วมได้ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ การสนทนาและปรึกษากันในกลุ่มสาระการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยให้ครูเกิดความเข้าใจร่วมกันในการวางแผนจัดการ เรียนรู้ให้สอดคล้องกับนโยบายและบริบทของผู้เรียน การประชุมเชิงปฏิบัติการ

เปิดโอกาสให้ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์และเชื่อมโยงเนื้อหาแต่ละสาระอย่างเหมาะสมภายใต้บรรยากาศที่เป็นมิตรและเสรี นอกจากนี้การแต่งตั้งคณะกรรมการนิเทศหรือที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญยังช่วยสนับสนุนให้การจัดกิจกรรมมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น โดยให้คำแนะนำ ติดตาม และประเมินผลการดำเนินงาน เพื่อปรับปรุงให้กิจกรรมตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนและเชื่อมโยงกับบริบทของชุมชนได้อย่างแท้จริง ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“เชิญครูผู้สอนสาระอื่นเข้ามาร่วมออกแบบอาจจะประชุมทำงานร่วมกันหรือมอบหมายให้ทำก่อนแล้วค่อยมานั่งพิจารณาร่วมกันก็ได้” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“ค้นหาคัดเลือกผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในสร้างกิจกรรมที่ตอบสนองต่อนักเรียนและบริบทของชุมชน เมื่อค้นพบผู้เชี่ยวชาญที่ตรงตามวัตถุประสงค์โรงเรียนต้องมีหนังสือราชการ คำสั่งแต่งตั้งเพื่อเชิญชวนให้ผู้นั้นเข้ามาคอยให้คำแนะนำโครงการอย่างทางการ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“เราจัดประชุม เราเป็นเจ้าของกิจกรรมนี้ เราต้องกระตุ้นให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมค่ะ เพื่อเราจะได้มีข้อมูลเยอะๆ ในการนำมาออกแบบกิจกรรมให้แก่นักเรียนได้ค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B3, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

1.4 จัดกิจกรรมความเชี่ยวชาญตามอาชีพ พบว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นฝึกปฏิบัติจริงให้เกิดทักษะ คุณลักษณะที่จำเป็นต่ออาชีพ เพื่อนำไปใช้ประกอบการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้นักเรียนรู้จักตนเองและเตรียมความพร้อมสู่อาชีพในอนาคต ต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคน ดังนี้ ครูมีบทบาทในการออกแบบการเรียนรู้ที่เน้นการลงมือปฏิบัติจริง เชื่อมโยงเนื้อหากับภูมิปัญญาท้องถิ่นและปลูกฝังคุณธรรมควบคู่กับทักษะอาชีพ ผู้บริหารสถานศึกษาทำหน้าที่ประสานแหล่งเรียนรู้ภายนอก สนับสนุนงบประมาณและกำกับดูแลให้การสอนมีคุณภาพ สอดคล้องกับบริบทชุมชน ราษฎรชาวบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้จากประสบการณ์จริง

ถ่ายทอดองค์ความรู้และคุณค่าชีวิตให้นักเรียน สถานประกอบการเปิดโอกาสให้เด็กฝึกปฏิบัติจริง เห็นกระบวนการทำงานและเข้าใจคุณค่าของอาชีพ ส่วนผู้ประกอบการมีบทบาทในการสนับสนุนข้อมูล ความพร้อมและปลุกฝังทัศนคติที่ดีต่อการเรียนและการทำงาน ทำให้การจัดการเรียนรู้อาชีพเกิดผลอย่างยั่งยืนครบทุกมิติ ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“ครูประจำวิชาต้องเชื่อมโยงเนื้อหาวิชาการให้สอดคล้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ทั้งสอบถามความต้องการของปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อให้สามารถเตรียมการสนับสนุนได้อย่างเหมาะสม” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“ผู้ประกอบการเขาช่วยปลุกฝังความรับผิดชอบให้กับลูกๆ ของตนเอง เวลาที่โรงเรียนจัดกิจกรรมหรือการเรียนรู้ด้านอาชีพ ผู้ประกอบการก็จะช่วยกระตุ้นและสนับสนุนให้นักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อการเรียนรู้และการทำงานร่วมกับผู้อื่น แล้วเราต้องสร้างแรงจูงใจให้เด็กๆ เขาไม่ให้เกิดรู้สึกว่าถูกบังคับให้เรียน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A3, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“เปิดพื้นที่ให้เด็กได้เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติงานจริง วิธีเอาตัวรอดจากสถานการณ์ต่างๆ และการแก้ปัญหาเฉพาะด้วย เด็กจะได้เห็นโลกของการทำงาน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A4, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“ปราชญ์ชาวบ้านถือเป็นผู้ที่มีความรู้เชิงลึกและสามารถถ่ายทอดสาระสำคัญของเนื้อหาได้อย่างแท้จริงช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายและนำไปปฏิบัติได้จริง” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B1, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2568)

“ตอนสอนนักเรียน รองๆ เขาก็มาส่งดูนะคะ ค่อยมาถามว่าสอนเด็กเป็นยังงัยบ้าง มีอะไรติดขัดขอให้ออก อุปกรณ์อะไรขาดก็ช่วยจัดหามาให้” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C2, สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2568)

“กำหนดชั่วโมงให้เราสอน แล้วก็ค่อยช่วยเหลือในการดูแลเด็กและสื่อการสอนต่างๆ ให้มันมีความเหมาะสมกับตัวนักเรียน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C5, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2568)

ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องทำความเข้าใจตามบทบาทของผู้เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมา เพื่อกำหนดวิธีให้ผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมได้ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อคัดเลือกวิทยากรผู้เชี่ยวชาญวางเป้าหมายชัดเจนและเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างอิสระในบรรยากาศที่เป็นมิตร การเปิดช่องทางออนไลน์ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามาแสดงความคิดเห็นอย่างปลอดภัยและตรงเวลา สามารถช่วยให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่นำมาปรับปรุงกิจกรรมได้จริง ขณะเดียวกันการแต่งตั้งวิทยากรภายนอกและคณะที่ปรึกษาอย่างเป็นทางการ ช่วยให้การดำเนินงานเป็นระบบ โปร่งใส มีความชัดเจนในบทบาทหน้าที่ และเป็นแรงสนับสนุนให้ครูสามารถออกแบบกิจกรรมที่ตอบโจทย์ผู้เรียนได้อย่างแท้จริง ส่งผลให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงและพัฒนาทักษะอาชีพอย่างต่อเนื่อง ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“ประชุมคัดเลือกวิทยากรที่จะเข้ามาช่วยสอน ช่วยสร้างความมั่นใจให้กับทั้งนักเรียนและผู้ปกครองว่า ผู้เรียนจะได้รับองค์ความรู้ที่มีคุณภาพและน่าเชื่อถือ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“ทุกคนสามารถมาให้ข้อคิด สะท้อนการจัดกิจกรรมทางแฟนเพจ เว็บไซต์โรงเรียนได้ค่ะ โรงเรียนเรามีแอดมินคอยดูแลเรื่องความปลอดภัยของข้อมูลอยู่แล้วค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A3, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“แต่งตั้งทีมงานที่ปรึกษา เนื่องจากเราต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างต่อเนื่องค่ะ บางทีครูเองอาจจะมองแค่ด้านการสอน แต่ถ้ามีวิทยากรหรือผู้ปกครองที่อยู่ในคณะก็จะมองอีกมุมหนึ่งทำให้เราได้ภาพที่กว้างขึ้น” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“ออกหนังสือแต่งตั้งให้ที่เป็นวิทยากรช่วยสอน พอพี่ไปสอนเสร็จ ผอ.เขาจะมีประกาศนียบัตรมอบให้เพื่อกำหนดว่าพี่เนี่ยได้เข้ามาช่วยสอน

เด็กในวันนี้ถึงวันนี้ละ ประมาณนี้ค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

1.5 วัดผลประเมินผลตามสภาพจริง พบว่า การตรวจสอบผลการเรียนจากการปฏิบัติจริง โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย สามารถสะท้อนความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่แท้จริงของนักเรียน ต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคน ดังนี้ ผู้บริหารสถานศึกษามีบทบาทกำหนดทิศทาง สนับสนุนเครื่องมือและสร้างความโปร่งใสให้การประเมินสะท้อนสมรรถนะจริงของผู้เรียน ครูเป็นผู้ออกแบบและใช้วิธีประเมินหลากหลายรูปแบบร่วมกับวิทยากรภายนอก เพื่อวัดทั้งความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะตามสภาพจริง หัวหน้าสายชั้นทำหน้าที่ประสานงานและรวบรวมข้อมูลภาพรวมของนักเรียนให้เป็นระบบ ขณะที่ปราชญ์ชาวบ้านร่วมออกแบบเกณฑ์ประเมินและกิจกรรมที่ใกล้เคียงอาชีพจริง เพื่อให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติจากประสบการณ์ตรง สุดท้ายนักเรียนมีส่วนร่วมประเมินตนเองและเพื่อน ฝึกคิดวิเคราะห์และปรับปรุงตนเอง ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งและพัฒนาอย่างรอบด้าน ดังข้อความที่ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“ครูประจำวิชาต้องเป็นผู้ร่วมออกแบบเครื่องมือประเมินที่สะท้อนถึงการเรียนรู้ตามสภาพจริง... ตัวนักเรียนเองก็ต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินด้วยนะ เช่น ประเมินตัวเองหรือประเมินเพื่อน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“มัธยมจะมีประธานสายชั้นแล้ว เขาเนี่ยก็จะมามีบทบาททางด้านช่วยกันขับเคลื่อนมีอะไรก็ประสานกับทางรองวิชาการ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ จะต้องเข้ามารับทราบแผนการดำเนินงานและควบคุมภาพรวมเพื่อให้ทุกอย่างสอดคล้องกับนโยบายของโรงเรียน และให้การสนับสนุนและให้การอนุมัติ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านเขาก็จะย้ำเสมอว่า งานจริงต้องทำแบบนี้ หรือตลาดแรงงานอยากได้คนที่มีความรู้ตรงนี้ ทำให้เรานำมาเชื่อมกับเกณฑ์ การประเมินได้ดียิ่งขึ้นและนักเรียนก็จะเข้าใจว่าทำไมต้องเรียนสิ่งนี้ เพราะมัน ใช้ได้จริงในการทำงาน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B3, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องทำความเข้าใจตาม บทบาทของผู้เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมา เพื่อกำหนดวิธีให้ผู้เกี่ยวข้องเข้ามามี ส่วนร่วมได้ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ การเผยแพร่ผลการประเมินการเรียนรู้ของนักเรียน ควรดำเนินการอย่างเป็นระบบ โปร่งใส และเข้าถึงได้ทุกฝ่าย โดยใช้หลาย ช่องทางทั้งเอกสารและสื่อออนไลน์ เพื่อให้ผู้ปกครอง ชุมชน และผู้เกี่ยวข้อง ได้รับข้อมูลอย่างทั่วถึง เนื้อหาควรสื่อสารด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย มีหลักฐาน ประกอบแสดงพัฒนาการของนักเรียนอย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน การสัมภาษณ์ และรับฟังความคิดเห็นจากนักเรียนช่วยให้ครูได้ข้อมูลเชิงลึกไปใช้ปรับปรุง การสอนได้ตรงจุด การเปิดวงแลกเปลี่ยนในกลุ่มสาระและจัดประชุมเชิง ปฏิบัติการผู้บริหารสถานศึกษา ครูและชุมชนช่วยสร้างความเข้าใจและกำหนด แนวทางประเมินที่ยืดหยุ่น สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียน ส่งผลให้ระบบ การประเมินมีความเป็นธรรม ครอบคลุม และพัฒนาเด็กได้รอบด้านอย่างแท้จริง ดังข้อความที่ให้ผู้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“จะเผยแพร่ควรดำเนินการในทุกช่องทางที่โรงเรียนมี เช่น แจกเป็นเอกสารสิ่งพิมพ์ ส่งออนไลน์หรือจัดบอร์ดประชาสัมพันธ์ในโรงเรียน เพื่อให้ข้อมูลเข้าถึงได้อย่างทั่วถึง พร้อมให้ช่องทางติดต่อให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ไว้ด้วยก็จะดีมากค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A1, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2568)

“ทุกคนรู้สึกว่าตัวเองมีส่วนร่วม ไม่ใช่รอให้ผู้บริหารสถานศึกษา (ผอ.) สั่งอย่างเดียว เพราะเวลาครูเป็นคนช่วยคิด เขาจะเข้าใจและนำไปใช้จริง ได้ดีกว่า ที่สำคัญคือเขาภูมิใจในสิ่งที่ร่วมออกแบบ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

“ก็ไปสอบถามรับฟังข้อมูลจากนักเรียน บางครั้งเราจะจดบันทึกอย่างเดียวนั้นไม่พอค่ะ เราต้องมีอุปกรณ์ช่วยคือเครื่องอัดเสียงเหมือนน้องที่ทำอยู่นี้ค่ะ เพื่อป้องกันการตกหล่นของข้อมูล” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B4, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“จัดประชุมให้ครูทุกคนมาร่วมกันคิดเรื่องแนวทางการประเมินนี้ดีมากเลยค่ะ เพราะแต่ละวิชานั้นไม่เหมือนกัน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B5, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2568)

“เครื่องมือประเมินไม่ใช่แค่กระดาษกับคะแนน แต่มันต้องดูว่าเด็กได้ฝึกอะไรจริงไหม ได้คิด ได้ลงมือทำไหม” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

1.6 เทคโนโลยีจัดการเรียนรู้ พบว่า การนำเทคโนโลยีสารสนเทศและอินเทอร์เน็ตมาใช้ในการเรียนการสอน เพื่อนำไปใช้ประกอบการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพและสามารถเข้าถึงเนื้อหาที่หลากหลายได้ง่ายขึ้น ต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคน ดังนี้ ผู้บริหารสถานศึกษามุ่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสนับสนุนทรัพยากรดิจิทัลให้เพียงพอ ครูผู้สอนออกแบบกิจกรรมให้เหมาะสมกับผู้เรียนบูรณาการเทคโนโลยีในการสอนและประเมินผล ขณะที่ครูเทคโนโลยีช่วยดูแลระบบและให้คำแนะนำด้านเครื่องมือดิจิทัล ส่วนปราชญ์ชาวบ้านมีบทบาทถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านสื่อออนไลน์และดิจิทัลรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ความรู้เข้าถึงง่ายและทันสมัย ช่วยให้ผู้เรียนได้พัฒนาทักษะการคิด การสื่อสารและการใช้เทคโนโลยีอย่างสร้างสรรค์และมีคุณค่า ดังข้อความที่ให้ผู้ให้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“มีการใช้เทคโนโลยีวัดผล วิเคราะห์ข้อมูลเด็ก แล้วนำมาสะท้อนกลับไปให้นักเรียนรู้ว่าเขาอยู่ตรงไหน ต้องพัฒนาอะไรต่อไป” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A2, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2568)

“ไม่จำเป็นต้องเป็นครูคอมเสมอไป แค่เป็นคนที่ดีดูแลหรืออุปกรณ์เทคนิคที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีของโรงเรียน สามารถช่วยเหลืออำนวยความสะดวก

ความสะดวกได้ในช่วงจัดกิจกรรม... นักเรียนเขาเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญอย่างมาก เขาต้องกลับไปทบทวนตามวิดีโอสาริตีที่ครูส่งให้ทางกลุ่มไลน์ หรือบางครั้งต้องส่งงานผ่านกลุ่มไลน์เพื่อเป็นการทดลองความเข้าใจหลังเรียน” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B1, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2568)

“ผู้บริหารสถานศึกษา (ผอ.) ท่านจะคอยให้คำแนะนำ เครื่องมือทางดิจิทัลต่างๆ แอปพลิเคชัน Canva หรือ CapCut มาให้ครูทดลองใช้สอนให้เด็กๆ ได้ออกแบบโลโก้และทำวิดีโอโปรโมทสินค้า” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B4, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“พอครูเรามีช่องทางออนไลน์ให้เราสื่อสารกับนักเรียนได้ตลอดเวลา มันทำให้การเรียนรู้ต่อเนื่อง ไม่ขาดช่วง” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C3, สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2568)

“โรงเรียนมอบหมายให้ครูด้านเทคโนโลยีเขาเข้ามาช่วยอำนวยความสะดวกในช่วงก่อนสอนและระหว่างสอนด้วยครับ ถือว่าดีมาก เพราะบางทีผมไม่ถนัด” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C4, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องทำความเข้าใจตามบทบาทของผู้เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมา เพื่อกำหนดวิธีให้ผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมได้ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ การผลิตสื่อวิดีโอหรือคลิปออนไลน์นำเสนอการเรียนรู้ทางอาชีพให้เข้าใจง่ายและเข้าถึงได้จริง ด้วยอุปกรณ์พื้นฐานและการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ทั้งครู นักเรียนและวิทยากรภายนอก ควรเปิดช่องทางออนไลน์ เช่น เว็บไซต์ ยูทูปหรือเพจโรงเรียน เพื่อให้ผู้ปกครองและนักเรียนร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนะทางพัฒนาอย่างโปร่งใส มีการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้บริหารสถานศึกษา ครูและวิทยากรภายนอกในบรรยากาศเป็นกันเอง เพื่อแก้ปัญหาและวางแผนพัฒนาการเรียนรู้ให้เหมาะสม นอกจากนี้การแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายเทคนิคภายในโรงเรียนจะช่วยให้การดำเนินงานด้านเทคโนโลยีเป็นระบบ มีประสิทธิภาพและเกิดการทำงานเป็นทีมที่เข้มแข็งมากขึ้น ดังข้อความที่ให้ผู้สัมภาษณ์ไว้ต่อไปนี้

“อัปโหลดวิดีโอที่ค้นลงเว็บไซต์และเพจเฟซบุ๊ก ให้ผู้ปกครองได้เข้ามาดูได้สะดวก หลายๆ คลิปก็มีผู้คนหลากหลายเข้ามาคอมเมนต์แลกเปลี่ยนกัน ช่วยให้เราปรับเนื้อหาให้ตรงจุดมากขึ้นค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ A6, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2568)

“คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายเทคนิคอย่างเป็นทางการทุกอย่างก็ชัดเจนขึ้นทันที รู้เลยว่าใครเป็นหัวแรงหลัก ใครเป็นผู้ช่วย ใครดูแลเรื่องใด” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B4, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

“เวลาประชุมกันให้ทุกคนมีโอกาสพูดเท่าๆ กันเลยครับ เพราะบางคนอาจไม่กล้าแสดงความคิดเห็น ถ้ามีคนพูดเก่งอยู่ในกลุ่มจำเป็นอย่างมากที่จะสร้างบรรยากาศให้เป็นกันเองไม่เน้นทางการมากนัก” (ผู้ให้สัมภาษณ์ B5, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2568)

“โรงเรียนเรามีครูที่รับผิดชอบด้านเทคโนโลยี ค่อยมาช่วยเหลือเมื่อเราทำไม่ได้ หรือบางทีก็แจ้งน้องเขาส่งหน้าว่าเราจะใช้จอสอนวันนี้นะ เขาก็จะมีต่อเครื่องให้ค่ะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C1, สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2568)

“โรงเรียนเขาเปิดรับฟังความคิดเห็นผ่านระบบออนไลน์ แสดงให้เห็นถึงความโปร่งใสและเปิดกว้าง แล้วครูเขาก็เลือกใช้ระบบที่เข้าถึงง่ายอย่างพวก Google Form เพราะมันทำให้คนส่วนใหญ่คุ้นเคยและไม่ต้องติดตั้งอะไรเพิ่ม อ่านแล้วก็เลือกตอบได้เลย ทำให้สะดวกดีครับ” (ผู้ให้สัมภาษณ์ C4, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2568)

ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษาต้องเป็นผู้นำวิชาการและสนับสนุนทรัพยากร ครูเป็นผู้ออกแบบหลักสูตรประสานงาน โดยมีปราชญ์ชาวบ้านและสถานประกอบการเป็นผู้ถ่ายทอดทักษะประสบการณ์ตรง ส่วนนักเรียนและผู้ปกครองร่วมสะท้อนความสนใจ ซึ่งเน้นให้เกิดการสำรวจความต้องการชุมชนเพื่อนำมาบูรณาการจัดทำหน่วยการเรียนรู้ กิจกรรมฝึกปฏิบัติจริงและการประเมินผลตามสภาพจริงผ่านช่องทางที่หลากหลายทั้งแบบออฟไลน์และออนไลน์ เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่เข้มแข็งในการพัฒนาทักษะอาชีพที่

เชื่อมโยงกับชีวิตจริง ทำให้ผู้เรียนค้นพบตนเอง เตรียมความพร้อมสู่อาชีพในอนาคต และเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง

2) แนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร ได้มาจากผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ 1 จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก และกรอบแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของแนวทาง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

แนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร ที่สร้างขึ้นประกอบด้วย (1) หลักการและเหตุผล (2) วัตถุประสงค์ (3) ผลที่คาดว่าจะได้รับ และ (4) แนวทางการดำเนินงาน มีจำนวน 12 แนวทางที่ครอบคลุม 6 ด้าน ได้แก่ 4.1) สำรวจความต้องการของถิ่นฐาน 4.2) จัดทำหน่วยการเรียนรู้บูรณาการระดับชั้น 4.3) จัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ 4.4) จัดกิจกรรมความเชี่ยวชาญตามอาชีพ 4.5) วัดผลประเมินผลตามสภาพจริง และ 4.6) เทคโนโลยีจัดการเรียนรู้ ซึ่งในแต่ละด้านมีการสร้างการมีส่วนร่วม 2 ด้านย่อย ได้แก่ การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและเทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้โรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานครมีแนวทางอย่างเป็นรูปธรรม ผู้รับผิดชอบรายวิชาสามารถจัดการรายวิชาให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีวิธีดำเนินการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และมีผลที่คาดว่าจะได้รับ คือ โรงเรียนมีระบบการทำงานร่วมกับชุมชนอย่างเป็นขั้นตอนและต่อเนื่อง สามารถแก้ปัญหา สร้างความเชื่อมั่น และได้รับความไว้วางใจจากชุมชน จนสามารถพัฒนาผลงานและนำเสนอเผยแพร่สู่ภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ นักเรียนสามารถค้นหาความถนัดของตนเอง วางแผนเส้นทางสู่อาชีพและพัฒนาทักษะการทำงานได้อย่างเป็นรูปธรรม พร้อมทั้งฝึกปฏิบัติจริงจนมีความมั่นใจในการทำงานมากขึ้น พร้อมทั้งชุมชนมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ทำให้นักเรียนสามารถนำทักษะอาชีพไปใช้สร้างรายได้ และช่วยให้อุปกรณ์ต่างๆ ประสบผลสำเร็จร่วมกัน

ด้านที่ 1 สำรวจความต้องการของถิ่นฐาน

แนวทางที่ 1 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีแนวทางย่อย ดังนี้

- (1.1) ครูร่วมวางแผนและประสานงานกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (1.2) ผู้บริหารกำหนดนโยบายและสนับสนุนทรัพยากร (1.3) นักเรียนสะท้อนความสนใจ ความถนัดและแนวทางอาชีพของตนเอง (1.4) ผู้ปกครอง ปรากฏชาวบ้าน ผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่ภาครัฐให้ข้อมูลภูมิปัญญาและบริบทพื้นที่ และ (1.5) เครือข่ายสถานประกอบการสนับสนุนให้นักเรียนได้ฝึกทักษะอาชีพจริง

แนวทางที่ 2 เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม มีแนวทางย่อย ดังนี้

- (2.1) วิธีการประชาสัมพันธ์ข่าวสารผ่านผู้นำชุมชน (2.2) วิธีการจัดกิจกรรมเยี่ยมชมแหล่งเรียนรู้ในชุมชน (2.3) วิธีการจัดประชุมวางแผนสำรวจชุมชนอย่างเป็นระบบ (2.4) วิธีการจัดประชุมวางแผนสำรวจชุมชนอย่างเป็นระบบ และ (2.5) วิธีการส่งเสริมให้พบปะแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบไม่เป็นทางการ

ด้านที่ 2 จัดทำหน่วยการเรียนรู้บูรณาการระดับชั้น

แนวทางที่ 3 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีแนวทางย่อย ดังนี้

- (3.1) ครูประสานและออกแบบหน่วยการเรียนรู้ให้เชื่อมโยงกับบริบทชุมชน (3.2) ผู้บริหารสนับสนุนให้ครูบูรณาการหลักสูตรกับแหล่งเรียนรู้ในชุมชน (3.3) หัวหน้ากลุ่มสาระคอยตรวจสอบความสอดคล้องของหลักสูตร (3.4) คณะกรรมการสถานศึกษาเป็นกลไกเชื่อมโยงโรงเรียนกับชุมชน และ (3.5) ปรากฏชาวบ้านถ่ายทอดองค์ความรู้จากประสบการณ์จริง

แนวทางที่ 4 เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม มีแนวทางย่อย ดังนี้

- (4.1) วิธีการสอบถามและปรึกษาหาแนวทางจัดทำหลักสูตรเชิงบูรณาการ (4.2) วิธีการสนทนาแลกเปลี่ยนแนวทางปรับปรุงหลักสูตรร่วมกัน และ (4.3) วิธีการจัดประชุมหลักสูตรในรูปแบบ Workshop

ด้านที่ 3 จัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ

แนวทางที่ 5 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีแนวทางย่อย ดังนี้

- (5.1) ครูวางแผนการเรียนรู้บูรณาการเชื่อมโยงกับชีวิตจริง (5.2) ผู้บริหาร

ขับเคลื่อนและสนับสนุนการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ (5.3) หัวหน้ากลุ่มสาระกำกับ ควบคุมคุณภาพและให้คำแนะนำ และ (5.4) ประชาชนชาวบ้านร่วมออกแบบและจัดกิจกรรมการเรียนรู้กับครู

แนวทางที่ 6 เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม มีแนวทางย่อย ดังนี้

(6.1) วิธีการสนทนาและปรึกษากันในกลุ่มสาระการเรียนรู้ (6.2) วิธีการประชุมเชิงปฏิบัติการระดมความคิดเห็นร่วมกัน และ (6.3) วิธีการแต่งตั้งคณะกรรมการนิเทศหรือที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญ

ด้านที่ 4 จัดกิจกรรมความเชี่ยวชาญตามอาชีพ

แนวทางที่ 7 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีแนวทางย่อย ดังนี้

(7.1) ครูออกแบบการเรียนรู้ที่เน้นการลงมือปฏิบัติจริง (7.2) ผู้บริหารประสานความร่วมมือกับแหล่งเรียนรู้ภายนอก (7.3) ประชาชนชาวบ้านแหล่งเรียนรู้จากประสบการณ์จริง (7.4) สถานประกอบการเปิดโอกาสให้เด็กฝึกปฏิบัติจริง และ (7.5) ผู้ปกครองปลูกฝังทัศนคติที่ดีต่อการเรียนและการทำงาน

แนวทางที่ 8 เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม มีแนวทางย่อย ดังนี้

(8.1) วิธีการเชิญประชุมออกแบบกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติร่วมกัน (8.2) วิธีการเปิดช่องทางออนไลน์ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามาแสดงความคิดเห็น และ (8.3) วิธีการแต่งตั้งวิทยากรภายนอกและคณะที่ปรึกษาอย่างเป็นทางการ

ด้านที่ 5 วัดผลประเมินผลตามสภาพจริง

แนวทางที่ 9 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีแนวทางย่อย ดังนี้

(9.1) ผู้บริหารกำหนดทิศทางและสนับสนุนใช้เครื่องมือประเมิน (9.2) ครูออกแบบเครื่องมือประเมินที่สะท้อนการเรียนรู้ตามสภาพจริง (9.3) หัวหน้าสายชั้นประสานงานระหว่างผู้บริหาร ครู และนักเรียน (9.4) ประชาชนชาวบ้านร่วมออกแบบการประเมินให้สอดคล้องกับสภาพจริงของอาชีพ และ (9.5) นักเรียนมีส่วนร่วมประเมินตนเองและเพื่อน

แนวทางที่ 10 เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม มีแนวทางย่อย ดังนี้

(10.1) วิธีการเผยแพร่ผลการประเมินการเรียนรู้ของนักเรียน (10.2) วิธีการ

สัมภาษณ์และรับฟังความคิดเห็นจากนักเรียน (10.3) วิธีการเปิดวงพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นในกลุ่มสาระ และ (10.4) วิธีการจัดประชุมกำหนดแนวทางประเมินผลการเรียน

ด้านที่ 6 เทคโนโลยีจัดการเรียนรู้

แนวทางที่ 11 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีแนวทางย่อย ดังนี้

- (11.1) ผู้บริหารพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านเทคโนโลยีครบวงจร (11.2) ครูออกแบบกิจกรรมให้เหมาะสมกับระดับและศักยภาพของผู้เรียน (11.3) ครูเทคโนโลยี/เจ้าหน้าที่ทางเทคนิคดูแลระบบและให้คำแนะนำด้านเครื่องมือดิจิทัล (11.4) ประชาชนชาวบ้านถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านสื่อออนไลน์ และ (11.5) นักเรียนสร้างสรรค์ผลงานหลากหลายด้วยเทคโนโลยี

แนวทางที่ 12 เทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม มีแนวทางย่อย ดังนี้

- (12.1) วิธีการผลิตสื่อวิดีโอหรือคลิปออนไลน์นำเสนอการเรียนรู้ทางอาชีพ (12.2) วิธีการเปิดช่องทางออนไลน์ให้แสดงความคิดเห็นอย่างสะดวก (12.3) วิธีการประชุมพัฒนาและใช้เทคโนโลยีให้เหมาะสมกับบริบทโรงเรียน และ (12.4) วิธีการแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายเทคนิคภายในโรงเรียน

การอภิปรายผลการศึกษาและสรุป

จากผลการศึกษาพบว่าประเด็นที่น่าสนใจนำมาสู่การอภิปรายผล ดังนี้

1) การศึกษาการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร
ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานครพบว่า ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องระบุผู้เกี่ยวข้องและทำความเข้าใจบทบาทของแต่ละคนที่เป็นส่วนสำคัญในการเข้ามาร่วมกันจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพ โดยผู้บริหารต้องเป็นผู้นำวิชาการและสนับสนุนทรัพยากร ครูเป็นผู้ออกแบบหลักสูตรประสานงาน โดยมีประชาชนชาวบ้านและสถานประกอบการเป็นผู้ถ่ายทอดทักษะประสบการณ์ตรง ส่วนนักเรียนและ

ผู้ปกครองร่วมสะท้อนความสนใจ ซึ่งเน้นให้เกิดการสำรวจความต้องการชุมชน เพื่อนำมาบูรณาการจัดทำหน่วยการเรียนรู้ กิจกรรมฝึกปฏิบัติจริงและการประเมินผลตามสภาพจริง ซึ่งผลการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของ อูชาสุตา ภูษณสุวรรณศรี (2568) ที่กล่าวว่า การพัฒนาการจัดการศึกษาการงานอาชีพให้มีคุณภาพ ต้องอาศัยแรงจูงใจจากทุกฝ่ายทั้งครู ผู้บริหาร นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน โดยแต่ละคนมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุน ส่งเสริมและร่วมมือกัน ดังนี้ (1) ครูและบุคลากรทางการศึกษา มีหน้าที่ออกแบบการสอนที่สนุกสนานน่าสนใจและเชื่อมโยงกับชีวิตจริง รวมทั้งหาแนวการสอนใหม่ๆ เพื่อกระตุ้นผู้เรียน ทำให้เด็กมีทัศนคติที่ดีต่อวิชาอาชีพมากขึ้น (2) ผู้เรียนมองเห็นประโยชน์ของทักษะทางอาชีพ มีส่วนร่วมในกิจกรรมจริงและได้รับแรงบันดาลใจจากครอบครัวหรือชุมชน จะเกิดแรงจูงใจในการเรียนและนำไปต่อยอดสู่อาชีพในอนาคต (3) ผู้บริหารสถานศึกษา ทำหน้าที่สนับสนุนเชิงนโยบาย จัดสรรทรัพยากร ส่งเสริมโครงการและสร้างความร่วมมือกับภายนอก ช่วยให้การจัดการเรียนรู้มีความเข้มแข็งและต่อเนื่อง (4) ผู้ปกครองและชุมชน สามารถเข้ามามีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้นักเรียนฝึกงานหรือสนับสนุนเส้นทางอาชีพ จะช่วยเชื่อมโยงโรงเรียนกับโลกของงานและเสริมแรงจูงใจของผู้เรียนได้อย่างดี และสอดคล้องกับ ฉัตรชัย ดีพิมาย และ ญฐาพัชร วรพงศ์พัชร (2566) ที่กล่าวว่า พ่อแม่ ผู้ปกครองมีบทบาทสำคัญในการจัดกระบวนการเรียนรู้และส่งเสริมการเรียนรู้ทั้งที่บ้าน โรงเรียน แหล่งเรียนรู้ต่างๆ โดยผู้ปกครองได้ให้ความรัก ความอบอุ่น ความห่วงใย และความหวังดี ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจากที่โรงเรียน และมักจะให้ความร่วมมือกับโรงเรียนตามสภาพและโอกาสหรือเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้นและขอความร่วมมือ และยังพบว่าผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาจำเป็นต้องเลือกใช้วิธีเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องดังกล่าวเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างเหมาะสม โดยอาจจะด้วยวิธีประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูล วิธีรับฟังความคิดเห็น หรือวิธีปรึกษาหารือร่วมกัน ซึ่งผลการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาพร ฤกษ์จันทร์ และคณะ (2567)

ที่กล่าวไว้ว่า ผู้บริหารสถานศึกษาควรเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็นริเริ่มวางแผนการดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งผู้เกี่ยวข้องทุกคนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในการตัดสินใจเพื่อให้เกิดแนวทางการกำหนดเป้าหมายความสำเร็จของงาน ครูก็ควรมีเป้าหมายในการดำเนินงานให้งานเกิดความสำเร็จทันเวลาและเกิดประสิทธิภาพ รับฟังความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินงานจะราบรื่นและเกิดความสำเร็จ การมีส่วนร่วมในการระดมความคิด ทำให้เกิดความคิดที่หลากหลาย ลดการต่อต้าน เกิดการยอมรับมากขึ้น เสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีเกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงาน และสอดคล้องกับ รัตนพร รัตนสุรธรรม และคณะ (2564) ที่กล่าวไว้ว่า การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในสถานศึกษาเป็นส่วนสำคัญในการจัดการศึกษา เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามความต้องการของชุมชน โดยมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้ผู้เรียนเป็นคนเก่งคนดี และสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่โรงเรียนจะเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองและชุมชนเข้ามาส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากที่สุด

2) การสร้างแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย (1) หลักการและเหตุผล (2) วัตถุประสงค์ (3) ผลที่คาดว่าจะได้รับ

และ (4) แนวทางการดำเนินงาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของแนวทางของสำนักพัฒนากิจกรรมนักเรียน (2567) ที่กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดการวิจัย โดยแนวทางการดำเนินงานพบว่ามี 12 แนวทางที่ครอบคลุมทั้ง 6 ด้าน ดังนี้ (4.1) สำรวจความต้องการของถิ่นฐาน (4.2) จัดทำหน่วยการเรียนรู้บูรณาการาระดับชั้น (4.3) จัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ (4.4) จัดกิจกรรมความเชี่ยวชาญตามอาชีพ (4.5) วัดผลประเมินผลตามสภาพจริง และ (4.6) เทคโนโลยีจัดการเรียนรู้ ในแต่ละด้านมีการสร้างการมีส่วนร่วม 2 ด้านย่อย ได้แก่ การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและเทคนิคการสร้างการมีส่วนร่วม

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดองค์ประกอบของการจัดการรายวิชาทักษะอาชีพของสำนักบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย (2558) และแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างการมีส่วนร่วมของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2560) ที่กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดการวิจัย สอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของ Minor International (2014) ที่กล่าวว่า การกำหนดผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Identify) เป็นการระบุและทบทวนกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยประเมินจากผลกระทบที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้รับ และการมีส่วนร่วม (Engage) โดยใช้วิธีการที่เหมาะสมผ่านช่องทางต่างๆ โดยการสำรวจความพึงพอใจทางโทรศัพท์และอีเมล การพบปะพูดคุยสร้างเครือข่ายและการเยี่ยมชมกิจการ การสร้างช่องทางการสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์ และสอดคล้องกับผลการวิจัยของเหงียน ถิ หู ฮ่า และ สิรินาถ จงกลกลาง (2561) ที่กล่าวว่า แนวทางในการเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ประกอบด้วย การจัดการเรียนรู้ที่เน้นทฤษฎีและปฏิบัติ ให้นักเรียนได้ฝึกความคิดสร้างสรรค์และการแก้ไขปัญหา จัดการแข่งขันและอบรมเกี่ยวกับทักษะต่างๆ เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง ครูควรเปลี่ยนวิธีการสอนแบบเดิมเป็นแบบใหม่ควรตั้งคำถามปลายเปิด ให้ความสนใจมากกว่าความจำให้นักเรียนฝึกคิดและฝึกวิเคราะห์ ฝึกให้นักเรียนได้พัฒนาตัวเอง

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

1) สภาพของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพในโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร ผู้บริหารสถานศึกษาและครูประจำวิชาต้องวางแผนและบริหารจัดการให้ชัดเจน โดยควรกำหนดกลุ่มผู้เกี่ยวข้องให้ครอบคลุมทั้งคณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น สถานประกอบการและหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายอย่างเป็นระบบ เพื่อให้

การดำเนินงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน อีกทั้งออกแบบวิธีการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียนและชุมชน

2) แนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมของโรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานคร ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำข้อมูลและผลการศึกษาที่ได้ไปใช้เป็นกรอบในการกำหนดนโยบายและแนวทางการบริหารจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพให้มีความชัดเจนและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการเปิดโอกาสให้ชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น สถานประกอบการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีบทบาทในการจัดการเรียนรู้ ตั้งแต่การร่วมวางแผนเนื้อหา การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ การเป็นแหล่งเรียนรู้หรือวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์จริง ตลอดจนการสนับสนุนทรัพยากรและโอกาสในการฝึกทักษะของนักเรียน

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาผลการทดลองใช้เกี่ยวกับแนวทางการจัดการรายวิชาทักษะงานอาชีพโดยชุมชนมีส่วนร่วมของโรงเรียนขยายโอกาส โดยมุ่งเน้นการนำแนวทางดังกล่าวไปใช้จริงในสถานศึกษา เพื่อประเมินความเหมาะสมประสิทธิผลและความเป็นไปได้ในการดำเนินงาน

เอกสารอ้างอิง

- กรุงเทพมหานคร. (2567). *กทม.เปิดวิสัยทัศน์ตอบโจทย์การเรียนรู้ทุกมิติ สร้างกรุงเทพ สู่ Learning City เมืองแห่งการเรียนรู้ทุกที่ ทุกเวลา ตลอดชีวิต* [รูปภาพประกอบ] [Status update]. Facebook.
<https://www.facebook.com/share/p/1D4uw3F6Sz/>
- ฉัตรชัย ดีพิมาย และ ณัฐพัชร์ วรพงศ์พัชร. (2566). การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดกิจกรรมพัฒนานักเรียนพิการ กรณีศึกษาศูนย์การศึกษาพิเศษประจำจังหวัดสระบุรี. *วารสารบริหารการศึกษาบัวบัณฑิต*, 23(2), 79-98.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554*.
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- รัตนพร รัตนสุวรรณ, นิลรัตน์ นวกิจไพฑูรย์ และ สุภาพ เต็มรัตน์. (2564). แนว
ทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารสถานศึกษา สังกัด
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานครศรีธรรมราช เขต 2.
วารสารพุทธสังคมวิทยาปริทรรศน์, 6(3), 1-16
- วัชรสินธุ์ เฟื่องบุผา. (2564). *แนวทางการพัฒนาหลักสูตรวิชาการงานอาชีพ
ในโรงเรียนเพื่อส่งเสริมทักษะการประกอบอาชีพในอนาคต*
[วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. คลัง
ปัญญาจุฬาฯ. <https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.2021.887>
- วุฒิ วัฒนธนาวุฒิ, ศักดิพันธ์ ต้นวิมลรัตน์, นพดล เจนอักษร และ ประเสริฐ
อินทร์รักษ์. (2561). การบริหารการจัดการเรียนการสอนทักษะอาชีพ
ในโรงเรียนการศึกษาศาสนาอัครราช. *วารสารวิชาการครูศาสตร์
อุตสาหกรรม พระจอมเกล้าพระนครเหนือ*, 9(3), 240-248.
- ศุภกิจ แดงสีดา, สุนทรี ดวงทิพ และ ชาลี ตรีภูม. (2565). กลยุทธ์การจัด
การศึกษาเพื่อการเรียนรู้อาชีพในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา
สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา จังหวัดกำแพงเพชร.
วารสารศิลปการจัดการ, 6(4), 2137-2152.
- สุภาพร ฤกษ์จันทร์, ภัฏฐา เอี่ยมพญา และ นิวัฒน์ น้อยมณี. (2567). แนวทาง
การบริหารแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่
การศึกษาประถมศึกษาฉะเชิงเทรา เขต 1. *วารสารสังคมศาสตร์
ปัญญาพัฒนา*, 6(4), 413-124.
- สุภัชชา โพธิ์เงิน. (2562). *นวัตกรรมการบริหารวิชาการโรงเรียนสังกัด
กรุงเทพมหานครตามแนวคิดการศึกษาเพื่ออาชีพ* [วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. คลังปัญญาจุฬาฯ.
<https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.2019.951>

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2561). *แนวทางการเสริมทักษะและสร้างเสริมประสบการณ์อาชีพให้กับนักเรียน*. กลุ่มงานพัฒนาระบบการแนะแนว.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ. (2560). *การบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม: เทคนิควิธีและการนำไปสู่การปฏิบัติ*. ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2564). *รูปแบบการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการเรียนรู้*. พรักหวานกราฟฟิค.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2555). *แนวทางการจัดทำหลักสูตรและจัดการเรียนการสอนพื้นฐานอาชีพในสถานศึกษา ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน*. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย. (2558). *แนวทางการจัดทำทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่เน้นสมรรถนะทางสาขาวิชาชีพ*. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักพัฒนากิจกรรมนักเรียน. (2567). *เอกสารคู่มือแนวทางการปฏิบัติงานกิจกรรมสถานักเรียน ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2567*. ม.ป.พ.
- เหียงน ถิ ทุ อ่า และ สิรินาถ จงกลกลาง. (2561). การศึกษาทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย จังหวัดกาบั่ง ประเทศเวียดนาม. *วารสารวิจัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น (ฉบับบัณฑิตศึกษา) สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 6(2), 14-24.
- อุษาสุดา ภูษณสุวรรณศรี, เพ็ญอรุณ ปรีดีดิลก และ บุนนทริกา บุณภักดิ์. (2568). การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาการงานอาชีพระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพมหานคร. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี*, 8(4), 862-865.
- Minor International. (2014). *2014 Sustainability Report*. Minor International Public Company Limited.

มุมมองเชิงนโยบายต่อการกำหนดมาตรการทางเลือก
แทนการควบคุมตัวเด็กและการไม่กักเด็กไว้ในห้องกัก
ของสถานกักตัวคนต่างด้าวของไทย

The Establishment of Alternative Measures to the Detention of
Children and the Non-Detention of Children in Thailand's
Immigration Detention Centers

Received 12 January 2026

Revised 13 March 2026

Accepted 25 March 2026

ธนัญญา พลายน้อย^{1*}

Thananya Plainoi^{2*}

อุนิษา เลิศโตมรสกุล³

Unisa Lerdtomornsakul⁴

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง การกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการควบคุมตัวเด็กและการไม่กักเด็กไว้ในห้องกักของสถานกักตัวคนต่างด้าวของไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากลไกการคุ้มครองเด็กในบริบทของการโยกย้ายถิ่นฐาน โดยมุ่งเน้นเด็กที่ติดตามบิดามารดาเข้ามาในประเทศไทยโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมายและกลุ่มเด็กเปราะบาง โดยการย้ายถิ่นฐานเป็นปรากฏการณ์ระดับโลกที่เกิดจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ความขัดแย้ง และการแสวงหาที่พำนักใหม่ ส่งผลให้เด็กจำนวนมากถูกจับกุมและควบคุมตัวในสถานกักตัวคนต่างด้าว ซึ่งมีลักษณะคล้าย

¹ นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาอาชญาวิทยาและงานยุติธรรม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ ประเทศไทย

² Doctoral student of Criminology and Criminal Justice Program, Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand.

³ รองศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาอาชญาวิทยาและงานยุติธรรม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ ประเทศไทย E-mail: unisa@yahoo.com

⁴ Associate Professor Dr., Lecturer of Criminology and Criminal Justice Program, Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, E-mail: bellthananya.pl@gmail.com

เรือนจำและไม่เหมาะสมต่อพัฒนาการทั้งทางร่างกายและจิตใจ การกักตัวก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบระยะยาวต่อพัฒนาการทางสติปัญญา อารมณ์ และสังคม โดยเฉพาะเมื่อเด็กต้องแยกจากครอบครัวหรือผู้ปกครอง ทั้งนี้ ผลการศึกษาพบว่า การกักตัวเด็กเป็นการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน จำกัดการเข้าถึงสวัสดิการที่จำเป็น เพิ่มภาระงบประมาณของรัฐ และก่อให้เกิดปัญหาความแออัดจากความล่าช้าในการพิสูจน์สถานะบุคคล อีกทั้งยังขัดต่อพันธกรณีของประเทศไทยภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (CRC) ซึ่งกำหนดให้ยึดหลักประโยชน์สูงสุดของเด็ก และส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ด้านสิทธิมนุษยชนของประเทศไทย บทความนี้จึงเสนอแนวทางการใช้มาตรการทางเลือกแทนการกักตัว (ATD) ได้แก่ การดูแลโดยใช้ครอบครัวเป็นฐาน การจัดหาที่พักพิงชั่วคราวที่เหมาะสม และการพัฒนาระบบติดตามตัวที่มีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างสมดุลระหว่างความมั่นคงของรัฐและการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน แนวทางดังกล่าวมีความสำคัญต่อการคุ้มครองเด็กผู้โยกย้ายถิ่นฐานอย่างไม่เลือกปฏิบัติ และนำไปสู่การยุติการกักตัวอย่างยั่งยืนตามมาตรฐานสากล

คำสำคัญ: การโยกย้ายถิ่นฐาน, ผู้หลบหนีเข้าเมือง, เด็กที่โยกย้ายถิ่นฐาน, มาตรการทางเลือกแทนการกักตัว

Abstract

The article titled “Establishing Alternatives to Child Detention and the Non-Detention of Children in Immigration Detention Centers in Thailand” aims to examine child protection mechanisms in the context of migration, with a focus on children who accompany their parents into Thailand unlawfully and other vulnerable groups of children. Migration is a global phenomenon driven by economic factors, conflicts, and the search for new places of residence. As a result, many children are arrested and detained in immigration

detention centers, which resemble prisons and are unsuitable for their physical and psychological development. Detention has long-term negative impacts on children's cognitive, emotional, and social development, especially when they are separated from their families or guardians. The study finds that detaining children constitutes a violation of their fundamental rights, restricts access to essential welfare services, increases the financial burden on the state, and leads to overcrowding due to delays in the verification of personal status. Furthermore, it is inconsistent with Thailand's obligations under the Convention on the Rights of the Child (CRC), which requires that the best interests of the child be a primary consideration, and it negatively affects the country's human rights image. Therefore, the article proposes the use of Alternatives to Detention (ATD), including family-based care, the provision of appropriate temporary shelters, and the development of effective monitoring systems. These approaches aim to balance state security with the protection of human rights. Such measures are essential for ensuring non-discriminatory protection of migrant children and for achieving the sustainable abolition of child detention in accordance with international standards.

Keywords: Migration, Illegal migrant, Migrant children, Alternatives to Detention (ATD)

บทนำ

ปรากฏการณ์การโยกย้ายถิ่นฐาน (Migration) เป็นประเด็นระดับโลกที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีปัจจัยสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจ ภัยประทัดประหาร

และความปลอดภัย จากสถิติปี 2023 พบว่า มีผู้โยกย้ายถิ่นฐานทั่วโลกสูงถึง 110 ล้านคน ซึ่งในจำนวนนี้มีเด็กกว่า 43.3 ล้านคนที่ต้องกลายเป็นผู้พลัดถิ่นจากความขัดแย้ง ประเทศไทยในฐานะประเทศทางผ่านและประเทศปลายทางที่สำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเผชิญกับความท้าทายในการจัดการกับกลุ่มผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายตามพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 ซึ่งกำหนดให้ต้องกักตัวบุคคลที่ไม่มีเอกสารเดินทางเพื่อการส่งกลับ โดยปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้น คือ เด็กที่ติดตามบิดามารดาหรือเด็กที่เดินทางมาโดยลำพังมักถูกกักตัวในสถานกักตัวคนต่างด้าว (IDC) ซึ่งมีสภาพคล้ายเรือนจำ สภาพแวดล้อมที่แออัดและการถูกแยกจากครอบครัวส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางร่างกาย จิตใจ และสติปัญญาของเด็ก ประเด็นดังกล่าวไม่เพียงแต่ขัดต่อพันธกรณีระหว่างประเทศภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (CRC) ที่ไทยเป็นภาคี ซึ่งกำหนดให้การกักตัวเด็กต้องเป็นมาตรการสุดท้าย แต่ยังส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของประเทศไทยในเวทีระหว่างประเทศอีกด้วย แม้ว่าประเทศไทยจะให้คำมั่นสัญญาในเวทีโลกเมื่อปี 2016 ว่าจะยุติการกักตัวเด็ก และมีการจัดทำบันทึกความเข้าใจ (MOU) ในปี 2019 เพื่อขับเคลื่อนมาตรการทางเลือกแทนการกักขัง (Alternatives to Detention [ATD]) แต่ในทางปฏิบัติยังคงเผชิญกับอุปสรรคเชิงโครงสร้าง ช่องว่างทางกฎหมาย และแนวคิดด้านความมั่นคงของรัฐที่มีอิทธิพลต่อการบังคับใช้นโยบาย โดยเฉพาะการที่รัฐมุ่งเน้นการควบคุม ตรวจสอบ และกักขังมากกว่าการคุ้มครองตามหลักมนุษยธรรม แนวทางดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าประเด็นการย้ายถิ่นยังถูกตีความผ่านมิติความมั่นคงและการควบคุมพรมแดนเป็นหลัก ซึ่งมีผลต่อการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานและการคุ้มครองตามมาตรฐานสิทธิมนุษยชนของผู้ลี้ภัยในทางปฏิบัติ (Kyaw, 2025) โดยที่บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อนำเสนอกระบวนการคุ้มครองเด็กในบริบทของการโยกย้ายถิ่นฐาน โดยเฉพาะกลุ่มเด็กที่ติดตามบิดามารดาเข้ามาอย่างผิดกฎหมาย และเด็กกลุ่มเปราะบาง รวมถึงเพื่อวิเคราะห์ความเป็นไปได้และความท้าทายใน

การกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการควบคุมตัว (ATD) และนโยบายการไม่กักเด็กไว้ในห้องกักของไทย ซึ่งบทความนี้มุ่งอธิบายประเด็นการโยกย้ายถิ่นฐานของเด็กในฐานะกลุ่มเปราะบางและผลกระทบที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบการกักตัวคนเข้าเมืองของไทย ประกอบด้วย ทฤษฎีอาชญาวิทยาและแนวคิดเชิงสมานฉันท์ต่อการย้ายถิ่น ความท้าทายของไทยในการพัฒนามาตรการไม่กักเด็ก กรณีศึกษาต่างประเทศเกี่ยวกับแนวปฏิบัติต่อเด็กในภาวะโยกย้ายถิ่นฐาน และบทวิเคราะห์ด้านความยุติธรรมทางสังคมของเด็กในห้องกัก เพื่อชี้ให้เห็นความจำเป็นของแนวทางคุ้มครองเด็กที่เหมาะสมและสอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนสากลเพื่อเสนอแนวทางเชิงนโยบายที่สร้างสมดุลระหว่างความมั่นคงของรัฐและการคุ้มครองสิทธิเด็กอย่างยั่งยืน

เครื่องมือและวิธีการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร (Documentary research) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาอุปสรรค และแนวทางการกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการควบคุมตัวเด็กในสถานกักตัวคนต่างด้าวของประเทศไทย ตลอดจนเพื่อวิเคราะห์กลไกการดำเนินนโยบายของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเสนอแนวทางเชิงนโยบายที่เหมาะสมต่อการคุ้มครองเด็กผู้โยกย้ายถิ่นฐานตามหลักสิทธิมนุษยชนและหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก โดยจะเป็นการศึกษาจากเอกสารเป็นการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ ตำรา บทความวิชาการ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรระหว่างประเทศ ตลอดจนกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการการโยกย้ายถิ่นฐานและการคุ้มครองสิทธิเด็ก ทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ นอกจากนี้ยังศึกษารอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง อาทิ แนวคิดด้านสิทธิมนุษยชน แนวคิดว่าด้วยผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก (Best interests of the child) และแนวคิดการใช้มาตรการทางเลือกแทนการกักตัว (Alternatives to detention)

รวมถึงแนวทางการบริหารจัดการเด็กผู้โยกย้ายถิ่นฐานในต่างประเทศ เพื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับบริบทของประเทศไทย โดยข้อมูลจากการทบทวนเอกสารดังกล่าวจะนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจสถานการณ์การกักตัวเด็กในสถานกักตัวคนต่างด้าวของไทย โครงสร้างการดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อจำกัดเชิงกฎหมายและนโยบายที่มีผลต่อการกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก

ปรากฏการณ์โยกย้ายถิ่นฐาน

ปรากฏการณ์การโยกย้ายถิ่นฐาน (Migration) ของประชากรเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และเกิดขึ้นในทุกภูมิภาคทั่วโลก โดยองค์กรระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน (International Organization for Migration [IOM]) ได้กำหนดคำนิยามของการย้ายถิ่น คือ การเคลื่อนย้ายของคนหรือกลุ่มคนภายในขอบเขตของประเทศ หรือการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนระหว่างประเทศ ซึ่งการย้ายถิ่นมีความหมายครอบคลุมถึงการเคลื่อนย้ายประชากรที่มาจากหลากหลายสาเหตุ ทั้งผู้พลัดถิ่นภายในประเทศ แรงงานอพยพหรือแรงงานย้ายถิ่น หรือผู้ย้ายถิ่นด้วยสาเหตุอื่นๆ รวมทั้งการเคลื่อนย้ายเพื่อไปสมทบกับครอบครัวในต่างแดนด้วย ทั้งนี้ องค์กร IOM ได้ประมาณการจำนวนผู้โยกย้ายถิ่นฐานระหว่างประเทศในห้วงตั้งแต่ปี 2562 จนถึงปี 2567 ว่ามีจำนวนผู้โยกย้ายถิ่นฐานจากทั่วโลกประมาณ 72 ล้านคนทั่วโลก หรือคิดเป็นร้อยละ 3.5 ของประชากรโลกทั้งหมด (McAuliffe & Khadria, 2019) (องค์กรระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน, 2562) โดยจากการประมาณการของ United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) พบว่า ประเทศไทยมีจำนวนผู้โยกย้ายถิ่นฐานสะสมมาเป็นอันดับที่ 17 ของโลก (International Labour Organization, 2022) โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานของประชากรส่วนใหญ่มาจากปัจจัยสามประการ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ลักษณะที่ตั้งหรือภูมิประเทศที่มีความเหมาะสมมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่มีแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ประชากรอพยพโยกย้ายถิ่นฐานเข้าไปอยู่อาศัยมากกว่าพื้นที่ที่มีความแห้งแล้งและขาดแคลนทรัพยากร

ประการที่สอง ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ หากประเทศหรือพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งมีการขยายตัวและการลงทุนทางเศรษฐกิจที่ดี จะนำมาซึ่งโอกาสในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย จะเป็นการเพิ่มรายได้ ช่วยให้ฐานะทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของตนและครอบครัวดีขึ้นได้

ประการที่สาม ปัจจัยทางด้านความปลอดภัย กล่าวคือ หากพื้นที่หรือประเทศต้นทาง ประสบภัยอันตรายอย่างรอบด้าน อาทิ การจลาจล ความไม่สงบหรือภาวะสงคราม การก่ออาชญากรรม โรคระบาด หรือภัยธรรมชาติ ย่อมทำให้ประชากรอพยพย้ายถิ่นเพื่อไปหาแหล่งที่อยู่อาศัยใหม่ที่มีความปลอดภัยมากกว่า

จึงอาจกล่าวได้ว่า นิยามของคำว่า “การโยกย้ายถิ่นฐาน” (Migration) หมายถึง การเคลื่อนย้ายของบุคคลหรือกลุ่มคนจากที่อยู่อาศัยหนึ่งไปยังอีกที่อยู่หนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะอาศัยในถิ่นที่อยู่ใหม่เป็นระยะเวลาหนึ่งซึ่งยาวนานพอสมควร หรืออีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า ผู้อพยพหรือย้ายถิ่น (Migrant) หมายถึง คนที่เปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยอย่างถาวร โดยมีการย้ายไปในระยะทางที่ไกลข้ามเขตการปกครอง ซึ่งมีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างออกไป โดยทั่วไปการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานจะมีองค์ประกอบสำคัญที่ใช้ในการพิจารณา ได้แก่ ระยะเวลา พื้นที่และระยะทางในการเคลื่อนย้าย ตลอดจนปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแต่ละประเทศถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประชากรทั่วโลกตัดสินใจโยกย้ายถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก นำมาซึ่งทั้งผลกระทบทางบวกและทางลบต่อภาวะเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่มีการอพยพย้ายถิ่นฐาน (McAuliffe & Khadria, 2019) ซึ่งการโยกย้ายถิ่นฐานมีสาเหตุมาจากการหนีภัยประหัตประหารจากประเทศต้นทาง การแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการแสวงหาโอกาสที่ดีต่อชีวิต อาทิ การ

ประกอบอาชีพ การศึกษา หรือสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมไปถึงการเดินทางหรืออพยพ ผ่านไปยังประเทศที่สามเพื่อการตั้งถิ่นฐานใหม่ (Resettlement) ถึงแม้ว่าหลายประเทศจะให้การรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและยอมรับว่าสิทธิเสรีภาพในการตั้งถิ่นฐานเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน แต่ในความเป็นจริงแล้ว การโยกย้ายถิ่นฐานยังไม่ถือเป็นเสรีภาพของบุคคล เนื่องจากแต่ละประเทศยังคงมีกฎหมายว่าด้วยการเข้าเมืองและความมั่นคงของประเทศกำกับอยู่ จึงทำให้คนที่ย้ายถิ่นฐานจำเป็นต้องมีเอกสารประจำตัวจากประเทศต้นทางและต้องได้รับการอนุญาตจากประเทศปลายทาง ทั้งนี้ หากผู้โยกย้ายถิ่นฐานไม่สามารถได้รับสถานะหรือการยืนยันจากรัฐได้ บุคคลดังกล่าวจะกลายเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายทันที จากสถิติของสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]) ในปี 2566 (UNHCR, 2024) จำนวนผู้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานจะเพิ่มขึ้นเป็น 110 ล้านคนอย่างมีนัยสำคัญ (UNHCR, n.d.) เนื่องจากสถานการณ์โลกในปัจจุบันที่เกิดความขัดแย้งระหว่างประเทศ อาทิ สถานการณ์ความขัดแย้งในรัสเซีย-ยูเครน สถานการณ์การสู้รบในซีเรีย สถานการณ์ความไม่สงบในอัฟกานิสถาน รวมทั้งสถานการณ์ความไม่สงบในเมียนมา เป็นผลให้มีประชากรทั่วโลกต้องหลบหนีจากการประหัตประหาร ความขัดแย้ง ความรุนแรง และการละเมิดสิทธิมนุษยชน โดย UNHCR สามารถแบ่งผู้อพยพออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ 1) ผู้พลัดถิ่นที่ข้ามแดน (Refugee displaced across border) จำนวน 35.3 ล้านคน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในประเทศที่มีรายได้ระดับปานกลางถึงระดับต่ำ 2) ผู้พลัดถิ่นภายในประเทศ (Internally displaced people) จำนวน 62.5 ล้านคน และ 3) ผู้แสวงหาที่พักพิง หรือ ผู้ลี้ภัย (Asylum seekers) จำนวน 5.4 ล้านคน (UNHCR, 2024) ทั้งนี้ กลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการโยกย้ายถิ่นฐานมากที่สุด ได้แก่ กลุ่มเด็ก จากสถิติขององค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ (United Nations Children's Fund [UNICEF]) พบว่า ในแต่ละปีทั่วโลกมีเด็กจำนวน 43.3 ล้านคนต้องกลายเป็นผู้พลัดถิ่นจากสถานการณ์ความขัดแย้งและความรุนแรงในหลายพื้นที่ (UNHCR, 2014) ซึ่งใน

บริบทของการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานระหว่างประเทศนั้น เด็กถือเป็นกลุ่มเปราะบางที่อาจตกอยู่ในสถานการณ์ที่เสี่ยงอันตราย ทั้งในกรณีที่เด็กอพยพย้ายถิ่นโดยลำพังหรือมากับครอบครัว หรือเป็นกลุ่มเด็กที่เกิดในระหว่างที่พ่อแม่อยู่ในประเทศจุดหมายปลายทางของการอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน ตลอดจนเด็กตกอยู่ในสถานะที่โดนทอดทิ้งหรือต้องอาศัยกับผู้อื่น เนื่องจากพ่อและแม่อพยพโยกย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในอีกประเทศหนึ่ง ซึ่งล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อเด็กในระยะยาวทั้งสิ้น (United Nations Children's Fund (UNICEF), 2024)

โดยประเทศไทยเป็นอีกหนึ่งประเทศที่มีบทบาทสำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งในฐานะประเทศทางผ่านและประเทศปลายทางของการเคลื่อนย้ายแบบไม่ปกติ (Irregular migration) ทั้งนี้ ในมุมมองของรัฐ จะเรียกคนกลุ่มเหล่านี้ในเชิงกฎหมายว่า ผู้หลบหนีเข้าเมือง โดยมักเดินทางมาเป็นครอบครัว ซึ่งจะประกอบด้วยบิดามารดา รวมถึงบุตรหรือผู้ติดตามโดยเฉพาะที่เป็นเด็ก โดยในมิติของเด็กซึ่งเป็นกลุ่มเปราะบางที่ได้รับผลกระทบจากการบังคับใช้กฎหมายคนเข้าเมืองอย่างชัดเจน เด็กที่เดินทางมาพร้อมบิดามารดาและผู้ปกครอง หรือแม้แต่เด็กที่เกิดในประเทศไทยจากครอบครัวผู้อพยพ ตลอดจนเด็กที่เดินทางเข้ามาโดยลำพังและไม่มีเอกสารเดินทางหรือเอกสารแสดงตัวบุคคลใดๆ หากไม่มีเอกสารการเดินทางหรือหนังสือรับรองที่ถูกต้องตามกฎหมาย จะถูกจัดให้อยู่ในสถานะเข้าเมืองผิดกฎหมายตามพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 เนื่องจากตามกฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมืองมาตรา 19 ซึ่งกำหนดให้บุคคลซึ่งไม่มีเอกสารการเดินทางหรือหนังสือรับรองการเดินทางที่ถูกต้องถือว่าเป็นการเข้าเมืองผิดกฎหมาย และมาตรา 54 ได้บัญญัติให้บุคคลใดซึ่งเข้ามาในราชอาณาจักรโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ต้องถูกกักตัวไว้เพื่อรอการส่งกลับออกไปนอกราชอาณาจักร บทบัญญัติเหล่านี้ครอบคลุมถึงเด็กที่เดินทางมาพร้อมผู้ปกครอง แม้เด็กจะมีได้มีเจตนาฝ่าฝืนกฎหมายเองก็ตาม แต่ส่งผลให้ไม่มีข้อยกเว้นชัดเจนในทางกฎหมายสำหรับการคุ้มครองเด็กจากการถูกกักตัวในสถานกักตัวของสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองเพื่อรอการส่งกลับ ทั้งนี้ โดย

กฎหมายไทย เด็กที่เป็นบุตรผู้โยกย้ายถิ่นฐานแบบไม่ปกติ ในที่นี้จะหมายถึง บุคคลต่างด้าวที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ ซึ่งบิดามารดาถูกควบคุมตัวในฐานะ ผู้ต้องกักเพื่อรอการส่งกลับออกนอกราชอาณาจักร ภายใต้หน้าที่และอำนาจของ สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง ซึ่งหากผู้ที่กระทำความผิดมีสถานะเป็นเด็กต่างด้าว เข้ามากระทำความผิดในไทย จะต้องถูกดำเนินคดีตามกฎหมายเช่นเดียวกับคนไทย โดยอยู่ภายใต้ประมวลกฎหมายอาญา และกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครอง เด็ก และอาจมีการพิจารณาส่งตัวกลับประเทศต้นทางตามข้อตกลงระหว่าง ประเทศ รวมทั้งเด็กกลุ่มเปราะบาง (ได้แก่ เด็กโรฮิงจา เด็กเมียนมามุสลิม และเด็กที่ไม่มีเอกสารเดินทางหรือแสดงตัวตนใดๆ) อย่างไรก็ตาม ในกรณีการ ลักลอบเข้าเมือง (Illegal entry) ต้องดำเนินการกฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมือง แต่ สามารถจำแนกได้เป็น 2 กรณี คือ 1) กรณีที่เป็นเด็กเดินทางเข้ามาเอง อาจต้อง ถูกส่งตัวกลับประเทศต้นทาง แต่ในบางกรณีก็ไม่สามารถส่งตัวกลับประเทศต้น ทางได้เช่นกัน ซึ่งอาจเกิดจากกระบวนการของประเทศต้นทางที่ไม่พร้อมรับ หรือไม่สามารถแสดงเอกสารประจำตัวว่าเป็นบุคคลของประเทศต้นทางได้ และ 2) กรณีที่เป็นเด็กซึ่งบิดามารดาพาเข้ามา ไม่มีความผิดทางอาญา เพราะถือเป็น ผู้ติดตาม สอดคล้องกับหลักสากลซึ่งถือว่าเด็กไม่ใช่ผู้กระทำความผิดหลัก ต้องได้รับความคุ้มครองเป็นกรณีพิเศษ และไม่ถูกกำหนดโทษในลักษณะเดียวกับผู้ใหญ่ ตลอดจนไม่ควรอยู่ในห้องกักเป็นเวลานาน เพื่อไม่ให้เด็กได้รับผลกระทบจาก การต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม

ทฤษฎีทางอาชญาวิทยาและแนวคิดเชิงสมานฉันท์กับ

การโยกย้ายถิ่นฐาน: กรอบคิดใหม่สู่มาตรการเฝ้าระวังเด็ก

การอธิบายปรากฏการณ์การโยกย้ายถิ่นฐานและการกำหนดมาตรการ ทางเลือกแทนการกักตัวเด็กในสถานกักตัวคนต่างด้าวของประเทศไทย จำเป็นต้องพิจารณาจากทฤษฎีอาชญาวิทยาและแนวคิดสหวิทยาการที่ช่วยให้ เข้าใจทั้งสาเหตุ กลไกการจัดการ และผลกระทบของนโยบายที่มีต่อเด็ก

กลุ่มเปราะบาง เพื่อทำความเข้าใจว่าการควบคุมคนเข้าเมืองและการคุ้มครองเด็กไม่ใช่เพียงประเด็นเชิงความมั่นคง หากยังเกี่ยวข้องกับประเด็นเชิงสิทธิมนุษยชนและมนุษยธรรม โครงสร้างทางสังคม และกลไกทางนโยบายในระดับรัฐและระหว่างประเทศ ทฤษฎีอาชญาวิทยาสัมัยใหม่จึงถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้ถูกควบคุม ตลอดจนตั้งคำถามว่าการกักตัวเด็กในสถานกักกันคนต่างด้าว (Immigration Detention Centre [IDC]) เป็นมาตรการที่สอดคล้องกับหลักยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน หรือแท้จริงแล้วเป็นการใช้กระบวนการยุติธรรมทางอาญากับเด็กที่ได้เป็นผู้กระทำผิดอาชญากรรมอย่างไม่เหมาะสม โดยในแง่ทฤษฎีว่าด้วยการโยกย้ายถิ่นฐาน แนวคิดเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก (De Haas, 2025) เสนอว่าการอพยพเกิดขึ้นจากการตัดสินใจของบุคคลที่แสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ รายได้สูงกว่า หรือความมั่นคงในตลาดแรงงานประเทศปลายทาง ตัวแบบนี้สามารถอธิบายได้ว่าแรงดึงดูดทางเศรษฐกิจของไทยที่ทำให้แรงงานและครอบครัวจากประเทศเพื่อนบ้าน รวมถึงเด็กที่เดินทางเข้ามาโดยหวังจะมีชีวิตที่มั่นคงกว่า แต่ในบางบริบทเด็กอาจไม่ได้เข้ามาจากเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่เกิดจากแรงผลักดันเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะความรุนแรง ความขัดแย้ง การประทัดประหารทางชาติพันธุ์หรือศาสนาจากประเทศต้นทาง (Lee, 1966) แนวคิดทางสังคมศาสตร์ที่มุ่งวิเคราะห์โครงสร้างสังคมและความไม่มั่นคงทางการเมืองจึงเป็นกรอบที่เหมาะสมกว่า เพราะช่วยอธิบายให้เห็นว่าเด็กและครอบครัวจำนวนมากมิได้มีตัวเลือกที่แท้จริง แต่ถูกบีบบังคับโดยสถานการณ์ ซึ่งเป็นเหตุให้ไม่สามารถพิจารณาเด็กในฐานะผู้ฝ่าฝืนกฎหมายเข้าเมืองตามความหมายทางอาญาอย่างเคร่งครัดได้

แต่หากเมื่อพิจารณาจากมุมมองทฤษฎีอาชญาวิทยา แนวคิดความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) (Zehr, 2002) และความยุติธรรมเชิงสังคม (Social justice) (Nussbaum, 2011; Rawls, 1971) เสนอให้รัฐมองผู้ถูกควบคุมไม่ใช่ศัตรูของรัฐ หากเป็นบุคคลที่ควรได้รับการคุ้มครองและฟื้นฟู โดยเฉพาะเด็กซึ่งมิได้มีเจตนากระทำผิด ซึ่งการนำเด็กเข้าสู่สถานกักตัวซึ่งมี

สภาพคล้ายเรือนจำและการนำเด็กมาอยู่อาศัยปะปนกับผู้ใหญ่ที่ไม่รู้จัก จึงเป็นการสร้างผลกระทบทางจิตใจและพัฒนาการอย่างรุนแรง (Bateman et al., 2024) และไม่สอดคล้องกับแนวคิดทางอาชญาวิทยาที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนสอดคล้องกับทฤษฎีการติดตรา (Labeling theory) (Becker, 1963; Lemert, 1951) ในอาชญาวิทยาที่สามารถอธิบายได้ว่า การปฏิบัติต่อเด็กในฐานะคนเข้าเมืองผิดกฎหมาย มีผลทำให้เด็กถูกมองในแง่ลบ นำมาซึ่งการจำกัดโอกาสและส่งผลยาวนานต่อการพัฒนาการของเด็กและการถูกยอมรับทางสังคม แม้เด็กจะไม่เคยมีความผิดอาญาใดๆก็ตาม

รวมทั้งในมิติของกฎหมายระหว่างประเทศ อนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย ค.ศ. 1951 (สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ, ม.ป.ป.) และพิธีสาร ค.ศ. 1967 รวมถึงหลักการสำคัญอย่างการไม่ผลักดันกลับ (Non-refoulement) (Goodwin-Gill & McAdam, 2007; United Nations, 1951; United Nations, 1967) สามารถอธิบายได้ว่ารัฐมีพันธกรณีในการปกป้องผู้ที่อาจตกอยู่ในความเสี่ยงร้ายแรงหากถูกส่งกลับประเทศต้นทาง ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ของเด็กจำนวนมากที่เข้ามาในไทยเพราะหนีความรุนแรงหรือภัยสงคราม ขณะเดียวกัน อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (CRC) (United Nations, 1989) ได้กำหนดให้การกักตัวเด็กเป็นมาตรการสุดท้าย และต้องเป็นไปตามหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก (มาตราลักษณะ เสริมจากกุล, 2562; United Nations Committee on the Rights of the Child, 2013) ทำให้รัฐต้องจัดทำมาตรการทางเลือกแทนการกักขังที่เหมาะสมต่อพัฒนาการของเด็ก ได้แก่ การดูแลในชุมชน การพักอาศัยกับผู้ปกครอง หรือระบบคัดกรองรายกรณี (Case management) (Sykiotou, 2017) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดด้านการฟื้นฟูเยียวยา (Rehabilitation) และการคืนสู่สังคม (Reintegration) ที่มุ่งให้เด็กกลับมามีสภาพชีวิตปกติหลังผ่านประสบการณ์การควบคุมตัวมาแล้ว ดังนั้น การนำแนวคิดมาตรการทางเลือกแทนการกักขัง (Alternatives to Detention [ATD]) จึงเป็นองค์ประกอบ

สำคัญที่เชื่อมโยงทั้งมิติอาชีวศึกษา และการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของเด็กควบคู่กัน โดยมาตรการ ATD จะเป็นแนวทางในการมุ่งลดการใช้การกักตัว ซึ่งเป็นมาตรการที่มีลักษณะลงโทษ และแทนที่ด้วยมาตรการที่ยืดหยุ่นเป็นศูนย์กลาง (Bloomfield, 2016) ได้แก่ การจัดหาที่พักในชุมชนบ้านพักครอบครัวแบบเปิด การจัดการรายกรณี การสนับสนุนทางสังคม การให้การศึกษา และการดูแลด้านสุขภาพ ทั้งยังเป็นแนวทางที่ประเทศต่างๆ ใช้แทนการกักเด็กโดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งประสบความสำเร็จในการลดผลกระทบต่อเด็กและเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการคนเข้าเมือง การเปรียบเทียบเช่นนี้ทำให้เห็นว่าประเทศไทยยังมีช่องว่างด้านกฎหมาย โครงสร้าง และความเข้าใจในระดับเจ้าหน้าที่เนื่องจากแนวคิดของเจ้าหน้าที่และรัฐยังคงให้ความสำคัญกับแนวคิดความมั่นคงของรัฐและการควบคุมคนเข้าเมืองเป็นหลักมากกว่าการคุ้มครองสิทธิเด็ก ซึ่งในความเป็นจริงควรมีการประเมินผลกระทบทางสังคม และวิเคราะห์ความคุ้มค่าเชิงเศรษฐกิจในการเลือกใช้มาตรการ ATD แทนการกักขัง ซึ่งจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการผู้ย้ายถิ่นและลดผลกระทบระยะยาวต่อเด็กและครอบครัว เมื่อพิจารณาในภาพรวมจะเห็นว่า การกำหนดมาตรการ ATD ในไทยยังต้องการการปรับปรุงกฎหมายคนเข้าเมือง การสร้างระบบคัดกรองที่มีมาตรฐาน การเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานรัฐ และการสร้างกลไกติดตามหลังการปล่อยตัวเพื่อให้ระบบคุ้มครองเด็กสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ทั้งนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า การอธิบายการโยกย้ายถิ่นฐานและการกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็กในไทยบนฐานทฤษฎีอาชีวศึกษาและแนวคิดที่เกี่ยวข้องช่วยให้เห็นความซับซ้อนของปัญหา ซึ่งเกี่ยวพันทั้งปัจจัยผลักดันและปัจจัยดึงดูดเชิงโครงสร้าง ทฤษฎีว่าด้วยสิทธิเด็ก มาตรฐานผู้ลี้ภัย ความยุติธรรมเชิงฟื้นฟู และกลไกทางนโยบายของรัฐ การจัดทำนโยบายที่สมดุลระหว่างความมั่นคงของรัฐกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเด็กจึงเป็นสิ่งจำเป็น และเป็น

ทิศทางที่ประเทศไทยควรมุ่งสู่เพื่อการคุ้มครองเด็กในบริบทของการโยกย้ายถิ่นฐานอย่างแท้จริงและยั่งยืน

ฝากำแพงนโยบาย: ความท้าทายของไทยสู่ระบบการไม่กักเด็ก

การทำความเข้าใจการโยกย้ายถิ่นฐานของเด็กจำเป็นต้องพิจารณาผ่านหลายมิติ ทั้งทฤษฎีอาชญาวิทยา แนวคิดเชิงสมานฉันท์ และหลักสิทธิมนุษยชนสากล ซึ่งต่างสะท้อนให้เห็นตรงกันว่า เด็กที่อยู่ในภาวะโยกย้ายถิ่นฐานไม่ควรถูกปฏิบัติด้วยมาตรการควบคุมที่รุนแรงหรือการกักตัวเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ การนำแนวคิดยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เพื่อนำไปสู่กรอบคิดใหม่ในการพิจารณาและกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการไม่กักเด็ก อย่างไรก็ดี การขับเคลื่อนมาตรการทางเลือกแทนการไม่กักเด็กในประเทศไทยยังเผชิญความท้าทายจากทั้งโครงสร้างกฎหมาย แนวปฏิบัติด้านความมั่นคง การจัดการกลุ่มเด็กเปราะบาง และการบูรณาการระหว่างหน่วยงาน ซึ่งทำให้การคุ้มครองเด็กในบริบทการโยกย้ายถิ่นฐานเป็นเรื่องซับซ้อนกว่าที่ปรากฏ

การบริหารจัดการกลุ่มเด็กที่โยกย้ายถิ่นฐานของไทยเป็นประเด็นที่ถูกวิพากษ์มาอย่างยาวนาน ทั้งในเชิงสิทธิมนุษยชนและในเชิงความมั่นคงของประเทศไทย โดยเฉพาะแนวปฏิบัติที่เคยใช้ในอดีตซึ่งรวมเด็กไว้ในห้องกักตรวจคนเข้าเมืองร่วมกับผู้ใหญ่ หรือในปัจจุบันยังปรากฏการจับกุมตัวเด็ก เห็นได้จากกรณีการจับกุมเด็กนักเรียนชาวกัมพูชาอายุ 13 ปี ฐานการหลบหนีเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย (Thai PBS, 2568) ซึ่งกลายเป็นข้อสงสัยต่อการเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กและระบบการคุ้มครองเด็กของไทย ซึ่งให้ความสำคัญกับหลักสิทธิประโยชน์อันสูงสุดแก่เด็กและจำเป็นต้องดูแลเด็กทุกคนโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติหรือการเข้าเมือง โดยเฉพาะการกักเด็กต้องดำเนินการเป็นมาตรการสุดท้ายที่จะใช้ อันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมและขัดต่อหลักสากลว่าด้วยการคุ้มครองเด็ก ปัญหาเหล่านี้ถูกสะสมมาเป็นเวลานาน ก่อนจะได้รับการขยับเน้นมากขึ้นภายใต้แรงกดดันจากสังคม

ระหว่างประเทศที่เรียกร้องให้ประเทศไทยปรับปรุงระบบการคุ้มครองเด็กให้สอดคล้องกับพันธกรณีด้านสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยได้ให้คำมั่นไว้ ปัจจุบันเหล่านี้นำไปสู่ความพยายามกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็กหรือ ATD ซึ่งแม้จะมีความก้าวหน้าในระดับนโยบาย แต่กลับเผชิญกับปัญหาเชิงโครงสร้างและข้อจำกัดด้านปฏิบัติที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต ทำให้การดำเนินมาตรการดังกล่าวยังคงเป็นความท้าทายของรัฐไทยอย่างต่อเนื่อง โดยสามารถแบ่งเป็นประเด็นสำคัญได้ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง แรงกระเพื่อมจากภายนอกและความไม่พร้อมจากภายใน กล่าวคือ พัฒนาการของมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็กไว้ในห้องกักของประเทศไทยมีรากฐานจากพลวัตด้านสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศมากกว่าปัจจัยเชิงโครงสร้างภายในประเทศเอง จุดเปลี่ยนสำคัญเริ่มต้นจากแรงกดดันในเวทีโลก ในการประชุมสุดยอดผู้ลี้ภัยโลกว่าจะยุติการกักเด็ก โดยเฉพาะคำมั่นที่ผู้นำไทยประกาศในปี 2559 (ค.ศ. 2016) เมื่อนายกรัฐมนตรีได้ให้คำมั่นว่าจะไม่กักตัวเด็ก ในการประชุมสุดยอดผู้ลี้ภัยโลกที่จัดขึ้นโดยประธานาธิบดีบารัค โอบามา ซึ่งแรงกระเพื่อมนี้เกิดขึ้นจากกระแสโลกและประเด็นด้านสิทธิมนุษยชน (Human rights) ซึ่งเป็นปัจจัยระหว่างประเทศที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายภายใน (Finnemore & Sikkink, 1998) อย่างไรก็ตาม การประกาศดังกล่าวเกิดขึ้นก่อนที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะมีความพร้อมในการตั้งรับหรือปฏิรูปโครงสร้างพื้นฐานในการดูแลเด็กที่ไม่ถูกกักตัวอย่างเต็มที่ อาจกล่าวได้ว่า คำประกาศดังกล่าวเกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์จริงที่ห้องกักของสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองยังคงแออัด เด็กจำนวนมากต้องอยู่ปะปนกับผู้ใหญ่ และสภาพความเป็นอยู่มีความเสี่ยงต่อความปลอดภัยอย่างรุนแรง โดยเฉพาะเด็กชายอายุต่ำกว่า 12 ปีที่อาจเผชิญอันตรายทั้งด้านร่างกายและจิตใจ การให้คำมั่นในเวทีโลกจึงส่งผลกระทบตุนให้ไทยต้องเร่งพัฒนามาตรการทางเลือก แม้ว่าระบบราชการในขณะนั้นยังไม่มีทรัพยากรหรือโครงสร้างพื้นฐานรองรับอย่างเพียงพอ สิ่งนี้สะท้อนลักษณะของการรับรองมาตรฐานสากล

เข้าสู่ประเทศในลักษณะที่นโยบายมาก่อนโครงสร้างซึ่งเป็นสาเหตุของช่องว่างจำนวนมากในระหว่างการใช้จริง ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะพัฒนา MOU ATD ในปี 2562 (กรมกิจการเด็กและเยาวชน, 2563; UNICEF Thailand, 2021) และมีแนวทางปฏิบัติ (SOP) (กรมกิจการเด็กและเยาวชน, 2563) เพื่อนำเด็กออกจากห้องกักแล้ว และให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องปฏิบัติตามแนวปฏิบัติที่กำหนดไว้ แต่การดำเนินงานในทางปฏิบัติก็ยังมีอุปสรรคอย่างต่อเนื่อง ในบางครั้งเจ้าหน้าที่ยังขาดความเข้าใจในแนวปฏิบัติใหม่รวมทั้งการหมุนเวียนตำแหน่งในหน่วยงาน ทำให้ผู้ปฏิบัติงานจำนวนมากอาจไม่เคยได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการคุ้มครองเด็กตามมาตรฐานสากล ขณะเดียวกันห้องกักของหลายจังหวัดก็ไม่มีพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับแยกเด็กออกจากกลุ่มผู้ใหญ่ ส่งผลให้หลักการด้านสิทธิเด็กตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (CRC) ไม่สามารถถูกบังคับใช้ได้จริงในเชิงปฏิบัติ ความไม่พร้อมเหล่านี้สะท้อนว่าระบบราชการไทยยังยึดติดกับวัฒนธรรมการควบคุมคนเข้าเมืองในฐานะความมั่นคงแบบดั้งเดิมมากกว่าจะเป็นการคุ้มครองกลุ่มเปราะบาง

ประการที่สอง ความไม่สอดคล้องระหว่างความมั่นคงของรัฐและการคุ้มครองเด็กตามหลักสิทธิมนุษยชน ความย้อนแย้งระหว่างกรอบคิดด้านความมั่นคงของรัฐกับหลักสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะสิทธิเด็กที่อยู่ในภาวะโยกย้ายถิ่นฐาน คือ หนึ่งในรากปัญหาที่ทำให้มาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก (ATD) ยังไม่สามารถขับเคลื่อนอย่างมีประสิทธิภาพ แม้ว่าประเทศไทยจะให้คำมั่นในระดับนานาชาติว่าจะยุติการกักเด็ก (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [OHCHR], 2016; UNHCR, 2014) หรือการมีการจัดทำ MOU (United Nations High Commissioner for Refugees, 2019) และ SOP (กรมกิจการเด็กและเยาวชน, 2563) เพื่รองรับหลักการดังกล่าว แต่ในเชิงปฏิบัติ เจ้าหน้าที่จำนวนมากยังคงตีความสถานการณ์ผ่านกรอบความมั่นคงแบบเดิม ซึ่งเน้นการควบคุม การปราบปราม และการป้องกันการหลบหนีเข้าเมือง มากกว่าการคุ้มครองสิทธิของเด็กในฐานะ

บุคคลที่เปราะบางที่สุดในระบบตรวจคนเข้าเมือง (United Nations Committee on the Rights of the Child, 2014) ตลอดจนความกังวลที่ว่า หากรัฐไม่กักเด็กไว้ในห้องกัก หรือปล่อยให้เด็กและครอบครัวใช้ชีวิตอยู่นอกระบบควบคุม อาจก่อให้เกิดปัจจัยดึงดูด (Pull factor) ที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายดังกล่าวหลบหนีเข้าเมืองจำนวนมากขึ้น ซึ่งสะท้อนวิถีคิดที่ยึดการควบคุมเป็นศูนย์กลางมากกว่า การพิจารณาสภาพความเป็นจริงหรือมาตรฐานตามหลักสากล แม้ในความเป็นจริง กลุ่มดังกล่าวที่หลบหนีเข้าเมืองมักเกิดจากปัจจัยผลัก (Push factor) ที่รุนแรงจากประเทศต้นทาง ได้แก่ ความขัดแย้ง การประหัตประหาร ความยากจน ข้นรุนแรง หรือสถานการณ์ด้านศาสนาและชาติพันธุ์ที่ทำให้พวกเขาไม่มีทางเลือกอื่น จึงต้องเดินทางแสวงหาที่พักพิงปลอดภัย หากบ้านที่เราอยู่ปลอดภัย ใครบ้างที่จะไม่อยากอยู่บ้านหลังเดิม ซึ่งสะท้อนว่า การอพยพของเด็กและครอบครัวแทบทั้งหมดไม่ได้เกิดจากแรงจูงใจที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์จากประเทศไทย แต่เกิดจากปัจจัยผลักในประเทศต้นทางเสียมากกว่า ทั้งนี้ ปัจจัยดังกล่าว ทำให้กลไก ATD ค่อนข้างเผชิญอุปสรรคในระดับปฏิบัติ โดยเฉพาะการตีความของรัฐผ่านมุมมองด้านความมั่นคงที่ส่งผลให้การตัดสินใจของรัฐยังเอนเอียงไปในทางการป้องกันภัยคุกคามต่อรัฐ มากกว่าความปลอดภัยของตัวเด็ก อันเป็นผลให้เด็กจำนวนหนึ่งยังคงเผชิญสถานการณ์อันตรายในห้องกัก หรือสถานที่ควบคุมอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสมต่อการพัฒนาและความปลอดภัย ปัญหานี้ยังมีมิติที่ลึกกว่าการขาดความเข้าใจด้านสิทธิมนุษยชน เพราะแฝงด้วยโครงสร้างทางวัฒนธรรมราชการที่ยึดถือกฎหมายคนเข้าเมืองเป็นเครื่องมือความมั่นคง ทำให้เด็กซึ่งควรถูกมองว่าเป็น “ผู้เสียหาย” หรือ “ผู้เปราะบาง” ถูกจัดกลุ่มร่วมกับผู้ใหญ่ที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดกฎหมายด้านคนเข้าเมือง โดยไม่ได้มีการแยกแยะตามความจำเป็น การขาดกรอบคิดเชิงสิทธิมนุษยชนจึงทำให้กระบวนการคุ้มครองเด็กในระบบตรวจคนเข้าเมืองล่าช้า ดิดขัดและไม่สอดคล้องกับหลักสากล

ประการที่สาม ปัญหาและอุปสรรคทางกฎหมาย กล่าวคือ อุปสรรคสำคัญของการดำเนินมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก (Alternatives to Detention [ATD]) ในประเทศไทยมีที่มาจากโครงสร้างกฎหมายคนเข้าเมือง ซึ่งยังคงตั้งอยู่บนแนวคิดด้านความมั่นคงของรัฐและการควบคุมตัวบุคคลเป็นหลัก โดยเฉพาะบทบัญญัติของพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 ซึ่งให้อำนาจรัฐในการควบคุมตัวบุคคลที่เข้าเมืองโดยไม่ชอบด้วยกฎหมายไว้ในสถานกักตัวของสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองเพื่อการส่งกลับออกนอกราชอาณาจักร โดยเฉพาะมาตรา 54 และมาตรา 55 ของพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ. 2522 ซึ่งกำหนดกลไกทางกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมตัวบุคคลที่เข้าเมืองโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย โดยมาตรา 54 บัญญัติให้อำนาจเจ้าพนักงานตรวจคนเข้าเมืองในการควบคุมตัวบุคคลต่างด้าวที่ถูกสั่งให้ออกจากราชอาณาจักรไว้ในสถานที่ควบคุมของทางราชการเพื่อการผลักดันกลับประเทศต้นทาง ในขณะที่มาตรา 55 ให้อำนาจในการกักตัวบุคคลดังกล่าวไว้จนกว่าจะสามารถดำเนินการส่งกลับได้จริงในทางปฏิบัติ บทบัญญัติทั้งสองมาตรานี้ไม่ได้แยกแยะสถานะระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก ทำให้เด็กที่เดินทางติดตามบิดามารดาเข้ามาในประเทศไทยโดยไม่มีเอกสารการเดินทางที่ต้องถูกจัดอยู่ในฐานะ “บุคคลต่างด้าวที่ต้องถูกควบคุมตัว” เช่นเดียวกับผู้ใหญ่ ทั้งที่เด็กมิได้มีเจตนาฝ่าฝืนกฎหมายด้วยตนเอง ผลจากบทบัญญัตินี้ดังกล่าวจึงทำให้เด็กจำนวนหนึ่งต้องถูกควบคุมตัวอยู่ในสถานกักตัวของสำนักงานตรวจคนเข้าเมือง (Immigration Detention Center [IDC]) ซึ่งเป็นสถานที่ที่ออกแบบมาเพื่อการควบคุมตัวผู้กระทำความผิดด้านการเข้าเมืองมากกว่าการดูแลสุขภาพของเด็ก

รวมถึงมาตรา 58 ของพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 ยังเปิดช่องให้เกิดสถานการณ์ที่เรียกว่า การกักตัวโดยไม่มีความผิด กล่าวคือ ในกรณีที่ไม่สามารถดำเนินการส่งกลับบุคคลต่างด้าวไปยังประเทศต้นทางได้ เจ้าหน้าที่มีอำนาจควบคุมตัวบุคคลดังกล่าวต่อไปได้จนกว่าจะสามารถดำเนินการผลักดันกลับได้จริง สถานการณ์เช่นนี้มักเกิดขึ้นในกรณีที่ประเทศต้นทางไม่ยอมรับ

การส่งกลับบุคคล หรือในกรณีที่บุคคลไม่สามารถพิสูจน์สัญชาติของตนเองได้อย่างชัดเจน ส่งผลให้กระบวนการส่งกลับไม่สามารถดำเนินการได้ตามขั้นตอนทางการทูตและกฎหมายระหว่างประเทศ การเปิดช่องให้มีการควบคุมตัวเป็นระยะเวลานานโดยไม่มีการกำหนดกรอบเวลาที่ชัดเจนดังกล่าวก่อให้เกิดข้อกังวลด้านสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของเด็ก เนื่องจากการถูกควบคุมตัวเป็นเวลานานในสภาพแวดล้อมที่จำกัดอิสรภาพสามารถส่งผลกระทบต่อการพัฒนาการทางร่างกาย จิตใจ และสังคมของเด็กได้อย่างมีนัยสำคัญ

อีกประเด็นสำคัญ คือ การขาดนิยามทางกฎหมายเกี่ยวกับ “เด็กผู้โยกย้ายถิ่นฐาน” ในกฎหมายภายในของประเทศไทย กฎหมายคนเข้าเมืองของไทยมิได้กำหนดนิยามหรือสถานะทางกฎหมายเฉพาะสำหรับเด็กที่เดินทางข้ามพรมแดนโดยไม่มีเอกสารหรือมีสถานะไม่แน่นอน ทำให้ระบบกฎหมายยังคงใช้หลักเกณฑ์เดียวกันกับบุคคลต่างด้าวทั่วไปในการจัดการกับเด็กกลุ่มนี้ ส่งผลให้ไม่มีข้อยกเว้นที่ชัดเจนในการป้องกันการควบคุมตัวเด็กตามกฎหมายคนเข้าเมือง ในทางปฏิบัติ เด็กที่ได้รับการปล่อยตัวออกจากสถานกักตัวภายใต้มาตรการคุ้มครองหรือมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวในช่วงวัยเด็ก เมื่อมีอายุครบ 18 ปี สถานะทางกฎหมายจะเปลี่ยนเป็น “บุคคลเข้าเมืองโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย” โดยอัตโนมัติ เนื่องจากไม่มีบทบัญญัติรองรับสถานะต่อเนื่องของบุคคลกลุ่มนี้ ผลที่เกิดขึ้น คือ บุคคลดังกล่าวมีความเสี่ยงที่จะถูกจับกุมและควบคุมตัวในสถานกักตัวของสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองอีกครั้งในฐานะผู้ใหญ่

ในขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการยังต้องเผชิญข้อจำกัดจาก *ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157* ซึ่งบัญญัติให้เจ้าพนักงานที่ปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบจนก่อให้เกิดความเสียหายแก่บุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือแก่รัฐต้องรับโทษทางอาญา บทบัญญัติดังกล่าวส่งผลให้เจ้าหน้าที่บางส่วนมีความกังวลว่าหากไม่ดำเนินการจับกุมหรือควบคุมตัวบุคคลที่เข้าเมืองโดยไม่ชอบด้วยกฎหมายตามที่พระราชบัญญัติคนเข้าเมืองกำหนด อาจถูกตีความว่าเป็นการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ ความกังวลดังกล่าวจึง

จำกัดการใช้ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ในการนำมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวมาใช้ในทางปฏิบัติ แม้ว่ามาตรการดังกล่าวจะมีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครองสิทธิและสวัสดิภาพของเด็กตามหลักการสากลก็ตาม ในอนาคตจึงควรมีการพิจารณาปรับปรุงแก้ไขกฎหมายหรือจัดทำกฎหมายใหม่เพื่อรองรับการดำเนินมาตรการ ATD เพื่อลดปัญหาการใช้ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ และทำให้เกิดความชัดเจนในการนำมาดการไปปฏิบัติ

ประการที่สี่ วิกฤตของเด็กเมื่ออายุครบ 18 ปีและรอยต่อทางกฎหมายที่ระบบไม่รองรับ กล่าวคือ หนึ่งในความซับซ้อนของปัญหา คือถึงแม้ว่าจะมีการอนุญาตให้นำเด็กออกจากห้องกัก แต่ไทยยังไม่มีกรอบแบบหรือการแก้ไขปัญหในระยะยาว (Long term solution) ทำให้หลายกรณี คือเมื่อเด็กอยู่นอกห้องกักจนอายุครบ 18 ปีแล้วยังไม่สามารถเดินทางกลับประเทศต้นทางได้ ตามระบบ ATD เมื่ออายุครบ 18 ปี สถานะทางกฎหมายของพวกเขา กลับเปลี่ยนทันทีเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองซึ่งมีความผิดเดียวกับผู้ใหญ่ ทำให้ต้องกลับเข้าสู่ห้องกักของสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองตาม พ.ร.บ. คนเข้าเมือง พ.ศ.2522 การย้อนกลับเข้าสู่ระบบควบคุมทั้งที่เคยได้รับการคุ้มครองมาหลายปี ถือเป็นภาระละเมิดหลักสิทธิมนุษยชนโดยตรง และสะท้อนว่าประเทศไทยยังไม่มีระบบคุ้มครองเด็กข้ามชาติที่ต่อเนื่องตลอดวงจรชีวิต ปัญหานี้ปรากฏชัดในหลายกรณีที่เด็กกลุ่มเปราะบางและไม่สามารถเดินทางกลับประเทศต้นทางได้ ถูกส่งกลับเข้าสู่ห้องกักทันทีที่ครบเกณฑ์อายุ นับเป็นหนึ่งใน “รอยต่อทางนโยบาย” ที่สำคัญที่สุดซึ่งต้องการการปฏิรูปอย่างเร่งด่วน ถึงแม้ว่าไทยจะมีการกลไกการคัดกรองระดับชาติ หรือ National screening mechanism ที่ถูกออกแบบมาเพื่อเป็นทางออกยั่งยืน แต่ในทางปฏิบัติยังคงมีอุปสรรค กล่าวคือหากจะเข้าระบบกลไกคัดกรองต้องยอมให้ตนเองกลายเป็นบุคคลผิดกฎหมายเสียก่อน อาทิ วิซ่าหมดอายุและถูกจับ ก่อนจึงจะสามารถสมัครได้ ทำให้กระบวนการคัดกรองกลายเป็นกลไกที่ย้อนแย้งต่อหลักการคุ้มครองผู้เปราะบาง อีกทั้งผู้ที่อยู่ในห้องกักไม่มีสิทธิยื่นขอทันที จำเป็นต้องวางเงินประกันตัว

โดยเฉพาะระบบเงินประกันตัวซึ่งยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเข้าถึงมาตรการดังกล่าว แม้ว่ารัฐจะมีการปรับลดวงเงินประกันจาก 50,000 บาท เหลือ 20,000 บาท เพื่อลดภาระของผู้ถูกกักตัว แต่ในหลายกรณีบุคคลกลุ่มนี้ ยังคงไม่สามารถจัดหาเงินประกันได้ เนื่องจากผู้อพยพหลายกลุ่มไม่มีแหล่งรายได้หรือสิทธิในการทำงานอย่างถูกกฎหมาย ส่งผลให้มาตรการที่ออกแบบขึ้น เพื่อเป็นทางเลือกแทนการกักขังไม่สามารถเข้าถึงได้จริงในทางปฏิบัติ จึงอาจสะท้อนได้ว่า มาตรการการนำเด็กออกจากห้องกักเป็นเพียงมาตรการระยะสั้น (Short term solution) ที่เน้นการนำเด็กออกจากห้องกัก แต่ยังคงขาดทางออกที่ยั่งยืน ซึ่งปัจจุบันมีเพียงการอนุญาตชั่วคราวหรือการใช้เงินประกันตัวเท่านั้นที่จะทำให้เด็กเหล่านี้หลุดออกจากการถูกกักตัวได้ แต่ในภาวะที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกา ประกาศตัดงบประมาณเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมแก่ผู้โยกย้ายถิ่นฐานทั่วโลก เพื่อต้องการย้อนสหรัฐอเมริกา กลับไปเป็นแบบ “American first” ทำให้องค์กรระหว่างประเทศหรือองค์กรภาคประชาสังคมซึ่งทำหน้าที่ช่วยเหลือผู้อพยพมาโดยตลอดได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก ในขณะเดียวกัน ไทยเองก็ไม่ได้มีการจัดตั้งกองทุนหรือช่วยเหลือกลุ่มเหล่านี้เป็นการเฉพาะ จึงทำให้เด็กเหล่านี้กลายเป็นกลุ่มค้างท่อ ซึ่งเป็นภาระหนักต่อองค์กรเอกชนที่ต้องระดมทุนช่วยเหลือและอาจไม่ทันต่ออายุของเด็กที่เพิ่มขึ้นตามวันและเวลา

ประการที่ห้า แนวทางการบริหารจัดการกลุ่มเด็กที่โยกย้ายถิ่นฐานที่ขาดความชัดเจน โดยสามารถแบ่งกลุ่มเด็กออกเป็น 2 กลุ่มเด็ก ได้แก่ (1) กลุ่มเด็กที่เดินทางติดตามบิดามารดาเข้าเมืองมาอย่างผิดกฎหมาย ซึ่งกลุ่มดังกล่าวมีปัญหาค่อนข้างน้อย โดยแนวทางการดำเนินการจะเริ่มจากการนำแม่และเด็กออกจากห้องกักก่อน และจะมีการดูแลตามสิทธิที่ควรได้รับในระหว่างที่พ่อยังต้องถูกกักตัว แต่หากมีการดำเนินคดีและดำเนินการตามกฎหมายคนเข้าเมืองแล้ว รัฐไทยจะดำเนินการส่งตัวเด็กและครอบครัวกลับไปยังประเทศต้นทางโดยคำนึงถึงความปลอดภัยและความสมัครใจเป็นสำคัญ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการไม่พลัดดันบุคคลกลับไปสู่อันตราย (Non-refoulement) (Lauterpacht

& Bethlehem, 2003) ในขณะที่ (2) กลุ่มเด็กที่มีความเปราะบาง อาทิ เด็กเมียนมา มุสลิม เด็กที่เดินทางเข้ามาโดยลำพัง หรือเด็กที่ไม่มีเอกสารแสดงตัวบุคคล เป็นกลุ่มที่กำหนดแนวทางการดำเนินการได้ค่อนข้างยากกว่ากลุ่มแรก โดยความยากจะเริ่มตั้งแต่การพิสูจน์ตัวบุคคล เนื่องจากเด็กส่วนใหญ่ไม่สามารถระบุอายุ ชาติพันธุ์ หรือแหล่งกำเนิดของตนเองได้ ทำให้กระบวนการคัดกรองและการส่งต่อเข้าสู่ระบบคุ้มครองใช้เวลาานกว่าปกติ เด็กบางคนถูกส่งต่อไปยังบ้านพักเด็กและเยาวชนเป็นเวลานาน โดยไม่เห็นแนวทางว่าจะสามารถจัดการสถานะหรือหาทางออกอย่างไร ความไม่สามารถส่งกลับประเทศต้นทางของเด็กกลุ่มนี้ ทำให้รัฐไม่อาจใช้วิธีการส่งกลับโดยสมัครใจเหมือนกรณีครอบครัว ส่งผลให้สถานะของเด็กกลายเป็นเด็กตกค้างอยู่กลางทางระหว่างการคุ้มครองกับระบบตรวจคนเข้าเมืองโดยไม่มีกรอบกำกับที่ชัดเจน นอกจากนี้ เด็กกลุ่มดังกล่าวมีความเสี่ยงที่จะหลุดออกจากระบบการคุ้มครองดูแลเด็ก เนื่องจากสถานสงเคราะห์ (Shelter) ที่มีอยู่นั้นไม่ได้ถูกออกแบบเพื่อควบคุมหรือป้องกันการหลบหนี จึงทำให้เด็กจำนวนไม่น้อยหลุดออกจากบ้านพักเด็กและอาจตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์หรือการแสวงหาประโยชน์จากเครือข่ายผิดกฎหมาย ปัญหานี้ยิ่งซับซ้อนขึ้นเมื่อเด็กเหล่านี้เติบโตจนมีอายุครบ 18 ปี เพราะระบบกฎหมายไทยไม่มีช่องว่างรองรับ ทำให้เด็กที่เคยได้รับการคุ้มครองต้องกลับเข้าสู่สถานะ “คนเข้าเมืองผิดกฎหมาย” และถูกส่งกลับไปยังห้องกักตรวจคนเข้าเมืองอีกครั้ง ซึ่งเป็นการวนกลับเข้าสู่ระบบที่พวกเขาถูกนำออกมาเพื่อปกป้องในตอนแรก แนวทางบริหารจัดการเด็กสองกลุ่มที่แตกต่างกันเช่นนี้ สะท้อนถึงความไม่พร้อมเชิงนโยบายและโครงสร้างของไทยโดยตรง หรือยังไม่มีเครื่องมือที่เหมาะสมในการแยกแยะความเปราะบางของเด็กแต่ละราย ไม่สามารถออกแบบเส้นทางการคุ้มครองที่ตอบโจทย์ความต้องการเฉพาะของแต่ละกลุ่ม และยังขาดกลไกที่เชื่อมต่อระหว่างการคัดกรอง การดูแลในบ้านพักเด็ก การจัดการสถานะทางกฎหมาย และการวางแผนระยะยาวเมื่อต้องเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ความไม่ชัดเจนเชิงโครงสร้างเช่นนี้ทำให้เด็กกลุ่มหนึ่งสามารถจัดการ

ได้รวดเร็ว ขณะที่อีกกลุ่มกลับต้องติดค้างในระบบโดยไร้ทางออก ซึ่งเป็นผลโดยตรงจากการที่ประเทศไทยยังไม่มีกรอบนโยบายที่มองเด็กที่โยกย้ายถิ่นฐานในมิติเชิงสวัสดิการ ความปลอดภัย และสิทธิมนุษยชนอย่างครบถ้วน

ประการที่หก การขาดการบูรณาการจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานเป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินมาตรการทางเลือกแทนการกักเด็ก (ATD) เนื่องจากประเด็นเด็กที่โยกย้ายถิ่นเป็นปัญหาเชิงซ้อนที่เกี่ยวข้องกับหลายภาคส่วน ทั้งด้านความมั่นคง ด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านสาธารณสุข ด้านการต่างประเทศ และด้านสิทธิมนุษยชน ซึ่งยังขาดการบูรณาการอย่างครอบคลุมทุกมิติได้อย่างครบถ้วน อีกทั้ง การดูแลเด็กกลุ่มนี้ต้องการทั้งการคัดกรองสถานะ การจัดหาที่พัก การดูแลด้านจิตใจ การเข้าถึงการศึกษา การคุ้มครองผู้เสียหายจากการค้ามนุษย์ ตลอดจนการจัดการทางกฎหมายคนเข้าเมืองของไทย ซึ่งล้วนเป็นภารกิจที่กระจายอยู่ในหลายกระทรวง และหลายองค์กรและต่างมีบทบาทเฉพาะด้านที่ไม่สามารถทดแทนกันได้ ความแตกต่างของหน้าที่ส่งผลให้แต่ละหน่วยงานต่างมีขอบเขตความรับผิดชอบที่จำกัดจึงไม่สามารถดูแลเด็กตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการได้เพียงลำพัง นอกจากนี้หน่วยงานรัฐแล้ว องค์กรระหว่างประเทศ อาทิ UNHCR UNICEF และ IOM รวมถึงภาคประชาสังคมต่างๆ ก็มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากมีความสามารถในการสนับสนุนและเชี่ยวชาญในการคัดกรองสถานะผู้แสวงหาที่พักพิง การคุ้มครองเด็กและการศึกษาที่เหมาะสมกับวัย (Betts et al., 2012) การส่งบุคคลกลับประเทศต้นทางอย่างปลอดภัย การบริหารจัดการและติดตามเด็กหลังออกจากห้องกัก ซึ่งล้วนเป็นการลดภาระของรัฐในทางปฏิบัติทั้งสิ้น ซึ่งสะท้อนได้ว่า แม้จะมีส่วนเกี่ยวข้องหลายฝ่าย แต่การทำงานร่วมกันยังคงกระจัดกระจายและขาดเอกภาพ เนื่องจากไม่มีกลไกประสานงานกลางที่มีอำนาจกำกับ เนื่องจาก MOU ของ ATD ทำหน้าที่เป็นกรอบความร่วมมือ แต่เป็นเพียงเอกสารความเข้าใจและไม่ใช่อำนาจ จึงไม่มีกลไกกำกับติดตามอย่างเป็นระบบ หากจะลดภาระทางภาครัฐ การดึงภาคประชาสังคมเข้ามาเป็นผู้ช่วยในการ

ขับเคลื่อนและปิดช่องว่างของรัฐ ได้แก่ การช่วยติดตามเด็ก การเป็นตัวกลางในการสื่อสารระหว่างหน่วยงาน การจัดหาล่าม หรือแม้แต่การจัดหาทรัพยากรพื้นฐานให้เด็กตามความจำเป็นที่เด็กควรได้รับอาจมีส่วนช่วยให้กลไกการบริหารจัดการของไทยเป็นระบบมากขึ้นอีกด้วย โดยเฉพาะกรณีของเด็กกลุ่มเปราะบางที่ปัจจุบันบางกรณีไม่สามารถส่งกลับประเทศต้นทางและไม่สามารถหาแนวทางที่ชัดเจนในการดำเนินการได้ การใช้ประโยชน์จากองค์กรระหว่างประเทศและองค์กรภาคประชาสังคมในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลเด็กกลุ่มดังกล่าวอาจเป็นการแก้ไขปัญหาย่างยั่งยืนในระยะยาวได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความท้าทายต่างๆ ที่ประเทศไทยต้องเผชิญในการพัฒนามาตรการทางเลือกแทนการกักเด็ก จะเห็นได้ว่าปัญหาเหล่านี้ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยการปรับปรุงเชิงปฏิบัติเท่านั้น แต่ต้องอาศัยกรอบคิดและกลไกที่อาจเคยมีการนำมาใช้ในลักษณะโครงการนำร่องและมีประสิทธิภาพ การพิจารณาถึงโมเดลต่างประเทศที่สามารถยุติหรือจำกัดการกักเด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงมีความสำคัญเนื่องจากช่วยให้เห็นแนวทางจัดการที่เป็นไปได้จริงภายใต้ข้อจำกัดที่แตกต่างกัน ตลอดจนเป็นบทเรียนสำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์เพื่อพัฒนาระบบของไทยให้ก้าวหน้าและสอดคล้องกับมาตรฐานสิทธิมนุษยชนยิ่งขึ้นต่อไป

กรณีศึกษาต่างประเทศในกรณีแนวปฏิบัติต่อกลุ่มเด็กที่อยู่ภาวะโยกย้ายถิ่นฐาน

ปัญหาการกักขังเด็กที่โยกย้ายถิ่นฐานยังคงเป็นความท้าทายเชิงนโยบายระดับโลก เนื่องจากการกักขังส่งผลร้ายแรงต่อพัฒนาการ สุขภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเด็ก อีกทั้งยังขัดกับพันธกรณีระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กที่กำหนดให้การกักเด็กต้องเป็นมาตรการสุดท้ายเท่านั้น ในบริบทไทย การโยกย้ายถิ่นฐานเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับการลักลอบเข้าเมืองและการค้ามนุษย์ ทำให้รัฐให้น้ำหนักกับความมั่นคงมากกว่ามิติสิทธิมนุษยชนและนำไปสู่การกักขังเด็กในสถานที่ที่ไม่เหมาะสม (United Nations High Commissioner for Refugees, 2012) อย่างไรก็ตาม

ไทยได้แสดงพัฒนาการเชิงนโยบาย อาทิ การให้คำมั่นยุติการกักตัวเด็กในเวทีระหว่างประเทศ และการจัดทำบันทึกความเข้าใจว่าด้วยมาตรการทางเลือกแทนการกักขังเด็ก โดยยึดหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็กและการใช้ครอบครัวเป็นฐานในการดูแล แต่การดำเนินงานยังเผชิญช่องว่างสำคัญ ทั้งด้านสถานที่รองรับ ระบบคัดกรองเด็ก มาตรฐานการดูแล และบทบาทการอยู่ร่วมกับครอบครัวหลังออกจากห้องกัก แม้ประชาคมนานาชาติจะให้ความสำคัญกับการยุติการกักเด็กตามพันธกรณีของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (CRC) แต่หลายประเทศยังคงประสบข้อจำกัดเชิงกฎหมาย ความมั่นคง และทรัพยากร ทำให้มาตรการคุ้มครองเด็กในบริบทการโยกย้ายถิ่นฐานยังไม่สมบูรณ์ ขณะเดียวกันประเทศที่ประสบความสำเร็จมากกว่า มักมีปัจจัยร่วม คือ ระบบคัดกรองที่ชัดเจน การคุ้มครองที่ยึดหลักครอบครัวเป็นฐาน และศูนย์พักพิงแบบเปิดแทนการควบคุมตัวแบบเรือนจำ โดยกรณีจากต่างประเทศ มาตรการทางเลือกมีลักษณะหลากหลายตามบริบทแต่ก็ล้วนสะท้อนความพยายามลดการกักเด็ก เช่น มาเลเซียแม้เป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก แต่ยังคงกักเด็กจำนวนมากในศูนย์ปิดที่ขาดมาตรฐาน ทำให้เด็กเสี่ยงต่อความรุนแรง สุขภาวะที่ย่ำแย่ และการแยกจากครอบครัว อย่างไรก็ตาม รัฐบาลมีความพยายามริเริ่มโครงการนำร่องทางเลือกแทนการกักขัง แม้จะยังติดขัดด้วยข้อจำกัดเชิงนโยบายและทรัพยากรสำหรับนิวซีแลนด์ แม้จะมีระบบคัดกรองและควบคุมเด็กในบางกรณี แต่โดยหลักแล้วห้ามกักขังเด็กเว้นแต่จำเป็นอย่างยิ่ง และให้ความสำคัญกับสิทธิเด็กขั้นพื้นฐาน ทั้งด้านตัวแทนทางกฎหมาย การศึกษาที่เท่าเทียม และการจัดศูนย์พักพิงแบบกึ่งเปิด ซึ่งมุ่งหลีกเลี่ยงไม่ให้เด็กเผชิญสภาพแวดล้อมที่ก่อบาดแผลทางใจ ประเทศอื่นๆ เช่น อินโดนีเซีย เบลเยียม แคนาดา และประเทศในยุโรปบางประเทศ ต่างพัฒนามาตรการแบบเปิด ได้แก่ บ้านพักครอบครัว ระบบรายงานตัว หรือการดูแลโดยชุมชน เพื่อลดการใช้การกักขังกับเด็กโดยเด็ดขาด โดยจากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวผู้แสวงหาที่ลี้ภัยและผู้ลี้ภัยในเขตเมืองในประเทศไทย ภายใต้งานโครงการปรับปรุง

กลไกการคุ้มครองผู้ลี้ภัยในเขตเมืองในประเทศไทยของเครือข่ายสิทธิผู้ลี้ภัยและคนไร้รัฐ ได้มีการรวบรวมข้อมูลประสบการณ์จากต่างประเทศ การใช้ทางเลือกแทนการกักตัวไว้อย่างหลากหลาย (กนกนิษัฏ วัฒนกุลรัตน์ และ สุเทพ จันทรอำพร, 2560) จึงขอยกตัวอย่างประเทศต่างๆ ที่มีการกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวไว้ในห้องกัก ดังนี้

มาเลเซีย มาเลเซียเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก แต่ยังคงกักเด็กจำนวนมากในสถานกักขังคนเข้าเมืองที่มีสภาพเหมือนเรือนจำ เด็กมักถูกกักร่วมกับผู้ใหญ่ มีการแยกเด็กผู้ชายอายุ 13 ปีขึ้นไป ไปอยู่กับชายผู้ใหญ่ และไม่มีระยะเวลาการกักที่ชัดเจน การคัดกรองสถานะเด็กมีความคลาดเคลื่อนเนื่องจากบางศูนย์ถือว่าผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 12 ปีเป็นเด็ก ขณะที่บางแห่งใช้เกณฑ์ต่ำกว่า 18 ปี ทำให้เด็กจำนวนหนึ่งไม่ได้รับความคุ้มครองตามมาตรฐานสากล แม้รัฐบาลประกาศตั้งโครงการนำร่องทางเลือกแทนการกักขังในปี 2565 และมีความร่วมมือบางส่วนกับองค์กรพัฒนาเอกชน แต่ระบบโดยรวมยังคงเน้นการควบคุมมากกว่าการคุ้มครอง และยังมีข้อจำกัดด้านกฎหมาย สถานะผู้ลี้ภัยและบทบาทของหน่วยงานรัฐ อย่างไรก็ตาม มาเลเซียอยู่ในภาวะ “ช่องว่างเชิงนโยบาย” (Policy gap) ระหว่างการยอมรับหลักสิทธิมนุษยชนในระดับสากล กับบริบทความมั่นคงภายในประเทศ การไม่เป็นภาคีอนุสัญญาผู้ลี้ภัยปี 1951 ทำให้ไม่มีกรอบกฎหมายรองรับมาตรการคุ้มครองเด็กอย่างเป็นทางการ การกักขังแบบไม่มีกำหนดเวลาและการขาดกลไกคัดกรองที่เป็นมาตรฐาน ทำให้เด็กเสี่ยงต่อความรุนแรง บาดแผลทางใจ และปัญหาสุขภาพเรื้อรัง ประเทศจึงจำเป็นต้องปฏิรูปทั้งกฎหมายและระบบบริการ หากต้องการพัฒนามาตรการ ATD ให้เกิดผลจริงจัง (The International Detention Coalition, 2022)

นิวซีแลนด์ นิวซีแลนด์เข้าร่วมเกือบทุกอนุสัญญาสิทธิมนุษยชนสำคัญ รวมถึงอนุสัญญาผู้ลี้ภัยและอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ทำให้รัฐมีภาระผูกพันสูงต่อการคุ้มครองเด็กผู้ย้ายถิ่นฐาน ประเทศนี้ใช้ระบบศูนย์พักพิงแบบกึ่งเปิด เน้นการรักษาอิสระ ขั้นตอนการคัดกรองมีความชัดเจน และให้สิทธิเด็กเข้าถึง

ตัวแทนทางกฎหมาย การศึกษา และบริการสวัสดิการเทียบเท่าประชาชนทั่วไป การกักเด็กเป็นมาตรการสุดท้ายอย่างแท้จริงและใช้เฉพาะกรณีจำเป็นอย่างยิ่ง (New Zealand Immigration, 2022) ซึ่งสะท้อนได้ว่า นิวซีแลนด์สะท้อนการจัดการผู้ย้ายถิ่นฐานที่ยึด “หลักสิทธิเด็กเป็นศูนย์กลาง” (Child-centered approach) และเป็นต้นแบบของการออกแบบระบบ ATD ที่สมดุลระหว่างความมั่นคงกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นโยบายการให้เด็กอยู่ในสภาพแวดล้อมเปิด และการมีผู้แทนผลประโยชน์ทางกฎหมาย เป็นปัจจัยหลักที่ลดความเสี่ยงของการเกิดบาดแผลทางใจและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กในการตัดสินใจ เรื่องที่กระทบต่อชีวิตตนเอง ถือเป็นโมเดลที่หลายประเทศสามารถนำไปปรับใช้ได้ในระดับหนึ่ง (Mitchell & Kamenarac, 2022)

อื่นๆ ได้แก่ (1) **อินโดนีเซีย** ใช้ระบบบ้านพักชุมชนร่วมกับการกำกับดูแลของรัฐและองค์กรระหว่างประเทศ ทำให้เด็กไม่ต้องอยู่ในสถานกักขังแบบปิด (Jakuleviciene, 2018) (2) **แคนาดา** มีโครงการปล่อยชั่วคราวและการจัดการรายกรณี ซึ่งเน้นการให้ความช่วยเหลือทั้งด้านกฎหมาย สุขภาพ และจิตใจ (Berlinghieri, 2021) (3) **เบลเยียม** พัฒนาระบบบ้านพักครอบครัวแบบเปิด เพื่อรองรับครอบครัวและเด็กโดยเฉพาะ (กนกนิชก์ ตันต์กุลรัตน์ และสุเทพ จันทรอำพร, 2560) (4) **แซมเบีย** เลือกใช้กระบวนการคัดกรองและประเมินสถานะเด็กผ่านทีมสหวิชาชีพ (กนกนิชก์ ตันต์กุลรัตน์ และสุเทพ จันทรอำพร, 2560) (5) **ญี่ปุ่น** ได้ปรับเปลี่ยนจากการกักขังที่สร้างปัญหาความรุนแรง มาเป็นการร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อจัดหาที่พักพิงและบริการสนับสนุน แม้จะยังมีข้อจำกัดด้านงบประมาณอยู่ (Sampson & Mitchell, 2013) (6) **สหรัฐฯ** แม้จะมีการพัฒนากลไกประเมินความเสี่ยงเพื่อพิจารณาว่าควรปล่อยหรือกักขังเด็ก แต่การบังคับใช้นโยบายยังคงเอนเอียงไปทางการกักขัง ทำให้เสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิเด็ก (Sampson & Mitchell, 2013) (7) **ประเทศในสหภาพยุโรป** ได้แก่ นอร์เวย์ สวีตเซอร์แลนด์ ได้วางหลักการไว้ชัดเจนว่าการกักขังควรเป็นมาตรการสุดท้าย โดยบางประเทศ

กำหนดการห้ามกักขังเด็กต่ำกว่า 15 ปีโดยเด็ดขาด แต่กำหนดให้มีมาตรการทางเลือกอื่นๆ อาทิการใช้การรายงานตัว การอนุญาตให้พักอาศัยในที่พักแบบเปิด อย่างไรก็ตาม ยังคงมีบางประเทศที่ใช้การกักขังแม้จะเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ซึ่งสะท้อนถึงความเหลื่อมล้ำด้านการบังคับใช้พันธกรณีระหว่างประเทศ (Sykiotou, 2017)

ตารางที่ 1

การเปรียบเทียบมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก (*Alternatives to Detention [ATD]*) ของไทยและต่างประเทศ

ประเทศ	ลักษณะ มาตรการ ทางเลือก	แนวทางการ ดำเนินการ	จุดเด่น	ข้อจำกัด / ประเด็นสำคัญ
ไทย	ความร่วมมือผ่าน MoU ระหว่างรัฐและ NGO	พัฒนามาตรการลดการกักขัง เด็กผ่านความร่วมมือภาคประชาสังคม	สะท้อนความพยายามของรัฐในการเริ่มใช้มาตรการทางเลือก	ระบบยังให้ความสำคัญกับความมั่นคงมากกว่าสิทธิเด็ก
มาเลเซีย	โครงการนำร่อง ATD	ทดลองใช้มาตรการทางเลือกและร่วมมือกับ NGO	เริ่มมีการพัฒนามาตรการทางเลือก	เด็กจำนวนมากยังถูกกักในศูนย์ปิด
นิวซีแลนด์	ศูนย์พักพิงแบบกึ่งเปิด	จำกัดการกักเด็ก เฉพาะกรณีจำเป็น ให้เข้าถึงการศึกษาและบริการกฎหมาย	ยึดหลักสิทธิเด็กเป็นศูนย์กลาง	ต้องมีระบบสวัสดิการที่เข้มแข็ง
อินโดนีเซีย	บ้านพักชุมชน	รัฐร่วมกับ UNHCR และ NGO จัดที่พักในชุมชน	เด็กไม่ต้องอยู่ในสถานกักตัว สามารถใช้ชีวิตในชุมชนได้	พึ่งพาทรัพยากรจาก NGO

ประเทศ	ลักษณะ มาตรการ ทางเลือก	แนวทาง การดำเนินการ	จุดเด่น	ข้อจำกัด / ประเด็นสำคัญ
แคนาดา	การปล่อยตัว ชั่วคราว และการจัดการ รายกรณี	มีระบบติดตามและ ให้การสนับสนุนด้าน กฎหมาย สุขภาพ และสังคม	คำนึงถึงสิทธิ มนุษยชนและ การดูแลแบบองค์รวม	ต้องใช้ทรัพยากรและ งบประมาณจำนวนมาก
เบลเยียม	บ้านพัก ครอบครัว แบบเปิด	จัดสถานที่พักเฉพาะ สำหรับครอบครัว ผู้อพยพ	เด็กอยู่กับครอบครัว และลดผลกระทบ ทางจิตใจ	ต้องใช้งบประมาณสูง
แซมเบีย	ระบบคัดกรอง โดยทีมสหวิชา ชีพ	คัดกรอง ประเมิน และส่งต่อเด็กตาม ความเหมาะสม	มีขั้นตอนและระบบ การประเมินที่ชัดเจน	ต้องการบุคลากร เฉพาะด้าน
ญี่ปุ่น	ความร่วมมือ กับ NGO	จัดหาที่พักและ บริการสนับสนุนแทน การกักขังบางกรณี	ช่วยลดปัญหาความ แออัดและความ รุนแรงในศูนย์กักกัน	งบประมาณและ ทรัพยากรจำกัด
สหรัฐอา	เครื่องมือ ประเมิน ความเสี่ยง (RCA)	ใช้ระบบประเมิน ความเสี่ยงเพื่อตัดสินใจ ปล่อยหรือกักตัว	มีเครื่องมือประเมิน เชิงวิชาการ	ในทางปฏิบัติยัง มีการใช้การกักขังสูง
นอร์เวย์	บ้านพักแบบ เปิดและการ รายงานตัว	ใช้การรายงานตัว แทนการกักขัง	การกักขังเป็น มาตรการสุดท้าย	ต้องอาศัยความร่วมมือ ของครอบครัว
สวีเดน	ข้อจำกัดทาง กฎหมาย	ห้ามกักขังเด็กอายุ ต่ำกว่า 15 ปี	การคุ้มครองสิทธิเด็ก เข้มแข็งในระดับ กฎหมาย	ต้องใช้มาตรการอื่น ทดแทน
สวีเดน	มาตรการ ทาง เลือกตาม กฎหมาย	ใช้การรายงานตัวและ ที่พักแบบเปิด	โปร่งใสและสอดคล้อง กับหลักสิทธิมนุษยชน	มีความท้าทายใน การดำเนินการจริง

แม้หลายประเทศจะมีความพยายามในการขับเคลื่อนการดำเนินการตามมาตรการทางเลือกแทนการกักเด็ก แต่ยังคงมีความเหลื่อมล้ำเชิงศักยภาพ ระดับการพัฒนา และบริบททางกฎหมาย โดยจากการทบทวนแนวปฏิบัติของหลายประเทศ การนำโมเดลต่างประเทศมาปรับใช้ในประเทศไทยจำเป็นต้องพิจารณาความเหมาะสมตามสภาพสังคม เศรษฐกิจ และกฎหมายภายใน เพื่อไม่ให้มาตรการคุ้มครองกลายเป็นปัจจัยดึงดูดการอพยพเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันไทยยังต้องอุดช่องว่างด้านกลไกคัดกรองเด็ก การกำหนดรูปแบบการดูแลหลังออกจากห้องกัก และระบบฟื้นฟูเยียวยาเด็กที่ผ่านประสบการณ์การกักขัง อย่างไรก็ตามการนำโมเดลของประเทศอื่นมาใช้ในประเทศไทยจึงต้องพิจารณาปัจจัยเฉพาะของไทย เช่น ข้อจำกัดด้านทรัพยากร โครงสร้างกฎหมาย วัฒนธรรมการบังคับใช้ และความกังวลด้านความมั่นคง การพัฒนาระบบ ATD ของไทยจึงควรมุ่งไปที่การสร้างมาตรฐานกลาง การคัดกรองเด็กอย่างเป็นระบบ การลดการแยกครอบครัว และความร่วมมือระหว่างประเทศต้นทางเพื่อลดแรงกดดันทางนโยบาย ซึ่งจะทำให้ไทย นอกจากนี้ ความร่วมมือกับประเทศต้นทางเพื่อแบ่งเบาภาระในการบริหารจัดการผู้ย้ายถิ่นถือเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยให้รัฐสามารถคุ้มครองเด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศ อีกทั้งจะทำให้ไทยสามารถพัฒนากลไกคุ้มครองเด็กผู้ย้ายถิ่นได้สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนสากลมากขึ้น

บทวิเคราะห์: ความยุติธรรมในสังคมของเด็กกลุ่มเปราะบางในห้องกัก

ปรากฏการณ์การโยกย้ายถิ่นฐานของเด็กข้ามพรมแดนในประเทศไทย สะท้อนความซับซ้อนของโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทั้งในประเทศต้นทางและประเทศปลายทาง เด็กจำนวนมากมิได้เป็นผู้ตัดสินใจเดินทางด้วยตนเอง หากแต่เป็นผู้ติดตามครอบครัวที่ต้องการหลีกเลี่ยงความยากจน ความไม่มั่นคงทางการเมือง หรือภัยจากความขัดแย้งและสงคราม ปัจจัยเหล่านี้สามารถอธิบายได้ผ่านกรอบคิดสหวิทยาการ ตั้งแต่ทฤษฎีนีโอ

คลาสสิกที่มองว่าการย้ายถิ่นเกิดจากแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ไปจนถึงแนวคิดโครงสร้างสังคมและความเปราะบางที่ชี้ให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำและความไม่มั่นคงเชิงโครงสร้างเป็นแรงผลักดันสำคัญของการเคลื่อนย้ายประชากร ในขณะเดียวกัน ทฤษฎีการติดตราทางสังคม (Labelling theory) ชี้ให้เห็นว่า เด็กที่เข้าสู่กระบวนการของกฎหมายคนเข้าเมืองมักถูกมองผ่านกรอบของ “ผู้กระทำผิด” มากกว่าจะถูกมองในฐานะผู้เสียหายหรือผู้ที่ต้องการการคุ้มครอง (Aas & Bosworth, 2013) การติดตราดังกล่าวไม่เพียงส่งผลในเชิงสังคม แต่ยังส่งผลกระทบต่อจิตสำนึกและความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กอย่างลึกซึ้ง เมื่อเด็กถูกจัดวางให้อยู่ในสถานะของ “ผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมาย” ภายใต้ระบบกฎหมายของรัฐ พวกเขาจึงถูกดึงเข้าสู่กลไกของการควบคุมและการกักตัว ซึ่งสะท้อนแนวคิดด้านความมั่นคงของรัฐมากกว่ามุมมองด้านสิทธิมนุษยชน

โดยในทางปฏิบัติของประเทศไทย การจัดการเด็กที่หลบหนีเข้าเมืองยังคงตั้งอยู่บนฐานคิดด้านความมั่นคงเป็นหลัก ส่งผลให้เด็กจำนวนหนึ่งถูกควบคุมตัวในสถานกักกันต่างดาวของสำนักงานตรวจคนเข้าเมือง ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับสถานคุมขัง สภาพแวดล้อมภายในสถานกักกัน เช่น ความแออัด การขาดพื้นที่ที่ปลอดภัย การแยกออกจากครอบครัว รวมถึงข้อจำกัดในการเข้าถึงการศึกษาและบริการพื้นฐาน ล้วนส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางร่างกาย จิตใจ และอารมณ์ของเด็กอย่างมีนัยสำคัญ ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะเป็นภาคีของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (Convention on the Rights of the Child [CRC]) ซึ่งกำหนดให้การกักตัวเด็กต้องเป็นมาตรการสุดท้าย (Measure of last resort) และต้องคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก (Best interests of the child) เป็นสำคัญ แต่ในทางปฏิบัติ ระบบบังคับใช้กฎหมายของรัฐยังไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับพันธกรณีดังกล่าวได้อย่างครบถ้วน ความตึงเครียดระหว่างกรอบความคิดด้านความมั่นคงกับกรอบสิทธิมนุษยชนจึงยังคงปรากฏอย่างชัดเจนในกระบวนการจัดการเด็กผู้โยกย้ายถิ่นในประเทศไทย นอกจากนี้ ยังมีความเหลื่อมล้ำระหว่างพันธกรณีในเวทีระหว่างประเทศกับความพร้อมของ

ระบบบริหารจัดการภายในประเทศ การประกาศนโยบายยุติการกักตักเด็กในเวทีนานาชาติสร้างความคาดหวังต่อประเทศไทยในฐานะรัฐภาคีของอนุสัญญาระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ระบบราชการไทยยังคงเผชิญข้อจำกัดด้านทรัพยากร โครงสร้างองค์กร และกลไกสนับสนุนที่จำเป็นต่อการดำเนินนโยบายดังกล่าวให้เกิดผลในทางปฏิบัติ เจ้าหน้าที่ในหลายหน่วยงานยังให้ความสำคัญกับการควบคุมชายแดนและการบังคับใช้กฎหมายคนเข้าเมืองมากกว่าการคุ้มครองเด็ก อีกทั้งยังขาดกลไกคัดกรองรายกรณี (Case-based assessment) และมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวที่สามารถนำมาใช้ได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาการกักตัวเด็กผู้โยกย้ายถิ่นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงประเด็นด้านสภาพแวดล้อมในสถานกักกันหรือการปฏิบัติต่อเด็กเท่านั้น หากแต่เป็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างเชิงนโยบายและวิถีคิดของรัฐที่ยังคงวางประเด็นการเข้าเมืองในฐานะ “ปัญหาความมั่นคง” มากกว่าการมองผ่านมุมมองสิทธิเด็กและหลักมนุษยธรรม ซึ่งภายใต้บริบทดังกล่าว ประเทศไทยได้เริ่มพัฒนามาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก (Alternatives to Detention [ATD]) เพื่อเป็นกลไกในการลดจำนวนเด็กในสถานกักกัน

อย่างไรก็ดี การดำเนินมาตรการ ATD ในประเทศไทยยังคงเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของระบบ ATD และบริบทการกักตักเด็กผู้โยกย้ายถิ่นในประเทศไทย ซึ่งส่งผลต่อประสิทธิภาพของการดำเนินนโยบายดังกล่าว โดยจากการวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมและบริบทที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการเด็กผู้โยกย้ายถิ่นในประเทศไทย พบว่าการกักตัวเด็กที่หลบหนีเข้าเมืองยังคงสะท้อนแนวปฏิบัติที่มีความขัดแย้งกับหลักสิทธิมนุษยชนและหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก แม้มาตรการ ATD จะถูกพัฒนาขึ้นเพื่อเป็นทางเลือกแทนการกักตัว แต่ข้อจำกัดบางประการ ทำให้ไทยยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการดำเนินมาตรการดังกล่าวให้เกิดผลอย่างแท้จริง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ประการแรก ข้อจำกัดด้านสถานะทางกฎหมายของมาตรการ ATD ปัจจุบันมาตรการ ATD ในประเทศไทยยังไม่ได้รับการบัญญัติไว้ในกฎหมายระดับพระราชบัญญัติ หากแต่ดำเนินการผ่านกลไกเชิงนโยบาย เช่น บันทึกความเข้าใจระหว่างหน่วยงาน (Memorandum of Understanding [MOU]) และแนวปฏิบัติภายในหน่วยงาน (Standard Operating Procedures [SOP]) เป็นหลัก (องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ และ โรงเรียนนายร้อยตำรวจ, 2564) ส่งผลให้มาตรการดังกล่าวมีสถานะเป็นเพียงแนวทางเชิงบริหารมากกว่ากลไกทางกฎหมายที่มีผลผูกพันโดยตรง การขาดฐานทางกฎหมายที่ชัดเจนทำให้การดำเนินมาตรการ ATD ยังต้องอาศัยดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ และอาจก่อให้เกิดความแตกต่างในการปฏิบัติระหว่างพื้นที่หรือระหว่างหน่วยงาน

ประการที่สอง ข้อจำกัดด้านโครงสร้างการบริหารแบบแยกส่วน การจัดการเด็กผู้โยกย้ายถิ่นในประเทศไทยเกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน ทั้งสำนักงานตรวจคนเข้าเมือง กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข และหน่วยงานด้านการศึกษา อย่างไรก็ตาม กลไกการประสานงานระหว่างหน่วยงานเหล่านี้ยังขาดศูนย์กลางการกำกับดูแลที่มีอำนาจในการตัดสินใจเชิงนโยบายอย่างเป็นเอกภาพ ส่งผลให้การดำเนินมาตรการ ATD ในบางกรณีเกิดความล่าช้า หรือเกิดความไม่ชัดเจนในบทบาทหน้าที่ของแต่ละหน่วยงาน โดยในทางปฏิบัติ สำนักงานตรวจคนเข้าเมืองยังคงเป็นหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบในการควบคุมตัวและบริหารจัดการบุคคลที่เข้าเมืองโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ขณะที่กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์มีบทบาทในการดูแลสวัสดิภาพของเด็กภายหลังจากที่เด็กถูกส่งต่อออกจากสถานกักตัว โครงสร้างการทำงานที่แบ่งแยกระหว่างหน่วยงานด้านความมั่นคงและหน่วยงานด้านสวัสดิการสังคมจึงทำให้การดำเนินมาตรการ ATD ต้องอาศัยการประสานงานระหว่างหน่วยงานหลายระดับ ซึ่งอาจส่งผลให้กระบวนการตัดสินใจมีความซับซ้อนและใช้ระยะเวลานาน

ประการที่สาม ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและโครงสร้างบริการรองรับ แม้มาตรการ ATD จะมีเป้าหมายในการนำเด็กออกจากสถานกักตัว แต่ระบบบริการรองรับเด็กภายนอกสถานกักตัวของประเทศไทยยังมีข้อจำกัดทั้งในด้านจำนวนสถานรองรับ บุคลากรผู้เชี่ยวชาญ และงบประมาณที่ใช้ในการดูแลเด็กในระยะยาว สถานรองรับของรัฐจำนวนมากถูกออกแบบมาเพื่อดูแลเด็กไทยที่ประสบปัญหาทางสังคมเป็นหลัก มิได้ถูกออกแบบมาเพื่อรองรับเด็กต่างชาติที่มีสถานะทางกฎหมายไม่ชัดเจน

นอกจากนี้ ความเข้าใจของเจ้าหน้าที่รัฐต่อหลักสิทธิเด็กและแนวคิดด้านการคุ้มครองเด็กยังมีความแตกต่างกันในแต่ละหน่วยงาน โดยในบางกรณีเด็กที่หลบหนีเข้าเมืองยังคงถูกมองผ่านกรอบความคิดด้านการบังคับใช้กฎหมายและความมั่นคง มากกว่าการมองว่าเป็นบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์เปราะบาง และควรได้รับการคุ้มครอง

สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาการกักตัวเด็กผู้โยกย้ายถิ่นในประเทศไทยไม่ได้เป็นเพียงประเด็นด้านสิทธิมนุษยชนเท่านั้น แต่ยังสะท้อนช่องว่างในความเชื่อมโยงระหว่างนโยบาย ความเข้าใจของเจ้าหน้าที่และทรัพยากรที่รองรับการดำเนินงานของรัฐ แม้จะมีข้อกังวลในเชิงนโยบายว่าการลดการกักตัวเด็กอาจสร้างแรงจูงใจให้เกิดการหลบหนีเข้าเมืองเพิ่มขึ้น แต่ประสบการณ์จากหลายประเทศชี้ให้เห็นว่าการใช้มาตรการดูแลเด็กในชุมชนหรือการดูแลโดยครอบครัวสามารถลดการกักตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐในภาพรวม ดังนั้น การปรับปรุงระบบการบริหารจัดการเด็กผู้โยกย้ายถิ่นโดยนำหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็กมาเป็นหลักในการกำหนดนโยบายและการปฏิบัติในทุกขั้นตอน จึงเป็นประเด็นสำคัญและเร่งด่วน โดยเฉพาะการพัฒนามาตรการทางเลือกแทนการกักตัวให้มีประสิทธิภาพและสามารถทดแทนการกักตัวเด็กในสถานกักกันได้อย่างแท้จริง

สรุป

จากการวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมและบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง พบว่าการกักเด็กที่หลบหนีเข้าเมืองในประเทศไทยยังคงสะท้อนแนวปฏิบัติที่ขัดแย้งกับหลักสิทธิมนุษยชนและหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็กอย่างชัดเจน แม้ประเทศไทยจะเป็นภาคีของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (Convention on the Rights of the Child [CRC]) และมีกฎหมายภายในประเทศที่กำหนดให้การกักเด็กเป็นมาตรการสุดท้าย แต่การดำเนินงานในทางปฏิบัติยังคงวางน้ำหนักที่ความมั่นคงของรัฐเป็นหลัก ส่งผลให้เด็กจำนวนมากถูกกักตัวในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตทางร่างกาย จิตใจ และอารมณ์ การกักตัวในสถานกักกันซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงเรือนจำ ไม่เพียงทำลายความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับครอบครัว แต่ยังเพิ่มความเปราะบางทางจิตใจและอาจสร้างผลกระทบระยะยาวต่อพฤติกรรมและการปรับตัวของเด็กในสังคม

โดยเฉพาะประเด็นเรื่องข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและการขาดความพร้อมของระบบราชการไทยเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้แนวทางปฏิบัติไม่สอดคล้องกับมาตรฐานสากล การจัดสรรทรัพยากรด้านบุคลากร งบประมาณ และโครงสร้างการประสานงานระหว่างหน่วยงานยังไม่เอื้อต่อการสร้างมาตรการทางเลือกทดแทนการกักขัง ทั้งนี้ ความเข้าใจของเจ้าหน้าที่รัฐต่อสิทธิเด็กยังคงไม่ทั่วถึง การตีตราเด็กที่หลบหนีเข้าเมืองเป็นผู้กระทำผิดมากกว่าผู้เสียหาย ส่งผลให้แนวทางการคุ้มครองสิทธิของเด็กถูกลดความสำคัญ และความไม่สอดคล้องระหว่างพันธกรณีระหว่างประเทศและแนวปฏิบัติภายในประเทศ ซึ่งสะท้อนได้ว่าการกักเด็กยังสะท้อนความขัดแย้งเชิงนโยบายระหว่างผลประโยชน์ด้านความมั่นคงของรัฐและพันธกรณีด้านสิทธิมนุษยชน แม้จะมีความกังวลว่าแนวทางที่ให้ความคุ้มครองสูงสุดแก่เด็กอาจสร้างแรงจูงใจให้เกิดการหลบหนีเข้าเมืองเพิ่มขึ้น แต่จากกรณีศึกษาและมาตรการทางเลือกในต่างประเทศ พบว่า การใช้ระบบชุมชนหรือครอบครัวในการดูแลเด็กสามารถลดการกักตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพและไม่ส่งผลต่อความมั่นคงโดยรวม ข้อเท็จจริงนี้สะท้อนว่าปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ได้

อยู่กับการละเมิดสิทธิของเด็กเพียงอย่างเดียว แต่ยังสะท้อนช่องว่างในความเชื่อมโยงระหว่างนโยบาย ความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ และทรัพยากรที่รองรับการคุ้มครองเด็ก ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า การกักเด็กเข้าเมืองเป็นแนวปฏิบัติที่ไม่ตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะตัวของเด็กและไม่สอดคล้องกับหลักสิทธิเด็กในระดับสากล ผลกระทบต่อพัฒนาการร่างกาย จิตใจ และความสัมพันธ์ทางสังคมมีความรุนแรงและยาวนาน การรักษาแนวทางปฏิบัติแบบนี้ต่อไปไม่เพียงสร้างปัญหาด้านสิทธิมนุษยชน แต่ยังสร้างความไม่สอดคล้องระหว่างนโยบายภายในและพันธกรณีระหว่างประเทศ การปรับปรุงระบบให้สามารถนำหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็กมาเป็นตัวตั้งในทุกขั้นตอนของการบริหารจัดการเด็กที่หลบหนีเข้าเมืองจึงเป็นสิ่งจำเป็นและเร่งด่วนที่ควรนำมาพิจารณาในการแก้ไขต่อการไม่กักเด็กในท้องถิ่นเป็นอันดับแรก

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษา สามารถสรุปได้ว่าการกักตัวเด็กต่างชาติในสถานกักกันของไทยยังคงเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสิทธิขั้นพื้นฐานและพัฒนาการของเด็ก แม้ว่าประเทศไทยจะมีความพยายามดำเนินมาตรการทางเลือกมาหลายปีแล้ว แต่ความไม่ชัดเจนในเชิงกฎหมาย การขาดกลไกติดตาม และข้อจำกัดด้านบุคลากรและงบประมาณ ทำให้การกักตัวยังคงดำเนินต่อไปอย่างไม่จำเป็น ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหการกักตัวเด็กและการกำหนดมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก จึงควรประกอบด้วย

1) การสร้างระบบการดูแลเด็กที่ครอบคลุมทั้งครอบครัว โดยจัดให้มีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมและปลอดภัยสำหรับเด็กและครอบครัว ควบคู่ไปกับการรับประกันการเข้าถึงสิทธิด้านการศึกษาและสุขภาพอย่างเท่าเทียม ไม่ว่าพวกเขาจะมีสถานะทางกฎหมายเป็นอย่างไร นอกจากนี้ รัฐควรจัดตั้ง**กลไกติดตามหลังการปล่อยตัว** เพื่อให้แน่ใจว่าเด็กได้รับการดูแลที่เหมาะสม และไม่กลับเข้าสู่สถานะเสี่ยงอีกครั้ง การดำเนินการดังกล่าวควรทำร่วมกับเครือข่าย

ภาคเอกชนหรือประชาสังคมและชุมชน ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อสร้างความยั่งยืนในระดับพื้นที่

2) การพัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน โดยจัดอบรมเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน มาตรการทางเลือก และทักษะการทำงานกับเด็ก เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง ลดทัศนคติด้านความมั่นคงที่เป็นอุปสรรค และสร้างความมั่นใจในการใช้มาตรการทางเลือกแทนการกักตัวในเชิงปฏิบัติ หากข้อเสนอเหล่านี้ได้รับการดำเนินการอย่างจริงจัง ก็จะทำให้ประเทศไทยสามารถสร้างสมดุลระหว่างการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของเด็กกับการรักษาความมั่นคงของรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน อีกทั้งยังช่วยยกระดับมาตรฐานการคุ้มครองเด็กให้สอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศที่ไทยได้ให้ไว้

3) การสร้างระบบทางเลือกทดแทนการกักตัว เช่น การจัดให้เด็กพักอาศัยในครอบครัวอุปถัมภ์ ชุมชน หรือศูนย์คุ้มครองเด็กที่มีมาตรฐานสูง (Sampson et al., 2015) ระบบเหล่านี้ควรมีการสนับสนุนด้านการศึกษา สุขภาพจิต และกิจกรรมที่เสริมสร้างพัฒนาการของเด็ก เพื่อให้เด็กสามารถดำรงชีวิตได้อย่างใกล้เคียงกับปกติและได้รับการฟื้นฟูสภาพจิตใจอย่างเต็มที่ การสร้างแนวทางทางเลือกเหล่านี้ไม่เพียงลดจำนวนเด็กที่ต้องถูกกักตัว แต่ยังช่วยสร้างความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างเด็ก ครอบครัว และเจ้าหน้าที่รัฐ เพื่อที่เด็กจะไม่กลายเป็นปัญหาของสังคมและความมั่นคงโดยรวมในอนาคต

4) การสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชน ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญ การแลกเปลี่ยนข้อมูล การประสานงาน และการกำหนดบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจนจะช่วยให้การคุ้มครองเด็กมีประสิทธิภาพสูงสุด การมีส่วนร่วมของชุมชนยังช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและเป็นมิตรต่อเด็ก ทำให้เด็กสามารถปรับตัวและฟื้นฟูได้เร็วขึ้น

5) การติดตามและประเมินผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของผลกระทบต่อเด็ก การสอดคล้องกับมาตรฐานสิทธิเด็ก และประสิทธิภาพ

ของระบบทางเลือก การวิจัยและเก็บข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับเด็กที่หลบหนีเข้าเมือง จะช่วยให้สามารถปรับปรุงนโยบายและแนวปฏิบัติได้อย่างมีหลักฐานรองรับ และสามารถสร้างโมเดลการจัดการที่ยั่งยืนในระยะยาว

ในส่วนบริบทของประเทศไทยนั้น พบว่า แม้ประเทศไทยจะมีความพยายามดำเนินมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก (Alternatives to Detention [ATD]) ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา แต่ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างทั้งด้านกฎหมาย โครงสร้างการบริหาร และทรัพยากรที่รองรับ ทำให้การดำเนินมาตรการดังกล่าวยังไม่สามารถทดแทนการกักตัวเด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การพัฒนานโยบายเพื่อลดการกักตัวเด็กผู้โยกย้ายถิ่นในประเทศไทยจึงควรมุ่งเน้นการแก้ไขข้อจำกัดดังกล่าวอย่างเป็นระบบ โดยสามารถเสนอแนวทางสำคัญดังต่อไปนี้

1) การพัฒนารอบกฎหมายเพื่อรองรับมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวเด็ก จากข้อจำกัดด้านสถานะทางกฎหมายของมาตรการ ATD ซึ่งปัจจุบันยังดำเนินการผ่านกลไกเชิงนโยบาย เช่น บันทึกความเข้าใจ (MOU) และแนวปฏิบัติภายในหน่วยงาน (SOP) เป็นหลัก รัฐควรพิจารณาพัฒนารอบกฎหมายที่รองรับมาตรการ ATD อย่างชัดเจน อาจดำเนินการผ่านการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายที่เกี่ยวข้อง หรือการกำหนดหลักเกณฑ์เฉพาะสำหรับการคุ้มครองเด็กผู้โยกย้ายถิ่น เพื่อให้มาตรการดังกล่าวมีสถานะเป็นกลไกทางกฎหมายที่มีผลบังคับใช้โดยตรง การมีฐานทางกฎหมายที่ชัดเจนจะช่วยลดการพึ่งพาดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ และทำให้การดำเนินมาตรการ ATD มีมาตรฐานการปฏิบัติที่สอดคล้องกันในทุกพื้นที่

2) การพัฒนากลไกการบริหารจัดการแบบบูรณาการระหว่างหน่วยงาน จากข้อจำกัดด้านโครงสร้างการบริหารแบบแยกส่วน การจัดการเด็กผู้โยกย้ายถิ่นควรมีกลไกประสานงานที่มีศูนย์กลางการกำกับดูแลที่ชัดเจน เพื่อเชื่อมโยงการทำงานระหว่างหน่วยงานด้านความมั่นคงและหน่วยงานด้านสวัสดิการสังคม เช่น สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง กระทรวงการพัฒนาสังคมและ

ความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข และหน่วยงานด้านการศึกษา เป็นต้น การกำหนดบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจนและการสร้างกลไกการตัดสินใจร่วมกันจะช่วยลดความซ้ำซ้อนของกระบวนการทำงาน ลดความล่าช้าในการส่งต่อเด็กออกจากสถานกักตัว และทำให้การดำเนินมาตรการ ATD สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

3) การพัฒนาระบบบริการรองรับเด็กภายนอกสถานกักตัวจาก ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและโครงสร้างบริการรองรับ รัฐควรพัฒนาระบบการดูแลเด็กที่ครอบคลุมทั้งเด็กและครอบครัว โดยจัดให้มีสถานรองรับหรือรูปแบบการดูแลในชุมชนที่เหมาะสมและปลอดภัย อาทิ การดูแลโดยครอบครัวอุปถัมภ์ การดูแลในชุมชน หรือศูนย์คุ้มครองเด็กที่มีมาตรฐาน พร้อมทั้งรับประกันการเข้าถึงบริการด้านการศึกษา สุขภาพ และการฟื้นฟูสภาพจิตใจอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ ควรมีการสนับสนุนงบประมาณและการพัฒนาบุคลากรผู้เชี่ยวชาญที่ทำงานด้านเด็ก เพื่อให้สามารถดูแลเด็กผู้โยกย้ายถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพในระยะยาว

4) การพัฒนาศักยภาพและความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน เนื่องจากความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิเด็กและแนวคิดการคุ้มครองเด็กยังมีความแตกต่างกันในแต่ละหน่วยงาน จึงควรมีการพัฒนาศักยภาพของเจ้าหน้าที่ผ่านการอบรมเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน หลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก และแนวทางการใช้มาตรการทางเลือกแทนการกักตัว เพื่อส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่สามารถนำแนวคิดด้านการคุ้มครองเด็กมาปรับใช้ในการปฏิบัติงานได้อย่างเหมาะสม และลดการมองเด็กผู้โยกย้ายถิ่นผ่านกรอบแนวคิดด้านความมั่นคงเพียงด้านเดียว

5) การจัดให้มีระบบติดตามและประเมินผลการดำเนินมาตรการ ATD อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มาตรการ ATD สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควรมีการพัฒนากลไกการติดตามและประเมินผลอย่างเป็นระบบทั้งในด้านผลกระทบต่อเด็ก ประสิทธิภาพของการดำเนินนโยบาย และ

ความสอดคล้องกับมาตรฐานสิทธิเด็ก การเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์และการวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับเด็กผู้โยกย้ายถิ่นจะช่วยสนับสนุนการพัฒนานโยบายที่มีหลักฐานรองรับ และนำไปสู่การปรับปรุงมาตรการ ATD ให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยมากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ การแก้ไขปัญหาการกักตัวเด็กผู้โยกย้ายถิ่นในประเทศไทยจำเป็นต้องดำเนินการผ่านการปรับปรุงทั้งในระดับนโยบาย กฎหมาย และการปฏิบัติ เพื่อให้มาตรการทางเลือกแทนการกักตัวสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกหลักในการคุ้มครองเด็กได้อย่างแท้จริง แนวทางดังกล่าวไม่เพียงช่วยลดจำนวนเด็กที่ต้องถูกกักตัวในสถานกักกัน แต่ยังช่วยส่งเสริมการคุ้มครองสิทธิและสวัสดิภาพของเด็กให้สอดคล้องกับหลักผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก และพันธกรณีด้านสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศที่ประเทศไทยได้ให้ไว้ อย่างไรก็ตามการแก้ไขปัญหาเด็กผู้โยกย้ายถิ่นฐานจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือในระดับระหว่างประเทศ โดยไทยต้องทำงานร่วมกับประเทศต่างๆ อย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะประเทศเพื่อนบ้านที่ควรให้ความสำคัญกับการดูแลเด็กข้ามแดนและมีระบบประสานงานที่ชัดเจนร่วมกันระหว่างทั้งสองประเทศเพื่อประโยชน์สูงสุดของเด็กและไม่เป็นภาระของไทยฝ่ายเดียว รวมทั้งควรมุ่งเน้นปลูกฝังจิตสำนึกให้เด็กผู้โยกย้ายถิ่นฐานเหล่านั้นเกิดความรัก ความผูกพันกับประเทศไทยในฐานะผู้ให้การช่วยเหลือที่จะส่งผลดีต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในระดับประชาชนต่อไป

จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาเรื่องมาตรการทางเลือกแทนการควบคุมตัวเด็กต่างชาติสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหานี้ไม่ใช่เพียงประเด็นด้านกฎหมายหรือการบริหารจัดการ แต่ยังเป็นเรื่องของคุณค่าพื้นฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเด็กทุกคน โดยไม่คำนึงถึงสัญชาติหรือสถานะทางกฎหมาย มาตรการทางเลือกจึงไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือในการลดจำนวนเด็กที่ถูกกักตัว แต่ยังเป็นการสร้างระบบสังคมที่มีความเป็นธรรมและมีมนุษยธรรมมากขึ้น ในอนาคต หากประเทศไทยสามารถพัฒนากลไกที่ทำให้

มาตรการทางเลือกมีความเข้มแข็งและยั่งยืน ก็จะไม่เพียงช่วยปกป้องสิทธิและสวัสดิภาพของเด็ก แต่ยังเป็นต้นแบบเชิงนโยบายให้แก่ประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่กำลังเผชิญปัญหาลักษณะคล้ายกัน การก้าวไปสู่ระบบที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์สูงสุดของเด็ก จึงเป็นทั้งความท้าทายและโอกาสของประเทศไทยในการยกระดับมาตรฐานสิทธิมนุษยชน และสร้างสังคมที่มีความรับผิดชอบต่องานอย่างแท้จริง ทั้งนี้หากดำเนินการตามแนวทางข้างต้น จะช่วยให้ประเทศไทยสามารถสร้างสมดุลระหว่างการรักษาความมั่นคงของรัฐ และการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของเด็กต่างชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน อีกทั้งยังเป็นการยกระดับมาตรฐานการคุ้มครองเด็กให้สอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศ และสร้างภาพลักษณ์เชิงบวกต่อบทบาทของไทยในเวทีโลก

เอกสารอ้างอิง

- กรมกิจการเด็กและเยาวชน. (2563). *คู่มือขั้นตอนการปฏิบัติงานที่เป็นมาตรฐานภายใต้บันทึกความเข้าใจ เรื่อง การกำหนดมาตรการและแนวทางแทนการกักตัวเด็กไว้ในสถานกักตัวคนต่างด้าวเพื่อรอการส่งกลับ*. กรมกิจการเด็กและเยาวชน. <https://asylumaccess.org/wp-content/uploads/2021/06/The-manual-of-SOP-MOU-ATD-TH-version.pdf>
- กรมกิจการเด็กและเยาวชน. (2565). *คู่มือการปฏิบัติงานคุ้มครองเด็กโยกย้ายถิ่นฐาน*. กรมกิจการเด็กและเยาวชน. <https://www.unicef.org/thailand/media/9006/file/The%20migrant%20child%20protection%20operation%20manual%20for%20social%20workers.pdf>
- กนกนิษัฏ์ ตัณฑกุลรัตน์ และ สุเทพ จันทน์อำพร. (2560). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องมาตรการทางเลือกแทนการกักตัวผู้แสวงหาที่ลี้ภัยและผู้ลี้ภัยในเขตเมืองในประเทศไทย*. เครือข่ายสิทธิผู้ลี้ภัยและคนไร้รัฐ. <http://lms.nhrc.or.th/ulib/document/Fulltext/F09221.pdf>

พระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522. (1 มีนาคม 2522). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 96 ตอนที่ 28 ฉบับพิเศษ หน้า 45. หน้า 1-29.

https://www.royalthaipolice.go.th/downloads/laws/laws_07.pdf
มาตาลักษณ์ เสริมธากุล. (2562). *โครงการวิจัย เรื่องหลักการคุ้มครองสิทธิเด็ก ภายใต้แนวคิดเกี่ยวกับประโยชน์สูงสุดของเด็ก*. บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลา. สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ. (ม.ป.ป.). *อนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย ค.ศ. 1951*. UNHCR ประเทศไทย. สืบค้นเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2568. <https://www.unhcr.org/th/1951-refugee-convention>

องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ และ โรงเรียนนายร้อยตำรวจ. (2564). *คู่มือขั้นตอนการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานในการคุ้มครองเด็กอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของสำนักงานตรวจคนเข้าเมือง*. องค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย. <https://www.unicef.org/thailand/media/9021/file/SoP%20of%20Migrant%20Child%20Protection%20for%20Immigration%20Bureau.pdf>

องค์กรระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน. (2562). *รายงานการย้ายถิ่นของประเทศไทย ฉบับปี 2562*. บริษัท ไอเนอร์จี สตูดิโอ จำกัด. https://thailand.iom.int/sites/g/files/tmzbd11371/files/documents/Thailand%2520Report%25202019_TH%2520%2528Low_res%2529.pdf

Thai PBS. (2568). *นร.ชายวัย 13 ใช้ชีวิตในไทยตั้งแต่ทารก ถูกจับ-อาจถูกส่งกลับกัมพูชา*. <https://www.thaipbs.or.th/news/content/355867>

- Aas, K. F., & Bosworth, M. (2013). *The borders of punishment: Migration, citizenship, and social exclusion*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199669394.001.0001>
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press.
- Berlinghieri, M. (2021). *A cross-country comparison on the right of refugees to family reunification: Eligibility and access of the procedure in Canada, Australia and the United Kingdom*. [Master's thesis, University of Padua]. Thesis and Dissertation Puaa Arhive. <https://hdl.handle.net/20.500.12608/1787>
- Betts, A., Loescher, G., & Milner, J. (2012). *The United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR): The politics and practice of refugee protection* (2nd edition). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203146651>
- Bloomfield, A. (2016). Alternatives to detention at a crossroads: Humanisation or criminalisation? *Refugee Survey Quarterly*, 35(1), 29-46. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdv018>
- De Haas, H. (2025). Towards a global migration paradigm and the imperative of ridding ourselves of the 'push-pull' model. *Comparative Migration Studies*, 13, 76. <https://doi.org/10.1186/s40878-025-00481-9>
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887-917. <http://www.jstor.org/stable/2601361>

- Bateman, T., Goldson, B., Janes, L., & Willow, C. (2024). *Why child imprisonment is beyond reform: A review of the evidence* [Report]. University of Liverpool. <https://livrepository.liverpool.ac.uk/3194373/>
- Goodwin-Gill, G. S., & McAdam, J. (2007). *The refugee in international law* (3rd edition). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/law/9780199207633.001.0001>
- International Labour Organization. (2022). *Measuring labour migration in ASEAN: Analysis from the ILO's International Labour Migration Statistics (ILMS) database*. ILO Regional Office for Asia and the Pacific. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40asia/%40ro-bangkok/documents/publication/wcms_839321.pdf
- Jakuleviciene, L. (2018). Alternatives to immigration detention with particular focus on children. *Indonesian Journal of International Law*, 16(1), 100-115. <https://doi.org/10.17304/ijil.vol16.1.745>
- Kyaw, A. W. P. (2025). Navigating liminal legality: Vulnerabilities of urban refugees and asylum seekers in Thailand. *Journal of Contemporary Social Sciences and Humanities*, 12(1), 39-49. <https://doi.org/10.59796/jcsh.v12i1.39-49>
- Lauterpacht, E., & Bethlehem, D. (2003). The scope and content of the principle of non-refoulement. In E. Feller, V. Türk, & F. Nicholson (Eds.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection* (pp. 87–177). Cambridge University Press.

- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Lemert, E. M. (1951). *Social pathology*. McGraw-Hill.
- McAuliffe, M., & Khadria, B. (2019). *World migration report 2020*. International Organization for Migration. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020>
- Mitchell, L., & Kamenarac, O. (2022). Refugee children and families' positioning within resettlement and early childhood education policies in Aotearoa New Zealand. *Kōtuitui: New Zealand Journal of Social Sciences Online*, 17(2), 224–241. <https://doi.org/10.1080/1177083X.2021.1970584>
- New Zealand Immigration. (2022). *Claiming refugee and protection status in New Zealand*. Ministry of Business, Innovation & Employment. <https://www.immigration.govt.nz/assets/inz/documents/forms-and-guides/claiming-refugee-and-protection-status-in-new-zealand-march-2021.pdf>
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt2jbt31>
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2016). *New York declaration for refugees and migrants*. OHCHR. <https://www.ohchr.org/en/migration/new-york-declaration-refugees-and-migrants>
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice: Original Edition*. Harvard University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctvjf9z6v>

- Sampson, R., & Mitchell, G. (2013). Global trends in immigration detention and alternatives to detention: Practical, political and symbolic rationales. *Journal on Migration and Human Security*, 1(3), 97–121. <https://doi.org/10.1177/233150241300100302>
- Sampson, R., Mitchell, G., & Bowring, L. (2015). *There are alternatives: A handbook for preventing unnecessary immigration detention (Revised edition)*. International Detention Coalition. <https://idcoalition.org/wp-content/uploads/2016/01/There-Are-Alternatives-2015.pdf>
- Sykiotou, A. P. (2017). *A study of immigration detention practices and the use of alternatives to immigration detention of children*. Council of Europe. <https://www.assembly.coe.int/LifeRay/MIG/EndImmigrationDetention/2017/2017-ImmigrationDetentionPracticesStudy-EN.pdf>
- The International Detention Coalition. (2022, March 15). *IDC & ECDN welcomes launch of ATD pilot in Malaysia*. <https://idcoalition.org/ecdn-welcomes-launch-of-atd-pilot-in-malaysia/>
- United Nations. (1951). *Convention relating to the Status of Refugees*. United Nations.
- United Nations. (1967). *Protocol relating to the Status of Refugees*. United Nations.
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. United Nations.

- United Nations Children's Fund. (2024). *UNICEF annual report 2023*. UNICEF. <https://www.unicef.org/es/media/157491/file/UNICEF%20Annual%20report%202023%20EN.pdf>
- United Nations Committee on the Rights of the Child. (2013). *General comment No. 14: The right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration*. United Nations.
- United Nations Committee on the Rights of the Child. (2017). *Joint general comment No. 4/23 on State obligations regarding the human rights of children in the context of international migration*. United Nations.
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2012). *Detention guidelines: Guidelines on the applicable criteria and standards relating to the detention of asylum-seekers and alternatives to detention*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/media/unhcr-detention-guidelines>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (n.d.). *Refugee data finder*. Retrieved 2025, 11 December. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2014). *Beyond detention: A global strategy to support governments to end the detention of asylum-seekers and refugees 2014–2019*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/media/beyond-detention-global-strategy-support-governments-end-detention-asylum-seekers-and>

United Nations High Commissioner for Refugees. (2019, January 21).

UNHCR welcomes royal Thai government's commitment to release of detained children in Thailand. <https://www.unhcr.org/th/en/news/unhcr-welcomes-royal-thai-government-s-commitment-release-detained-children>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2024).

Global trends: Forced displacement in 2023. UNHCR.
<https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023>

Zehr, H. (2002). *The little book of restorative justice*. Good Books.

การศึกษาปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำในเขตกรุงเทพมหานคร A Study of Car Foreclosure Crime Problems in Bangkok

Received 24 March 2025

Revised 8 May 2025

Accepted 15 May 2025

วรธยา เพือกงาม^{1*}

Watsaya Peukngam^{2*}

สุวิชา เป้าอารีย์³

Suvicha Pouaree⁴

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบ กระบวนการ และผลกระทบของปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำในเขตกรุงเทพมหานคร โดยมีผู้เข้าร่วมวิจัยทั้งหมด 15 คน ใน 6 กลุ่ม ได้แก่ ผู้จำนำและผู้รับจำนำรถยนต์ทั้งในรูปแบบที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย เจ้าหน้าที่สินเชื่อเช่าซื้อ และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ผลการวิจัยพบว่า การจำนำรถยนต์ในสังคมไทยสามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่ถูกกฎหมาย เช่น การนำรถยนต์ที่ชำระค่างวดครบถ้วนแล้วไปจำนำกับผู้ให้บริการที่จดทะเบียนถูกต้อง และรูปแบบที่ผิดกฎหมาย เช่น การนำรถยนต์ที่ยังผ่อนไม่หมดไปจำนำกับบุคคลทั่วไป โดยไม่มีเอกสารสัญญาที่ชัดเจนหรือไม่มีการแจ้งไฟแนนซ์ ซึ่งกรณีนี้จะนำไปสู่การหลุดจำนำและเข้าสู่กระบวนการอาชญากรรม เช่น การปลอมแปลงเอกสาร การจำหน่ายรถยนต์โดยผิดกฎหมาย และการใช้รถหลุดจำนำในกิจกรรมผิด

¹ นักศึกษาระดับปริญญาเอก, คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย

² Ph.D. Candidate, Graduate School of Social Development and Management Strategy, National Institute of Development Administration, Bangkok, Thailand.

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำคณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย E-mail: suvicha.p@nida.ac.th

⁴ Assistant Professor Dr., Lecturer of Graduate School of Social Development and Management Strategy, National Institute of Development Administration, Bangkok, Thailand.

*Corresponding author, E-mail: watsaya.peuk@gmail.com

กฎหมายอื่น เช่น ลักลอบขนยาเสพติดหรือของผิดกฎหมาย ปัญหาดังกล่าวไม่เพียงส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจในด้านความเชื่อมั่นของตลาดรถมือสองที่ลดลง แต่ยังสร้างความเสียหายต่อผู้บริโภคที่หลงเชื่อซื้อรถโดยไม่ทราบที่มาหรือสถานะทางกฎหมายของรถยนต์ นอกจากนี้ ยังเป็นภาระของหน่วยงานรัฐในการติดตาม ตรวจสอบ และดำเนินคดีซึ่งมีความยุ่งยากและใช้ทรัพยากรมาก ข้อเสนอแนะจากการวิจัยจึงเน้นให้มีกลไกควบคุมและตรวจสอบการจำหน่ายรถยนต์ที่มีประสิทธิภาพ พร้อมส่งเสริมการรับรู้ของประชาชนและบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: อาชญากรรม, การจำหน่ายรถยนต์, รถยนต์หลุดจำนำ

Abstract

This qualitative research aims to explore the patterns, processes, and impacts of pawned vehicle crime in the Bangkok Metropolitan Area. The study recruited 15 participants across six groups, including both legal and illegal car pawners and pawnees, hire-purchase loan officers, and government officials. The findings reveal that car pawning in Thai society can be classified into two main forms: legal pawning, such as pledging fully paid vehicles to officially registered service providers, and illegal pawning, such as pawning vehicles still under hire-purchase agreements to unregulated individuals without clear contractual documentation or notification to the finance company. The latter often leads to cases of forfeiture and criminal activities, including document forgery, illegal vehicle sales, and the use of pawned vehicles in illicit activities such as drug trafficking or smuggling of contraband. This problem not only undermines economic confidence in the used car

market but also causes significant harm to unsuspecting consumers who purchase vehicles without knowledge of their origin or legal status. As a result, it burdens government agencies with complex, resource-intensive processes of investigation and prosecution. Therefore, it is recommended to establish effective mechanisms for regulating and monitoring vehicle pawning activities, enhance public awareness, and foster integrated collaboration between public and private sectors to address the issue sustainably.

Keywords: Crime, Car pawning, Car foreclosure crime

บทนำ

ในปัจจุบันสังคมไทยกำลังเผชิญกับปัญหาสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากพฤติกรรมของมนุษย์ที่เปลี่ยนไปด้วยประการหนึ่ง ปัญหาสภาพแวดล้อมจากสถานการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปี 2554 และเกิดสถานการณ์การระบาดของโควิด-19 ส่งผลให้เศรษฐกิจถดถอย สถานการณ์ดังกล่าวทำให้คณะกรรมการนโยบายการเงินได้ปรับขึ้นอัตราดอกเบี้ยนโยบายขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงปลายปี 2565 จากระดับที่ร้อยละ 0.5 ถึงร้อยละ 2.5 ในปี 2566 เพื่อควบคุมอัตราเงินเฟ้อให้ลดลง และแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ การปรับขึ้นอัตราดอกเบี้ยนี้ส่งผลให้ต้นทุนทางการเงินสูงขึ้น สถาบันการเงินต่างๆ จำเป็นต้องปรับขึ้นอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ให้สอดคล้องกับอัตราดอกเบี้ยนโยบาย (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2565)

ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นได้สร้างปัญหาใหญ่ต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ที่มีรายได้น้อยและผู้ประกอบการขนาดเล็ก ซึ่งพึ่งพารายได้ประจำวันเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต การขาดสภาพคล่องนำไปสู่การผิดนัดชำระหนี้ โดยเฉพาะสินเชื่อเช่าซื้อรถยนต์ ซึ่งเป็นสินทรัพย์ที่มีมูลค่าสูงและจำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพของหลายครัวเรือน เมื่อไม่สามารถผ่อน

ชำระได้ตามกำหนด ผู้เป็นเจ้าของรถบางส่วนจึงเลือกที่จะนำรถไปจำหน่ายในตลาดนอกระบบ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนาม “รถยนต์หลุดจำนำ” โดยปัญหานี้ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นเนื่องจากการแพร่หลายของโซเชียลมีเดียและช่องทางออนไลน์ที่เอื้อต่อการโฆษณาและทำธุรกรรมผิดกฎหมาย

กระบวนการจำหน่ายรถยนต์ในเครือข่ายอาชญากรรมรถยนต์มักเกี่ยวข้องกับกลุ่มมิจฉาชีพที่อาศัยช่องโหว่ของกฎหมายและความต้องการใช้เงินสดด่วนของประชาชน ผู้ที่นำรถมาจำหน่ายส่วนใหญ่ยังคงผ่อนชำระสินเชื่อรถยนต์อยู่ เมื่อไม่สามารถผ่อนชำระได้ตามกำหนด รถยนต์เหล่านี้จึงกลายเป็นรถหลุดจำนำ และมักถูกนำไปขายในตลาดมืดหรือส่งออกไปยังประเทศเพื่อนบ้าน ส่งผลให้เจ้าของรถตกอยู่ในสภาพการกระทำผิดฐานยักยอกทรัพย์ และผู้รับจำนำอาจถูกดำเนินคดีฐานรับของโจร (กระทรวงยุติธรรม, 2566) ข้อมูลเครดิตแห่งชาติได้เปิดเผยฐานข้อมูลเครดิตบูโร ณ สิ้นสุดไตรมาส 3 ปี 2566 ระบุว่าหนี้เสียจากสินเชื่อเช่าซื้อรถยนต์เพิ่มสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยในปี 2566 มีมูลค่าหนี้เสียสูงถึง 2.3 แสนล้านบาท หรือคิดเป็นร้อยละ 28 ของสินเชื่อเช่าซื้อทั้งหมดสาเหตุหนึ่งมาจากการที่ประชาชนจำนวนมากเลือกใช้รถยนต์ราคาแพงเกินกำลังซื้อของตนเอง รวมถึงการนำรถไปจำหน่ายในบ่อนการพนันหรือใช้เป็นหลักประกันในการกู้ยืมเงินนอกระบบ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ปัญหายิ่งทวีความรุนแรง (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2567)

นอกจากผลกระทบทางเศรษฐกิจแล้ว ปัญหาอาชญากรรมรถหลุดจำนำยังเชื่อมโยงกับการทุจริตในระบบราชการและเครือข่ายอาชญากรรมข้ามชาติ การดำเนินธุรกรรมในตลาดมืดเกี่ยวกับรถยนต์ที่ถูกขโมยหรือหลุดจำนำสร้างรายได้มหาศาลให้กับกลุ่มมิจฉาชีพ และยังเป็นช่องทางในการฟอกเงิน การลักลอบขนของผิดกฎหมาย และการสนับสนุนอาชญากรรมอื่นๆ ความซับซ้อนของปัญหานี้แสดงให้เห็นถึงความไม่เกรงกลัวต่อกฎหมายและการขาดความเชื่อมั่นในระบบยุติธรรมของประชาชน (เดลินิวส์ออนไลน์, 2565) การแก้ไขปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือ

จากหลายภาคส่วน ทั้งการบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวด การสร้างความตระหนักรู้ในหมู่ประชาชนเกี่ยวกับความเสี่ยงและผลกระทบของการจำหน่ายรถในตลาดมืด และการสนับสนุนทางเลือกทางการเงินที่ปลอดภัยและเข้าถึงได้สำหรับผู้ที่มีประสบปัญหาสภาพคล่อง การปรับปรุงระบบสินเชื่อให้ยืดหยุ่นและสอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจปัจจุบันจะช่วยลดแรงกดดันทางการเงินและป้องกันไม่ให้ประชาชนหันไปพึ่งพาตลาดนอกระบบมากเกินไป นอกจากนี้ การเฝ้าระวังและปราบปรามเครือข่ายอาชญากรรมอย่างจริงจังจะช่วยลดปัญหาอาชญากรรมรถหลุดจํานําในระยะยาว (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2567) ทั้งนี้ กรุงเทพมหานครถือเป็นพื้นที่ที่มีการจดทะเบียนรถยนต์สูงสุดในประเทศ และมีความหนาแน่นของประชากรและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย ส่งผลให้เกิดความเสี่ยงต่อการเกิดอาชญากรรมเกี่ยวกับรถยนต์ได้สูงกว่าพื้นที่อื่น ประกอบกับเป็นศูนย์กลางของการโฆษณาและธุรกรรมบนสื่อออนไลน์ ทำให้ตลาดรถยนต์หลุดจํานําในเขตกรุงเทพมหานครมีแนวโน้มขยายตัวและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การศึกษาปัญหาในเขตกรุงเทพมหานครจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการวางแผนทางการป้องกันและแก้ไขที่สอดคล้องกับสถานการณ์จริงและสามารถต่อยอดไปสู่พื้นที่อื่นๆ ได้

จากการศึกษาพบว่าอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํามีการปรับตัวตลอดเวลา ทำให้ไม่สามารถระบุจํานวนที่แน่ชัดได้ อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงแหล่งข้อมูล จึงต้องประมาณการจํานวนเครือข่ายอาชญากรรมขั้นต่ำโดยคาดว่าจะมีมากกว่า 100 เครือข่าย และมีเงินหมุนเวียนหลายล้านบาทต่อปี รายได้เหล่านี้ไม่ได้อยู่ในระบบ GDP จึงนับเป็นเศรษฐกิจนอกระบบที่มีมูลค่าสูงและส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศ การเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํอาจกระทบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย แต่หากไม่มีการศึกษาก็จะขาดข้อมูลสำหรับพัฒนามาตรการป้องกันและแก้ไขปัญหาอย่างถูกต้อง (สุทธาภา อมรวิวัฒน์, 2555) ดังนั้นการศึกษาปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําในกรุงเทพมหานครจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจในมิติต่างๆ เช่น

รูปแบบและกระบวนการกระทำความผิด รวมถึงผลกระทบต่อสังคมและเศรษฐกิจ ผลการศึกษาจะช่วยพัฒนามาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมดังกล่าวในประเทศไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการของอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําในเขตกรุงเทพมหานคร
- 2) เพื่อศึกษาผลกระทบของปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําในเขตกรุงเทพมหานคร

การทบทวนวรรณกรรม

อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํา

อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําเป็นปัญหาในสังคมไทยมายาวนาน โดยเฉพาะการสวมทะเบียนและซื้อขายซากรถยนต์อย่างผิดกฎหมาย ซึ่งมีลักษณะเป็นขบวนการที่ซับซ้อน จาตุรงค์ เกษตรสินธุ์ (2566) ศึกษาปัญหากฎหมายในการซื้อขายซากรถยนต์ พบว่า การสวมทะเบียนรถยนต์เป็นปัญหาที่รุนแรงในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ กลุ่มมิจฉาชีพนำซากรถยนต์ที่ได้จากการประมูลมาสวมกับรถหนีไฟแนนซ์เพื่อจำหน่ายต่ออย่างผิดกฎหมาย โดยขบวนการนี้ดำเนินงานอย่างเป็นเครือข่ายทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โดย ปวีณวัชร ภัทรชัยพงศ์ (2551) ศึกษามาตรการทางกฎหมายในการป้องกันและปราบปรามพบว่ารถยนต์เป็นสินทรัพย์ที่ซื้อขายง่าย การประมูลซากรถยนต์จากบริษัทประกันภัยกลายเป็นช่องทางให้กลุ่มมิจฉาชีพนำไปสวมกับรถหนีไฟแนนซ์ โดยปวีณวัชรได้เสนอให้กรมการขนส่งทางบกจัดตั้งหน่วยงานพิเศษดูแลซากรถที่เสียหายหนักและยกเลิกทะเบียนรถยนต์เพื่อป้องกันการนำกลับมาใช้ผิดกฎหมาย รวมถึงบันทึกรายละเอียดการซ่อมแซมไว้ในสมุดทะเบียนรถยนต์ นอกจากนี้รัตพงษ์ สอนสุภาพ (2562) ศึกษาเศรษฐกิจผิดกฎหมายและการฟอก

เงินในประเทศไทย พบว่าตลาดรถยนต์หลุดจำนำเติบโตเพราะความต้องการของประชาชนและการบังคับใช้กฎหมายไม่เข้มงวด กลุ่มเครือข่ายผู้กระทำความผิดเชื่อมโยงกับเครือข่ายชายแดนประเทศเพื่อนบ้านและมีการพอกเงินผ่านการลงทุน ในช่วงปี 2554–2565 คดีเศรษฐกิจผิดกฎหมายคิดเป็นร้อยละ 90 ของคดีทั้งหมด สะท้อนความล้มเหลวของระบบกฎหมายในการจัดการปัญหา

สาเหตุของแรงจูงใจในปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำ

แรงจูงใจที่นำไปสู่การจำนำรถยนต์ผิดกฎหมายมาจากหลายปัจจัย เช่น ความต้องการเงินเร่งด่วน สิ่งไร้ภายนอก และการขาดการคาดหวังในผลลัพธ์ที่ถูกต้อง (Feldman, 1994) ซึ่งสามารถสรุปว่า ความต้องการเงินเพื่อแก้ปัญหาการขาดสภาพคล่องในระยะเร่งด่วนเป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้บุคคลจำนำรถยนต์ผิดกฎหมาย เพื่อจัดการกับความเครียดทางการเงินและรักษาระดับการดำรงชีวิตในช่วงวิกฤต โดยแรงขับเคลื่อนจากการขาดการไตร่ตรองและการตัดสินใจในภาวะฉุกเฉินทำให้บุคคลหลงเข้าสู่การกระทำผิด เช่น การเห็นโฆษณาหรือข้อเสนอจากเครือข่ายอาชญากรรมที่ให้ผลตอบแทนรวดเร็ว ซึ่งสิ่งล่อใจเกิดจากเครือข่ายอาชญากรรมมักเสนอโอกาสที่น่าสนใจ เช่น เงินสดทันทีหรือดอกเบี้ยต่ำกว่ากฎหมาย จูงใจให้บุคคลตัดสินใจผิดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบ นอกจากนี้ การตื่นตัวจากสภาวะความเครียดของปัญหาทางการเงินอาจทำให้บุคคลตัดสินใจไม่สมเหตุสมผล เช่น การจำนำรถผิดกฎหมายเพื่อบรรเทาความกดดันในระยะสั้น เพราะคาดหวังว่าจะได้รับผลตอบแทนสูงและรวดเร็วจากการจำนำรถผิดกฎหมาย ทำให้บุคคลตัดสินใจผิดพลาด โดยไม่พิจารณาความเสี่ยงที่จะได้รับ อย่างไรก็ตาม แรงจูงใจในการจำนำรถยนต์ผิดกฎหมายเกิดจากปัจจัยหลายประการ เช่น ความต้องการเงินเร่งด่วน ความคาดหวังในผลตอบแทนที่รวดเร็ว และสิ่งล่อใจจากเครือข่ายอาชญากรรม การตัดสินใจที่ขาดการไตร่ตรองและผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจเป็นสาเหตุที่นำไปสู่ปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจ

อาชญากรรมรถยนต์หลุดจ่านำที่เกิดขึ้นในประเทศไทย

อาชญากรรมรถยนต์หลุดจ่านำที่เกิดขึ้นในประเทศไทยสามารถแบ่งออกเป็น 6 ประเภทหลักที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดกฎหมายที่มีผลกระทบทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม ประเภทแรกคือ การรับจ่านำรถยนต์หนีไฟแนนซ์ ซึ่งเป็นการนำรถยนต์ที่ยังค้างหนี้ไปจ่านำกับผู้รับจ่านำที่ผิดกฎหมาย โดยมี การเรียกเก็บดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 10 ต่อเดือน ถือเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย และการฉ้อโกง ประเภทที่สองคือ การขายรถยนต์หลุดจ่านำที่ผิดกฎหมาย แบ่งออกเป็นสองรูปแบบ คือ (1) การขายในประเทศผ่านช่องทางออนไลน์ เช่น Facebook โดยการโฆษณารถยนต์ในราคาถูกกว่าปกติ ทำให้ผู้ซื้อที่ไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับรถยนต์ได้ชัดเจน และ (2) การขายข้ามประเทศ โดยการลักลอบส่งออกไปยังประเทศเพื่อนบ้านและสวมทะเบียนจากประเทศปลายทาง (กองปราบปราม, 2567) เพื่อให้รถยนต์กลายเป็นรถถูกกฎหมายในประเทศนั้นๆ ประเภทที่สามคือ การแยกชิ้นส่วนเพื่อขายเป็นอะไหล่ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อรถยนต์หลุดจ่านำในสภาพเก่าหรือไม่สมบูรณ์ ถูกแยกชิ้นส่วนและขายเป็นอะไหล่มือสอง เนื่องจากไม่สามารถขายในรูปแบบปกติได้ ประเภทที่สี่ คือ การนำซากรถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุมาสวมทะเบียน โดยการซื้อรถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุแล้วนำเอกสารและชิ้นส่วนมาสวมทะเบียนกับรถหลุดจ่านำ ทำให้กลายเป็นรถยนต์ที่ต้องตามกฎหมาย ประเภทที่ห้าคือ การสวมทะเบียนรถยนต์ผู้อื่น โดยการนำทะเบียนของผู้อื่นมาสวมเข้ากับรถยนต์หลุดจ่านำเพื่อหลีกเลี่ยงการตรวจสอบ ประเภทที่หกคือ การปลอมแปลงป้ายภาษี แผ่นป้ายทะเบียน และเล่มทะเบียน เพื่อให้รถยนต์หลุดจ่านำดูเหมือนถูกต้องตามกฎหมาย (Mills, 2018) อาชญากรรมเหล่านี้มีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับเครือข่ายอาชญากรรมทั้งในและนอกประเทศ ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมยานยนต์ แต่ยังทำลายความเชื่อมั่นในระบบการทำธุรกรรมในอุตสาหกรรมยานยนต์ ซึ่งเป็นปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไขเพื่อรักษาความมั่นคงของตลาดและสังคมโดยรวม

อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก โดยรูปแบบและกระบวนการอาจแตกต่างกันไปตามบริบททางกฎหมายและสังคมของแต่ละประเทศ (Gachúz, 2016) ดังนี้ (1) ในสหรัฐอเมริกา อาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับรถยนต์หลุดจํานํามักเกี่ยวข้องกับการฉ้อโกงสินเชื่อร์ถยนต์ ซึ่งมีหลายรูปแบบ เช่น การปลอมแปลงเอกสารรถยนต์ ทะเบียนหรือใบรับรองการเป็นเจ้าของเป็นที่แพร่หลายในวงการอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําในสหรัฐอเมริกา (2) ในยุโรปอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํามักเกี่ยวข้องกับการกลุ่มอาชญากรรมที่ทำงานเป็นเครือข่ายข้ามประเทศ โดยรถยนต์ที่ถูกขโมยหรือจํานําในลักษณะที่ผิดกฎหมายในประเทศหนึ่งจะถูกส่งไปยังอีกประเทศหนึ่งเพื่อลักลอบขาย กลุ่มอาชญากรรมเหล่านี้มักจะมีการปลอมแปลงเอกสาร และสวมรอยตัวตนเจ้าของใหม่เพื่อให้สามารถข้ามพรมแดนได้ง่าย นอกจากนี้ ยังพบการแยกชิ้นส่วนรถยนต์หลุดจํานําเพื่อนำอะไหล่ไปขายในประเทศที่มีความต้องการสูง ซึ่งมักเป็นรถยนต์หรูหรารหรือรถยนต์รุ่นใหม่ (3) ในประเทศแถบเอเชีย เช่น ฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําเกิดขึ้นในลักษณะของการขโมยรถยนต์ที่อยู่ระหว่างการผ่อนชำระหรือรถยนต์ที่ยังมีหนี้สินค้างกับบริษัทสินเชื่อ กลุ่มอาชญากรรมมักจะนำรถยนต์เหล่านี้ไปจํานํากับบริษัทสินเชื่อเถื่อนหรือขายในตลาดมืด นอกจากนี้ยังมีการส่งออกรถยนต์หลุดจํานําเหล่านี้ไปยังประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศมาเลเซียหรือไทย เพื่อนำไปขายหรือแยกชิ้นส่วน การสวมทะเบียนและปลอมแปลงเอกสารยังเป็นวิธีที่นิยมใช้ในอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําในภูมิภาคนี้ (4) ในแอฟริกา อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํามักเกี่ยวข้องกับการลักลอบข้ามพรมแดน รถยนต์ที่ถูกขโมยในประเทศหนึ่งจะถูกลักลอบข้ามไปขายในประเทศเพื่อนบ้านที่มีกฎระเบียบการควบคุมการนำเข้ารถยนต์ที่ไม่เข้มงวด กลุ่มอาชญากรรมเหล่านี้จะปลอมแปลงเอกสารและทะเบียนรถยนต์เพื่อนำเข้าไปยังตลาดที่ไม่ถูกตรวจสอบอย่างเข้มงวด อาชญากรรมลักษณะนี้ยังเกี่ยวข้องกับการคอร์รัปชันในหน่วยงานของรัฐที่

เกี่ยวข้องกับการจดทะเบียนรถยนต์และการควบคุมการนำเข้ารถยนต์ (5) ในหลายประเทศในลาตินอเมริกา เช่น เม็กซิโกและโคลอมเบีย การโจรกรรมรถยนต์เพื่อนำไปจำหน่ายหรือขายในตลาดมืดเป็นปัญหาที่พบได้บ่อย รถยนต์ที่ถูกขโมยหรือหลุดจำนำมักจะถูกขายไปยังกลุ่มอาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับการค้ายาเสพติดหรือใช้เป็นส่วนหนึ่งในธุรกรรมที่ผิดกฎหมาย นอกจากนี้ยังพบว่ารถยนต์เหล่านี้มักถูกนำไปแยกชิ้นส่วนเพื่อนำอะไหล่ไปขายในตลาดรถยนต์มือสอง เนื่องจากมีความต้องการสูงในประเทศที่มีการใช้รถยนต์รุ่นเก่า (Chen, 2007) ดังนั้นสรุปได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำในต่างประเทศแสดงให้เห็นว่าปัญหานี้เป็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายอาชญากรรมข้ามชาติที่มีการกระทำผิดในหลายระดับ การป้องกันอาชญากรรมลักษณะนี้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างประเทศในด้านกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมาย

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในแนวทางปรากฏการณ์วิทยาทางการตีความ เก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) โดยใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary research) ขาวสารเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำ แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) ดำเนินการโดยการลงพื้นที่จริงในบริเวณที่มีการรับจำหน่ายรถยนต์ เช่น ตลาดรถยนต์มือสองบางแห่งในเขตกรุงเทพมหานคร และการเฝ้าติดตามพฤติกรรมการซื้อขายผ่านกลุ่มโซเชียลมีเดียที่เกี่ยวข้องกับการประกาศขายรถยนต์หลุดจำนำ เช่น กลุ่ม Facebook หรือ Line ที่มีการโพสต์ขายรถ โดยผู้วิจัยไม่ได้เปิดเผยตัวตน และไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในธุรกรรมใดๆ แต่สังเกตพฤติกรรมของผู้ขาย การตั้งราคา ลักษณะรถที่ประกาศขาย และการโต้ตอบระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายเพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์รูปแบบการกระทำความผิด และดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการตีความ Interpretive

phenomenology) และตรวจสอบข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation technique) โดยใช้ในการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) การตรวจสอบด้านแหล่งข้อมูล (Data triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์หลายกลุ่ม เช่น ผู้รับจำนำ เจ้าหน้าที่รัฐ และบริษัทสินเชื่อ (2) การตรวจสอบด้านวิธีการ (Methodological triangulation) โดยใช้ทั้งการสัมภาษณ์ สังเกต และการศึกษาจากเอกสารหรือข่าวสาร และ (3) การตรวจสอบด้านผู้วิจัย (Investigator triangulation) โดยให้นักวิจัยร่วมวิเคราะห์ข้อมูลและตรวจสอบความสอดคล้องของข้อค้นพบ กระบวนการเหล่านี้ช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของข้อมูล และลดอคติจากแหล่งข้อมูลเพียงแหล่งเดียว เพื่อให้ได้ข้อค้นพบที่น่าเชื่อถือและมีความเที่ยงตรงของข้อมูล เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปและตอบวัตถุประสงค์การศึกษา

กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) กำหนดแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) ได้รับการคัดเลือกโดยใช้วิธีการสุ่มแบบมีวัตถุประสงค์ เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายมีความเกี่ยวข้องกับอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำหลายกลุ่ม ซึ่งเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องและมีประสบการณ์เกี่ยวกับการจำนำรถยนต์รูปแบบที่ถูกกฎหมายและรูปแบบที่ผิดกฎหมายในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 15 คน เกณฑ์การคัดเลือก ได้แก่ ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวข้องกับการจำนำรถยนต์ไม่ว่าจะในรูปแบบที่ถูกกฎหมายหรือผิดกฎหมายในเขตกรุงเทพมหานครไม่น้อยกว่า 1 ปี และต้องสามารถให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับรูปแบบ กระบวนการ และผลกระทบของอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำได้ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย 6 กลุ่ม ได้แก่ ผู้จำนำรถยนต์ในรูปแบบที่ถูกกฎหมาย 3 คน ผู้รับจำนำรถยนต์ในรูปแบบที่ถูกกฎหมาย 2 คน ผู้จำนำรถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย 3 คน ผู้รับจำนำรถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย 2 คน เจ้าหน้าที่บริษัทสินเชื่อเช่าซื้อ 2 คน เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับอาชญากรรมรถยนต์

3 คน ใช้วิธีการเก็บข้อมูล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล (In-depth interviews) เป็นหลัก ซึ่งจัดทำแนวคำถามแบบปลายเปิดเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถแสดงความคิดเห็นและเล่าประสบการณ์ได้อย่างอิสระ โดยการสัมภาษณ์ใช้เวลาประมาณ 45–60 นาทีต่อราย และทำการบันทึกเสียงเพื่อใช้ในการถอดความและวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลตามแนวปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) ใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยนำแนวประเด็นคำถามต่างๆ ที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลทฤษฎี วิธีสังเกต สัมภาษณ์แบบเจาะลึก มีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยใช้เทคนิคสามเส้า (Triangulation technique) และเก็บรวบรวมข้อมูลที่ปรากฏขึ้นจริงจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย มีคุณภาพ มีความน่าเชื่อถือมากที่สุด โดยเครื่องมือในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก กำหนดเป็นคำถามปลายเปิดเพื่อแสวงหาคำตอบที่สามารถสะท้อนความคิดเห็นที่อยู่ภายในใจของผู้ให้ข้อมูล ให้สามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ ร่วมกับแบบบันทึกภาคสนามใช้สำหรับจดบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ รวมทั้งการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างครบถ้วน และเพิ่มความชัดเจนในการวิเคราะห์ประเด็นในการศึกษาได้อย่างละเอียดทุกแง่มุม

วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่ **ระยะแรก** เป็นการวิเคราะห์ควบคู่กับการเก็บข้อมูล โดยดำเนินการจัดกลุ่มข้อมูล (Category) ให้รหัส (Coding) และกลั่นกรองข้อมูล (Data reduction) เพื่อค้นหาแนวคิดหลัก (Concepts) ที่เกิดขึ้นจากข้อมูลภาคสนาม เมื่อข้อมูลมีความอิ่มตัว (Data saturation) จะดำเนินการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยเทคนิค

สามเส้า (Triangulation technique) ผ่านการตรวจสอบ 3 ด้าน ได้แก่ แหล่งข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล และการยืนยันกับผู้ให้ข้อมูล **ระยะที่สอง** เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลหลังการเก็บข้อมูลสิ้นสุด โดยใช้การตีความเชิงปรากฏการณ์วิทยา (Interpretive phenomenology) ซึ่งคำนึงถึงบริบทและวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อสังเคราะห์สาระสำคัญและเชื่อมโยงกับแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการตอบคำถามวิจัยอย่างถูกต้องและชัดเจน

จริยธรรมการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาในกลุ่มเป้าหมายที่มีความเปราะบาง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องขอจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการทำเอกสารชี้แจงต่อคณะกรรมการจริยธรรมในมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ก่อนดำเนินการเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้ชี้แจงแนวทางการศึกษา การสัมภาษณ์ วิธีการเก็บข้อมูล และความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการสัมภาษณ์ ตลอดจนแนวทางการถอนตัวของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ทั้งนี้ได้ให้ความสำคัญและเน้นย้ำในการเก็บรักษาความลับข้อมูลของผู้ร่วมวิจัย ให้ผู้ร่วมวิจัยรับทราบก่อนการเก็บข้อมูลแล้ว (เลขที่ ECNIDA 2024/0113)

ผลการศึกษา

จากการศึกษาพบว่า อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําเกิดจากแรงจูงใจทางการเงินเร่ร่อนของประชาชน ซึ่งเลือกใช้วิธีผิดกฎหมายในการจํานํารถยนต์เนื่องจากวิธีนี้สะดวกและรวดเร็ว แต่ขาดการพิจารณาอย่างรอบคอบ ส่งผลให้เกิดปัญหาอาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับการจํานํารถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย ปัญหานี้มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมโดยตรง จากการศึกษาค้นพบประเด็นสำคัญดังนี้

เครือข่ายอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํา

เครือข่ายอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานําเกิดจากการรวมกลุ่มของผู้กระทำความผิดหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้รับจํานําผิดกฎหมาย ผู้ซื้อขายรถ

หลุดจํานํา ผู้ทำเอกสารปลอม และผู้แยกชิ้นส่วนรถ เพื่อนำอะไหล่ไปขาย การขยายตัวของเครือข่ายนี้ทำให้เกิดปัญหาในสังคม เช่น การสวมทะเบียนรถ การปลอมแปลงเอกสาร และการใช้รถผิดกฎหมาย เนื่องจากการตรวจสอบ การจํานํารถยนต์ในรูปแบบผิดกฎหมายยังไม่เข้มงวด ทำให้รถยนต์หลุดจํานําถูกขายในตลาดรถมือสองโดยไม่มีการตรวจสอบอย่างรอบคอบ ส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคและระบบการเงิน รวมถึงเพิ่มปัญหาความไม่มั่นคงในสังคม

รูปแบบของอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํา

การจํานํารถยนต์ในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ การจํานํารถยนต์ในรูปแบบที่ถูกกฎหมายและการจํานํารถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย ซึ่งสรุปได้ดังแสดงตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1

การจํานํารถยนต์ในรูปแบบที่ถูกกฎหมายและการจํานํารถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย

หัวข้อ	การจํานํารถยนต์ แบบถูกกฎหมาย	การจํานํารถยนต์ แบบผิดกฎหมาย
ความถูกต้องตามกฎหมาย	ถูกกฎหมายและได้รับอนุญาตจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ไม่ถูกกฎหมาย ไม่มีใบอนุญาต
ประเภทของผู้ให้บริการ	สถาบันการเงินที่ได้รับอนุญาต เช่น ธนาคาร บริษัทลีสซิ่ง หรือ บริษัทเงินทุน	บุคคลที่ไม่ได้รับอนุญาต เช่น เครือข่ายอาชญากรรมรับจํานํารถยนต์เถื่อน
เอกสารที่ต้องใช้	เอกสารทางการเงินที่ถูกต้อง เช่น บัตรประชาชน ทะเบียนรถ สลิปเงินเดือน หรือหนังสือรับรองรายได้	ไม่มีเอกสารที่ชัดเจนหรือเอกสารปลอม

หัวข้อ	การจําหน่ายนต แบบถูกกฎหมาย	การจําหน่ายนต แบบผิดกฎหมาย
การตรวจสอบเครดิต	มีการตรวจสอบเครดิตของผู้กู้หรือประวัติการเงินอย่างโปรงใส	ไม่มีการตรวจสอบเครดิตหรือประวัติการเงิน
อัตราดอกเบี้ย	อัตราดอกเบี้ยที่กำหนดโดยกฎหมายและโปรงใส	อัตราดอกเบี้ยสูงเกินกว่าที่กฎหมายกำหนดและอาจไม่โปรงใส
เงื่อนไขการชำระหนี้	การชำระหนี้มีระยะเวลาและเงื่อนไขที่ชัดเจน เช่น การผ่อนชำระตามเดือน	การชำระหนี้ไม่มีกำหนดระยะเวลาที่ชัดเจน หรือไม่มีเงื่อนไขที่โปรงใส
การคุ้มครองผู้บริโภค	ผู้จําหน่ายได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย เช่น การป้องกันการเอาเปรียบ	ผู้จําหน่ายไม่ได้รับการคุ้มครองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
การตามหารถยนต์	มีการบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับรถยนต์และเจ้าของอย่างเป็นทางการสามารถตรวจสอบได้	รถยนต์อาจถูกเปลี่ยนแปลงข้อมูลหรือทะเบียนเพื่อหลีกเลี่ยงการตรวจสอบ
การตรวจสอบสถานะของรถยนต์	สามารถตรวจสอบสถานะของรถยนต์ในระบบทะเบียนรถยนต์และจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	รถอาจมีสถานะที่ไม่ถูกต้องหรือเปลี่ยนแปลงข้อมูลในระบบ
ผลกระทบจากการผิดนัดชำระหนี้	กฎหมายจะบังคับใช้ หากผิดนัดชำระหนี้ สามารถฟ้องร้องได้ตามกฎหมาย	การผิดนัดอาจส่งผลให้ถูกข่มขู่หรือกระทำการที่ผิดกฎหมายในการทวงหนี้
ความปลอดภัยของทรัพย์สิน	รถยนต์ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย เช่น การยึดรถยนต์เมื่อผิดนัดชำระหนี้	รถยนต์อาจสูญหายหรือถูกนำไปขายในตลาดมืดโดยไม่ได้รับการคุ้มครอง

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นความแตกต่างของการจำหน่ายรถยนต์ทั้งในรูปแบบที่ถูกกฎหมายและรูปแบบที่ผิดกฎหมาย ซึ่งการจำหน่ายรถยนต์รูปแบบที่ถูกกฎหมาย แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) การจำหน่ายกับบริษัทสินเชื่อ การจำหน่ายแบบนี้มีขั้นตอนเข้มงวดโดยต้องนำรถยนต์ไปลดภาระหนี้ไปประเมินราคาและทำสัญญากับบริษัทสินเชื่อ โดยการจำหน่ายแบบนี้จะเป็นการรีไฟแนนซ์หรือขอสินเชื่อโดยใช้รถยนต์ค้ำประกัน (2) การจำหน่ายกับตัวแทนรถยนต์ที่จดทะเบียนรับจำหน่าย ผู้จำหน่ายต้องจดทะเบียนค้ำประกันพร้อมเซ็นเอกสารและมอบเล่มทะเบียนไว้ หากผิดสัญญาตัวแทนรถยนต์ที่รับจำหน่ายสามารถขายรถยนต์ได้ทันที การจำหน่ายแบบนี้ดอกเบี้ยจะสูงกว่าการจำหน่ายกับบริษัทสินเชื่อ แต่มีกระบวนการที่สะดวกและไม่ซับซ้อน

ในส่วนของการจำหน่ายรถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย เกิดจากการนำรถยนต์ที่ยังติดไฟแนนซ์ไปจำหน่ายกับนายทุนหรือกลุ่มรับจำหน่ายที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ผ่านช่องทางออนไลน์ เช่น Facebook หรือ LINE โดยไม่มีการทำสัญญาทางการ มีการเรียกเก็บดอกเบี้ยสูงและหากผิดสัญญาจะถูกขายรถยนต์จะถูกนำออกขายทันที การจำหน่ายแบบนี้เสี่ยงต่อการถูกยึดยกอภทรัพย์และการถูกดำเนินคดี เนื่องจากไม่มีการคุ้มครองทางกฎหมาย

จะเห็นได้ว่า การจำหน่ายที่ผิดกฎหมายส่งผลกระทบเชิงลบทั้งในแง่ของการสูญเสียทรัพย์สิน รวมถึงการเกี่ยวข้องกับการกระทำอาชญากรรมในขบวนการอื่นๆ ร่วมด้วย

กระบวนการอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำหน่าย

อาชญากรรมรถยนต์หลุดจำหน่ายเกิดจากการที่ประชาชนต้องการเงินเร่งด่วนและเลือกจำหน่ายรถยนต์ในลักษณะที่ผิดกฎหมาย เนื่องจากความสะดวกและรวดเร็วในการใช้รถยนต์เป็นหลักประกัน โดยเฉพาะในกรณีที่ไม่มีทรัพย์สินอื่นๆ ที่สามารถใช้แทนได้ ผู้ที่เลือกใช้วิธีนี้มักต้องการเงินเพื่อใช้หนี้การพนันหรือปัญหาการเงินเร่งด่วน การจำหน่ายรถยนต์ในรูปแบบนี้ทำให้เกิดอาชญากรรม

หลายประเภท เช่น การสวมป้ายทะเบียนปลอมและการใช้รถยนต์ที่หลุดจำนำในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสามารถสรุปกระบวนการอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำที่เกิดขึ้น ได้ตามตารางที่ 2

ตารางที่ 2

สรุปกระบวนการอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำที่เกิดขึ้น

กระบวนการอาชญากรรม	วิธีการดำเนินการ	ผลกระทบที่เกิดขึ้น
การสวมป้ายทะเบียนและสวมเอกสารสิทธิรถยนต์และรถยนต์แฝด	การใช้ป้ายทะเบียนและเอกสารรถยนต์ปลอมเพื่อลวงเจ้าหน้าที่หรือผู้ซื้อ	การขายรถยนต์ผิดกฎหมาย, ภัยต่อผู้ซื้อที่อาจไม่ได้รับการคุ้มครอง และทำให้เจ้าหน้าที่ตรวจสอบยาก, การลักขโมยทรัพย์สิน
การสวมซากรถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุ	การนำซากรถยนต์ที่เสียหายจากอุบัติเหตุมาซ่อมและนำกลับมาใช้ใหม่	ภัยต่อผู้ซื้อที่อาจไม่ได้รับความปลอดภัย, การหลอกลวงผู้บริโภค
การชำแหละชิ้นส่วนแยกอะไหล่รถยนต์	การแยกชิ้นส่วนรถยนต์เพื่อขายเป็นอะไหล่แทนการขายรถทั้งคัน	เสี่ยงต่อการใช้ชิ้นส่วนที่ไม่ได้รับการรับรองหรือผิดกฎหมาย
การขายรถยนต์หนีไฟแนนซ์ทั้งคัน	การนำรถยนต์ที่ยังค้างหนี้หรือจำนำไปขายให้กับบุคคลที่ไม่เกี่ยวข้อง	ภัยต่อผู้ซื้อที่อาจถูกหลอกลวงและสูญเสียทรัพย์สิน

จากตารางสรุปกระบวนการอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำจะพบได้ว่าอาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับรถยนต์หลุดจำนำมีหลายรูปแบบ ทั้งการสวมทะเบียน การใช้ซากรถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุ การสร้างรถยนต์แฝด การแยกชิ้นส่วนอะไหล่ หรือการขายรถยนต์หนีไฟแนนซ์ ซึ่งทุกกระบวนการเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นการละเมิดกฎหมาย แต่ยังสร้างความเสี่ยงทั้งต่อผู้ซื้อและผู้

เกี่ยวข้องในระบบการเงิน รวมถึงการขีดขวางการบังคับใช้กฎหมายได้อย่างมาก ซึ่งอธิบายได้ดังต่อไปนี้

1) การสวมป้ายทะเบียนและรถแฝด กระบวนการนี้กลุ่มอาชญากรรมจะปลอมแปลงป้ายทะเบียนและเอกสารสิทธิ์ของรถยนต์ เพื่อให้รถยนต์ที่หลุดจำนำดูเหมือนถูกต้องตามกฎหมาย โดยการเปลี่ยนหมายเลขตัวถังและหมายเลขเครื่องยนต์ให้ตรงกับข้อมูลในเอกสารปลอม

2) การสวมซากรถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุ กระบวนการนี้จะใช้ทะเบียนรถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุเพื่อปลอมแปลงให้รถยนต์ที่หลุดจำนำมีสถานะถูกต้องตามกฎหมาย โดยการดัดแปลงหมายเลขตัวถังและเครื่องยนต์ให้ตรงกับข้อมูลซากรถยนต์

3) การชำระหนี้ขึ้นส่วนรถยนต์ กระบวนการชำระหนี้รถยนต์หลุดจำนำเพื่อขายอะไหล่ในตลาดมืดหรือร้านค้าที่ยังไม่ได้รับอนุญาต ทำให้เกิดปัญหาความปลอดภัยและการสนับสนุนกิจกรรมอาชญากรรม

4) การขายรถยนต์หนีไฟแนนซ์ กระบวนการนี้มีลักษณะการหลบเลี่ยงการติดตามจากเจ้าหนี้ที่ เช่น การขายรถที่หลุดจำนำผ่านช่องทางออนไลน์หรือในตลาดมืด โดยมีจะเปลี่ยนป้ายทะเบียนและเอกสารให้เหมือนกับรถยนต์ที่ถูกต้องตามกฎหมาย

ดังนั้นสรุปได้ว่า การจำนำรถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมายส่งผลกระทบต่อทั้งสังคมและเศรษฐกิจ โดยทำให้เกิดอาชญากรรมหลายรูปแบบที่มีความซับซ้อน ซึ่งจำเป็นต้องมีมาตรการที่เข้มงวดในการตรวจสอบและป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำผิดซ้ำซ้อนในอนาคต

ผลกระทบของปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำ

จากการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพพบว่าปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำก่อให้เกิดผลกระทบในหลายระดับ ทั้งระดับบุคคล ครอบครัว เครือข่ายทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างของสังคมโดยรวม ซึ่งสามารถสรุปผลกระทบได้ 2 ด้านหลัก ดังนี้

1) ผลกระทบด้านความสัมพันธ์ส่วนบุคคลและครอบครัว

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจำหน่ายรถยนต์ในลักษณะที่ผิดกฎหมายมักประสบกับปัญหาทางความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติ โดยเฉพาะกรณีของผู้ค้าประกันที่ต้องรับผิดชอบหนี้สินแทนผู้จำหน่าย ทำให้เกิดความขัดแย้งในครอบครัว เกิดความเครียดและแรงกดดันทางอารมณ์ ซึ่งอาจนำไปสู่การแตกแยก ความไม่เข้าใจกัน หรือการตัดขาดความสัมพันธ์กันในระยะยาว ภาระหนี้สินจากการจำหน่ายรถยนต์ที่ผิดกฎหมายยังส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของครอบครัว ทำให้บางครอบครัวประสบปัญหาด้านการเงิน ขาดความมั่นคง และต้องเผชิญกับภาวะเครียดเรื้อรัง รวมถึงความสูญเสียทางจิตใจจากการถูกหลอกลวงหรือทรัพย์สินสูญหาย

2) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคม

ในเชิงเศรษฐกิจ ปัญหานี้ส่งผลกระทบต่อตัวผู้จำหน่าย ผู้ซื้อรถยนต์หลุดจำนำ ธุรกิจสินเชื่อ และธุรกิจรถยนต์มือสอง ผู้ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการจำหน่ายรถยนต์ในระบบที่ไม่ถูกต้องมักสูญเสียทรัพย์สินโดยไม่ได้รับการคุ้มครองทางกฎหมาย ขณะที่ผู้ซื้อรถยนต์หลุดจำนำที่ไม่ทราบข้อมูลที่แท้จริงอาจถูกดำเนินคดีและยึดรถคืน ส่งผลให้สูญเสียเงินลงทุนโดยไม่สามารถเรียกร้องสิทธิได้ สำหรับผู้ประกอบการในระบบสินเชื่อและธุรกิจรถยนต์มือสองปัญหาดังกล่าวสร้างความเสี่ยงต่อการดำเนินงาน ทำให้เกิดความสูญเสียจากหนี้เสีย และกระทบต่อความเชื่อมั่นของผู้บริโภคที่อาจลังเลในการเข้าทำธุรกรรม โดยเฉพาะในตลาดรถยนต์มือสอง ในระดับสังคม ปัญหารถยนต์หลุดจำนำยังเชื่อมโยงกับการกระทำผิดกฎหมายในรูปแบบอื่น เช่น การใช้รถยนต์ในการลักลอบขนยาเสพติด การก่อเหตุอาชญากรรม หรือการหลบหนีการจับกุม ซึ่งส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยของสังคม และเพิ่มภาระต่อหน่วยงานบังคับใช้กฎหมายที่ต้องใช้ทรัพยากรในการติดตามและแก้ไขปัญหาเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง

โดยภาพรวม ผลกระทบจากอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํามีลักษณะที่แผ่ขยายและเชื่อมโยงในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว เครือข่ายเศรษฐกิจ ไปจนถึงโครงสร้างความมั่นคงของสังคม ซึ่งล้วนเป็นผลกระทบที่ส่งผลในระยะยาว และสะท้อนถึงช่องโหว่ของระบบการเงิน การตรวจสอบ และการบังคับใช้กฎหมายในปัจจุบัน

อภิปรายผล

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า อาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํานําในเขตกรุงเทพมหานครมีความซับซ้อนและมีรูปแบบที่หลากหลาย โดยสามารถจำแนกรูปแบบการจํานํารถยนต์ได้เป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ (1) การจํานํารถยนต์ในรูปแบบที่ถูกกฎหมาย เป็นการจํานํารถยนต์ที่เสียภาษีรถยนต์กับบริษัทสินเชื่อหรือจํานํารถยนต์พร้อมเล่มทะเบียนกับเด็กรถยนต์ที่มีการจดทะเบียนอย่างถูกต้อง กระบวนการมีการกำกับดูแลและตรวจสอบจากหน่วยงานภาครัฐ จึงช่วยลดความเสี่ยงของปัญหานี้เสีย เช่น การทำสัญญากับบริษัทสินเชื่อโดยมีการตรวจสอบประวัติผู้จํานําร้อยละ 100 เปอร์เซ็นต์ กระบวนการนี้มีความปลอดภัยและป้องกันปัญหานี้เสียที่อาจเกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม หากผู้จํานํารถยนต์มีความเสี่ยงที่อาจสูญเสียรถยนต์ได้ (2) การจํานํารถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย การจํานํารูปแบบนี้สะท้อนถึงช่องโหว่ในกระบวนการกำกับดูแล เนื่องจากการจํานํารถยนต์ที่ยังติดไฟแนนซ์ไปจํานําส่งผลให้เกิดปัญหาอาชญากรรมรถยนต์หลุดจํานํารุนแรงในสังคม เช่น การสวมทะเบียน การปลอมแปลงเอกสาร และการจํานํารถยนต์ไปขายในตลาดมืด ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Social network theory) ที่อธิบายถึงความร่วมมือและความเชื่อมโยงของกลุ่มผู้กระทำความผิดในการดำเนินกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย เป็นการหลีกเลี่ยงการตรวจสอบจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดังเช่น การจํานํารถยนต์ผ่านเครือข่ายออนไลน์หรือกลุ่มเครือข่ายอาชญากรรม จากการวิเคราะห์ พบว่า กระบวนการดังกล่าวเชื่อมโยงกับแนวคิด “เครือข่ายทางสังคม” ซึ่งแสดงถึงการทำงาน

ร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้กระทำผิดหลายกลุ่ม โดยการใช้เทคโนโลยีเป็นช่องทางในการขยายเครือข่าย ส่งผลให้เจ้าหน้าที่รัฐมีความท้าทายในการตรวจสอบและติดตามเครือข่ายเหล่านี้

ในขณะที่กระบวนการอาชญากรรมรณนตฺ์หลดจํานํ้าในกรุงเทพมหานคร มีแรงจูงใจหลายประการที่ผลักดันให้เกิดการกระทำผิด ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 5 แรงจูงใจหลักได้ดังนี้ (1) ความจำเป็นทางการเงิน แรงจูงใจหลักของผู้กระทำผิดคือความจำเป็นทางการเงิน เช่น การต้องการเงินไปชำระหนี้หรือใช้จ่าย ในสถานการณ์ฉุกเฉิน สำหรับผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ที่ถูกกฎหมาย การเลือกใช้การจํานํ้าในรูปแบบที่ผิดกฎหมายจึงเป็นตัวเลือกที่สะดวกและรวดเร็ว แรงจูงใจนี้สอดคล้องกับ ทฤษฎีแรงจูงใจ (Motivation theory) ของ Maslow (1970) ที่ระบุว่า เมื่อความต้องการพื้นฐาน เช่น ความปลอดภัยทางการเงิน ไม่ได้รับการตอบสนอง บุคคลอาจตัดสินใจทำพฤติกรรมผิดกฎหมาย เพื่อสนองความต้องการเหล่านั้น (2) การล่อลวงจากผลตอบแทนสูง การจํานํ้ารณนตฺ์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมายมักเกี่ยวข้องกับผลตอบแทนทางการเงินที่สูง เช่น ดอกเบี้ยในอัตราที่สูงกว่าปกติ หรือการขายรณนตฺ์ในราคาถูกเพื่อดึงดูดผู้ซื้อ การล่อลวงนี้อธิบายได้ด้วยทฤษฎีการเลือกเหตุผล (Rational choice theory) ของ Cornish and Clarke (1986) ที่กล่าวว่า ผู้กระทำผิดตัดสินใจจากการชั่งน้ำหนักระหว่างต้นทุนและผลประโยชน์ (3) การขาดความรู้และความเข้าใจ บางคนที่กระทำผิดอาจไม่ทราบถึงผลกระทบทางกฎหมายจากการจํานํ้ารณนตฺ์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย หรืออาจมองว่าความเสี่ยงในการถูกจับกุมต่ำ ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการกระทำโดยไม่ตั้งใจ (Routine activity theory) ของ Cohen and Felson (1979) ที่เน้นว่าการกระทำผิดเกิดขึ้นเมื่อมีโอกาสและความเสี่ยงต่ำ (4) ปัจจัยทางสังคมและเครือข่าย แรงจูงใจจากการชักจูงของเครือข่ายสังคมหรือกลุ่มที่เกี่ยวข้อง เช่น นายทุนหรือกลุ่มเครือข่ายอาชญากรรม ที่เสนอช่องทางในการจํานํ้ารณนตฺ์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย ซึ่งสอดคล้องกับ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Social

network theory) ของ Granovetter (1973) ที่ชี้ให้เห็นว่า พฤติกรรมของบุคคลมีความเกี่ยวข้องกับการมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มเครือข่าย (5) การติดการพนันและพฤติกรรมเสี่ยง บางส่วนของผู้ที่นำรถยนต์ไปจำหน่ายในรูปแบบผิดกฎหมายมีแรงจูงใจจากความต้องการเงินเพื่อเล่นการพนัน ซึ่งเป็นพฤติกรรมเสี่ยงที่สามารถนำไปสู่การสูญเสียทรัพย์สิน (Siegel, 2022) แรงจูงใจเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาที่รากฐาน เช่น การส่งเสริมความรู้และสร้างความตระหนักถึงผลกระทบทางกฎหมาย การเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่ถูกกฎหมาย และการพัฒนานโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ การบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวดและการตรวจสอบเครือข่ายอาชญากรรมจะช่วยลดโอกาสในการเกิดพฤติกรรมผิดกฎหมายที่มีแรงจูงใจจากความต้องการทางการเงินหรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระยะสั้น จากการศึกษาพบว่า กลุ่มเครือข่ายอาชญากรรมได้ปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เพื่อหลีกเลี่ยงการตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่ เช่น การใช้เครือข่ายออนไลน์ในการดำเนินการรับจำหน่ายหรือขายรถยนต์ในรูปแบบที่ผิดกฎหมาย ซึ่งทำให้กระบวนการดังกล่าวซับซ้อนและตรวจสอบได้ยากขึ้น การใช้เทคโนโลยีเพิ่มความซับซ้อนในการปกปิดการกระทำผิดเหล่านี้ (Smith, 2020)

กระบวนการอาชญากรรมเกี่ยวกับรถยนต์หลุดจํานามีหลายขั้นตอนที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกับปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม ดังเช่น (1) การสวมทะเบียนรถยนต์ ปัญหานี้เกิดขึ้นเมื่อผู้เช่าซื้อรถยนต์ไม่ชำระค่าเช่าซื้อและนำรถยนต์ไปจำหน่ายหรือขายให้กับกลุ่มอาชญากรรม รถยนต์ที่ถูกสวมทะเบียนมักจะถูกนำไปใช้ในทางที่ผิดกฎหมายหรือถูกขายในตลาดมืด จากตรงค์ เกษตรสินธุ์ (2566) ระบุว่า การสวมทะเบียนเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับภาวะเศรษฐกิจเนื่องจากผู้ที่ประสบปัญหาการเงินมักเลือกใช้วิธีนี้เพื่อหาทางออกทางการเงินอย่างรวดเร็ว (2) การสวมขารถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุ รถยนต์ที่เกิดอุบัติเหตุรุนแรงมักถูกซ่อมแซมให้ดูเหมือนรถยนต์ที่ใช้งานได้ตามปกติ กระบวนการนี้ช่วยให้รถยนต์ผิดกฎหมายสามารถเข้าสู่ตลาดได้โดยไม่ถูกตรวจสอบ โดยมี

การดัดแปลงซ่อมแซมเพื่อปกปิดสภาพเดิม ทำให้ผู้ซื้อไม่สามารถทราบถึงประวัติ การเกิดอุบัติเหตุของรถ (3) รถยนต์แฝด กลุ่มอาชญากรรมมักจะปลอมแปลง ทะเบียนรถและเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อปกปิดแหล่งที่มาของรถยนต์ผิดกฎหมาย ทำให้ตรวจสอบที่มาของรถได้ยาก การใช้รถยนต์แฝดช่วยให้เจ้าหน้าที่ไม่สามารถตรวจจับได้ (4) การขายรถยนต์หนีไฟแนนซ์ทั้งคัน กลุ่มอาชญากรรมจะขายรถยนต์ที่หลุดจำนำในราคาถูกและโฆษณาว่าสามารถนำรถไปใช้ได้อย่างถูกกฎหมาย โดยตั้งราคาขายให้ต่ำกว่าตลาดรถยนต์มือสองเพื่อดึงดูดผู้ซื้อ ซึ่งการขายในลักษณะนี้ทำให้เกิดปัญหาการก่ออาชญากรรมต่อเนื่อง (5) การชำแหละ ชิ้นส่วนรถยนต์เพื่อขายในตลาดมืด กลุ่มอาชญากรรมใช้วิธีการชำแหละรถยนต์ ที่ผิดกฎหมายเพื่อขายชิ้นส่วนในตลาดมืด ชิ้นส่วนเหล่านี้มักมีราคาถูกและไม่ได้มาตรฐาน ซึ่งส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยของผู้บริโภค และยังมีผลกระทบ ต่ออุตสาหกรรมรถยนต์ที่ต้องตามกฎหมาย พัทธวิวัฒน์ ภาคินสิทธินันท์ และธันย์พัทธ์ ไคร์วานิช (2560) ระบุว่า ชิ้นส่วนรถยนต์ที่ถูกชำแหละจะถูกขาย ในราคาถูกผ่านช่องทางที่ไม่ได้รับการควบคุม เช่น ตลาดมืดหรือสังคมออนไลน์ กระบวนการเหล่านี้สะท้อนถึงความซับซ้อนและผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ความเสี่ยงด้านความปลอดภัยจากการใช้ชิ้นส่วนรถยนต์ที่ไม่ได้ มาตรฐาน และปัญหาเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal economy) ที่ส่งผลให้ เกิดการก่ออาชญากรรมในรูปแบบต่างๆ นอกจากนี้ ผลการศึกษายังพบว่า การจำหน่ายรถยนต์มีทั้งรูปแบบที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ซึ่งนำไปสู่การก่อ อาชญากรรมเพิ่มเติม เช่น การปลอมแปลงเอกสาร การลักทรัพย์ และ การส่งออกผิดกฎหมาย Bangkok Tribune (2022) ระบุว่า การจำหน่ายรถยนต์ มักก่อให้เกิดอาชญากรรมที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่น การหลบเลี่ยงการตรวจสอบจาก เจ้าหน้าที่ ตามแนวคิดเศรษฐกิจนอกระบบของ De Soto (1989) ในหนังสือ The Other path: The Economic Answer to Terrorism อธิบายว่า ผู้คน จำนวนมากดำเนินธุรกิจในทางที่ไม่เป็นทางการเนื่องจากข้อจำกัดทางกฎหมาย

และระบบราชการที่ซับซ้อน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมเศรษฐกิจนอกระบบ และอาชญากรรมในรูปแบบนี้ โดยนำไปสู่ความเสียหายต่อสังคมโดยรวม

อย่างไรก็ตาม ผลกระทบจากอาชญากรรมรถยนต์หลุดจ่านำได้ส่งผลกระทบต่อทั้งในแง่เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นหลายด้าน ดังนี้ (1) ผลกระทบทางความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การศึกษาแสดงให้เห็นว่า อาชญากรรมรถยนต์หลุดจ่านำส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในหลายระดับ โดยเฉพาะในกรณีของการจ่านารถยนต์ในลักษณะที่ผิดกฎหมาย การสูญเสียความไว้วางใจและความเชื่อมั่นระหว่างบุคคลกลายเป็นปัญหาหลัก เช่น ผลกระทบต่อผู้ค้าประกัน ผู้ค้าประกันที่เกี่ยวข้องกับการจ่านารถยนต์ผิดกฎหมายจะต้องเผชิญกับภาระหนี้สินจากการผิดสัญญาของผู้จ่านำ ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งและการฟ้องร้องระหว่างฝ่ายต่างๆ และ ผลกระทบต่อครอบครัว สมาชิกในครอบครัวต้องเผชิญกับความเครียดและปัญหาทางการเงินจากการหลุดจ่านารถยนต์ ซึ่งทำให้เกิดความไม่มั่นคงในความสัมพันธ์ภายในครอบครัว (2) ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคม อาชญากรรมรถยนต์หลุดจ่านำส่งผลกระทบต่ออย่างกว้างขวางในทั้งสองมิติของเศรษฐกิจและสังคม (3) ผลกระทบต่อผู้จ่านารถยนต์ผิดกฎหมายและผู้ซื้อรถยนต์หลุดจ่านำ ผู้จ่านำมักทำเช่นนี้เพราะต้องการใช้เงินด่วน โดยที่การกระทำเหล่านี้มีขั้นตอนที่รวดเร็วและไม่ซับซ้อน ซึ่งสะท้อนทฤษฎีการกระทำทางอาญา (Rational choice theory) ของ Paternoster (2009) ที่กล่าวว่า ผู้กระทำผิดจะตัดสินใจทำผิดโดยพิจารณาผลประโยชน์และความเสี่ยง ส่วนผู้ที่ซื้อรถยนต์หลุดจ่านำมักได้รับแรงจูงใจจากราคาที่ต่ำกว่าตลาด แต่การซื้อในตลาดที่ไม่เป็นทางการนี้มีความเสี่ยงสูง เช่น การซื้อรถที่มีการปลอมแปลงทะเบียนหรือถูกขโมย (Coughlan et al., 2006; Smith, 2012) (4) ผลกระทบต่อธุรกิจสินเชื่อ ธุรกิจสินเชื่อขนาดใหญ่ต้องเผชิญกับการขาดทุนจากการไม่สามารถติดตามรถที่หลุดจ่านำกลับคืนได้ ส่งผลให้บางบริษัทเริ่มยกเลิกการรับจ่านำเล่มทะเบียนรถยนต์ (Bangkok Tribune, 2022) การขาดทุนและภาระค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นจากการติดตามหนี้และฟ้องร้องมี

ผลกระทบต่อความยั่งยืนของธุรกิจสินเชื่อ (5) ผลกระทบต่อธุรกิจรถยนต์มือสอง การนำรถยนต์หลุดจำนำเข้าสู่ตลาดรถยนต์มือสองทำให้ผู้บริโภคขาดความมั่นใจ ในคุณภาพของรถยนต์ ซึ่งส่งผลให้ยอดขายลดลงและราคาตกต่ำลง งานวิจัยของ อิทอิ เนืองนัย และ ศรัณย์ ธิติลักษณ์ (2562) แสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจใต้ดินที่เกี่ยวข้องกับการซื้อขายรถยนต์หลุดจำนำมีผลกระทบในหลายด้าน โดยเฉพาะ การลดลงของความเชื่อมั่นในคุณภาพและการบังคับใช้กฎหมาย (6) ผลกระทบจากการนำรถสวมทะเบียนไปกระทำผิดกฎหมาย การใช้รถยนต์สวมทะเบียนในการกระทำผิดกฎหมาย เช่น การโจรกรรมและการค้ายาเสพติดทำให้เกิดความยากลำบากในการสืบสวนและจับกุมผู้กระทำผิด ขณะเดียวกันก็เพิ่มภาระให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจและระบบกฎหมาย ซึ่งส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยและความเชื่อมั่นในระบบการบังคับใช้กฎหมาย (Bangkok Tribune, 2022) ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำไม่เพียงแต่ทำลายความเชื่อมั่นในธุรกิจสินเชื่อและตลาดรถยนต์มือสองเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยและความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมในระยะยาว การแก้ไขปัญหาจึงต้องอาศัยการบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวด การเพิ่มความรู้ความเข้าใจให้กับประชาชนเกี่ยวกับผลกระทบจากการเข้าร่วมในกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย และการปรับปรุงระบบการตรวจสอบและติดตามหนี้ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการปฏิบัติ

จากผลการศึกษาพบว่า อาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำมีลักษณะการกระทำผิดที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายที่ซับซ้อน ครอบคลุมทั้งผู้ใช้บริการ ผู้ให้บริการรับจำนำผิดกฎหมาย และกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการปลอมแปลงเอกสาร ทำให้การติดตามยากและกระบวนการยุติธรรมล่าช้า ผู้เขียนจึงเสนอแนวทางเชิงนโยบายและการปฏิบัติเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

1) การเสริมระบบการติดตามและตรวจสอบรถยนต์ด้วยเทคโนโลยี RFID และระบบฐานข้อมูลแบบบูรณาการ จากผลการศึกษาพบว่า รถยนต์ที่หลุดจำนำมักถูกเปลี่ยนแปลงทะเบียน ปลอมเอกสาร หรือใช้ช่องว่างของระบบการตรวจสอบ จึงเสนอให้พัฒนาระบบการติดตามรถยนต์แบบเรียลไทม์ ด้วยการติดตั้งเทคโนโลยี RFID บนรถยนต์ที่อยู่ในระบบการจำนำอย่างถูกต้อง และเชื่อมโยงกับฐานข้อมูลของกรมการขนส่งทางบก บริษัทไฟแนนซ์ และตำรวจ เพื่อให้สามารถตรวจสอบสถานะของรถได้ทันทีและลดโอกาสที่รถจะถูกนำไปใช้งานผิดกฎหมาย

2) การให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับการตรวจสอบรถยนต์ก่อนซื้อ ผู้วิจัยพบว่า ผู้ซื้อจำนวนมากตกเป็นเหยื่อเพราะขาดความรู้ในการตรวจสอบประวัติรถยนต์ เช่น ไม่สามารถตรวจสอบทะเบียนรถหรือสถานะทางกฎหมายได้ก่อนซื้อขาย ดังนั้นจึงควรมีการส่งเสริมความรู้แก่ประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มที่ซื้อรถยนต์มือสอง เช่น ผ่านแคมเปญประชาสัมพันธ์ สื่อออนไลน์ หรือแอปพลิเคชันตรวจสอบข้อมูลรถ เพื่อให้ประชาชนสามารถตรวจสอบรถยนต์ก่อนซื้อได้อย่างถูกต้องและลดความเสี่ยงจากการเข้าไปเกี่ยวข้องกับรถผิดกฎหมาย

3) การพัฒนากลไกความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน จากผลการศึกษา พบว่าการขาดความเชื่อมโยงของข้อมูลระหว่างหน่วยงานต่างๆ เป็นจุดอ่อนสำคัญที่ทำให้ไม่สามารถติดตามรถยนต์หลุดจำนำได้อย่างทันทั่วถึง จึงควรให้มีการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลกลางระหว่างหน่วยงาน เช่น กรมการขนส่งทางบก ตำรวจ สถาบันการเงิน และบริษัทประกัน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล และติดตามรถยนต์ที่เสี่ยงต่อการกระทำผิด นอกจากนี้ควรจัดตั้ง “หน่วยงานเฉพาะกิจ” ที่มีภารกิจหลักในการตรวจสอบและติดตามรถยนต์ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดทางเศรษฐกิจ โดยใช้เทคโนโลยี Big data และ AI เข้ามาช่วยวิเคราะห์และแจ้งเตือนพฤติกรรมผิดปกติ

4) การออกข้อกำหนดและการกำกับดูแลธุรกิจรับจำนำรถอย่างเข้มงวด จากการวิจัยพบว่า ธุรกิจรับจำนำรถยนต์ที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนมักเป็น

จุดเริ่มต้นของกระบวนการอาชญากรรม ดังนั้นจึงควรให้ภาครัฐกำหนดให้ผู้ประกอบการต้องจดทะเบียน และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของหน่วยงานที่รับผิดชอบ พร้อมทั้งกำหนดมาตรฐานของระบบ KYC และการตรวจสอบเอกสาร เช่น การยืนยันตัวตนด้วยระบบชีวมิติ (Biometric) เพื่อป้องกันการปลอมแปลง

5) การเปิดช่องทางการร้องเรียนและรายงานเบาะแสผ่านระบบออนไลน์ เนื่องจากเหยื่อหรือผู้พบเห็นเหตุการณ์มักไม่กล้าให้ข้อมูล เพราะขาดช่องทางที่ปลอดภัย ดังนั้นควรพัฒนาแพลตฟอร์มออนไลน์ที่ประชาชนสามารถแจ้งเบาะแสหรือร้องเรียนกรณีเกี่ยวข้องกับรถยนต์ผิดกฎหมายได้ โดยมีระบบป้องกันข้อมูลส่วนบุคคล และกลไกตอบสนองที่รวดเร็ว

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

1) ควรมีการวิจัยผลกระทบทางสังคมและเศรษฐกิจจากอาชญากรรมรถยนต์หลุดจ่านำ เนื่องจากพบว่ากลุ่มผู้ใช้บริการและผู้ตกเป็นเหยื่อมีความสูญเสียทั้งด้านทรัพย์สินและความมั่นคงทางกฎหมาย จึงควรมีการศึกษาผลกระทบเหล่านี้ในระดับครัวเรือนและชุมชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลเชิงนโยบายในการออกแบบมาตรการเยียวยา

2) ควรมีการศึกษารูปแบบการป้องกันแบบเชิงรุกโดยใช้เทคโนโลยีจากข้อค้นพบที่ว่าเทคโนโลยีสามารถช่วยตรวจสอบและติดตามรถได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควรมีการศึกษาและพัฒนาเครื่องมือใหม่ เช่น Blockchain หรือระบบ GPS ที่ปลอดภัยและประหยัดต้นทุน เพื่อใช้ในการจัดการข้อมูลรถยนต์ที่เข้าสู่ระบบจ่านำ

3) การวิจัยเชิงเปรียบเทียบกรณีศึกษาในพื้นที่ต่างๆ เพื่อหาความแตกต่างของเงื่อนไขทางสังคมหรือเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อปัญหานี้ เช่น เปรียบเทียบพื้นที่กรุงเทพฯ กับต่างจังหวัดที่มีลักษณะอาชญากรรมต่างกัน เพื่อวางแผนเชิงพื้นที่ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

ข้อจำกัดในการศึกษา

1) การศึกษาในครั้งนี้มุ่งเน้นไปที่กรุงเทพมหานครเป็นหลักอาจไม่ได้สะท้อนสถานการณ์ในพื้นที่อื่นของประเทศ

2) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกอาจมีข้อจำกัดในด้านมุมมองของผู้ให้ข้อมูล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับกลุ่มอาชญากรรมรถยนต์หลุดจำนำ

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงยุติธรรม. (2566). กฎหมายน่ารู้ ตอนที่ 478: จำนำรถ หรือรับจำนำ คิดให้ดี. <https://www.moj.go.th/view/89544>
- กองปราบปราม. (2567). เปิดปฏิบัติการหลายแก๊งค์ดักรถหลุดจำนำ [รูปภาพประกอบ][Status update]. <https://m.facebook.com/photo.php?fbid=733500408815095&set=a.302085865289887&type=3>
- จาตุรงค์ เกษตรสินธุ์. (2566). ปัญหากฎหมายในการซื้อขายซากรถยนต์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีปทุม]. คลังข้อมูลสถาบันมหาวิทยาลัยศรีปทุม. <http://dspace.spu.ac.th/handle/123456789/9443>
- เดลินิวส์ออนไลน์. (3 มิถุนายน 2565). จากผีพนันออนไลน์ สู่วีปไซต์รับจำนำรถ ‘ดอกโหด’. <https://www.dailynews.co.th/articles/1089358/>
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2565). การส่งผ่านอัตราดอกเบี้ยนโยบายและผลกระทบต่อภาคครัวเรือนและภาคธุรกิจ. https://www.bot.or.th/content/dam/bot/documents/th/our-roles/monetary-policy/mpc-publication/monetary-policy-report/mpr-box/MPR_2565_Q3_BOX2.pdf

- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2567). รายงานนโยบายการเงิน เรื่องผลการประชุมร่วมกันระหว่างคณะกรรมการนโยบายการเงิน (กนง.) และคณะกรรมการนโยบายสถาบันการเงิน (กนส.). <https://www.bot.or.th/Thai/PressandSpeeches/Press/2022/Pages/n3565.aspx>
- ปวีณวัชร ภัทรชัยพงศ์. (2551). มาตรการทางกฎหมายในการป้องกันและปราบปรามการซื้อขายซากรถ [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีปทุม]. คลังข้อมูลสถาบันมหาวิทยาลัยศรีปทุม. <https://dspace.spu.ac.th/handle/123456789/780>
- พัชรวัฒน์ ภาคินสีห์อินทร์ และ ธนย์พัทธ์ ไคร์วานิช. (2560). ธุรกิจใต้ดินในเศรษฐกิจดิจิทัล. วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, 6(1), 1-8. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NBJ/article/view/253051>
- รัตพงษ์ สอนสุภาพ. (2562). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เศรษฐกิจผิดกฎหมายกับการฟอกเงินในประเทศไทย. สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต. <https://rsuir-library.rsu.ac.th/bitstream/123456789/972/1/Rattaphong%20Sonsuphap.pdf>
- สุทธธามา อมรวิวัฒน์. (2555). ผลอัน (ไม่) ตั้งใจจาก “รถคันแรก”. SCB EIC. <https://www.scbeic.com/th/detail/product/729>
- อิทธิ เื่องนุ้ย และ ศรีณย์ ธิติลักษณ์. (2562). เศรษฐกิจใต้ดิน: รถหลุดจ่านำ. วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์, 5(2), 168-170.
- Bangkok Tribune. (2022). *The issue of vehicle pawn crimes in Bangkok*. <https://bangkoktribune.com/>
- Chen, H. (2007). Gray marketing and its impacts on brand equity. *Journal of Product and Brand Management*, 16(4), 247-256. <https://doi.org/10.1108/10610420710763930>

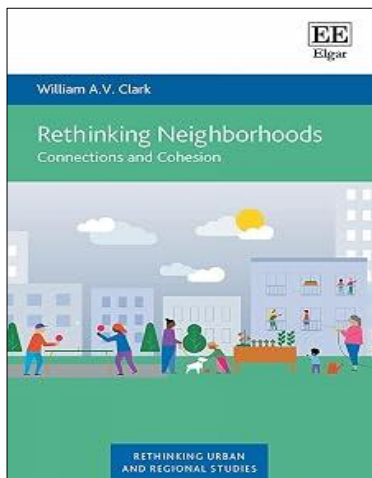
- Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588-608. <https://doi.org/10.2307/2094589>
- Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (1986). The rational choice perspective. In R. V. Clarke & D. B. Cornish (Eds.), *The Reasoning criminal: Rational choice perspectives on offending* (pp. 1-16). Springer-Verlag.
- Coughlan, A. T., Anderson, E., Stern, L. W., & El-Ansary, A. I. (2006). *Marketing Channel* (7th edition). Prentice Hall.
- De Soto, H. (1989). *The other path: The economic answer to terrorism*. Harper & Row.
- Feldman, R. S. (1994). *Essential of Understanding Psychology*. (2nd edition). McGraw-Hill, Inc.
- Gachúz, J. C. (2016, July 16). *Globalization and organized crime: Challenges for international cooperation*. Baker Institute. <https://www.bakerinstitute.org/research/globalization-organized-crime>
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality*. (2nd edition). Harper & Row.
- Mills, R. (2018). The illegal vehicle trade and the impact on the automotive industry. *Journal of Criminology and Security*, 12(4), 201-215.

- Paternoster, R. (2009). Deterrence and rational choice theories. In J. M., Miller (Ed.), *21st century criminology: A reference handbook* (Vol. 1, pp. 236–244). SAGE Publications.
https://link.gale.com/apps/doc/CX3201600038/GVRL?u=co_d_lrc&sid=bookmark-GVRL&xid=79736864
- Siegel, L. J. (2018). *Criminology: Theories, patterns, and typologies* (13th edition). Cengage Learning.
- Smith, T. J. (2012). *Pricing strategy: Setting price levels, managing price discounts and establishing price structure*. Cengage Learning.

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

นิภูมณ รัตนะรัต¹

Nirumon Rattanarat²

ชื่อหนังสือ: Rethinking

Neighborhoods: Connection and Cohesion

ผู้เขียน: William A.V. Clark

สำนักพิมพ์: Edward Elgar Publishing

ปีที่พิมพ์: 2025

จำนวนหน้า: 222 หน้า

มุมมองใหม่ต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านที่อยู่อาศัย: เครือข่ายสัมพันธ์และความเหนียวแน่นทางสังคม

หนังสือ “Rethinking Neighborhoods: Connections and Cohesion” เขียนโดย William A.V. Clark ศาสตราจารย์ด้านภูมิศาสตร์จากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ลอสแอนเจลิส (UCLA) เป็นหนังสือที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์แบบพลวัตระหว่าง “พื้นที่” และ “สังคม” ผ่านมุมมองของ “ย่านที่พักอาศัย” (Neighborhood) โดยหนังสือเล่มนี้ได้โต้แย้งความเชื่อเดิม ที่มองว่าในยุคโลกาภิวัตน์และการสื่อสารไร้พรมแดนผ่านอินเทอร์เน็ต จะทำให้พื้นที่ระดับชุมชน

¹ รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ ประเทศไทย
E-mail: narumonpr@yahoo.com

² Associate Professor Dr., Lecturer of Faculty of Social Administration, Thammasat University, Bangkok, Thailand.

ถูกลดความสำคัญลง ในทางกลับกัน Clark ชี้ให้เห็นว่า “ย่านที่พักอาศัย” จะทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้น โดยศึกษาผ่านกระบวนการเลือกที่อยู่อาศัยและอธิบายถึงขั้นตอนที่ผู้คนได้ทำการค้นหาและตัดสินใจเลือกย่านที่อยู่อาศัย โดยอาศัยปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ระดับรายได้ สถานะทางสังคม และความหลากหลายทางชาติพันธุ์ เนื่องจากย่านที่พักอาศัยคือจุดเริ่มต้นของการใช้ชีวิตของบุคคล โดยเริ่มตั้งแต่ครอบครัว เพื่อนบ้าน โรงเรียน สถานที่ทำงาน สาธารณสุข ชุมชน และสังคม และยังเป็นตัวกำหนดว่าเราจะปฏิสัมพันธ์กับใครในชีวิตประจำวัน ย่านที่อยู่อาศัยจึงไม่ใช่เพียงฉากหลังของชีวิต ไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพ แต่คือโครงสร้างพื้นฐานของชีวิตที่ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิต สุขภาพ และความสุขของมนุษย์ ซึ่งที่อยู่อาศัยถือเป็นหัวใจสำคัญต่อคุณภาพชีวิตและความกินดีอยู่ดีของมนุษย์ ซึ่งหากบุคคลมีความสัมพันธ์กันมากในระดับท้องถิ่น และในย่านที่อยู่อาศัย จะส่งต่อความเหนียวแน่นของคนในชุมชน ก่อให้เกิดทุนทางสังคม ดีต่อสุขภาพและสุขภาวะของประชากรที่อยู่อาศัยในย่านนั้นๆ หรือมีสภาพที่เรียกว่า “เมืองที่เป็นธรรม” (Just city) ซึ่งจะเป็นย่านที่อยู่อาศัยที่ช่วยส่งเสริมให้มีการขยับสถานะทางสังคม เกิดจากความไว้วางใจและความผูกพันของคนในชุมชน ดังนั้น เมืองที่เป็นธรรมจึงเอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งนำไปสู่สุขภาวะที่ดีของผู้อยู่อาศัย โดยเนื้อหาในหนังสือฉบับนี้ถูกแบ่งออกเป็น 3 ภาค (Part) รวมจำนวน 9 บท ซึ่งสามารถสรุปรายละเอียดของเนื้อหาในหนังสือได้ดังต่อไปนี้

ภาคที่ 1 บทบาทของย่านที่อยู่อาศัยและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเมือง (The Role of Neighborhoods and Urban Structure)

ตามแนวคิดของ Clark มอง “ย่านที่พักอาศัย” ในฐานะกลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนโครงสร้างของเมือง แบ่งออกได้เป็น 3 มิติหลัก ได้แก่ (1) ย่านที่พักอาศัยในฐานะ “หน่วยพื้นฐานของสังคมและพื้นที่” (Socio-spatial unit) ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวคัดกรองประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ ผ่านโครงสร้างเมือง

และอัตลักษณ์ของพื้นที่ (Place identity) เช่น ย่านคนทำงาน ย่านธุรกิจ เป็นต้น (2) กระบวนการ “คัดกรองและแบ่งแยก” (Sorting and segregation) เช่น การคัดกรองทางเศรษฐกิจ เช่นเมืองจัดระเบียบตัวเองผ่านราคาที่ดินและค่าเช่า ทำให้คนที่มีรายได้ใกล้เคียงกันไปรวมตัวพักอาศัยอยู่ในย่านเดียวกัน เป็นต้น (3) พลวัตและการเปลี่ยนแปลง (Neighborhood dynamics) การจัดระเบียบเมืองจะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาผ่านวงจรชีวิตของที่อยู่อาศัย เช่น เมื่ออาคารที่พักอาศัยทรุดโทรมลง คนที่มีฐานะดีจะย้ายออกไปสู่ย่านที่อยู่อาศัยใหม่ที่ดีกว่า และปล่อยให้คนที่มีรายได้น้อยกว่าเข้ามาแทนที่ ด้วยเหตุนี้ ถ้าเข้าใจถึงการจัดระเบียบย่านที่อยู่อาศัยแล้วก็จะสามารถบริหารจัดการเมืองให้เกิดเมืองที่เป็นธรรม (Just city) ได้โดยการจัดระเบียบย่านที่อยู่อาศัยให้มีความเชื่อมโยง (Connectivity) กับสิ่งต่างๆ เช่น ย่านคนจนต้องเชื่อมต่อกับย่านแหล่งที่หางานได้ง่าย หรือการจัดระเบียบย่านที่อยู่อาศัยให้มีความเหนียวแน่น (Cohesion) เช่น ให้คนในย่านมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เพื่อลดอาชญากรรมและเพิ่มคุณภาพชีวิต

บทที่ 1 สภาพเมืองและย่านที่อยู่อาศัยของเมือง: ภาพลักษณ์และการตีความ (Cities and their neighborhoods-images and interpretations)

กระแสโลกาภิวัตน์ เทคโนโลยี และการสื่อสารที่ไร้พรมแดน จะทำให้คนสามารถเชื่อมต่อกับใครก็ได้จากทุกมุมโลก แต่ในความเป็นจริง กลับพบว่าอัตราการย้ายที่อาศัยที่ลดลง ผู้คนมีแนวโน้มที่จะปักหลักและอาศัยอยู่ในย่านเดิมยาวนานขึ้น จำนวนประชากรสูงอายุที่สูงขึ้นและก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุที่ต้องพึ่งพาสิ่งอำนวยความสะดวกและสภาพแวดล้อมใกล้บ้านมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นอย่างมาก และการพึ่งพาบริการของรัฐในท้องถิ่น (Local government services) คุณภาพชีวิตของคนเมืองยังคงถูกกำหนดโดยบริการระดับย่าน เช่น โรงเรียนใกล้บ้าน ความปลอดภัย และสถานีตำรวจ ย่านที่อยู่อาศัยจึงไม่ใช่แค่ “ฉากหลัง” ของการดำเนินชีวิต แต่เป็นโครงสร้างทางภูมิศาสตร์ที่มีชีวิต และ

เป็นพื้นที่ศูนย์กลางที่ส่งผลต่อสุขภาวะ (Well-being) รวมถึงความรู้สึกปลอดภัย และการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

บทที่ 2 การอธิบายและการแบ่งประเภทย่านที่อยู่อาศัย: ความแตกต่าง และการตีความ (Describing and classifying neighborhoods: Differentiation and interpretation)

จากเดิม การแยกประเภทย่านที่อยู่อาศัยจะแบ่งออกเป็นย่านชุมชนตามเขตการปกครองหรือเขตสำมะโนประชากร ซึ่งมักจะไม่ตรงกับขอบเขตการใช้ชีวิตจริงของคน ต่อมาจึงเกิดการวัดค่าและจัดกลุ่มชุมชนด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ เครื่องมือระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) เช่น Nearest neighbor analysis ช่วยให้นักวิจัยสามารถสร้างขอบเขตย่านชุมชนแบบเฉพาะเจาะจงขึ้นมาได้เอง โดยอิงจากตัวแปรเฉพาะที่สนใจ เช่น สัดส่วนประชากรตามกลุ่มชาติพันธุ์ หรือระดับรายได้ ทำให้เห็นภาพพื้นที่ชุมชนที่สะท้อนความเป็นจริงทางสังคมได้แม่นยำยิ่งขึ้น และกล่าวถึงการเปลี่ยนผ่านของรูปแบบการแบ่งแยกสีผิวและกลุ่มชาติพันธุ์ว่า ในบางพื้นที่ยังคงมีเส้นแบ่งทางเชื้อชาติและสีผิวที่ค่อนข้างชัดเจน ในอีกมุมหนึ่ง ปรากฏการณ์ที่ประชากรผิวดำย้ายออกไปอยู่ย่านชานเมือง (Suburbanization) มากขึ้น ส่งผลให้เกิดย่านชุมชนแบบผสมผสานเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งเข้ามาช่วยลดระดับความรุนแรงของการแบ่งแยกในอดีตลง

บทที่ 3 ประชากร กระบวนการ สถาบัน และการเปลี่ยนแปลงของย่านที่อยู่อาศัย (People and processes, institutions, and neighborhood change)

บทบาทของประชากรและวงจรชีวิตชุมชนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านที่อยู่อาศัย เมื่อประชากรกลุ่มเดิมมีรายได้มากขึ้นหรือเปลี่ยนสถานะทางครอบครัว เช่น แต่งงาน มีลูก พวกเขาจะย้ายออกไปยังย่านอื่นที่มีคุณภาพดีกว่า เปิดโอกาสให้ประชากรกลุ่มใหม่ที่มีรายได้น้อยกว่าย้ายเข้ามาแทนที่ เพื่อความต้องการตามช่วงวัย การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างอายุประชากรในย่าน

นั้นๆ ส่งผลต่อความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ย่านที่มีคนหนุ่มสาวมากจะต้องการร้านค้าและพื้นที่สันทนาการ แต่เมื่อย่านนั้นเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ความต้องการจะเปลี่ยนเป็นสถานพยาบาลและพื้นที่สงบ นอกจากนี้ยังมีปรากฏการณ์ปรับปรุงพื้นที่เพื่อเปลี่ยนชนชั้น (Gentrification) ซึ่งเป็นกรณีที่นายทุนและประชากรที่มีรายได้สูงย้ายเข้ามาจับจองและปรับปรุงพื้นที่ในย่านเก่าแก่หรือย่านเสื่อมโทรม ซึ่งส่งผลให้ค่าครองชีพและราคาอสังหาริมทรัพย์พุ่งสูงขึ้น จนบีบให้ผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมที่มีรายได้น้อยต้องย้ายออกไป รวมไปถึงการเกิดอิทธิพลของกลไกตลาดและสถาบันการเงินที่มีการปล่อยสินเชื่อ รวมทั้งการสร้างบทบาทของผู้ประเมินอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งมีส่วนอย่างมากในการชี้ว่าย่านใดจะเติบโตหรือย่านใดจะถูกทอดทิ้ง ประกอบกับการจัดทำนโยบายและกฎหมายผังเมือง การกำหนดโซนพื้นที่ และนโยบายที่อยู่อาศัยของภาครัฐ ซึ่งเป็นตัวกำหนดทิศทางสำคัญในการรักษาเสถียรภาพ หรือในบางครั้งก็เป็นตัวเร่งให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างย่านชุมชนต่างๆ

ภาคที่ 2 การค้นหา การเลือก และการตัดสินใจเลือกย่านที่อยู่อาศัย (Neighborhood Search, Selection, and Choice)

ตามแนวคิดของ Clark ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ว่ามนุษย์มีเหตุผลในการเลือกย่านที่พักอาศัยผ่านกระบวนการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การค้นหา (Neighborhood search) เป็นการมองหาตามสิ่งที่พบเห็นโดยพิจารณาจาก “ข้อมูล” และ “พื้นที่” ที่ได้รับรู้ เช่น พื้นที่ที่จะค้นหาเฉพาะในย่านที่ตนเองรู้จักหรือคุ้นเคยเท่านั้น โดยมีช่องทางของการหาข้อมูลตั้งแต่คนรู้จักไปจนถึงแพลตฟอร์มออนไลน์ ซึ่งแต่ละช่องทางจะให้ภาพลักษณ์ของย่านที่อยู่อาศัยแตกต่างกัน รวมไปถึงเมื่อเกิดจุดเปลี่ยนของชีวิต เช่น การแต่งงาน การมีลูกหรือการเปลี่ยนงาน เป็นต้น (2) การเลือก (Selection) คือ การประเมินย่านที่อยู่อาศัยภายใต้ข้อจำกัด และเมื่อได้ตัวเลือกย่านที่อยู่อาศัยมาแล้ว มนุษย์จะเข้าสู่กระบวนการประเมินผลประโยชน์ โดยคำนึงถึงข้อจำกัดด้านงบประมาณซึ่ง

เป็นตัวคัดกรองที่สำคัญที่สุด รวมทั้งคุณลักษณะของย่านที่อยู่อาศัย ซึ่งการเลือกไม่ได้ดูแค่ตัวบ้าน แต่จะดู “สภาพแวดล้อม” ประกอบด้วย เช่น คุณภาพโรงเรียน ความปลอดภัย ความสะอาด เพื่อนบ้าน โดยจะมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่ง (Sense of belonging) ของย่านที่พักอาศัยนั้น กล่าวคือมนุษย์มักเลือกย่านที่คนอาศัยอยู่ซึ่งมีลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ หรือเชื้อชาติที่ใกล้เคียงกับตนเอง เพราะทำให้รู้สึกปลอดภัยและลดความขัดแย้งในการใช้ชีวิต และ (3) การตัดสินใจเลือกย่านที่อาศัย (Choice) ซึ่งตัวเลือกอาจจะไม่ใช่ตัวเลือกที่ดีที่สุดแต่เป็นตัวเลือกที่ยอมรับได้มากที่สุดภายใต้ทรัพยากรที่มี โดยเมื่อคนจำนวนมากตัดสินใจเลือกย่านที่อยู่อาศัยใกล้เคียงหรือคล้ายคลึงกันก็จะเกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “การคัดกรองตัวเอง” (Self-sorting) ซึ่งถ้าทุกคนอยากอยู่ในย่านที่อยู่อาศัยของคนรวย ย่านนั้นจะแพงขึ้นเรื่อยๆ ในทางกลับกันถ้าหลายคนย้ายหนีออก ย่านที่อยู่อาศัยก็เริ่มเสื่อมโทรมและเกิดความล้าหลังอย่างรวดเร็ว

บทที่ 4 ทางเลือกในการอยู่อาศัยและการคัดเลือก (Residential choice and residential selection)

จากการศึกษาพฤติกรรมและการตัดสินใจในระดับบุคคล พบว่า คนมีกระบวนการอย่างไรในการค้นหาและเลือกที่อยู่อาศัยใหม่ ซึ่งพบว่ามีข้อจำกัดในการค้นหาที่อยู่อาศัย โดยการเลือกที่อยู่อาศัยมักจำกัดอยู่แค่ในพื้นที่ที่ตนเองคุ้นเคย หรือได้รับข้อมูลผ่านเครือข่ายสังคมและสื่อออนไลน์เท่านั้น และคนเรามักจะเลือกย่านใหม่ที่ทับซ้อนหรืออยู่ใกล้กับพื้นที่กิจกรรมเดิมในชีวิตประจำวัน เช่น ใกล้ที่ทำงานเดิม โรงเรียนลูก หรือย่านที่คนรู้จักอาศัยอยู่ เป็นต้น ทำให้ขอบเขตการค้นหาไม่ได้กระจายไปทั่วทั้งเมืองอย่างอิสระ และเมื่อต้องตัดสินใจเลือกย่านที่อยู่อาศัยก็มีตัวแปรสำคัญในการตัดสินใจเลือก ได้แก่ การชั่งน้ำหนักระหว่างราคาที่อยู่อาศัยกับคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ความปลอดภัย และความสะดวกสบาย ความใกล้เคียงจากที่ทำงานและระบบขนส่งมวลชน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการจำกัดวงตัวเลือกย่านที่อยู่อาศัย ซึ่งทำให้คนเรามักมีแนวโน้มที่จะ

เลือกอยู่ในย่านที่มีผู้คนลักษณะคล้ายคลึงกับตนเอง ทั้งในแง่ของระดับรายได้ การศึกษา หรือภูมิหลังทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์

บทที่ 5 การคัดกรองตัวเอง การแบ่งแยก และระยะห่างทางสังคม (Sorting, segregation, and social distance)

พฤติกรรมการคัดกรองตัวเองของมนุษย์มีแนวโน้มจะเลือกที่อยู่อาศัย ร่วมกับคนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับตนเอง ไม่ว่าจะเป็นฐานะ เชื้อชาติ การใช้ชีวิต โดยคนที่มีสถานะใกล้เคียงกันมักจะถูก “คัดแยก” ให้ไปรวมตัวกันในพื้นที่เฉพาะ ซึ่งเป็นการคัดแยกโดยธรรมชาติ และการคัดแยกจากความพร้อมทางเศรษฐกิจตามโครงสร้างราคาและประเภทของอสังหาริมทรัพย์ในตลาด เช่น ย่านบ้านเดี่ยวราคาแพง ย่านอะพาร์ตเมนต์ให้เช่าราคาถูก ทำหน้าที่เป็นกลไกคัดกรองและแบ่งแยกผู้คนตามระดับรายได้และความมั่งคั่งโดยอัตโนมัติ ในส่วนย่านที่อยู่อาศัยในเมืองจะเกิดชุมชนแบบผสมผสานวัฒนธรรม (Mixed communities) มากขึ้น ซึ่งสะท้อนถึงระดับการยอมรับทางสังคมและการแต่งงานข้ามเชื้อชาติที่สูงขึ้น โดยเปลี่ยนรูปแบบจากความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางความมั่งคั่งและรายได้ (Wealth disparities) แทน ซึ่งจะเกิดการสร้างกำแพงกันระหว่างย่านคนรวยและคนจนอย่างเห็นได้ชัด โดยกลุ่มประชากรที่มีรายได้สูงหรือคนผิวขาวบางส่วนยังคงหลีกเลี่ยงการย้ายเข้าไปในย่านที่มีคนผิวดำอยู่อย่างหนาแน่น เนื่องจากความกังวลเกี่ยวกับปัญหาอาชญากรรม การมีคุณภาพการศึกษาต่ำ จึงไม่ต้องการเป็นประชากรกลุ่มน้อยในพื้นที่นั้น ซึ่งจะทำให้ตนเองเสียประโยชน์

บทที่ 6 การเลื่อนฐานะทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงของย่าน (Social mobility and neighborhood change)

ย่านที่อยู่อาศัยมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวกำหนดโอกาส (Geography of opportunity) กล่าวคือ สถานที่ที่ผู้คนเราเติบโตหรืออยู่อาศัยมักส่งผลโดยตรงต่อโอกาสในการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิต และอนาคตของคนนั้น โดยผลการศึกษาจากงานวิจัยของ Chetty et al. (2014, 2016, 2018)

เกี่ยวกับโครงการ Moving to Opportunity (MTO) ของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา แสดงให้เห็นว่า เด็กที่ย้ายจากย่านยากจนไปอยู่ในย่านที่มีความพร้อมสูงกว่า จะมีรายได้เฉลี่ยเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่สูงขึ้น และมีโอกาสเข้าเรียนมหาวิทยาลัยมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งมีผลต่อโอกาสความก้าวหน้าและการเลื่อนชั้นทางสังคม อย่างไรก็ตามอาจจะมีข้อจำกัดของการใช้ย่านที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องมือเลื่อนชั้น โดยครอบครัวที่มีรายได้น้อยจำนวนมาก ไม่ได้มองแค่ความเจริญของย่าน แต่พวกเขาเลือกที่จะยอมอยู่ในย่านเดิมหรือย่านใกล้เคียง เพราะต้องการอยู่ใกล้ชิดกับญาติพี่น้อง กลุ่มเพื่อน หรือเครือข่ายทางสังคมที่พร้อมจะให้ความช่วยเหลือและพึ่งพากันได้ในยามยาก เช่น ช่วยดูแลบุตรหลาน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าก็มีประชากรหลายกลุ่มที่ย้ายเข้าไปอยู่ในเมืองซึ่งเป็นย่านคนรวยได้สำเร็จ แต่ในเวลาต่อมาก็มักจะย้ายกลับมาสู่ย่านนอกเมืองเหมือนเดิม เนื่องจากรู้สึกไม่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนใหม่ หรือพบว่าค่าครองชีพโดยรวมของย่านในเมืองสูงเกินไป

ภาคที่ 3 ผลลัพธ์ของย่านที่อยู่อาศัย ความเหนียวแน่น

สุขภาพ และสุขภาวะ (Neighborhood Outcomes: Cohesion, Health, and Wellbeing)

ตามแนวคิดของ Clark เห็นว่าย่านที่อยู่อาศัยไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพ แต่เป็นโครงสร้างพื้นฐานของชีวิตที่ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิต สุขภาพ และสุขภาวะของผู้ที่อยู่อาศัยในย่านนั้น ดังนั้น ในการศึกษาผลลัพธ์เชิงพื้นที่ในย่านที่อยู่อาศัยจึงต้องพิจารณาจากสิ่งต่างๆ ได้แก่

1. ความเหนียวแน่นทางสังคมและความเชื่อมโยง (Social cohesion and connections) เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ที่สม่ำเสมอในระดับพื้นที่ ในย่านที่มีความเหนียวแน่นจะสร้าง “ทุนทางสังคม” ซึ่งเป็นเครือข่ายความเชื่อใจที่เพื่อนบ้านมีให้กัน ทำให้เกิดการช่วยเหลือกัน เช่น ฝากบ้านไว้กับเพื่อนบ้าน ในย่านที่มีความปลอดภัยและความเหนียวแน่นสูง คนในย่านจะมีแนวโน้มที่จะมองโลก

ในแง่ดีและไว้วางใจคนแปลกหน้ามากขึ้น ซึ่งเป็นรากฐานของสังคมที่สงบสุข ความหลากหลายทางเชื้อชาติหรือฐานะส่งผลต่อความเหนียวแน่น ในกรณีที่มีความหลากหลายมากเกินไปโดยขาดพื้นที่ส่วนกลาง อาจทำให้คนเก็บตัวอยู่แต่ในบ้าน แต่หากย่านมีการบริหารจัดการที่ดี ความหลากหลายจะกลายเป็นจุดแข็งของย่านนั้น

2. สุขภาพกายและสุขภาพจิต (Physical and mental health) ย่านที่พักอาศัย คือ “สิ่งแวดล้อม” ที่เราใช้ชีวิตอยู่ด้วยมากที่สุด โดยเฉพาะกลุ่มคนเปราะบาง เช่นเด็กและผู้สูงอายุ จะเป็นตัวกำหนดสุขภาพเชิงพื้นที่ (Spatial determinants of health) เช่น ย่านที่มีทางเท้าดี มีพื้นที่สีเขียว และเข้าถึงอาหารที่มีประโยชน์ได้ง่าย จะช่วยลดโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (NCDs) เช่น โรคอ้วนหรือเบาหวาน ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพกายที่ดี และความรู้สึกปลอดภัยในย่านและระดับเสียงรบกวนส่งผลต่อความเครียด การอยู่ในย่านที่ “ถูกตีตรา” (Stigmatized) หรือดูเสื่อมโทรม จะบั่นทอนความภูมิใจในตนเองและนำไปสู่ภาวะซึมเศร้าได้ ซึ่งจะส่งผลต่อสุขภาพจิตที่ดี นอกจากนี้พฤติกรรมของคนในชุมชนก็อาจส่งผลต่อพฤติกรรมของเราด้วย เช่น ถ้าเพื่อนบ้านส่วนใหญ่ออกมาวิ่งออกกำลังกาย คนในพื้นที่ก็มีแนวโน้มจะทำตามด้วย เป็นต้น

3. สุขภาวะและความเป็นอยู่ที่ดี (Well-being and The Just City) ย่านที่อยู่อาศัยมีผลต่อการเลื่อนฐานะทางสังคม (Social mobility) ย่านที่มีทรัพยากรดี เช่นโรงเรียนมีคุณภาพ มีแหล่งงานใกล้บ้าน จะทำหน้าที่เป็น “ลิฟต์” ที่ช่วยให้คนรุ่นต่อไปมีชีวิตที่ดีขึ้น ในขณะที่ย่านที่ขาดแคลนทรัพยากรที่ดี จะกลายเป็น “กับดัก” (Poverty trap) ที่จะส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนรุ่นต่อไป ดังนั้น เมืองที่เป็นธรรม (The just city) จะเป็นย่านที่อยู่อาศัยที่ช่วยส่งเสริมการขยับสถานะทางสังคม เกิดจากความไว้วางใจและความผูกพันของคนในชุมชน เมืองที่เป็นธรรมจึงต้องเอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งนำไปสู่สุขภาวะที่ดีของผู้อยู่อาศัย

บทที่ 7 ความเหนียวแน่นทางสังคมและความเชื่อมโยงในย่านที่อยู่อาศัย (Social cohesion and neighborhood connections)

ความผูกพันในท้องถิ่นยังมีอยู่จริง ผู้คนส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญกับการมีปฏิสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น ย่านที่อยู่อาศัยไม่ใช่แค่พิภพบนแผนที่ แต่เป็นรากฐานของการสร้างความไว้วางใจ และการพึ่งพาอาศัยกันในชีวิตประจำวัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “ความผูกพันเชิงพื้นที่” กับ “สุขภาวะทางจิตใจของมนุษย์” โดยความเหนียวแน่นในระดับย่านที่อยู่อาศัยในชุมชน เกิดขึ้นได้จาก ความรู้สึกปลอดภัย ความเชื่อใจในตัวเพื่อนบ้านและการยอมรับในความแตกต่างหลากหลายของสมาชิกที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ ยังช่วยเพิ่มความพึงพอใจต่อที่อยู่อาศัย ส่งผลให้ผู้คนมีความสุขที่จะหยั่งรากลึกในย่านนั้นในระยะยาว ลดอัตราการย้ายถิ่นฐานที่สร้างความปั่นป่วนให้กับระบบชุมชน จะเห็นได้ว่า ผลลัพธ์ของความสุขที่เพิ่มขึ้นและพบว่า ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน (Sense of community) และมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมในย่านที่อยู่อาศัย จะส่งผลให้ผู้คนมีความพึงพอใจในชีวิต (Life satisfaction) และมีสุขภาวะที่ดี (Well-being) สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

บทที่ 8 ย่านที่อยู่อาศัย สุขภาพ และสุขภาวะ (Neighborhoods, health, and wellbeing)

สภาพแวดล้อมของย่านที่อยู่อาศัยส่งผลต่อสุขภาพย่านโดยตรง เพราะที่อยู่อาศัยไม่ได้เป็นเพียงแค่สถานที่ตั้งของบ้าน แต่เป็นระบบนิเวศที่กำหนดพฤติกรรมสุขภาพของผู้อยู่อาศัย ผ่านปัจจัยโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การเข้าถึงอาหารที่มีประโยชน์ และโอกาสในการออกกำลังกาย ย่านที่อยู่อาศัยที่มีความเสื่อมโทรม มีอัตราอาชญากรรมสูง หรือขาดพื้นที่สีเขียว จะสร้างความเครียดเรื้อรังให้แก่ผู้อยู่อาศัย ซึ่งส่งผลเสียต่อระบบภูมิคุ้มกันและเพิ่มความเสี่ยงต่อโรคหัวใจและหลอดเลือด และในย่านที่อยู่อาศัยที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ดี จะทำหน้าที่เป็นเกราะป้องกันทางจิตใจ ช่วยลดความรู้สึกโดดเดี่ยวอ้างว้าง โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุและผู้อยู่อาศัยที่ใช้ชีวิตคนเดียว

นอกจากนี้ Clark ยังกล่าวถึง ความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพเชิงพื้นที่ว่า “รหัสไปรษณีย์อาจบอกอายุขัยได้แม่นยำกว่ารหัสพันธุกรรม” แสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างย่านคนรวยและย่านคนจนไม่ได้จำกัดอยู่แค่เรื่องของรายได้ แต่สะท้อนออกมาในรูปแบบของช่องว่างด้านอายุขัยเฉลี่ย (Life expectancy gaps) และอัตราการเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรัง เช่น โรคอ้วน โรคเบาหวาน เป็นต้น ซึ่งแปรผันตามคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของย่านที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่

บทที่ 9 ความต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลง และสุขภาวะในย่านที่อยู่อาศัยในเมือง (Continuity, change, and wellbeing in urban neighborhoods)

Clark กล่าวถึง ความยั่งยืนที่เกิดขึ้นในเมืองใหญ่ ในมุมหนึ่งย่านที่อยู่อาศัยมีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาตามพลวัตทางประชากรและกลไกตลาด แต่ในอีกมุมหนึ่งโครงสร้างเชิงพื้นที่บางแห่งกลับเปลี่ยนแปลงได้ยากมาก เนื่องจากการแบ่งแยกสีผิวและเชื้อชาติและกำแพงทางเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกมาอย่างยาวนาน ส่งผลต่อความท้าทายและการกำหนดนโยบายผสมผสานทางสังคม ซึ่งเป็นนโยบายที่พยายามสร้างที่อยู่อาศัยให้คนหลายสถานะและหลายชาติพันธุ์มาอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ Clark นำเสนอแนวคิดผังเมืองยุคใหม่: เมือง 15 นาที และชุมชน 20 นาที (15/20-Minute community) ที่มุ่งเน้นให้การเข้าถึงบริการพื้นฐาน โรงเรียน ร้านค้า และพื้นที่สีเขียวสามารถทำได้ในระยะเดินหรือปั่นจักรยานจากบ้าน แม้จะเป็นแนวคิดที่ดีต่อสุขภาพและสุขภาวะ (Well-being) แต่ Clark ชี้ว่าความท้าทายสำคัญคือ จะทำอย่างไรไม่ให้แนวคิดนี้กลายเป็นสิทธิพิเศษเฉพาะย่านคนรวย และต้องมั่นใจว่าชุมชนผู้มียาได้น้อยจะสามารถเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานระดับท้องถิ่นที่มีคุณภาพสูงเช่นนี้ได้ด้วยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางพื้นที่ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การสร้างเมืองที่เป็นธรรม (The just city) ไม่จำเป็นต้องรื้อสร้างเมืองใหม่ทั้งหมด แต่ต้องเริ่มจากการเข้าใจซึ่งจะช่วยให้เกิดการพัฒนา “ย่านที่อยู่อาศัย” ให้มีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัยของประชาชนทุกเพศและวัย

กล่าวโดยสรุป หนังสือ "Rethinking Neighborhoods: Connections and Cohesion" เป็นหนังสือที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง "ย่านที่พักอาศัย" (Neighborhood) กับตัวบุคคลที่พักอาศัย โดยบุคคลจะทำการค้นหาและตัดสินใจเลือกย่านที่อยู่อาศัย โดยพิจารณาจากปัจจัยสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่เหมาะสมกับตนเอง ด้วยเหตุนี้ย่านที่อยู่อาศัยจึงไม่ใช่เพียงฉากหลังของชีวิต ไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพ แต่คือโครงสร้างพื้นฐานของชีวิตที่ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิต สุขภาพ และความสุขของมนุษย์โดยตรง ดังนั้น จึงควรสร้างย่านที่พักอาศัยให้เป็น "เมืองที่เป็นธรรม" (Just city) ที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็งหรือเหนียวแน่นของผู้ที่อยู่อาศัยซึ่งจะนำไปสู่สุขภาวะที่ดีในการอยู่อาศัยตามมา โดยทั้งนี้ผู้วิพากษ์เห็นว่า สามารถนำแนวคิดในหนังสือเล่มนี้มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานเชิงนโยบายของประเทศไทยได้ 2 เรื่องที่สำคัญ ได้แก่

1) การจัดสวัสดิการสังคม (Social welfare) โดยการเปลี่ยนจากแนวคิดการจัดสวัสดิการแบบ "เน้นตัวบุคคล" มาเป็นแนวคิดการจัดสวัสดิการแบบ "เน้นพื้นที่และฐานรากของย่านที่อยู่อาศัย" ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำได้ตรงจุดมากขึ้นโดยมีแนวทางการจัดสวัสดิการดังนี้ (1) การจัดสวัสดิการเชิงพื้นที่ โดยการกระจายทรัพยากรตามความต้องการของย่านที่อยู่อาศัย ซึ่งในแต่ละย่านมีวงจรการใช้ชีวิตและปัญหาที่แตกต่างกัน การจัดสวัสดิการในประเทศไทยจึงไม่ควรเป็นแบบเสื้อโหล (One-size-fits-all) โดยรัฐบาลควรเปลี่ยนจากการให้สวัสดิการที่เหมือนกันทั่วประเทศ มาเป็นการให้งบประมาณที่ยืดหยุ่นตามลักษณะประชากรในย่านที่อยู่อาศัยนั้น เช่น ย่านที่มีผู้สูงอายุหนาแน่น (เช่น ชุมชนเก่าในกรุงเทพฯ ควรได้รับสวัสดิการเน้นไปที่การดูแลสุขภาพถึงบ้าน (Home care) ในขณะที่ย่านเกิดใหม่ที่มีวัยทำงานและเด็กเล็ก เช่น ย่านคอนโดหรือหมู่บ้านจัดสรรแถบชานเมือง ควรเน้นไปที่ศูนย์รับเลี้ยงเด็กที่มีคุณภาพและราคาถูก เป็นต้น (2) การจัดสวัสดิการทางอ้อม โดยให้ความสำคัญกับการสร้างทุนทางสังคม โดยรัฐบาลควรให้การสนับสนุน

“สวัสดิการชุมชน” ที่จัดโดยคนที่อยู่อาศัยในย่านนั้นเอง เช่น กองทุนสวัสดิการชุมชน หรือการสร้างอาสาสมัครในย่านที่พักอาศัยเพื่อดูแลกันเอง (Neighbors-helping-neighbors) โดยเมื่อย่านที่อยู่อาศัยมีความเหนียวแน่น คนในชุมชนจะช่วยสอดส่องดูแลผู้ป่วยติดเตียงหรือเด็กที่ถูกละเลยทิ้งในเบื้องต้น ลดการพึ่งพิงสถานสงเคราะห์หรือหน่วยงานรัฐเพียงอย่างเดียว และ (3) การจัดสวัสดิการที่เชื่อมโยงกับ “การเคลื่อนที่ทางสังคม” (Social mobility) โดยการจัดสวัสดิการต้องเชื่อมโยงกับการเข้าถึงแหล่งงานและโรงเรียนคุณภาพ เช่น การจัดรถสาธารณะราคาถูกที่เชื่อมต่อย่านที่พักอาศัยกับย่านธุรกิจ เพื่อให้คนมีรายได้น้อยสามารถเข้าถึงโอกาสงานได้โดยไม่มีต้นทุนการเดินทางที่สูงเกินไป เป็นต้น

2) การบริหารงานยุติธรรม (Justice administration) โดยการเปลี่ยนแนวคิดจากกระบวนการยุติธรรมแบบรวมศูนย์และเน้นการลงโทษ มาสู่ “กระบวนการยุติธรรมเชิงพื้นที่” (Spatial justice) และการป้องกันเชิงรุกในระดับย่านที่อยู่อาศัย โดยมีแนวทางการดำเนินการดังต่อไปนี้ คือ (1) การบริหารงานยุติธรรมเชิงพื้นที่ (Neighborhood-based justice) โดยการส่งเสริมงานยุติธรรมชุมชนให้มีบทบาทเชิงรุกมากขึ้น โดยใช้ข้อมูลระดับย่านที่อยู่อาศัยเพื่อระบุจุดเสี่ยง (Hotspots) และเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ก่อนเกิดปัญหาอาชญากรรม และสนับสนุนให้เจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรมทำงานเชิงรุกร่วมกับผู้นำชุมชนเพื่อแก้ไขความขัดแย้งเล็กๆ น้อยๆ ในชุมชนก่อนฟ้องคดี (2) การลดอัตราการทำผิดซ้ำผ่านกระบวนการสร้างความเหนียวแน่นทางสังคม โดยในกรณีการคืนผู้กระทำผิดสู่สังคม (Reentry) หากผู้พ้นโทษกลับไปอยู่ในย่านที่ขาดความเหนียวแน่นหรือถูกตีตรา (Stigmatized) โอกาสที่จะกลับไปทำผิดซ้ำจะสูงมาก หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมควรต้องทำงานเพื่อเตรียมความพร้อมให้ชุมชน “ยอมรับ” และสร้างเครือข่ายสนับสนุน (Social support network) ในพื้นที่ เพื่อให้ผู้พ้นโทษมีที่ยืนในชุมชนและมีเครือข่ายที่นำไปสู่การจ้างงานได้ (3) การออกแบบเมืองเพื่อป้องกันอาชญากรรม (Environmental criminology) กล่าวคือ ตามแนวคิดเรื่องพลวัตของย่านที่อยู่

อาศัย (Neighborhood dynamics) สภาพแวดล้อมทางกายภาพจะส่งผลต่อการควบคุมสังคม โดยการนำแนวคิดการออกแบบสิ่งแวดล้อมเพื่อป้องกันอาชญากรรม (CPTED) มาปรับใช้ เช่น การปรับปรุงพื้นที่รกร้างในย่านที่อยู่อาศัยที่มีความเสี่ยงให้เป็นพื้นที่กิจกรรม เพิ่มแสงสว่าง และสร้างอัตลักษณ์ให้ย่านที่อยู่อาศัย เพื่อให้คนในพื้นที่รู้สึกหวงแหนและร่วมกันดูแลความปลอดภัย และ (4) การลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงความยุติธรรม (Access to justice) โดยการลดปัญหา “กับดักพื้นที่” (Spatial traps) ที่ส่งผลให้คนที่อยู่อาศัยในย่านยากจนหรืออยู่อาศัยในย่านห่างไกล สามารถเข้าถึงการให้คำปรึกษาทางกฎหมายหรือความช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมได้อย่างเหมาะสม เป็นต้น

**หลักเกณฑ์การเสนอบทความเพื่อตีพิมพ์
ในวารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**

1. เป็นบทความทางวิชาการหรือบทความวิจัยด้านสังคมสงเคราะห์ สวัสดิการสังคมและการบริหารสังคม (เช่น องค์ความรู้ด้านสวัสดิการแรงงาน การพัฒนาชุมชน การศึกษาสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ฝ่ายกายและฝ่ายจิต สังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น) ที่ไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่ในที่ใดมาก่อน
2. เป็นภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษ
3. ส่งต้นฉบับบทความมีความยาวไม่เกิน 15 หน้ากระดาษ A4 ข้อความในบทความพิมพ์ด้วยโปรแกรม Microsoft Word ขนาดตัวอักษร 15 รูปแบบตัวอักษร TH Sarabun New ผ่านระบบ Submissions Online “<https://www.tci-thaijo.org/index.php/swjournal>”
4. ระบุชื่อบทความ ชื่อ-นามสกุลจริง (ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ) ตำแหน่งทางวิชาการ สถานที่ทำงานของผู้เขียนบทความ และ E-mail Address
5. ระบุชื่อบทความ ประเภบทความวิชาการ หรือบทความวิจัยของนักศึกษาที่ตีพิมพ์เพื่อจบการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา ให้ระบุชื่อบทความ ชื่อ-นามสกุลจริง (ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ) เป็นชื่อแรก และระบุชื่อ-นามสกุลจริง (ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ) ตำแหน่งวิชาการของอาจารย์ที่ปรึกษาหลักเป็นชื่อลำดับที่ 2
6. การจัดทำการอ้างอิงทั้งในเนื้อหาและเอกสารอ้างอิง ให้ใช้รูปแบบ APA (American Psychological Association)
7. บทความต้องมีบทคัดย่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีความยาวโดยประมาณ 300 คำ โดยระบุชื่อบทความ ชื่อและนามสกุลของผู้เขียน เนื้อความ และคำสำคัญ

8. หากเป็นงานแปลหรือเรียบเรียงจากภาษาต่างประเทศ ต้องมีหลักฐานการอนุญาตให้ตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรจากเจ้าของลิขสิทธิ์
9. เกณฑ์การพิจารณา มีดังนี้
 - 9.1 กองบรรณาธิการจะพิจารณาเบื้องต้น
 - 9.2 ผู้ทรงคุณวุฒิ (ผู้ประเมินบทความ) เป็นผู้พิจารณาเนื้อหาสาระ ตรวจสอบความถูกต้อง และคุณภาพทางวิชาการ
10. ลิขสิทธิ์บทความของผู้เขียนและสงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย การตีพิมพ์ซ้ำต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ในกรณีที่มีแหล่งให้ทุนจะต้องมีการอนุญาตให้ส่งบทความเป็นลายลักษณ์อักษรจากแหล่งให้ทุนด้วย
11. ผู้เขียนบทความซึ่งมิใช่เป็นบทความที่ส่งเพื่อให้จบตามหลักสูตรการศึกษา หากได้รับการตีพิมพ์จะเป็นการตีพิมพ์ในรูปแบบ Online บนเว็บไซต์วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม

การอ้างอิงเอกสาร

การอ้างอิงใช้การอ้างอิงแบบนามปี และการเขียนรายการอ้างอิงตามแบบของ APA (American Psychological Association) ดังตัวอย่าง
เพ็ญประภา ภัทรานุกรม. (2565). การพัฒนาสมรรถนะผู้เรียนและกลยุทธ์การสอนในหลักสูตรวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม*, 30(2), 145–168.

Acton, G. J., Irvin, B.L., & Hopkins, B. A. (1991). Theory-testing research: Building the science. *Advance in Nursing Science*, 14(1), 52-61.
<https://doi.org/10.1097/00012272-199109000-00007>

Axinn, J., & Levin, H. (1997). *Social Welfare: A history of the American response to need* (4th edition). Longman Publishers.

ขั้นตอนการส่งบทความ ของวารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม

ผู้เขียนจะต้องดำเนินการตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1) การกรอกรายละเอียดแบบฟอร์ม

1.1 ผู้เขียนจะต้อง download แบบฟอร์มเพื่อกรอกประวัติส่วนตัว

2) การส่งต้นฉบับ

1.1 ผู้เขียนจะต้องนำต้นฉบับตามข้อกำหนดรูปแบบวารสาร พร้อมไฟล์ Word Document ความยาวไม่เกิน 15 หน้า ใช้ขนาดตัวอักษร 15 รูปแบบตัวอักษร TH Sarabun New ผ่านมายังระบบ Submissions Online (<https://www.tci-thaijo.org/index.php/swjournal>)

1.2 กรณีส่ง E-Mail Address มายังกองบรรณาธิการ ทางกองบรรณาธิการ จะดำเนินการพิจารณาบทความของท่านก็ต่อเมื่อได้รับเอกสารต้นฉบับ ผ่านระบบ Submissions Online แล้วเท่านั้น

3) การพิจารณาบทความจากผู้ทรงคุณวุฒิ

บทความจะได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ พิจารณอย่างน้อย 3 ท่าน ต่อ 1 เรื่อง (ระยะเวลา 15 วัน) และจะส่งผลการพิจารณาไปให้ผู้เขียนตามที่อยู่ที่กรอกรายละเอียดในแบบฟอร์มข้างต้น หรือผ่านระบบการจัดการวารสารออนไลน์ (ThaiJO)

ขั้นตอนการพิจารณาดังนี้

3.1 กรณีที่บทความผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิโดยไม่ต้องปรับแก้ไข ผู้เขียนจะได้รับใบตอบรับการตีพิมพ์เผยแพร่

3.2 กรณีที่บทความผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิแล้วลงความเห็นว่าจะต้องปรับแก้ไข ตามคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิก่อนจึงจะจัดพิมพ์ผลงานได้ ท่านจะไม่ได้รับใบตอบรับการตีพิมพ์เผยแพร่จนกว่าจะส่งผลงาน

ที่ปรับแก้ตามข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิมาให้พิจารณาใหม่ (แก้ไขภายใน 15 วัน)

1.3 กรณีที่บทความไม่ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ ท่านจะไม่ได้รับใบตอบรับการตีพิมพ์เผยแพร่ (ทางกองบรรณาธิการจะติดต่อท่านกลับตามหมายเลขโทรศัพท์ที่ให้ไว้ข้างต้น และจะไม่ส่งต้นฉบับคืนให้แก่ผู้เขียนบทความ)

**แบบฟอร์มเสนอบทความเพื่อรับการพิจารณาตีพิมพ์
ในวารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม
(ส่งแนบมาพร้อมกับบทความ)**

เรียน บรรณาธิการ

ข้าพเจ้า (นาย/นาง/นางสาว).....รหัสนักศึกษา.....

ตำแหน่งทางวิชาการ / สาขา / หมวดวิชา (โปรดระบุ).....

หน่วยงาน / สังกัด / คณะ

ขอส่ง ☐ บทความวิจัย (Research Article)

☐ บทความวิชาการ (Academic Article)

ชื่อเรื่อง (ไทย).....

ชื่อเรื่อง (อังกฤษ)

ชื่อผู้เขียน คนที่ 1

ชื่อผู้เขียน คนที่ 2

ชื่อผู้เขียน คนที่ 3

ชื่อผู้เขียน คนที่ 4

(กรณีผู้เขียนหลายคนกองบรรณาธิการขอสงวนให้ใช้ชื่อผู้เขียนหลักเพียง
คนเดียวในบทความที่ได้รับการตีพิมพ์)

ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก

โทรศัพท์ที่ทำงาน.....โทรศัพท์มือถือ.....

โทรสาร..... E-Mail.....

ข้าพเจ้ารับรองว่าบทความนี้

() เป็นผลงานของข้าพเจ้าแต่เพียงผู้เดียว

() เป็นผลงานของข้าพเจ้าและผู้ร่วมงานตามชื่อที่ระบุในบทความจริง

โดยบทความนี้ไม่เคยตีพิมพ์ในวารสารใดมาก่อนนับจากวันที่ข้าพเจ้าได้
ส่งบทความฉบับนี้มายังกองบรรณาธิการวารสาร

ผู้เขียน.....

(.....)

วันที่.....

หมายเหตุ: โปรดระบุเพิ่มเติมในกรณีดังต่อไปนี้

(1) ทุนวิจัย (กรณีมี)

โดยให้ระบุในกิตติกรรมประกาศท้ายบทความ

(2) กรณีที่เป็นบทความวิจัย ให้ระบุเลขที่ผ่านการรับรองจริยธรรมการวิจัย

ในคนจากสถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

.....

วิธีการเขียนบทความ

บทความวิชาการที่จะตีพิมพ์ในวารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคมมีส่วนประกอบดังต่อไปนี้

1) ชื่อเรื่อง (Title) การกำหนดชื่อเรื่อง ต้องใช้ภาษาที่เป็นทางการ ชื่อเรื่องชัดเจน ตรงไปตรงมา และครอบคลุมประเด็นของเรื่องและมีความยาวไม่เกิน 100 ตัวอักษร ชื่อเรื่องจะต้องสื่อถึงเนื้อหาของเรื่อง ซึ่งต้องมีลักษณะที่เจาะลึก ไม่กว้างเกินไป มีความใหม่และน่าสนใจ สอดคล้องกับเวลา สถานการณ์ และนโยบายของวารสาร

2) บทคัดย่อ (Abstract) ควรเขียนให้สั้น กระชับ เน้นประเด็นสำคัญของงานที่ต้องการนำเสนอจริงๆ มีความยาวโดยประมาณ 300 คำ บทคัดย่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ความยาวรวมกันทั้งสิ้น 1 หน้ากระดาษขนาด A4 โดยขึ้นด้วยบทคัดย่อภาษาไทยก่อนแล้วจึงตามด้วยบทคัดย่อภาษาอังกฤษ บทคัดย่อมักจะประกอบด้วยเนื้อหาสามส่วน คือ เกริ่นนำ สิ่งที่ทำ และสรุปผลสำคัญที่ได้ ซึ่งอ่านแล้วต้องเห็นภาพรวมทั้งหมดของงาน ควรมีคำสำคัญ (Keyword) อยู่ในย่อหน้าต่อจากบทคัดย่อเพื่อให้ระบบสืบค้นฐานข้อมูลตรวจพบ

3) บทนำหรือคำนำ (Introduction) ส่วนนี้จะเป็นส่วนที่ผู้เขียนจงใจให้ผู้อ่านเกิดความสนใจในเนื้อเรื่องนั้นๆ ซึ่งสามารถใช้วิธีการและเทคนิคต่างๆ ตามแต่ผู้เขียนจะเห็นสมควร เช่น อาจใช้ภาษาที่กระตุ้น จูงใจผู้อ่านหรือยกปัญหาที่กำลังเป็นที่สนใจขณะนั้นขึ้นมาอภิปราย หรือตั้งประเด็นคำถามหรือปัญหาที่ทำทลายความคิดของผู้อ่านหรืออาจจะกล่าวถึงประโยชน์ที่ผู้อ่านจะได้รับจากการอ่าน เป็นต้น นอกจากจะเป็นส่วนที่ใช้จูงใจผู้อ่าน ส่วนนำเป็นส่วนที่ผู้เขียนสามารถกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการเขียนบทความนั้น หรือให้คำชี้แจงที่มาของการเขียนบทความนั้นๆ รวมทั้งขอบเขตของบทความนั้น เพื่อช่วยให้ผู้อ่านไม่คาดหว้งเกินขอบเขตที่กำหนด

นอกจากนั้น ผู้เขียนอาจใช้ส่วนนำนี้ในการปูพื้นฐานในการอ่าน ที่ควรจะอ่านเรื่องนั้นให้แก่ผู้อ่านหรือให้กรอบแนวคิดที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ เนื้อหาสาระที่น่าเสนอต่อไป

บทนำประกอบด้วย

(1) หลักการและเหตุผล (Rationale) หรือความเป็นมาของ ภูมิหลัง (Background) หรือความสำคัญของเรื่องที่เขียน (Justification) หัวข้อนี้จะทำให้ผู้อ่านได้ทราบเป็นพื้นฐานไว้ก่อนว่าเรื่องที่เลือกมาเขียนมีความสำคัญ หรือมีความเป็นมาอย่างไรเหตุผลใดผู้เขียนจึงเลือกเรื่องดังกล่าวมาเขียน ในการเขียนบทนำในย่อหน้าแรกซึ่งถือว่าเป็นการเปิดตัวบทความทางวิชาการและเป็นย่อหน้าที่ดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน

(2) วัตถุประสงค์ (Objective) เป็นการเขียนว่าในการเขียนบทความ ในครั้งนี้ต้องการให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่องอะไรบ้าง โดยจำนวนวัตถุประสงค์ในแต่ละข้อไม่ควรมีมากเกินไปและวัตถุประสงค์แต่ละหัวข้อจะต้องสอดคล้องกับเรื่องหรือ เนื้อหาของบทความ

(3) ขอบเขตของเรื่อง (Scope) ที่ผู้เขียนต้องการจะบอกกล่าวให้ ผู้อ่านทราบและเข้าใจตรงกันเพื่อเป็นกรอบในการอ่านโดยการเขียนขอบเขตนั้น อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยในการเขียน ได้แก่ ความยาวของงานที่เขียน หากมีความยาว ไม่มากก็ควรกำหนดขอบเขตการเขียนให้แคบลงไม่เช่นนั้นผู้เขียนจะไม่สามารถ นำเสนอเรื่องได้ครบถ้วนสมบูรณ์และระยะเวลาที่ต้องรวบรวมข้อมูล การกำหนด เรื่องที่จะเขียนลึกซึ้ง สลับซับซ้อนหรือเป็นเรื่องเชิงเทคนิคอาจจะยากต่อ การรวบรวมข้อมูลและเรียบเรียงเนื้อเรื่อง ดังนั้นหากมีเวลาน้อยก็ควรพิจารณา เขียนเรื่องที่มีขอบเขตไม่กว้างหรือสลับซับซ้อนไม่มากนัก

(4) คำจำกัดความหรือนิยามต่างๆ (Definition of terms) ที่ผู้เขียน เห็นว่าควรระบุไว้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านในกรณีที่คำเหล่านั้นผู้เขียนใช้ในความหมายที่แตกต่างจากความหมายทั่วไปหรือเป็นคำที่ผู้อ่านอาจจะไม่เข้าใจ

4) เนื้อเรื่อง (Body) การเขียนส่วนเนื้อเรื่องจะต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ประกอบกัน กล่าวคือ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ (Sciences) นั้นเป็นหลักวิชาการที่ผู้เขียนจะต้องคำนึงถึงในการเขียน ได้แก่ กรอบแนวความคิด (Conceptual framework) ที่ผู้เขียนใช้ในการเขียนจะต้องแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของเหตุผลที่นำไปสู่ผล (Causal relationship) การอ้างอิงข้อมูลต่างๆ ในส่วนศิลป์ (Art) ได้แก่ ศิลป์ในการใช้ภาษาเพื่อนำเสนอเรื่องที่เขียน การลำดับความ การบรรยาย วิธีการอ้างอิง สถิติและข้อมูลต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบเรื่องที่เขียน เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจและประทับใจมากที่สุด

5) ส่วนสรุป รวมถึงข้อเสนอแนะสำหรับบทความวิจัย (Conclusion and Recommendation) บทความทางวิชาการที่ดีควรมีการสรุปประเด็นสำคัญของบทความนั้นๆ ซึ่งอาจทำในลักษณะที่เป็นการย่อ คือ การเลือกเก็บประเด็นสำคัญของบทความนั้นๆ มาเขียนรวมกันไว้อย่างสั้นๆ ท้ายบท หรือ อาจใช้วิธีการบอกผลลัพธ์ว่า สิ่งที่กำลังกล่าวมามีความสำคัญอย่างไร สามารถนำไปใช้อะไรได้บ้าง หรือ จะทำให้เกิดอะไรต่อไป หรืออาจใช้วิธีการตั้งคำถามหรือให้ประเด็นทิ้งท้ายกระตุ้นให้ผู้อ่านไปสืบเสาะแสวงหาความรู้หรือคิดค้นพัฒนาเรื่องนั้นต่อไป งานเขียนที่ดีควรมีการสรุปในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอ

6) ส่วนเอกสารอ้างอิง (References) เนื่องจากบทความวิชาการเป็นงานที่เขียนขึ้นบนพื้นฐานของวิชาการที่ได้มีการศึกษา ค้นคว้า วิจัยกันมาแล้ว และการวิเคราะห์วิจารณ์อาจมีการเชื่อมโยงกับผลงานของผู้อื่น จึงจำเป็นต้องมีการอ้างอิงเมื่อนำบทความหรือผลงานของผู้อื่นมาให้โดยการระบุให้ชัดเจนว่าเป็นงานของใคร ทำเมื่อใดและนำมาจากแหล่งใด เป็นการให้เกียรติเจ้าของงาน และประกาศให้ผู้นั้นรับรู้ ว่า ส่วนนั้นไม่ใช่ความคิดของผู้อื่น รวมทั้งเป็นการให้หลักฐานแก่ผู้อ่าน ให้ผู้อ่านสามารถไปสืบเสาะแสวงหาความรู้เพิ่มเติม หรือติดตามตรวจสอบหลักฐานได้ การอ้างอิงควรจะเป็นการกระทำอย่างมีจุดหมาย เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบแหล่งที่มาของความรู้ และช่วยให้ผู้อ่านมีโอกาสหาความรู้เพิ่มขึ้นและเป็นการแสดงว่าสิ่งที่นำมากล่าวมีหลักฐาน

ที่เชื่อถือได้ การอ้างอิงมากเกินไปอาจทำให้บทความไม่ง่ายต่อการอ่านได้
อย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้น พึงตระหนักอยู่เสมอว่าการนำหรือการคัดลอกงาน
ของผู้อื่น ต้องใช้รูปแบบการอ้างอิงที่ถูกต้องและเป็นการนำมาเพื่ออธิบาย
สนับสนุนเท่านั้น มิใช่คัดลอกมาเป็นเนื้อหาของตน

จริยธรรมในการตีพิมพ์บทความ

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กำหนดบทบาทหน้าที่ในการตีพิมพ์บทความตามมาตรฐานจริยธรรม ดังนี้

1. จริยธรรมของบรรณาธิการ (Ethics of Editor)

- 1.1 บรรณาธิการมีหน้าที่ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของวารสาร
- 1.2 บรรณาธิการมีหน้าที่ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาและคุณภาพของบทความก่อนการตีพิมพ์ และจะไม่รับบทความที่พบว่ามีเนื้อหาซ้ำซ้อน (Duplications/Plagiarism) กับวารสารฉบับอื่น พร้อมทั้งรับรองคุณภาพของบทความที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสาร
- 1.3 บรรณาธิการต้องให้เสรีภาพแก่ผู้เขียนบทความในการแสดงความคิดเห็นตามหลักวิชาการ และคงไว้ซึ่งความถูกต้องของผลงานทางวิชาการ
- 1.4 บรรณาธิการต้องรักษาความลับข้อมูลส่วนบุคคลของผู้มีส่วนได้เสียของการจัดทำวารสาร
- 1.5 กรณีเกิดข้อผิดพลาด บรรณาธิการต้องทำการชี้แจงแก้ไข ถอนบทความ และขออภัยด้วยความเต็มใจ

2. จริยธรรมของผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความ (Ethics of Reviewers)

- 2.1 ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความต้องมีความรู้ความชำนาญตามศาสตร์ของตนในการพิจารณาบทความ โดยปราศจากอคติหรือเป็นผู้มีส่วนได้เสียกับผู้เขียนบทความ
- 2.2 ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความต้องตรงต่อเวลา รักษาความลับและไม่เปิดเผยข้อมูลของบทความแก่บุคคลอื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง ในช่วงระยะเวลาของการประเมินบทความ

3. จริยธรรมของผู้นิพนธ์ (Ethics of Authors)

3.1 ผู้นิพนธ์ต้องไม่คัดลอกผลงานของคนอื่น ไม่นำผลงานของผู้อื่นมาเป็นของตนเอง โดยรับรองว่าผลงานที่ส่งมานั้นเป็นผลงานที่ไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่ในแหล่งใดมาก่อน

3.2 ผู้นิพนธ์ต้องคิดวิเคราะห์ คั่นคว้า เรียบเรียง และอ้างอิงข้อมูล โดยผู้เขียนเอง และไม่บิดเบือนข้อมูลหรือข้อเท็จจริงในบทความ

3.4 ชื่อผู้นิพนธ์ที่ปรากฏในบทความต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในผลงานวิชาการจริง

3.5 ผู้นิพนธ์ต้องเขียนบทความให้ถูกต้องตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในวารสาร

**ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ
ในวารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม**

ภายใน

ศาสตราจารย์ ดร.พงษ์เทพ สันติกุล	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริจันทร์รัตน์ กาญจนกุลบุตร	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร.สุขมา อรุณจิต	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นหทัย หนูนวล	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยพร อุโฆษจันทร์	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ภายนอก

รองศาสตราจารย์ ดร.ผ่องศรี ศรีมรกต	นักวิชาการอิสระ
รองศาสตราจารย์ ดร.สุมนทิพย์ จิตสว่าง	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชวภณ สารข้าวคำ	คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นภารัตน์ กรรณรัตนสูตร	สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เบญจวรรณ บุญโทแสง	คณะนิติรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีชัย ดาวอุคม	บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เปรมฤดี เพ็ชรกุล	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สัญญาพงศ์ ลิ้มประเสริฐ	คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิพร เกษจ้อย	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน
อาจารย์ ดร.กัณฐมณี ลดาพงษ์พัฒนา	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
อาจารย์ ดร.กนกพร ต้นวัฒนนะ	นักวิชาการอิสระ
อาจารย์ ดร.นุชนาฏ ยูฮันเงาะ	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ
อาจารย์ ดร.ภูมิ เพชรกาญจนางค์	คณะพัฒนาสังคมและ ยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
อาจารย์ ดร.วนภัทร์ แสงแก้ว	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
อาจารย์ ดร.วรวิมล สุภาพ	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ดร.ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล	นักวิชาการอิสระ
ดร.สุชญา เทียรแสงทอง	มูลนิธิเพื่อเด็กพิการ

ดร.ศยามล เจริญรัตน์

สถาบันวิจัยสังคม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*“The world is a book,
and those who do not travel read only one page.”*

โลกคือหนังสือเล่มหนึ่ง
และคนที่ไม่ออกเดินทางก็เหมือนอ่านเพียงหน้าเดียวเท่านั้น

— Richard Lassels (1670)

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม
JOURNAL OF SOCIAL WORK AND SOCIAL ADMINISTRATION

• ศูนย์ท่าพระจันทร์

2 ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
โทรศัพท์: 02-613-2500
โทรสาร: 02-224-9417

• ศูนย์รังสิต

99 หมู่ที่ 18 ต.พหลโยธิน
ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง
จ.ปทุมธานี 12121
โทรศัพท์: 02-696-5512
โทรสาร: 02-696-5513

• ศูนย์ลำปาง

248 หมู่ที่ 2 ต.ลำปาง-เชียงใหม่
ต.ปงยางคก อ.ห้างฉัตร
จ.ลำปาง 52190
โทรศัพท์: 054-268703 กด 3
โทรสาร: 054-268703 กด 5300